

33
600

I

№. 190.

Rīg. Latw. Bdr.
Derīgu Grahmatu Nodālas Ikdewums.

Gewads
tantšaimnezibā.

I.

Vešturiskais apskats

Aronn Matīsa
sastādīts.

□ □ Rīgā, 1908. □ □

33 =

600

del

L
3

№. 190.

R. L. B. Derigu Grahmatu Nodālas Idewums.

BISSOICPWA OOIIMAJ
ANSTOLUBIS

Gewads tautsainneeziā.

I.

Vehturiskais apskats

Aronu Matifa

fastahdits.

==== Rigā, 1908. ====

Latvijas Nacionālā
BIBLIOTĒKA

98-~~4952~~

0309046693 pārb. 14. D. 58.

Drukājusi J. A. Freijs un biedri,
Rīgā, Leelā Rēhnina eelā Nr. 28.

Preekshwahrđi.

Behrngad atwiſhneeziſibai uſ ilgaku laiſu pahrrauzotees, nodewoſ tautſaimneeziſibaſ ſtudijam. Wiſiu augliſ ir ſchiſ „Gewadſ tautſaimneeziſibâ“, kuru laiſpnâ kahrtâ uſnehmâſ iđdot Deriqu Grahmatu Rodala. Ar kahdaſ ſinatneſ waj kulturaſ noſari eepaſiſhtoteeſ der meſt arweenu p i r m o ſtatu uſ winaſ w e h ſ t u r i ſ k o attihſtibas gaitu, kuru pahrratot atklatijaſ ſchiſ noſareſ ihſtâ ſapraſhana, gan uſ winaſ zehloneem, gan uſ paſhaſ leetaſ buhtibu ſkatoteeſ. Gaſtahdiju ſcho pahrrkatu par tautſaimneeziſibaſ wehſturi ainâſ, kaſ ſawirſnetas pehž galwenaſeem tautſaimneeziſibaſ wirſeeneem, lihđſigi, kâ dabas ſinatneſ ſneedſ atſewiſchkuſ tehloju-muſ, kuzi tomehr ſtahn dſihwâ ſakarâ zitaſ ar zitu (kâ peem. Zſtera „Botaniſkâ“), un wehſturê biografiſka metode. Atſewiſchkoſ wirſeenuſ iſtirſajot zentoſ rahđit wiſiu dabifkoſ zehlonuſ, pamatdomaſ un noſihmi ta laiſa un wiſipahrejâ tautſaimneeziſibaſ un walſtaſ dſihwê. Pee tam zentoſ ſneegt tit galwenoſ faktuſ, bet toſ deeſgan bagatigi, lai eeſkats laſitajam iſnahktu ſaprotamaſkſ. Daſhaſ puſeſ no pimatnejeem tautſaimneeziſibaſ attihſtibas weideem pahrgahju ihſi, tadehl ka taiſni taſ jo plaſchi attehlotas R. Ewingewitſcha nupat flajâ nahkuſchâ grahmatâ „Pamata mahziſbas tautſaimneeziſibâ“ (peem. patriarchalo un feodalo laiſmetu ſabeedriſbas). Wiſnotal zentoſ ſneegt ſawâ pahrrkatâ to un ta, kaſ un kâ lihđſ ſchim muhſu tautſaimneeziſibaſ grahmatâſ un grahmatinaſ wehl nemaſ, waj titai maſ ween ſneegtaſ. Manſ galwenaſ noluhkſ pee manſ grahmatinaſ gaſtahdiſchanaſ biſjataſ, paplaſchinat latweeſchu laſitaju redſeſ aploku un pamudinat winuſ uſ pahrdomaſchanaſ ſwarigajôſ un intereſanta-jôſ tautſaimneeziſibaſ jautajumôſ.

Sawu pahrrkatu gaſtahđot turejoſ pee profeſoru Bũchera, Schmollera, Tſchuprowa, Karejewa, Ingrema, Eizenhardt, Adlera u. d. z. darbeem.

Otrâ daſâ nahkſ tautſaimneeziſibaſ pamatmahzibu teoretifkâ un praktifkâ puſe.

Rigâ, 19. febr. 1908.

Aronn Matifſ.

Dabas tautu ſaimneeziba.

Wahrds „dabas tautas“ leekas ſewiſchki buht peeſcritigs, tad gribam apſihmet ſemakàs zilweku rahſas ſaimneezifkà ſinà. Winaš ſtahw dabai tuwaki nekà mehš; winaš ir no tàš attariqataš, ſajuht dabas ſpehtuš teeſchi wiſà pilnigumà un lofa ſawuš plezuš ſem winu waraš ahtraki nekà mehš. Kulturaš zilwekš eefrahj ſew padomu nahkamàm deenàm; winam pee rokaš daſchadi lihdiſekli ſawas dſihweš uſtureſchana i un iſdailoſchanai; muhſu plaſchee ſatikſmeš lihdiſekli neraſchaš gadijumòš peegahdà winam waj puš paſauleš raſchu; winaš kalpina ſawà labà dabas ſpehtuš; muhſu tirdſneeziba nodarbina tuhſtoſchàm roku un galwu, lai katram ſagahdatu wiſadus labumuš un ehrtibaš, un katrà mahjturibà raugaš uſ to, ka uſturam ſakrahtàš mantàš iſdotu ar apdomu, taupigi. Dabas zilwekš paraſti nenogulda nekahduš krahjumuš; weena neraſcha, waj zita kahda liſta, kaš aptur wina dabiſko uſturaš amotu ſtraumeš, winam ſajuhtama wiſà ſmagumà; winaš nepaſihſt nekahduš lihdiſekluš, kaš darbu aſtaupitu, nekahdu noſahrtotu laifa iſleetoſchanu, nedſ noſahrtotu patehreſchanu; padotam weeniği ſaweem wahjeem dabiſteem ſpehteeem, apdraudetam wiſapſahrt no daſchadeem eenaidneekem, winam katru miſlu deenu ſawa dſihwe no jauna jaiſzihna, un daſchahrt winaš neſin, waj rihtà tam wehl buhš tik daudi pee rokaš, ka warèš ſawu garu wiſkt. Domehr winaš neraugaš nahkamibà ar bailem; winaš ir azumirka behruš; winu nemoza nekahdaš ruhpeš; neaprobeſchota naitwa paſchmiſliba pilda wina dwehſeli. Kaš tahtaſ par to, to winaš nedomà, bet tikai iſtinktiwi ſeko ſaweem dſenuſeem — tà tad ari tai ſinà winaš ſtahw tuwaki dabai nekà mehš, kulturaš zilweki.

Lai labaki iſpraſtum dabas zilweka ſaimneezifko ſtahwoſki, mumš japaraugaš druſku tuwaki uſ wina gara ihpaſchibam. No tam, kà paſchaš galwenàš, war minet ſchàš: meſchonis domà tikai uſ ſewi un uſ tagadni. Kaš pahri par to, taš tikpat kà iſſlehgtš no wina gara dſihweš. Kad talab daudi nowehrotaju winam pahmet neaprobeſchotu paſchmiſlibu, zeetſirdibu pret lihdiſeedſihwotajeem, eefahribu, ſaglibu, kuhtribu, beſruhpihu un aiſmahſchihu,

tad tas iiffaidrojams ar to, ka minâ wehl pilnigi neattihsti-
juſchâs lihdiſjuhtiba, kâ ari atminas un ſpreeſchanas ſpehjas.
Tomehr deres tuwafi paraudſitees taiſni uſ augſchejâm raf-
ſtura ihpaſchibâm, lai ſapraſtum dabas zilweka iſtureſchanoſ
bret paſaules mantâm.

Meſchona paſch mi hli ba un zeetſjirdi ba pret
paſcheem wiſtuwafeem peederigeem iſaunguſchâs dabifki no
wina nemeerigâs ſtaigula dihwes, pee kam katrs ihpatnis
gahdâ tif par ſewi. Sirds neſchehlaſtiba parahdas wiſpirmſ
plaſchi iſplatiâ paraſchâ, nonahwet behrnus.
Behrni kawè ſtaigulu baruſ zelâ un darbâ pee baribas uſ-
meſleſchanas; tas galwenais eemeſls, kaſ pamudinajis,
behrnuſ aiſgahdat projam. Kad paraſcha reiſ eenemta, ta
uſturas ſpehâ ari wehlaſôs kulturâs paſahpeenôs. Behr-
nu nomaitaſchanas pehdas peerahditas neween pee Afijas,
Afrikas, Amerikas, Auſtralijas un Polineſijas dabas tau-
tâm, bet ari pat pee arabeeſcheem, romeeeſcheem un greekeem.
Wiſpahrim domâ, ka kulturâ ſemu ſtahwoſcho tautu ahrfah-
teji lehnâ peeaugſchana ſtahwot ſafarâ ar behrnu nonahwe-
ſchanas paraſchu. Bet ſchis peeaugſchanas gauſums zelaſ
ari no ihſâ dihwes muhſcha un garâ peena reeſchanaſ (laſ-
taſijas) laiſmeta, pa furu laiſu, kâ ſinams, nenoteek ap-
waiſloſchanaſ; tas wiſs galwenais eemeſls, kadehl dabas tau-
tas tif ilgi paleek uſ weenada kulturâs paſahpeena. Ka
dabiſkâ ſaite ſtarp wezakeem un behrneem wiſpahri naw zee-
tâ, rahda ari pahreleezigi beeſchi ſaſtopamâ ſweſchu behrnu
peenemeſchana paſchu behrnu weetâ (adopteeſchana). Peem.
Andamanu ſalu pirmeedſihwotaju „diſintâs“ eſot ſaſtopami
wairaf ſweſchu nekâ paſchu behrni. Sihmigi tas, ka ſtarp
paſchu un peenemteem behrneem newalda dihwê paraſti ne-
kaſhda ſtarpiba. Behrnu adopteeſchanaſ paraſcha gan laiſkam
buhs zehluſees no tam, ka behrnu nomaitaſchanaſ weetâ
eeſahluſees wiſnu iſliſſchana.

Zaunakee ethnografi daudſ nopuhlejuſchees ar to, pee-
rahdit, ka leela mahtes mihleſtiba ſaſtopama weenlihdiſigi
pee wiſâm tautu ziltim, lai tâs atraſtos uſ kaſhda kulturâs
paſahpeena atraſdamâs. Gruhti paleek ap ſirdi, kad tomehr
jaſaka, ka ſchis jaukâs juhtas, furas ſaſtopamas pat pee
daſchâm dihwneeku ſugâm, pee muhſu paſchu zilts peede-
rigeem meſchonu ſtahwoſki naw ſaſtopamas. Tas nu tâ ir.
Pee ſemi ſtahwoſchâm tautâm weenigâs ruhpes par paſcha
dihwibas iſwiſſchanaſu pahſpehji wiſas zitas gara luſtibas,
ari aſins radneeziſibas juhtas, ja, ſchim ruhpeſ blakus ne-
war uſdihgt itin nefas augſtaſs. Wiſi nowehtotaji iſbrihne-

juſchees waj duimàm pahnemti par to weeglumu, ar kahdu behrni, peeanguſchi, ſchkiràs no ſaweem afins radneefem. Un tomehr ta ir wehl ſaulite pret to zeetſirdibas tumſu, ar kahdu „wihri ſpehji atraut ſawàm badu zeetejam ſeewàm, tehwi iſſalkuſcheem behrneem maises gabalu, kad paſchi eedo-
majufchees pee ta atſpirdſinatees.“

Ta pati leela paſchmihlibas daba parahdas ari pee tam, fa daudſas dabas tautas ſawus ſ l i m n e e k u s un w e z i ſ c h u s, furi weſeleem ir par apgruhtinajumu, iſleek zelâ, waj kahdâ nomalâ weetâ. Scho paraſchu daſchi iſſkaidro ar mahntizibu, waj bailèm no launeem gareem, furi, pehz tumſcho lautinu domàm, peejuhta ſlimibas. To waretu teikt gan par tautàm, kaſ dſihwo uſ weetàs un furàm tadehl peeteekofchâ mehrâ lihdiſeklu un iſdewiba ſawu ſlimneeku ap-
kopſchanai un uſtureichanai. Tatſchu naw jaaiſmirſt, ka reiſ eeſaknojuſchàs eeraſchas ari wehl tad uſturas ſpehkâ, kad eemeſli, kaſ winas radijuſchi, jau ſen juduſchi. No iſlikſchanas lihdiſ tihſchai nonahweſchanai ir tikai weens ſo-
lis. Pat augſtahi iſglibtotas tautas wezumu uſſkata ſawâ ſinâ par loti newehlamu, apgruhtinoſchu ſtahwokli. Reful-
tura neſneedſa lihdiſekluſ, lai ſcho ſtahwokli zaur peederigo mihleſtibu padaritu weeglaku un jauſaku, bet gan rahdija, kâ to pahſinat. No Herodota ſahſtot lihdiſ muhſu deenàm atrodam daudſ peemehru, fur blaſus weziſchu un ſlimneeku iſlikſchanai, tee aprakti, waj pat noſiſti un apehſti. Pirmat-
nejeem zilweſeem iſlikàs pat taiſni kâ pietates peenahkums, ſcho ſchauſmigu darbu iſdarit pilnigâ ſwinigumâ. Kad redjam, fa muhſchigàs baribas ruhpes un paſtahwigâ ſtaiguloſchana winu dehl pilnigi aiſnehma wiſu zilweſu un tam blaſus nelahwa uſdihgt pat tahdàm juhtàm, furas mehſ turam par wiſdabiſſakàm, ja, ka wini pat to, ko mehſ turam par wiſ-
breeſmigako noſeegumu, wareja eeſtatit par iwehtu peenah-
kumu, tad ſahkam nojauſt, ziſ ſlahbanàm gan newajadſeja buht tam perſoniſkàm ſaitèm, kaſ weenoja ſchos neleeloſ
apſahrtſtaigulu pulzinus. Dſimumu ſatikſme newareja buht par tahdu ſaiti; tai truhka pilnigi tàs ihpaſchibas, ko mehſ jauzam par mihleſtibu. Kopejas ſaimneeziſbas, mahjturi-
bas, mantas, wineem nebija itin kâ nekahdas. Tàs wareja raſtees tikai tad, kad zilweka wajadſibas paplaſchinajàs pah-
ri baribas wajadſibàm. Upgehrba un pajumta wajadſibas pee dabas tautàm eenem tikai otro weetu.

Sihmejotees uſ dabas tautu b e ſ r u h p i b u, ta mums pirmâ azumirſkli iſleekas gluſchi brihniſchka. Buhtu jadomâ,

fa badam, kas meščoni beeschi ween dabu štipri pamozit, šcho wajadseja buht imahzijuscham, fa baribas lihdsjeki, furus tam kahdreij gadas wairumâ dabut rokâ, jausglabâ ari nahkamâm deenâm. Bet wiſi nowehrojumi leezina fâ weenâ balſi, fa wiſi uſ tam ir domat nedomâ. Pat ſuns aproſ faulu jemê, no fureenes to wehlaſ iſkaſch, bet meščona zilweks nemehdj neko uſglabat nahkamâm deenâm. Sawus pahri palikufchos krahhjumus tas nomet, fur gadas. Ari tahlaſ attihſtitâs ziltis un indiwidi neifturas ſchai ſinâ neko daudj zitadafi. D. P o g g e ſtahta par afrikaneem: „Kad naſtu neſeji bij ſanehmufchi jaunu diputatu, tad wareja buht droſchs, fa wini pirmajâs deenâs labaki uſdſihwoja neſâ es. Labakâs kaſas un wiſtas tad nahza uſ galdu. Za biju nodewis wineem uſturu uſ 14 deenâm, tad bija paraſts, fa wini to notehreja pirmajâs 3, 4 deenâs; wehlaſ teem wajadseja eet ſagt, waj ubagot no manis, waj zeeſt badu.“

Uſ lihdsjiga paſaſpeena ar ſcho uſtura krahhjumu neprah-tigu iſſchkeſſchanu ſtahw laika iſleetoſchana pee dabas zilwefa. Gluſchi aplamaſ domas, fa dabas tautas ſewiſchki weizigi protot pehz ſaules ſtahwokka aprehkinat laiku. Winaſ to nemaſ neaprehkina un tadehl ari nekahdi neeedala. Neweena dabas tauta neeetur kahrtigus ehdeenu L a i k u s, jeb deenas zehleenus, pehz fureem kulturâs zilweks eekahrto ſawus darbus. Pat ſamehrâ labi attihſtijufees ziltis, fâ beduini, neko neſin par laika iſſchkiſchanu. Wini ehd, kad wehders ſahſ praſit ſawu teeſu. Livingſtons kahdâ weetâ noſauz Afriku „par to laimigo ſemi, fur laikam naw nekahdas wehrtibas, un fur zilweki, kad peekufufchi, apſehſtas un iſduſas.“ Pat ſteidſigakos darbus negeri aiſtaupa deenu pee deenas nedaritus. Ar to eſam noſkufufchi ari pee meſchonu tautu fuhtribas. Bet kaſ nowehrotajam iſleekas par leelako fuhtribu, pateſſibâ ir atkal tikai nahkamibas neewehroſchana, dſihwoſchana azumirklim. Kamdehl meſchonim puhletees, kad wina wajadſibas apmeerinatas, kad wina neſpeeſch wairs bads? Tadehl wiſi naw ſauzams par beſdarbi, ſliaki. Wiſi pateſſibâ ar ſaweem nabadſigajem darba riſkeem kopâ nepaſtrahdâ maſaf par kulturâs zilweku; tikai wiſi neſtrahdâ ſawu darbu kahrtigi, noliktâ laikâ, bet tikai brihſcheem un ar gubu, kad ſpaidonis wina ſpeeſch, waj kad uſnahſ labs praſts uſ darbu, un ari tad ne fâ nopeetnu dſihwes uſdemumu, bet wairaf tikai fâ ſpehledamees. Wiſnotal pirmatnes zilweks padodas tikai tuwaſam dſenulim; wina darbiba ir tihri jonaina, padota azumirkli eſpaideem. So tuwaſ winaſ ſakriht wajadſiba

un winas apmeerinaſhana, jo labaf winam ap ſirdi. Dabas zilweks ir kà behrns; winſch nedomà uſ nahkoini, tàpat ne uſ pagahnti; winſch aiſmirſt weegli; katreſ jauns eeſpaids iſſpeeſch no atminas agrako. Wiſi dſihwes ſpaidoni newar wina diwehſelè ne azumirkli noſpeeſt wina jautro gara ſtahwofli.

Schahda azumirkla dſihwe newar buht apgruhtinata ar wehrtibas apwehrtſchanu, kura praſa arweenu ſpreeſchanu un domaſchanu uſ nahkamibu. Sinama leeta, zif beeſchi Amerikà un Afrikà eedſimtee iweſcheem eenahzejeem par neeka naudu, daſchreiſ par beſwehrtigàm glaſſchu pehrlem pahrdewiſchi ſawu ſemi, un wehl tagad negeris, kaſ attihſtibas ſinà gabjis jau labi uſ preeſſchu, gataws waj wiſu ſawu nabadſibu atdot par neeka raibumeem, ko winam peeſola. Bet no otras puſes nemot, ari wiuu eefahribai naw nefahdu robeſchu. Paſihſtama muhſchigà ſchehloſchanas no zelotaju puſes, ka wini pee wiſas leelàs eedſimto weefmihlibas no pehdejeem teefot waj tihri aplaupiti, jo katreſ ſahdſchas wirſaitis wehlotees, lai winam dahwatu to un to u. t. t. Ari te atkal ſaſtopama ta pati naiwà paſchmihliba, neaprobeſchotà mantkahriba, kaſ naw ſaweenojama ar ſaimneeziſko zilweku diihſchanos eeguht mantu. Swarà arweenu tikai azumirkla eeſpaids; uſ taſlako nedomà. Dabas zilwekam newar reiſè buht diwejas domas galwà un winſch tàs newar apwehrt kopà; wiuu ſafampj reiſè tikai weenas domas, kura tad winſch ſeko ar breeſmigako konſekwenzi. Peedſihwojumu eefraſſhana un ſinaſchanu mantoſhana zaur to loti apgruhtinata, un te meſlejamſ galwenais zehlonis, fadehl ſchahdas tautas tuhſtſoſcheem gadus war palitt un paleef uſ weenada attihſtibas pakahpeena. Beeſchi par weegli eedomajas pirmo kulturaſ elementu raſchanos; domà, ka katreſ atradums jeb iſgudrojums, katreſ progrefſ mahjubuhwè, drehbju iſgatawoſchanas teknikà, eerotſchu leetoſchanà, ko iſdara ſahds zilweks, tuhlin pahreet kà mantojums uſ pehznahzejeem un pee teem attihſtas taſlak. Bet jaeewehro tas, ka katra labaka leeta, ko ſahds meſchonu zilweks ſew eegahdajees, peem. afmena zirwis, ko winſch ar puhlem pagatawojis, lihdi ar wiuu friht kapà. Schi eraſcha plaſchi ſaſtopama wiſas paſaules malàs, tà peem. pee wiſàm amerikaanu tautàm tahdà mehrà, ka pahri palitſchee peederigeer beeſchi ween paleef leelakà nabadſibà. Schahdu rihtſochanos nefahdi newar ſaukt par ſaimneeziſku.

Peewiſàm dabas tautàm darbuiſdaliſhana ſtarpabeem diſimumeem zeeſchi nofahrtota, pee

fam nebuht naw nemtas omâ weenigi dajchadâs dabiffâs dšimumu ihpaſchibas. Wiſmaſ newar apgalmot, fa wahja-fam dšimumam wiſpahri buhtu peeſchirts weeglaſs darbs. Namehr pee kulturaſ tautâm wiſram peeſriht mantu rajchoſchanaſ loma, un ſeeweetei patehrina nofahrtoſchana, tamehr pee dabas tautâm abi dšimumi peedalâs tiſlab pee rajchoſchanaſ, fâ ari pee ehdeenu pagatawoſchanaſ. Sihmigi taſ, fa ſeeweetei peeſchirta ſtahdu baribas lihdeſku eeguhſchana un ſagatawoſchana un pa lelafai dalaſ ari buhdu zelſchana, famehr wiſhreetim medibaſ un tajâs eeguhtho ſwehru ſagatawoſchana baribâ. Nur loſkopibu peeſopj, tur lopu ganiſchana, laidaru zelſchana, ſlauſſchana u. t. t. ir wiſhreeſchu darbs. Schi ſchirſchana ir tiſ zeeſcha, fa gandriſh war runat par gimenu ſaimneeſzibu eedaliſchana ſewiſchka wiſhreeſchu ſaimneeſzibâ un ſewiſchka ſeeweefchu ſaimneeſzibâ. Ari ehſchana ſaimêſ ſchirta: ſaimêſ netura kopejaſ maltiteſ (fâ peem. pee braſilleeſchu eedſimteem). Katrs zilweſs ehđ par ſewi, nogreeſeêſ no ziteem, un paraſtſ turet par nepeeflahjigu, zitus pee ehſchanaſ trauzet waj ſweſcheem flaht eſot ehſt.

Ugraf dabas tautas mehđja eedalit pehz winu galwenâſ nodarboſchanaſ medneeku, ſwejneeku, ganu un ſemkopju tautâs. Pee tam domaja, fa tee eſot atſewiſchki ſaimneeſzifâſ attihſtibas pakahpeeni, furi jaiſſtaigâ fatrai tautai ſawâ zelâ uſ kulturu. Domaja, fa pirmatneſ zilweſs eefahziſ uſtureteêſ galaſ ehdeeneem un tiſtai ar laiku, apſtahſku ſpeeſtſ, kehreeſ pee augu baribas. Pehdejâs eeguhſchanaſ tureja par gruhtaku neſâ pirmejo, pee tam peerehema ſemeſ kopſchanaſ tahđâ ſtahwoſli, fâ to tağad peeſopj Eiropas tautas, fur wajaga juhgu lopu un mahſſliqi pagatawotu darba riſku. Bet ſchis domas ir aplamaſ. Teeſa gan, fa wiſa ſaimneeſkoſchana eefahfuſeêſ no baribas meſleſchanaſ, un winas eeguhſchana ſtahw ſakarâ ar to, kahdas dabas dahwanas furâ weetâ wairak bij atronamaſ. Bet paſchâ ſahſumâ zilweſam gan bij jaapmeerinaſ galwenâ kahrtâ ar ſtahdu baribu, un wiſur, fur ween bij atronami ſoku augli, ogas, ſafneſ, winſch pirmâ kahrtâ ſneedſâs pehz teem. Spaidigâ brihđi winſch kehraſ ari pee ſihkeem dšihwneekem, furus wareja apehſt tapat jehluſ, fâ: lehleem, tahrpeem, fufaineem, fiſeneem, ſfudram u. z. Ja no ſchejeeneſ meſleſjam pahreju uſ nahſkoſcho ſaimneeſzibas weidu, tad mums maſa padomaſchana ſaka: nenahzâs gruhti nahſt pee atſinaſ, fa aprakta ſafne waj ſemê eegulditiſ reekſtſ iſđod jaunu ſtahdu — pateeſcham gan ne gruhtaf, fâ lopuſ peeradinat

pee mahjâm waj isgudrot makſchkeri, ſtopu un buktu, kuru wajadſeja medneezibu peekopjot. Techniſkas iſweizibas ſinâ wehl tagad daſchas medneeku un apfahrſtaigulu tautas pahſpehj eewehrojama fahrta tâ ſauktâs ſemkopju tautas. Jaunakâ laiikâ peenemas domas, ka apfahrſtaiguli drihſat turami par panihkuſcheem ſemkopjeem, un pateeſcham netizami, ka medneeku tautai pirmai wajadſeja nahkt uſ domâm, lopuſ peeradinat pee mahjâm, lai eeguhtu peenu, olaſ un galu. Beſ tam, ja atrehkina tikai paſchuſ tahloſ ſeemeluſ, naw neweenas ſwejneeku, medneeku un ganu tautas, kura leelaku waj majaku dalu no ſawas baribas nenemtu no ſtahdeem.*)

Wiſleelakâ dala dabas tautu, ar fahdâm eiroppeeſchi eepaſnuſcheeſ, paſinuſchas un peekopuſchas ſemkopibu — bej muhſu arſla. Ari rati un juhgu lopi winâm naw bijuſchi paſihſtami. Paraſts iſcho meichonu ſemeſ apſtrahdaſchanaſ weidu noſaukt par „kaploſchanaſ“ ſemkopibu, tadehl ka galwenaiſ darba rihts pee tam bija un ir iſſkahta kapliſ; wiſpirmſ gan tikai rokamaiſ koks. Darba rihtu nepilnibaſ dehl eeſpehjamaſ apſtrahdat tikai neleelulſ ſemeſ gabaluſ, kuruſ aptaiſa ar ſehtu, lai ſehjumuſ aiſſargatu no meſcha ſwehreem. Afrikâ pa leelakai dalai pee lauſeem uſzeltaſ ſewiſchkaſ ſargu buhdas, kuraſ uſturaſ jami ſkuſi, kuri ar troſſchnoſchanaſ luhtu aiſbaidit ſwehrulſ. Beeſchi ween pehj pirmâſ ſehjaſ eekopto ſemi atſtahj un kaplo zitâ weeta; bet paraſti eetur jau ſinamu ſehjaſ fahrta. Kaplojamaſ metode ir wehl tagad iſplatitakaiſ ſaimneekofchanaſ weidſ. Ta ſaſtopama wiſâ Widuſ-Afrikâ, Deenwiduſ- un Widuſ-Amerikâ, Auſtralijaſ ſalâſ u. z. Wiſur ta bijuſi ſahkumâ ſeeweeſchu roku darbſ. Blakuſ ſemkopibai netop peekopta nekahda lopkopiba.

Dabas tautâm medibu peekopjot, winâſ aiſ eerotſchu nepilnibaſ rihtkojaſ tamlihdſigi, kâ plehſigi meſcha ſwehri

*) E d. S a h n s zildina ſenâſ ſemkopibaſ panahkumuſ ſchahdeem wahſdeem: „Kad eedalam gadu iſcheitâſ gada laiikâſ un diwpaſdmit mehneſchâſ, kad ſemi aram un tant ſehjam labibu, kad miltuſ maſam un zepjam maiſi kraſniſ, kad dſeram peenu un wihnu (laiſkam ari aluſ te peeder) un ehdam maiſi ar eku, tad mehſ daram taiſni to paſchu, to muhſu garigee preeſſchtetſchi pee Tigrâſ un Gifratâſ grihwâm darija, kad pirmâ wahjâ wehſtureſ auſma preeſſch fahdeem 4000 gabeem pr. Kr. dſ. krita uſ wineem. Wiſſ, to mehſ pee ta wiſa peelikufſchi klati, ſihmejaſ tikai uſ iſgrefnojumeeem, bet pamati palikuſchi tee paſchi.“ (Die Haustiere in Beziehung z. Wiſſſch. deſ Menſchen). Taſ iſklaufaſ pahſſpihleti, un ir ari ſawa ſinâ; pateeſiba buhſ gan ta, kaſ teitſ par baribu.

pee jawu laupijumu nogalinaſhanas. Tà ka ſchahda mediſchana ſaiſtita beeschi ween ar breeſmàm, tad iſdomatas keramàs cetaiſes (bedres, ſlaſdu walgi, ſlaſdu kofi), waj pee teescha uſbruzeena ſwehreem nem dalibu kopâ wiſa zilts, waj wiſi ſahdſchineeki. Pee medibu weetàm jau aqri nodibinati kopigi peederumi, kà ari iſſtrahdati ſihti noteikumi par medijumu daliſchanu. Tà tad medneeku tautàs faſtopamas pimatnejas politiffas kopibas. — Tas pats ſafam ar ſweju, ſewiſchi tur to, kà pee juhràm, peetopj ar laiwu un tihklu palihdſibu, tur wajadſigs daudi zilweku. Peem. Zaunſelandes eedſihwotaji ſapin lihdi 1000 olekſchu garus tihkluſ, kuras leetojot wajag ſimtàm roku. Neſkai-tami daſchadee keramee weidi, kahduſ dabas tautas iſleeto pee ſwejas. Blafus maſſcherèm un tihkleeem winas leeto bultas, ſchehpus, murduſ un apreibinamoſ lihdiſekluſ. Uſ ſcha attihſtibas patahpeena ſwejai ir jau daudi noſahrtotals rakſturs un ta dſilaki eefneedsas ſabeedriſkà dſihwè nekà medneeziba; uſ daſchàm deenwiduſ juhras ſalàm pat noteiktas ſinamas deenas nedelâ, kuras notura kopeju ſweju, un ſwejas wadoni reiſè ir ari pamehlneeki farâ. Wiſpahri ſweja ir wiſhreeſchu darbs, tikaſ daſchòs Polineſijas apwidòs pee tàs nem maſâ mehrâ dalibu ari ſeeweetes.

Bet dabas tautu wajadſibas neaprobeſchojas ween tikaſ ar baribas mekleſchanu. Ari ſemaſ ſtahwoſchàs no winàm noſrahſo waj iſgreſno daſchadi jawu meeſu, iſgreesch bultas un lokuſ; tahlak attihſtijufchàs zel ehkas, pin un auſch wiſfadas weelas, iſgreesch leetas, dedſina mahla traufuſ; wiſas pagatawo ehdeenus pee uguns un prot ari, ar maſ iſnehmumcem, pagatawot reibinoſchuſ dſehreenus. Pee wiſa ta wajadſigs daſchadu darbu, ko waram dehwet par w e e l u i ſ ſ t r a h d a ſ c h a n u jeb i ſ d a i l o ſ c h a n u un kaſ pa galwenai teſſai apnem to, ko mehſ ſauzam par ruhpnenezibu un amatneezibu. Ar wiſu techniſko neattihſtibu daudjas dabas tautas prot pagatawot ſmalſi iſſtrahdatas leetas, kuras ſazel muhſu apbrihnoſchanu. Tas ſewiſchi ſafams par winu pihſchanas mahſlu, podneezibu un koku leetu iſgreeschanu. Ko wiſu deenwiduſ tautas neprot iſgatawot no ſawa koku miſu un ſcheedru materiala, no ſiſſſtajàm ſahlem un aſchaweem — ſahkot no miſu drehbju weelàm un maſcheem lihdi kuruſjem, blodàm un pudelèm, kaſ nelaiſch uhdeni zauri! Ko indoneſeeſchi un auſtrum-aſeeſchi neiſgatawo no bambuſa needrà, ſahkot no mahju halkeem lihdi uhdens traufcem un muſikas inſtumenteem! Ziſ bagata naw attihſtijufees papuaſu koku technika! Un kahdu pazeetibu

un isturibu neprasa s̄hee darbi! Weena tahda smalka ma-
iŋa iŋgatawoŋhana, fahdus ŋamoaneŋŋi pagatawo, praŋa
weŋela gada laifu. Wairaf mehneŋŋu jaŋtrahdà, kamehr
Deenwiddus-Amerikà indijani pagatawo weenu farinamo
tiŋflu. Pee peenbalto kwarza afmena noŋŋihpeŋŋanas un
iŋurbhãnas naupeŋŋi Brasilijà noŋtrahdà beeŋŋi ween di-
was zilweŋu paaudŋes, lihdi afmenis top tiŋ tahlu, fa to
fà rotas leetu war fahrt faŋlâ.

Seuwiŋŋu amatneeku paraŋti pee dabas tautàm naw.
Katrai ginenei wiŋas wajaŋŋiŋas, fas winà ronã, paŋŋai
jaluhko apmeerinat, un to wina ari iŋdara, turotees pee ta-
das fahrtibas darbu iŋdaliŋhanà ŋarp dŋintas lozefleem,
wihrẽŋŋeem un ŋeeweetèm, fà mehŋ to jau augŋhà aprahdi-
jàm. Dasŋi ruhpeezibas ŋari tomehr iŋdaliti pehŋ ŋah-
dŋhãm un lausŋu grupãm. „Eedŋimto ŋahdŋŋas,“ rakŋta
fahdŋ belgeeeŋu nowehrotajŋ par Lejas-Kongo apgabalu,
„gul beeŋŋi puhleem kopà. Wiŋas dibinas uŋ ŋawŋarpiŋas
pamata un papildas ŋawà ŋinà weena otu. Katram puh-
lim ir ŋawa wairaf waj maŋaf noteikta ŋpezialitate: weenŋ
nododãŋ ŋwejai, otres gatawo palmu wiŋnu; tresŋais nodar-
bojãŋ ar tirdŋneeziŋu un ir zitu bankeeris, fas wiŋu, fas
nahŋ no ahreenes, peegahdà ztieem; atfal zits puhliŋ node-
wees dŋelŋs un kapara apŋtrahdasŋhanai u. t. t.“ Tirdŋnee-
ziŋa tautŋaimneeziŋkà noŋihmê, t. i. fà nofahrtota pretŋŋu
eepirŋŋhana, lai tãŋ tad atfal pahrdotu ar pelnu, naw jaŋto-
pama nefur pee dabas tautàm. Nur Afrikà jaŋtopami ee-
dŋimtee fà tirgotaji, tur tee nodarbojãŋ waj nu tiŋai fà
ŋarpineeki, fas uŋ tam pamudinati no Giropas un Arabiãŋ
tirgotajeem, waj ari tiŋai fà Sudanas puŋkulturas pretŋŋu
iŋmainitaji. ŋarp eedŋimtee no ziltŋ zilti paŋtahw wiŋ-
pahri tiŋai pretŋŋu iŋmaina, fas dibinas uŋ tam,
fa dabas dahwanãŋ naw wiŋur ŋemes wirŋu weenadà mehri
iŋdalitas un pee daŋŋhadãm ziltim attiŋŋitiŋuŋees daŋŋhada
raŋŋojamã techniŋa. ŋarp weenas un tãŋ paŋŋas ziltŋ
peederigeem newar notift fahrtiga pretŋŋu iŋmaina no ŋaim-
neeziŋas ŋaimneeziŋã, tadehl fa wiŋi raŋŋo weenadãŋ prezes.
Pretŋŋu iŋmainãŋ zelŋhanãŋ eedomajãŋ tiŋ weegli tadehl,
fa kulturas zilweŋŋ peeradis, wiŋu, fas winam wajaŋŋiŋŋ,
eepirŋŋ gatawu tirgũ un pahrdotawãŋ. Bet dabas zilweŋam,
eefãŋ tãŋ eepãŋinãŋ ar attiŋŋitãm tautàm, nebiŋ wehl ne-
fahdãŋ fajehgãŋ par wehrtibu un maŋŋu. Wiŋi pirnee Auŋt-
raliãŋ uŋgahjeji ŋahŋta, fa eedŋihwotaji neko neŋinajuŋŋi
par pretŋŋu mainu; wineem peedahwatãŋ rotãŋ leetãŋ at-
ŋahjuŋŋãŋ wiãus gluŋŋi weenaldŋiŋus; wineem uŋŋpeeŋãŋ

dahwanas wehlaſt atraſtas ſchur tur iſmehtatas. To paſchu ſtahta par Braſilijas indijaneem. Tomehr ſche paſtaſweja dſihwa ſatikſime no zilts zilti, pee kam ſtaiguloja no weenas weetas uſ otu podu, afmenu zirwi, fokwilnas dſijas, krelles un zitas tamlihdſigas leetas. Rà tas bija eeſpehjamſ beſ mainas un tirdſneeziſas?

ſchi mihtla uſminama loti weenfahſchi. Leetas pahrgahja no weenas weetas uſ otu dahwinajuma, daſchreiſ ari laupijuma, fara lobeena, nodokla, joda, atlihdſibaſ, ſpehles winnina weidà. Starp weenas un tàs paſchas zilts peederigeem walda uſturaſ lihdſeklu ſinà gandrihſ pilnigs foppeederumſ. Uſſkata gandrihſ par ſahdſibai lihdſigu darbu, kad kahdu lopu kaujot par to nepaſiao kaiminam, jeb kad ehð, neeeluhðſ garamgahjeju ari pee maltites. Ràtrſ war eeet kaut furà buhdà un praſit ehdeenu, ko winam nekad neleegſ. Weſelas draudſes neraſchas gadijtmà apmeklè kaiminus, lai tàs kahdu laiku uſtur. Leetu un darba rihtu ſinà walda wiſpahreja a i j d o ſ c h a n a ſ paraſcha, kura iſwehrtuſees gandrihſ kà par peenahkumu. Leela weeſmihtliba walda pee wiſam dabas tautàm. Ràtrſ peenahziſ iweſchineekſ dabu kahdu dahwanu, par ko ſchiſ atkal pehð kahda laika ſneedſ pretim kahdu dahwanu; beidſot winſch pee atwadiſchanàs dabu no „ſaimneeka“ otu dahwanu. Tà zaur ſawſtarpejeem apdahwinajumeem kahdas jemes reti raſchojumi waj mahſſlas pagatawojumi wareja pahreet uſ zitu-reeni, gluſchi tàpat kà ſchim deenàm zaur tirdſneeziſu. Tà ari teiſas un paſafas ſawà laikà iſplatijuchàs waj pahr puſ paſauli. Gandrihſ neſaprotami, kà to tiſ ilgi newareja apktert, kad jau pee Homera ſchi apdahwinachanàs paraſcha iſtehlota jo dſihwàm kraſjam. Tà Telemachſ attwed no Spartas kà Menelawa dahwanu ſudraba trauku, ko winſch pats ſawà laikà bija ſanehmis kà dahwanu no Sidonas karala ſaidima, un wina tehwan Odijejam ſeakeſchi dahwina drehbes, audekluſ un ſelta leetas, kà ari weſelu lahðinu trijkahju un blodu.

Wehlaſt, ſinamſ, pee dabas tautàm pamaſam attihtſi-jàs ari mainu tirdſneeziſa. Par t i r g u ſ w e e t à m pee negereem, indijaneem un polineſeeſcheem iſraudſija zilſchu robeſchàs klajuſ laukuſ, beeſchi muhſcha meſchu widu. Lee ir neitrali lauti, uſ kureem jaapkluf wiſeem zilſchu eenaideem; kaſ turguſ meeru trauzè, taſ kriht wiſbargaſòſ ſodòſ. Ràtra zilts wed turgu ſawuſ raſchojumuſ, weena medu, otra palmu wihtu, treſchà ſchahwetu gaſu, zita mahla traukuſ,

waj dšels leetas, pinumus u.t.t. Bar „naudu“ noder fatrai ziltij ta mainas preze, furu wina pati neraicho, bet eemaina no zitureenes. So ta winai dabiski fluhst par wispahrejo mainas lihdsefli, pret furu wina atdod jawus raschojumus, pee furas wina mehro jawu raschojumu wehrtibu.

Daudsi, kas tagad ufstahjas jaweem melnajeem un bruhnajeem lihdzilwekeem par kulturās nesejeem, ufskata dabas zilweku waj par wišu jaimneezisko netikumumu perekli: flintu, nefahrtigu, beiruhpiigu, ischkehrdigu, neustizamu, mantfahrigu, jagligu, zeetširdigu, baudu fahru. Tees', winsch dšihwo tifat azumirflim, iswairas no fatra fahrtiga darba, nepasihst, kas ir peenahkums-un tifumigas dšihwes usdewums. Bet ne masaf pateesiba ari ta, ka winsch ar jaweem nabadsigeem darba rihskeem pastrahda zaur zaurēm tif daudsi, ka mums par to brihnot japabrihnojas, waj nu apluhkojam turpat uš weetas seeweeshu glihti eekoptos labibas laufus, waj jawas musejas leelam puhlem jawahktos wihreeschu rofdarbus, eerotichus un rihtus. Pee tam par wisam leetam wina jaimneekofchanas weids nodroschina dabas zilwekam sinamu mehru dšihwes preefa un pastahwigu jautribu, par fo darbā un ruhpes nospeestais eiropeetis winu war apfkaust.

Ja daschas dabas tautas pehz tam, kad tas eepafinuschas ar Giropas kulturu, gahjuschas atpafal, waj pat pilnigi ismiruschas, tad eemešs tam pehz labako leetprateju domam meklesjams pa galwenai teesai saunaja eepaidā, fahdu muhsu jaimneekofchanas weids un muhsu tehnika darijuschu uš winam. Mehš eenesam winu behrnischigā dšihwē jawas ruhpneneziskās dšihwes nerwošo nemeeru, steidšigo twarstischanu pehz pelnas, jawus postigos baudijumus, jawas tizibu kildas un pretischibas. Muhsu smalkee darba rihti atnehma winam peepeschu leelu dalu no winu lihdšchinejas darba nastas. So winas ar jaweem afmena zirweem tif pa mehnescheem paspehja pastrahdat, to ar dšels zirweem winas padarija nedaudsās stundās, un pahra plintes jaguwa to pašchu, fo simtām hultas un lofi. Tā atkrita jeb juda labdarigā eestindšiba, fahdā pastahwigi uštureja wezais jaimneekofchanas weids dabas zilweka meesu un garu, famehr wina wajadsibu stahwoklis palika uš ta pašcha wezā semā pafahpeena. Tā zilweku fabeedribas gahja bojā, kā dšila mešcha stahds, ja to peepeschu isleek puzdeenas šaules iweizē.

Bet ne wišas dabas tautas padotas schahdam behdigam listenim. Weselas rahsas, kā peem. negeru tautas israhdi-

juščās par wišai špehzigām pret šchahdeem eespaideem. Bet ja kulturaš tautas, kuras winaš eefarojuščas — heidi profesoors K. Büchers pahriřkatu par dabas tautu šaimneezibu — grib teeščam buht wina draugi, tad winām pamatigi un nopeetni šinatniřki jaišpehta wina, šcho dabas tautu, ņenu ņenee eefarņojuščees šaimneezibas weidi, darba metodes un mantu leetoščanas paraščas un japeemehro šcheem pehtijumeem šawi kolonizatoriřkee nodomi un plani. Šawa laba dehl winām to jau ņen wajađseja buht idarijuščām. Bet lihdi šchim zelotaji un pehtneeki taiņni wišmajako wehribu peegreeřušči dabas tautu šaimneezibai. Šawā wehribā par kultu, wina tižibu, laulibas paraščām, rotas leetām, mahřflu, techniku wina beešchi ween aiřmirřušči greeřt wehribu uř wiřtuwako, un wina etnografiřko kraħjumu tehriřgajōš nořtařtōš wahrōš „šaimneeziba“ tikpat rets putnš, tā daudšajōš apzerejumōš par ģimenes řatwerģimi wahrōš „mahjturiba“.

Tautšaimneezibas attihřtiščanās.

Tautšaimneeziba ir gadu tuhřřtošču ilgāš wehřturiřkas attihřtibas augliš, kas naw wezaķš par jaunlaiku walřti. Žilweze řawā pimatneĶā attihřtibas laiřmetā, tā redšejām, iřtika ilgu laiku beř pretřchu maināš, jeb ja ari šaimneekoja, mainidama řawus rařchojumus un iřgatawojumus, tad to newar dehwet par tautšaimneezišku darbibu šcha wahrda iřřtajā nořihmē.

Par dařchado šaimneeziško laiřmetu řopejo paģihmi peehemams taš řahwofliš, řahdu řatrā eenem pretřchu rařchoščana un wina patehreščana. No šchi redšes řahwofla řkatotees wiřu šaimneeziško attihřtibu žilwezes wehřturē, kas weľķāš garu žela gabalu, wiřmaj řas atteezas uř Widus- un Reetum-Ciropas tautām, ņur wina wiřlabaki wehřturiřki pahřredřama, waram eedalit trijōš pakahpeenōš: 1) tihraš mahjřaimneezibas pakahpeenā (tihra pařčrařchoščana, beř pretřchu iřmaināš), ņur mantāš tai paščhā šaimneezibā iřleeto, ņur tāš rařčotāš; 2) pilřehtu šaimneezibas pakahpeenā (rařchoščana pahřdoščanai jeb teeřcha iřmaina), ņurā mantāš no rařčotaja pahřeet teeřchi patehřetaja roķāš, un 3) tautšaimneezibas pakahpeenā (pretřchu rařchoščana, pretřchu riņķoščana), ņurā prežem jāřtaigā daudšāš šaimneezibāš, eefams tāš nořluhřt patehřetaja roķāš.

Tihrās mahjſaimneezibas pakahpeens pašihstams pee tam, ka tajā wiſa ſaimneezibas gaita no raſchoſchanas lihdi patehrinam noriſinas mahjas (ſaimes, dſimtas) noſlehgātā rinkī. Katras mahjas eedſihwotaji raſcho tahdas leetas un tahdā daudjumā, kahdas un zif tās wineem paſcheem wajađſigas. Katra raſchojuma pagatawoſchana un iſleetoſchana ir un paleef weenu rokās. Tas ir tās ſaimneezibas weids, fo mehſ redſejām pee dabas tautām, ſinams, wina wiſpirmatnejā weidā. Tihrā, noſlehgātā mahjas ſaimneezibā ſaimes laudim neween no ſemes jaeeguhſt ſawi raſchojumi, kahdus wini no tās prot jeb ſpehji iſdabuht, bet ari japagatawo paſcheem wiſi wajađſigee darba rihi un eerotſchi, kà ari japrot no rupja, neiſſtrahdata materiala iſgatawot wiſadas ſmalſas leetas un leetinas. Tas wiſ rada daſchadu darbu un praſa daudſpuſeju ſpehju un ſapraſchānu, kahdu ſcho laiſu kulturās zilwefam gruhſti pat eedomatees. Peem. N. P o g i o rakſta par forejeeſcheem (1895. g.): „Wiſā Korejā kopjā ſenſeneem laiſeem wiſu mahjās nepeezeſchami wajađſigo pagatawo paſchu mahju laudis. Seewa un meita wehrpi neween kanepajus, bet ari ſihdu, kamdehl daudj mahjās audſina ſihda tahrpinus. Gimenes galwai wajag praſt wiſu un wajađſibas gadijumā buht par mahlderu, atmentali waj galdneeku. Mahjās pagatawo brandwihnu, augu taukus un kraſtu weelas, kà ari ſalmu maſchas, zepures, furwjus, ſoka tupeles un lauku darba rihtus. Wahrdu ſafot, katrs ſtrahdā wiſu un tikai ſew ween. Tamdehl katrs korejaneetis ir tihrais uniwersalamatneeks.“ Wezakeem laudim buhs wehl atminā ari ſeno ltweeſchu mahjſaimneeziba, fur gahja tāpat. Peem. ſeeweetes pagatawoja drehbes, uſwalkus paſchas ween, no ſahkuma lihdi beigām: ſawehrpa diijas no paſchu zirptas wilnas waj paſchāudſinateem lineem, waj kanepajeem, no kraſtoja tās paſchu pagatawotās ſahlēs, tad paſchas iſauda un iſſchūwa drehbes gabalā. Tagad gan ari wehl lauzineezes nodarbojas ar drehbju pagatawoſchānu, bet pee tam winaſ nem palihgā beeschi ween zitu darba ſpehkus, jaunlaiſu tehniku, maſchinas 2c., leefot wiſmas wilnu ſaſukat waj ſawehrpt, zitur pat ari ſaauſt un wadmālu ſawelt — tad nahſ ſmalſee ſkroderu un ſkrodereenes u. t. t. Tā no tihras mahjſaimneezibas raſchoſchanas weida pahreets uſ ruhpneeziſku darbības weidu.

Uſ tihrā mahjſaimneezibas pakahpeena ſpehlē darba ſopiba wehl ſwariqaku lomu nekā darba dalischanā. Tatſchu ſcheem abeem darba weideem gimene waretu eerahdit tikai

masu lomu, ja ta šastahwetu, kà šholaiķu ģimenes, tīfai no weena laulata pahrā un wīnu behrneem ween. Wīnai ari buhtu loti masa šatweršmes un attihštības špehja, ja ģimenē katrs lozēklis waretu rihkotees tā patštahwigi, kà tagad. Te eewehrojams, ka tolaik, kad tagadejās Ģiropas kulturas tautas parahdijās pee wehštures apwahršana, wīnās walđija đimtu jeb ģintu kopības (Sippšchaften). Đimtas ir leelafi, no wairaf paaudšēm šastahwošči radu pulki, furi nokahrtoģi šahkumā pehģ mahtes, wehšaf pehģ tehwa teešibām ar fopeju ihpašchumu, fopeju šaimneezības weičanu un fopeju aiššargatšanos šawā štarpā. Pee monogamiškam (weenlaulibu) tautām, kahdas ween te domatas, katra đimta šaweenojas no wairakeem masaķeem radu pudureem, no kureem katrs pastahw no weena laulata pahrā lihđš ar behrneem. Šilweks ahrpus đimtas atronas kà putns šara galā: wīnam naw nekahdu teešibu, nedģ kahda šaimneezība, nekahdas palihđšības truhkumā, nekahda atreebeja, kad wīnu kahds noģistu, nekahdas pawadības pehđeģā đišihwes gaitā.

Wīšas šche domatās ziltis, kad tās apmetās uģ pastahwigu đišihwi šinamās weetās, jau pašina šemes apfopšchānu ar aršla palihđšibu. Wīnu nomešchanās, noweetoģchanās kahdā šinamā weetā notifa parasti tahdā kahrtā, ka đimtas peederigee uģzehla kopā leelas kopšchtas, zeematus, šahđšchas. Kad šemes ihpašchumi jau biģ nodrošchinati, tad kopības ģars atšlahba; no leelās šaweenības atšķihrās daģči masaki patriarchali šaimu pulģini. Tahđi wehl tagad naw iģjuduģči daģchās šlawu šemes.

Leelafās đimtu šaweenības eewedama đišihwē puslihđš plašchā mehrā kopiba un darbu šadalģšana. Wihri un šeeawas, mahtes un behrni, tehwi un weztehwi, katrs pulģinšch dabū šawu noteiktu weetu rašchošchanas un mahģšaimneezības darbōs. Brahlības, behrnišchkas pašlauģības, wezuma zeenišchanas un padewības juhtas šchahdā kopibā atģihštās augģtā mehrā. Kā kopiba nolihđšina šawu lozēķu parahđus un ģahdā par gandarišchānu, ja tam notifģtu kahda pahrestība, tā atkal katrs atšewiģchks lozēklis kalpo wīģu šawu muhšchu đimtai un šeedo tai katru šawu patštahwības juhtu un darbu.

Pat ja šchahdu kopības šajuhtu špehks atšlahbtu, tuhlin wehl nenodibinas jaunšaiķu šihķšaimes, kur katrai ģimenei šawa atšewiģchka šaimneezība. Wīnu nodibinašchanās beģ šchāubām wahģinatu wišpahreģo šaimneezģģko darbības špeh-

ju, isputinatu autonomo (patstahwigo, neatkarigo) mahj-
faimneefoſchanas weidu, warbuht pat wiſu ſabeedribu no-
ſpeestu atpaſal ſenakajâ meſchonibas ſtahwoſki. Lai tas
nenotiſtu, tur bija dimeji lihdsjeki. W e e n s: ka pee tah-
deem ſaimneezibas uſdewumeem, kuru iſpildiſchana maſam
gimenem bija par gruhtu, atſtahja ſpehtâ wezâs leelâs
dſimtu kopibas. Winas uſ kopeja ihpaſchuma un kopejas
leetoſchanas pamata uſtureja atſewiſchſas kofſaimneezibas,
kuras wajadſibas gadijumôs uſnehmâs tahdus darbus, ku-
rus iſdarot katrai mahjai atſewiſchſki iſtehretu newajadſigi
ſpehtus (peem. lauku apſargaſchanu, lopu ganiſchanu). Bet
bija ari tahdi ſaimneezibas darbi, kuri neatteezâs weenli-
dſigi uſ wiſâm weetejâm ſaimu grupâm un tomehr bija par
gruhteem weenas ſpehteem ween. Peem. wajadſeja zelt
ſahdu ehfu waj buhwet fugi, nolihſt ſahdu meſcha gabalu,
nowadit ſahdu upi. Te nehma palihgâ mums paſihſtamâs
t a l k a s, t. i. eeluhdja uſ ſinama darba padariſchanu pa-
lihgâ ſawus kaiminus. — D t r a i s lihdsjeklis, ar kura pa-
lihdsibu zentâs nowehrſt ſaunumus, kas zehlâs no dſimtu
kopibu iſiſchanas: paplaſchijnaja mahſſligâ ſahrtâ gimenes
jeb ſaimes. To iſdarija, uſnemot winâs ſweſchſas (ne rad-
neezigas) perſonas, k a l p u s un w e r g u s. Neiſmekle-
ſim te, waj neiſpehzigako ziltis peederigo, waj karâ uſwareto
cenaidneeku pahrwehriſchana wergu ſahrtâ un winu peefpee-
ſchana pee darba bija wairak wezako dſimtu kopibu iſiſ-
chanas zehlonis, jeb waj winas ſekas. Bet ſſaidra leeta,
ka merdſiba iſrahdijâs par labu lihdsjeki, kâ tihro mahj-
ſaimneezibu paraſtâ ſahrtâ uſturet ir uſ preeſchu un reiſe
ar to wehl attihſtitees wajadſibu paplaſchijnaiſchanas un ſa-
ſmalzinaſchanas ſinâ. To tagad bij eeſpehjams mahjas
darbus jo weeglak peemehrot wajadſibâm, jo wairak wergu
un kalpu bija ſahdâ mahjâ. Semkopibâ wareja peekopt
leelakus laukus ar leelaku ſauſchu pulku, ſewiſchſus techni-
ſus darbus, kâ labibas maſchanu, zepiſchanu, wehrpiſchanu,
auſchanu, trauku un riſku taiſiſchanu, lopu kopichanu wareja
nodot uſ wiſu laiku atſewiſchſteem wergeem, kuri tad ſchâi
arodâ, tajâ paſtahwigi nodarbodamees, eeguwa leelu iſwei-
zibu. To augſtaka bija ſahda mahja, jo bagataſs winas
kungs, jo leelaka wina ſaimneeziba — jo daſchadaki un ba-
gataſi wareja attihſtitees un ari attihſtijâs wina ſaimneez-
ibâ weelu eeguhſchanas un iſdaileſchanas tehnika.

Schahdâ ſahrtâ ſaimneefoja ſenee greeki, kartageeſchi un
romeeſchi. Zau Robbertuſs, weſelu zilmeku paandſi atpaſal,
noſauza to par o i k u ſ a i m n e e z i b u, tadehſ ka o i k o s

(greek. mahja) apsihmè fainneeziftàs darbibas weenibu. Mahja te neapsihmè tik ween mitekli, bet ari wifus fainneezibâ darbojofchos zilwekus; winas lozekli ir „mahjas pee-derige“ — wahrds, kas wina wehsturiffâ (greekiffâ) no- sihmè atteezàs tikai uf fainneezibas wergeem, uf furu ple- zeem guleja wifî mahju darbi. To pulkâ atradàs faws weh- weris un firoderis, fâ ari faws erotifchufalis un pat pai- dagogs. Lihdsfiga nofihme fenromeefchu wahrdam familia: tas nofihmè kopâ wifus mahjas wergus, faimi, famuli. Wergu funga, pater familias. rotàs fapluhda wifî fain- neezibas eenahfumi. Romeefchu mahjas tehwa funga tee- fibâs mahjfainneeziba atrada daudf zeetaku peespeeschanos un leelafu darba fpehju, nekâ tas bija fafneedsams matri- archalâ (peh3 mahtes teefibâm nofahrtotâ), waj pat wezatâ patriarchalâ dfimtâ, furas faftahweja tikai no afinsradnee- teem. Wifa individualâ dsihwe jau bij iffudufi. Tee- fibas bij wairs tikai gimeru kopibâm. No fcha stahwofla iffkaidrojava ari wifa fenàs Romas fabeedriffâ un pa da- lai ari politiffkâ wehsture. Winâ nebij nekahdas fewifchfas amatneeku fahrtaş un nekahdu laufjainneeku. Bija tikai leeli un mafi ihpafchneeki, bagati un nabagi. Bagatais, iffpeesdams nabago no wina ihpafchuma weetas, pahrwehrtâ to par pro- letareeti. Bessemes brihwais zilweks bija atstahts tiklab fâ bef kahda darba un pelnas. Jo nebija nekahda ufnehmi- bas kapitala, kas peefolija pret algu darbu. Ahypus no- fleghtàs mahjas, fur darbus padarija wergi, nebija nekah- das ruhpnneezibas. Ari tâ fauktee artifices nebija nekahdi brihwi amatneeki, bet tikai „amatneeku“ wergi, fu- ri fanehma no jemkopibas un ganu wergeem labibu, wil- nu, fokus, lai tos ifftrahdatu maijê, drehbês, leetâs. „Naw jadamâ, fâ winafch kaut fo pehrf.“ Petrons fâfa par ba- gato laimes lutekli, „wifû winam pagatawo pafcha mahjâs.“ Tâ zehlâs Romas walfti milfigàs latifundijas (leelgruntnee- zibas) un nekaitamee wergu pulki, furi fapluhda weena ihpafchneeka rotàs un furu darba isdalischana bij tik daudf- pufiga, fâ winu rafchojumi un ifgatawojumi wareja ap- meerinat pat iflutinatâto garfchu. Holandeetis P o p m a, 17. gadu fimtenî rakftidams par romeefchu wergeem, fa- fkaitija kahdus 146 daschadus winu darbus, kas teem bija japadara bagato romeefchu mahjâs. Tagad peh3 daschadeem usrafsteem waretu fcho ffaitu wehl eewehrojami paleelinat.

Tâpat ar wergu palihdsibu fainneekoja tolai f pafchas walftis. Utenâs, tâpat Româ wifas sematâs erehdau un apfalpotaju weetas bij ifdotaš wergeem. Wergi bruceja

eelas un taišija uhdensuadus, strahdaja atmeau laustuwēs un kalnu raktuwēs, tihrija floakus; wergi bija polizijas eerehdnu un bendu lomās, zeetumu usraugi, kleeedseji tautas šapulzēs, basnizu kalpi, walsts kafeeri, šfrihweri. Natru prowinzēs eerehdni waj fara fungu, dodotees uš wina darba laufu, pawadija pulks frona wergu.*)

Tahdā pašchā weidā parahdijās šaimneeziba pee romanu un germanu tautām widus laiku šahlumā. Ari šche šaimneezifās attihstibas wajadsibas noweda pee tihrās mahjšaimneezibas tahlakās pakahpes, kas parahdijās leelajās karalu, muišchneeku un basnizas muišchu šaimneezibās, kuras apstrahdaja dšintu lauschu, wergu bari. Šchās klauščhu muiščhu šaimneezibas daščhā šinā stipri atgahdina eerihšojumu, šahdā atradās laufšaimneeziba romeeschu walsti karalu waldbibas wehlahā laikmetā, kad tur nodibinaja šewiščkas šemneeku klauščhu šaimneezibas (kolonatus), kuru turetajeem bij jaapstrahdā fungu laufi. Tikai weenā šinā abejas šaimneezibas iščkiras. Romā leelās šaimneezibas aprija gali-

*) *Werdšiba*, šahda ta pašahweja pee šenatēs tautām, šewiščhi wehlahā romeeschu republikā un tad patwaldibas laikā, jaunakā laikā Ģiropas tirdšneezibas tautu wergu plantaschās, bija zeetafais darba dališchanas weids un augstafais, ko zilwefa nejaukā ismantošchanas šahre pašaulē eeweduši. Weš šahda ihpaščhuma, beeščhi beš jebšahda gimeses preeka, beš masatās zeribas uš nahšotni, beš kataras aišfardšibas, beeščhi šlittati ušturetu un mitinatū tā neprašta lopinu, wergu daušija taišni tik daudš un špeeda pee gruhatakā darba, tā pehž apreština wajadsēja, lai no wina iššpeestu wisleelato pšau. Gudroja un praštoja, waj isnahšot lehtati, weenu negeru pulku, šastahwoščhu no 18 gabūs wezeem štrahdneekēem, noštrahdinat lihds kriščhanai 7 waj 14 gabūs. Wešchonigā zeetiba šchajā stahwoški tikpat pareiša un konšekwenta, tā zeetais šifumigais aiššlegums, pašneegt wergeem mahžibu. *Wehl* angļu „mantšchestreešči“ tureja štrahdneeku behrnu šuhtišchānu školā par nošeeģchānos pret darba dališchānu!

Wišā werdsibā, tā šenā lehnatā, tā wehlahā zeetafā, atronama leelā pamata kluhda, tā štrahdneekam naw nekahdas intereses pee darba šetmēm, kam jo gaiščhaki wajadsēja parahditees, kad pašchapsina šahta šchajās aprindās pamosteēs. Kad eekšcheja zihna un šaruhštinajums arweenu augumā auga, wajadsēja beidsot pamosteēs atšinai, tā wiša šchi wergu buhščhana padara tikpat šifumigā, tā šifumigipolitiskā šinā leelu šaunumu. Mahža pamāšam špaidu atweeglinišchana, waj peepeščha werdsibas atželchāna, tā jau ari pa werdsibas paštahweščhanas laiku labš škaitš no augstafajeem wergeem dabuja brihwibu, kluwa par brihwštrahdneekēem, šihšuwnehmejeem, waj zitu šo. Šenlaiku werdsibas pahrwehščhana pamāšam ar šifumu palihššibu, kuruš ditteja štoišu šilosošija un krištiga tiziba, par klauščhu šemneekēem (kolonatu) un ziteem pušbrihweem, tahlak šchis attihstibas weizinaščhana widus laikā no krištigās basnizas pušes, par šo turpmāštawaki buhš runa, ir weena no peešwilzigatām šabeedrishi wehšturišam parahdibām.

gi masàs un jemneefu strahdneefu weetà stahjàs wergi, fuzus tad wehlaſ pahwehrtta par flauſchu ſihſſajimneefem. Saimneezifto progrefu leelajàs oifu ſaimneezibàs wajadſeja iſpiritt ar brihwàs jemneefu fahrtas proletariſeſchonu. Turpretim widus laiku leelo muiſchu ſaimneeziba gan pahwehrtta brihwo ſihſgruntneefu par muiſchas wergu, tomehr wiaw neiſſpeeda gluſchi no wina ihpaſchuma; wiawſch paturreja ſinamu perſoniſku un ſaimneezifku patſtahwibu. Senajà Italijà ſihſkais jemneefs iſputeja, jo fari un badi eedſina wiaw parahdu kalpibà un galigà poſtà. Romanu un germanu ſemès aiſ ta paſcha eemeſla wiawſch nahza kungawarà un ſanehma no ta aiſſardſibu un palihgu truhkuma gadijumòs.

Schài ſaimneezifkà pakahpeenà jau ſaſtopamas daſchadas ſatiffimes parahdibas: mehri un ſwari, zilweku, ſiau un pretſchu iſwadajhana uſ ſinamu weetu, eebrauzamas weetas, ihpaſchumu un nodoklu pahreja no weenam rokàm ot-ràs. Tomehr truhſt wehl pilnigi mainas ſaimneezibas paſihmu: peem, nodewu pilnigas nowehrteſchanas ar to, fo ſanem preti, un atſewiſchto ſaimneezibu brihwàs paſchnoteiſſchanas teeſibu. Saſtopami tiſai kungu un apafſchneefu, bet nekahdi lihgumu ſafari. Schahdòs apſtahſlòs newar attihſtitees ſaimneeziba, kaſ waretu katra wajadſibas katrà laikà apmeerinat. Weenà weetà iſjelas truhkumi, zità atkal ſaſtopams raſchojumu atlikums. Taſ rada atkal jaunus ſawſtarpejus ſatiffimes weidus. Saimneefs, kam naw palaimenjees ar raſchu, aiſnemas no ſawa kaimina lihdi nahkamai raſchai labibu un ſalmus. Tapat no uguns waj loſu ſehrgas peemefletam iſpalihdi kaimini, klufam nodomadami pee ſewis, gan wiawſch teem lihdiſigà gadijumà atlihdſinàs ar tahdu paſchu mihleſtibu. La ir ſawſtarpeja iſpalihdſeſchanàs, bet nekahds mainas ſaimneezibas weids.

Bet beidsot peenahf ari ihſtenà mainas tirdſneeziba. Pahreja uſ to noriſinas ſchahdà fahrtà: wergu kungs peem, nodod kaiminam uſ kahdu laiku ſawu dſimto wehweri waj namdari un par to ſanem no kaimina atlihdſibai mehru wiawna waj fokus, ka ſchim atliku likam. Zeb muiſchas dſimto ſtroderi waj kurpneefu atlaiſch pagàſtà peknà ar to noteikumu, ka teem, pee kureem wini ſtrahdàs, ſinams ſkaiſ deenu jaatkalpo muiſchà. Jau agri naturalà iſmaina ſtarp kaimineem nowed pee ſawſtarpejas truhkuma un pahrpilnibas iſlihdiſinaſchanas: tà eemaina labibu pret wiawnu, ſirgu pret labibu, gabalu audekſla pret ſahli. Schee mainas ſafari iſwehrſchas par wajadſibu, ja kahdà apgabala maſ da-

bujamas un rajchojamas tahdas mantas, furas eedfihwotaji stipri peepraja. Wina war peenemt pat puslihdj leelu apmehru, ja atfewiſchtās mahjſaimneezibas mafas un dabas dahwanu bagatiba starp kaiminu apwideem neweenada. Tā iſſkaidrojami ſamehrā bagatee nedelas tirgi ſenajā Greekiajā un tagadejās negeru ſemēs. Zuhrmalu ſemēs rodas dſihwa fugneeziba, ja apfahrtejās ſalas un ſalinas neweenadi apweltitas dabifkām bagatibām un wina eedfihwotaju amatneezifkā darbiba neweenadi attihſtijufees. Daſchas apgroſibas prezēs pee ſchahdas plaſchafas ſatifkmes un apmainiſchanās ſluhſt par wiſpahrigeem mainas lihdſekleem. Tā ari zelas nauda un tirgi.

Bet tas wiſs tihro mahjſaimneezibu tīfai pawirſchi aiſnehma. Nedi pee ſenatnes tautām, nedi widus laiku ſahkumā iſſdeeniſchko wajadſibupreeſchmetinenahza fahrtigā iſmainā starp kaimineem un kaiminu ziltim. Ka weenigee tirdſneezibas preeſchmeti bij daſchi reti faſtopami dabas produkti un nedaudſi dahrgi rokdarbu iſſtrahdajumi. Newar lautes pawedinatees uſ zitadām domām ari tad, kad dſird, ka agrat, wehſturiſkōs laikōs beeschi ween mineta „nauda“. Nauda pee ſenajām tautām nebija ween mainas lihdſeklis, bet ari wehrtibas noteizeja un lihdſeklis maſſajumu nolihdſinaſchanai un wehrtibu uſtureſchanai. Iſnahza ari daudſi maſſajumu beſ mainas un pirkſchanas (naudas ſodi, nodokli, ſkahdes atlihdſibas, goda un zeemiu dahwanas). To wiſu ſahkumā iſpildija ar paſchu ſaimneezibas rajchojumeem (labibu, kaltetu gaſu, audumeem, ſahli, lopeem, wergeem), furi tuhda pahrgahja ſanehmeja ſaimneezibā. Tadehl wiſas wezaſās naudas, ilgu laiku ari pat dahrgee metali, rinkoja tahdā weidā apfahrt, kahdā tos atfewiſchtās ſaimneezibās iſleetoja gan kā teeſchu wajadſibu iſpilditajus, gan kā mainas lihdſeklus pee zitu wajadſigu leetu eegahdaſchanas. Kur ſchi „nauda“ ſawā wehrtibā bija ſewiſchki paſtahwiga, tur wina nodereja leelā mehrā par mantas wairotaju. Tas ſewiſchki ſakams par dahrgajeem metaleem, kas labōs laikōs peenehma tikpat ahtri neiſſtrahdatu greſnuma leetu weidu, kā ſliktōs laikōs to atkal paſaudeja. Ka beidsot metala nauda war iſpildit wehrtibas noteizejas lomu ari tad wehl, kad apgroſijumi noteek zitadās mantās, rahda ſenajā Egiptē „utena“, leekta ſapara drahts gabala leetoſchana, pehž fura noteiza maſſu, ſamehr pati ſamaſſa notifka daſchadās leetojamās prezēs. Tas patſ redſams no daudſeem ziteem widus laiku dokumenteem, pehž fureem ilgu laiku maſſu noteiza pa dlai naudā, pa dalai ſirgōs, ſundōs,

mihnâ, labibâ u. t. t., waj ari reijâm pirzejam atlahwa samakfat ar ko ween gribeja (in quo potuerit*).

Protams, ka par tautšaimneezibas sinatni senôs laikôs newareja ir ne domat, kad pati „tautšaimneeziba“ wehl nebija nodibinajušees. Winôs pee dascheem pehtneeneekeem un rakstneekeem war useet tik dasčas šikšas, gadijumôs isteiktas peesihmes par šchâs sinatnes dascheem punkteem. Gemešs tam meklejams wišâ pahrrunatajâ senatnes šabeedriškajâ kahrtibâ: ka darbus padarija tikai wergi un daschadâs lauschu šchiras bij zeešchi nošchirtas weena no otras. Beš tam pastahwigâs zihnas nogreeša wišu wehribu uš šawu pusi un sinatne nodarbojâs weenigi ar metafijiškeem (pahrdabiškeem) un tihreem etiškeem (tikumiškeem) jautajumeem.

Šcha laika prahtneeki ari pilnigi bija pahrnemti no ta laika gara, kas ar aišspreedumeem štatijâs uš zilweku brihwibu un šaimneeziško darbibu. Kad Greekijâ Solons dahwinaja jemakajâm eedšihwotaju šchirâm dasčas teesibas un wehlaš Kleistens tâs paplašchinaja lihdi wišpahrejâm un weenlihdsigâm wehlešchanas teesibâm, tad weetejee filosofi to tureja par posta buhšchanu un atkrišchanu no sengreeku tikumibas ideala. Tas, protams, ari štipri kaweja augštakas šaimneezibas mahzibas ušdihgšchanu un atihšišchanos šchâis aprindâs. Winaš ušškatija šaimneeziško ruhpnenezibu wehl par kaut ko ņemu un praštu, kâ widus laikôs un wehl wehlaš muhšu muišchneeziba. Dolaiš eestatiija wehl par nepeeklahjigu, ka brihwais zilweks meešas nšturas dehl lozitu šawu muguru un darbinatu šawas rotas. Kâ weenigo smalkâs lauschu kahrtas peeklahjigo darbibu eestatiija, nodotees walsts darbeem un nešt eerotšchus, leelakais wehl peelahwa nodarbošchanos ar mahšlâm un sinatni, bet ari pat to, kâ Aristotels peesihmê, tikai ar mehru, lai tâs netrauzetu zilweku iņglihtibas jauko weenibu. ņmatneeziškâ darbiba — pat R f e n o f o n s**) iškaidro — išpostotahdâ mehrâ meesu un dwehšeli, ka tâs wairs nešpehjet lahgi kalpot

*) Muhšu wahrds „n a u d a“ ņenak ari drošchi buhs apšihmejis lopu: leišchu walodâ n a u d a = manta, labums ņemwahju nōz = lops. ņri „p a r a h d s“ pehš Mühlenbacher domâm ņenak buhs apšihmejis lopu, turu parahdneeks p a r a h d i j a, norahdija parahda dewejam kâ nahšanu maksu. Šcho parahdito lopu, „parahdu“, parahda dewejs tad pehžat wahrda ištâ nošihmê „dsina“, „peedsina“ šawam ganamam pulkam.

**) R f e n o f o n s, greeku wehšturneeks, Solona mahžeklis (446.—356. g. pr. ņr.), peeschkir no wišâm darbibas nosarêm preeksch-

nedj tehwijai, nedj saweem draugeem. Pat leelais *Zizeron's* (†43. g. pr. Kr.) wehl spreesch, fa wijsa ruhpneezifâ darbiba esot netihriga (*sordidus*). jo fas jauks, augstaks esot atronams kabhâ darbnizâ, fabrikâ! Pehz schahda spreeduma werdsiba bija nepezeeschami wajadsigs tikumigs eerihfojums, fâ ari *Aristotels* *) issakas: Uf weenas eedshwotaju dalas plezeem jauskrauj darba grubtums un fauns, famehr nebuhs atnahzis laiks, kad kotle pati no jewis fkanès un wehvera atspole audeklâ pati no jewis frees (tas pehz jaunlaiku atradumeem tagad teescham fajnecgts!) — lai otra dala pa tam etifâ walibâ waretu ineegetes pehz tikumigeem idealeem un tos walts darbiba teescham ari fajnecgtu. Schajâ noluhkâ jau pati daba esot zilwekus isschirojuji, weeneem peeschkiridama gan meejas, bet ne reisê ari brihwo zilweku dwehjeles! Schis, fâ ari zitas augschejâs domas, fas muhsu scho laiku fajuhtas tik loti aifkar, protams, naw autoru paschu usfkats, bet wijas toreisejâs dshwos teoretifka atipulga.

Uf schahda pamata nostahjuschees, Atenu filosofoi prafija, lai waldojscho schkiru eedshwotajeem aifleeegt nent dalibu pee amatneezibas darbeem un scha noteifuma pahrfahpejus foditu, un beidsot pat isslehtu no draudses, fâ tas teescham pirmatnejâ fahfumâ wijur notifa un konserwativajâ Sparta zaur Vikurga likumeem ari uf wiseem laikeem

rotu lauffaimneezibai, jo ta attihsot/patriotifkas un tikumibas juhtas, fâ ari zeenibu pret ihpachumu, fagatawojot labi (meeju iwingrinot un pehzinot) tarewifstu usnehmibu un dodot wiswairaf laika pahrdomaschanai un darbiba garigòs un atlahtòs laufòs. Ta laita aisspreedumi wer gu tureschanas finâ ari winam peelipufchi, winfch nenoteefâ wer gu tureschanu, bet pat eeteiz, walts eenahfumu pawairofchanas noluhtâ, darbus talnraftumès usliff wergeem, tureem, lai tee neifbehgtu, eededfinamas meefâs fihmes; eenahfumeem pawairojotees wer gu ftaits arween pawairojams.

*) *Aristotels* (384.—322. pr. Kr.) pateefibâ faweenojis fewi wijas fenatnes faimneezifkâs finafchanas. Winfch sabala mantas tahdâs, kuras winu ihpachneeki paschi isleeto, un tahdâs, kuras wini istirgo ziteem. Winfch istehlo jau naturalâs un naudas faimneezibu fawadibas. Nauda pehz wina pareisâ eefkata ir fatifmes, mainas lihdselkis, bet naw peefaitama pascham mantam; winfch peefihmè to, fa pee leelafâs naudas fchupas sehdedams zilweks warot badâ nomirt, fâ fawâ laikâ teifsmainais karalis Midafs. Waretu wehl peefihmet, fa pehz Aristotela prafijuma kahdas femes eedshwotaju famehram arweenu wajag buht faskanigam, jo par maf eedshwotaju warot abdraudet walts patfahwibu, famehr atfal par daudf eedshwotaju — walts meeru, fahrtibu un drofchibu. Pee eedshwotaju pahrafâs wairofchanâs winfch eeteiz attureschanòs no djimumu kopofchanâs eepreefch laulibas, wehlu prezeschanòs un issargafchanòs no daudseem behrneem.

palifa ipehka. Wismajaf pa winau garichai wareja buht un bija sekas, kahdas nahza, winau walstij atkrihtot no jengreeku pamatprinzipecem. Gan atswabinatās demokratiņas-šemē drihš ween ufdihga bagatiga iſlaidu dſihwe, par furas klaju ſlawetaju uſſtahjās pateeſham leelais Tukidids; bet jo ilgaf jo wairaf ari nehma pahrſwaru ſemafās iſkſiras waldbiba, diſchā jaukā walſts nahza lampu taiſitaju un gehrmanu, waj deſineeku rofās, kā Ariſtofjans ſobojās, lihdi beidjot ta, nahza ſem iſturigās Spartas pahrwaldibas. Tadehl nekahds brihnumš, ka winaš filſofi ar ilgām raudſijās uſ Heraklidu walſti un no winaš aiſnehmās ſawas politiņas paraugus, kā pehž lihdiſigem peediſihwojumeem ſawā laiķā demofra- tiſkā Franziņa greeſās pee ariſtokraſiſkās Angliņas, bet ne- kad ar patiku nenodewās ſaimneezibas ſtudijam! Ar amat- neezibu nodarbotees, ſaka Platonš*) ſawa walſts idea- la beigās, kad wiņſch ſawā iſtehlojumā par to eepreekſch ruhpiģi bija nozeetiš klufu, pawiſam nenoderot: wiņſch no- ſauz ar winau ſaiſtito ſahrtibu, tā tad tautſaimneezibu, taiſ- ni par zuhku walſti! Pat daudj piſloniſkafakais Ariſto- telš paſihst tiſai weenu dabiſku ruhpneeziſku mahkſlu, ſemes apſtrahdaſchanu, fura ari ſareiwifko romeeſchu azis atrada weenigo ſchehlaſtibu, tadehl ka ta, pehž wezā Rationa wahrdeem, iſaudſinot labakoš piſlonuš un duhiſchigakoš ſa- reiwjuš (ſal. ſſenofonu), peenemot, protamš, to, ka ſemes ſepſchanaš darbuš iſdara wergi. Tampretim Ariſtotelš, lih- diſigi Platonam, dehwe par nedabigu un iſſuhzigu katru ruhpn- eezibas un tirdſneezibas darbibu, ſaš iſeet uſ naudaš ee- rauſchanu; ta eſot noſauzama par ſabeedribas ſehrgu un gar to atlautai ſinatnei neeſot dalaš.

*) Platona (429.—348. g. pr. Ar.) idealajōš walſts un ſabeedribas apſtahſkōš, kahduš wiņſch iſtehlo ſawā republikā, walda mantu un ſewu koppeederiba. Ari ſawōš „liſumōš“, kuri jau wairaf atteezās uſ teeſhamibu, wiņſch eeteiz žiſ eeprehjams meenlihdſigu ih- paſchuma iſdaliſchanu, nenoleedjot taſſchu pee tam zilwekā peemihto- ſcho dſihichanoš pehž privati ihpaſchuma eeguſchanaš. (Pret ſchahdu mantu un ſewu koppeederibu uſſtahjās Ariſtotelš, kurſch primatu ih- paſchumu uſſtata par dſiſi zilweka dabā nodibinatu eeſtahdijumu). Wiſu ſenatneš liſumdeweju garā wiņſch wehlaš tahdu walſti, ſaš pati ar ſewi ween peeteef un tai newajag ſatiſtees ar žitām tau- tām; tahda ſatiſkme tiſai ſabojajot tautāš rakſturu. To mahza peem. ari Žizeronš. Tadehl Platonš neeeteiz ahreju tirdſneezibu un ſawu walſti pahrzel prom no juhrmalāš. Tapat ſenatneš laiķu garā wiņſch weh- laš, lai walſts eeſſchejā ſawſtarpejā ſatiſkmē leetotu, žiſ eeprehjams, maš metala naudu, un aiſleediš aiſdot naudu pret prozenteem; wiņſch pat atſtahj aiſnemtā kapitala atdoſchanu aiſnehmeja ſinā, waj wiņſch to grib aidot, waj ne.

Romeeschu filosofs Seneka (†65. g. pr. Kr.) jafa: „Mauda ir ta, kas pahrpuhle turgus, farihda wezakus ar behrneem, pamedina us fleepawibam, fawed naidâ laulatus draugus, fazel postigus farus un isnihzina gadu fimateu auglus un darbus.“ Mantas fahriba un fskaudiba ir pehz ta pajcha prahnteeke wahrdeem netikummu, nepateizibas, pajchflawas un netaisnibas pereklis. Uri Plinijs wezakais (†79. g. p. Kr.) jauz seltu par zilwezes famaitataju, muhschigâ nudas fahre esot nošodama un nizinama u. t. t. To wišu eewehrojot, fajuams par pateefigu kahda jaunlaiku tautfaimneeka fpreedums, ka wezee filiofosi fawus mahzeklus wairaf mahzijufchi bagatibu nizinat nekâ to radit.

Wispahrim jafaka par greeku un romeeschu rakstneefceem un domatajeem, ka wini wišus jautajumus, par tureem tee runajufchi, apfpreedufchi wairaf no politifka nekâ faimneezifka stahwokla. To peemehram waram redjet pee darbu dalifchanas jautajuma, ar furu nodarbojufchees tâ Platons, kâ Aristotels. Waj nu wini fcho prinzipu apfkatiija kâ pamatu fabeedribas eedaliſchanai pehz fſchirâm, jeb wajar to gribeja peerahdit, ka fabeedriba atbaltſtas us daſchadu darbiſhu kopibas, kas pati no ſewis zehluſees. No tihri faimneezifka stahwokla par darba dalifchanu uſſtahdami fchee trihs pamata liſumi: Birmfahrt ta kahdâ raſchoſchanas arodâ palehtina raſchojumus, otrfahrt wina aprobeſchota no turgus apmehra jeb platibas, un treſchfahrt ta ruhpnenezibas arodôs war tahlafi attihſtitees nekâ laufjaimneezibâ. Pehz fcheem liſumeem weltigi mekleſim ſenatnes rakstneeku darbôs; leelafais pirmo waretu iſlohit no wianu apzerejumeem par fcho jautajumu.

Pilſehtu faimneeziba.

Tihrà mahjfaimneeziba pahreet pehz gadu fimateu ilgus attihſtibas teeſchās iſmainas faimneezibâ: tihrās pahrprodukfijas weetâ nahf raſchoſchana zitu wajadſibâm. Scho attihſtibas pakahpeenu apſihmejâm par pilſehtu faimneezibu, jo tihpiſka ta parahdas taiſni widus laiku wahzu un romanu ſemju pilſehtu faimneezibâs. Bet pee tam naw jaaiſmirſt, ka ſchahdas attihſtibas eefahkumi faſtopami jau ſenatnê. Tadehl metiſim azis wiſpirmis uſ tureeni atpakal, lai wehlaſi abeju pilſehtu faimneezibas waretu falihdſinat.

Par daudſâm ſenatnes leelpilſehtâm ſtahſtimums ſenatnes wehſture. Tâ par Lebeni un Memſifu, Ba-

biloni un Ninivi, Susu un Ekbatanu. Ninive pehz praweefcha Zonaja wahrdeem bijuſi „triju deenu gabjeena“ leelumâ. Babilone pehz Herodota aprehlina ſkaitama par 10 reis leelafu nekâ muhſu Peterburga. Ariſtotels ſtahta, ka Babilone pee winas uſwareſchanas atraduſees jau trihs deenas eenaidneeka rofâs, un weena dala no „pilſehtas“ to wehl neefot ſinajuſi. Latſchu pateefibâ ſchis pilſehtas newar peelihdſinat muhſu leelpilſehtâm. Senatnes pilſehtas nebija namu kopas ar nepahrſkatamu eelu reſchgi pa ſtarpam, bet gan ar muhri apwilkti plaſchi jemes gabali, uſ kureem atradâs daudſi leelafi un maſafi ehku puduri, teem ſtarpâ laufi un dahri, ganibas un auglu foku birſes. Kara atgadijumâ tur wareja faeet wiſi apfahrtejee eedſihwotaji ar ja-weem lopeem. „Pilſehtas“ leeluma dehl to wiſai grubhti nahzâs eenaidneekem eelenkt. Schahdu pilſehtu zelſchanâs, leefas, ſtahwejuſi arween ſafarâ ar leelu walſtu nodibinaſchanu no farewiſku zilſchu ſpehzigu waldneeku puſes. Tadehl winas reijê bija ari waldneeku dſihwes weetas. Winu widû pazehlâs karafu pils, fas ar ſawâm leelajâm afminu buhwem un riuka muhreem ſaſtahdija it kâ zeetofſni, furâ atrada weetu waldneeks ar ſawâm mantâm, ſewâm, meefas ſargeem un neſkaitameem werqu pulkeem. Winas tuwumâ atradâs tautas deeweſku templi. Teem apfahrt uſturejâs zilts brihwee eedſihwotaji, lai kara gadijumâ buhtu tuhlin pee rofâs; ſewas un behrni pa tam palifa aij muhra ſeenâm, pajarga-ti no eenaidneeku buhtâm un ſchkeheem. Preeſch-Aſija padſina weena zilts oturu no waldibas ſtuhres: afireeſchi kaldeefchus, babiloneſchi un medeeſchi afireeſchus, perſeeſchi medeeſchus. Bet pee tam tikai weena leela pilſehhta pilnigi iſpoſtita: Ninive. Senajâ Egiptê ari katrs waldneeks kah-roja pee waldibas ſtuhres nahkot „uſzelt ſew pilſehtu“. Bet tikai weena no winâm, Memfiſa, uſturejuſees ilgaku laiku weſela, zitas drihs pehz winu nodibinataju nahwes ſakrituſchâs. Mila, pahrluſhdama, pahrwehrufi namu mahla ſeenas par jemes kahrtu. Peespeedu kahrtâ ſadſihtee pilſehtas eedſihwotaji iſklichduſchi fur furais, kamehr atlikuſchâs tikai zeetâs piramides. Scho pilſehtu tihpu, kahds ſaſtopams ari ſenajâ Ainâ, waram dehwet par pirmatneju deſpotu leelpilſehtu tihpu. Dſeliſwara tâs zehluſi un eedſihwotajus ſadſinufi kâ leelâ apzeetinatâ kaujas nometnê. Gefaroto zilſchu naturallee nodofli pildija warmahzigo waldneeku manu kambarus un uſtureja bagatigi tuhſtoſchgalwaino galmu un leelo ſkaitu maſo atkarigo laufchu. Laiku pa laikam ari

fara gaitas atmeta „bejmehrigu lomu“. Ahrpušes dšihwof-
lôs jau peefopa fahdu drušku ruhpneezibas un tirdšneezibas
uļ ahreeni. Bet wišâ leelumâ ņahahda pilņehtâ bija tikai aif-
ņarga weeta un waldneeka eerozis, no ņaimneezifkâ ņtahwofkâ
tihra raņchojamâ eetaife, kaņ tautas raņchojumu kraĆjumam
nepeeneņa neko wairak ņlaht, kâ to, ko ņneedņa winas dahrņi,
lauki un auglu fokņi.

Kad peegreeņchamees ņenatnes ņlaņiņņajâm tautâm, g r e e -
ņ e e m un r o m e e ņ c h e e m, tad ņaleezina, ka wiņa winau
wehsture ir tihra pilņehtu wehsture, winau walņtis ir pilņehtu
walņtis, winau kultura pilņehtu kultura. Kad winau pirmoreiņ
wehsturê parahdiĶas, tad winau dšihwe bija gan ņkaidrâ lauku
dšihwe, winau dšihwoĶa iņkaiņiti ņahdņchâs un uņtureĶas no ņe-
meņ augleem. Bet ņchis ņtahwofkis pee wineem nenobeidņas
wiņ ar to, ka pee auņstrumu tautâm, ka fahds zilts wirņaitis
uņmetâs eedņihwotajeem par fungu un winaus ar waru pee-
ņpeeda pee paņlauņibas un ņalpibas, bet gan ar to, ka ņ i l -
t i s p a h r g a h j a p i l ņ e h t â s, atņtahĶa lauku dšihwi
un nodibinaja aiņ droņcheem muhreem brihwu kopdšihwi.
ņas ir kopeĶais attihņtibas wirņeens neween pee greekeem un
romeeņcheem, bet gandriĶņi pee wiņâm tautâm, kaņ dšihwoĶa
ap Widuņjuhru, ņahņot no Maņ-ņņiĶas lihds SpaniĶai un
Galijai: wiņur redņam maņâs tautas ņawelkamees pilņehtâs,
pa daĶai no laba prahta, pa daĶai peeņpeetas no ņpehzigu
waldneeku waras. Wiņpirmak ņchis ņawadais pahrpilņehto-
ņchanâs proĶeņs noriņinajâs GreekiĶâ. Winas eemihņnee-
keem ņchâi parahdibai pat ņewiņchņs apņihmeĶums, ņ i n o -
ņ i ņ m s, ņawilņņchanâs kopâ uļ dšihwi, un ar teeņibu war
teikt, ka leelakais, ko heĶenu garņ radiĶis, atronas ņakopots
winau „pilņehtu walņts“ liĶumôs un ņahrtibâ. Romeeņchu
walņti weena pilņehtâ (Roma) waldija waj par puņpaņaules
un winas pahrwaldiņchanas ņiņtema pahrfņahĶa wehĶak wiņas
pahrwalditâs ņemes pilņehtâm. Auguņta laiĶâ „wiņa ņtaliĶa
lihds ņo upei paņtahweĶa no weenâm romeeņchu pilņehtu pla-
tibâm“; nebija wairņ ta, ko meĶņ ņauĶam par „ņemi“.

Ŷitadu ainu rahda w i d u s l a i k i. Ari taĶôs bija
leelņ pulks pilņehtu, kaņ weenlihdsĶigi bija iņkaiņitas pa wiņu
ņemi, bet ņtarp winâm, un pa daĶai weĶaņas par tâm, bija
lauku nometnes, zeemati, meeņti, ņahdņchâs. Kad ņchâs ņa-
mehrigi iņdala uļ pilņehtâm, tad iņnahņ uļ ņatru peĶdejo
pa 30—40 lauku nometau. ņchis nometau ņaņtahwņs rahda,
ka widuņ laiĶu pilņehtâm bijuņi iņpildama pawiņam ņita loma
neĶâ ņenatnes pilņehtâm. Gan ari te wehĶ pilņehtas pirmâ
ņahrtâ bija aiņņargu weetas, zeetokņchni, ņadehĶ tâm wiņap-

fahrt bij zelti muhri, aij kureem ari lauku eedsihwotajeem fara laikôs bija teesiba meklet un atrašt glahbinu. Bet ſchee lauku eedsihwotaji nebija pahrgahjuſchi pilſehtneefôs, kâ ſenajâ Romas walſti. Wineem paſcheem bija ſawa ſabee-driſta fahrtiba un ſaws politiſks ſtahwoſlis. Wini uſture-jâs draudſês, kurâm paſchâm bija ſawa weetejâ waldbiba, we-zakee, teefneſchi zc. Wini bij padoti „ſaweem“ leelkungeem un garidsneezibai. Pilſehtneefus ſauza pilſonauſ, lauku eedsihwotajus ſemneefus. Katra lauſchu ſchkira bija zeeſchi noſchkira weena no otras. Tâ tad: kamehr ſenatnê pilſehtas laufus bija ſakampuſchas ſawâ warâ, widus laikôs abejas dalas palika patſtahwigas un pilnteeſigas weena otrai blaſus.

Ta pawifam zita paſaule nekâ romeefchu un greeku dſihwes fahrtiba — paſaule, kuru waram iſpraſt tika tad, kad eegaumejam ſawado ſaimneezifko ſtahwoſli ſenatnê un widus laikôs. Greeku un romeefchu pilſehtneefs bija ſemes ihpaſchneef un ſemkopis, kautſchu ari wiſch darbus liſa paſtrahdat wergeem un al-gadſcheem. Xenofons un Katons appalwo mums: labais pilſonis ir ari labſ ſemkopis. Pawifam zitads bija widus laiku pilſehtu eedsihwotajs. Za ari wiſch apſtrahdaja wehl ſahdu dahrsu waj ſahdu lauku ſemes, wiſch pirmâ fahrtâ komehr bija ruhpneeſs, amatneefſs. Pilſehtha un lauki bija ſchkirti ſawôs ſaimneezifkôs uſdewumôs. Lauku eedsihwotaji pagatawoja neiſſtrahdatas weelas un uſturaſ lihdsjekus, kamehr pilſehtneeki pahſtrahdaja neiſſtrahdatas weelas un peegahdaja ar tirdſneezibas peepalihdsibu no tah-lakeem apgabaleem tahdas prezes, ſahdas paſchu widû neraſchoja. Pilſoni un ſemneeki iſmainijâs ſawas prezes pilſehtas tirgû. Tâ dabifkâ peefpeedu zelâ pilſehtha un apfahr-tejee lauki ſaweenojâs par weenu ſaimneezifku kopibu, ſas darba iſdaliſchanaſ weidâ apgahdajâs ar wiſam wajadſigam leetâm. *) Pee tam pilſehtas zentâs uſ to, ſawu labo ſtahwoſli wehl mahſſligi noſtiprinat, iſgahdajot ſew daſchadas

*) Tahdu ſaimneezibu, kur iſmaina mantas pret mantâm, pa labai dalai beſ naudas ſtarpneezibas, waj ari peenemot naudu klatht tika tâ wehrtibas ſtarpibas iſlihdsinataju, waj ari kur raſchotaji paſchi ir ari patehretaji — ſauz par naturalo ſaimneezibu. Tahda ſaimneeziba peefopta ſenatnê un wehl wiſzauri widus laikôs. „Nezereti abtree un leelee panahkumi, pee ſahdeem Giropa kluwuſi pehdejôs 400, 500 gadôs turibas un tâpat ſinatnes, mahſſlas un wiſpahrejas attiſhtibas laukôs, ſaſneegti pa galwenai teefai zaur pahreju no naturalâs ſaimneezibas uſ naudas ſaimneezibu.“ Schi pahreja naw iſdarita un iſdarama patwarigâ zelâ. Tâ tâ Widus-Giropâ pehdejâs pehdas no naturalâs ſaimneezibas iſſudufchas tika ar

brihwibas un teešibas, peem., ka tahds un tahds rajchojums taišni no pirmās rofas pehrfams; pilšehtā šinamās meetās nofraujamas wišas eewestās pahrdodamās prezes; wišs, ko pati pilšehta špehj rajshot, tur ari rajchojams; šwešchineeki, kas ar prezēm eebrauz pilšehtā, tās drihšt pa h r d o t tikai pilšoneem un nekahdam šwešchneekam, kā ari e e p i r k t prezēs drihšt tikai no pilšoneem, ja negrib šaudet šawas prezes (Riņas tirdšneezibas noteikumi no 1690. gada); neweens nedrihšt Widšemes šemneekam kaut ko aišdot pilšoniem par šaunu (turpat); šemneekēm naw brihw nodarbotees ar pilšonu darbeem un amateem, ja ari wiini tam noluhkam dabutu no pilšoneem nauđu waj prezēs (Wentšpils noteikumōš); newahzeešcheem (šemneekēm) naw brihw pilšehtā uš turguš nedš ko pirkt nedš pahrdot, taš jaišdara tikai ar pilšonu starpneezibu (Seepa-jaš noteif. no 1710. g.) u. t. t. Tolaiš ušstahdija par pamatliškumu, ka amatneeki nedrihšt dšihwot uš laukeem, bet teem jaušturas pilšehtā.

Waldneeki ari labpraht weizinaja pilšehtu labkšahjibu, tam dahwajot wišadas brihwibas, jo winas nodereja teem kā par atbalstu zihnā ar feodalo muišchneezibu. „Šo naidigakā šakarā karalis stahweja ar šaweem baroneem,“ šaka Ad. Smits, „jo dewigaku roku wiinšch apdahwinaja ar priwilegijām pilšehtas. Anglu karalis Johans bija weens no labwehligakeem pilšehtu aišstahweem. Schwabu zilts waldneeku nelaimigajā waldibas laiķā leelakā dala wahzu brihwo pilšehtu šanehma šawas pirmās priwilegijas, un eeguwa šwaru eewehrojama šansas šaweeniba.“ Šaunu pilšehtu brihwiba peewilka pilšehtās daudš jaunu eedšihwotaju, šewiškši amatneeku un tirtgotaju, kuri te bija pašargati gan no feodaleem špaideem, gan ari špehja eedšihwotees leelakā turibā. No leelkungu un muškū darbnizām išbehgā špehjigi meištari, kas pilšehtā atrada atšwabinašchanu. Pilšehtās waldija noteikums, ka wiinu šeenās ušturotees zilweš eeguht brihwibu. „Šr gailis newar iškreet zaur pilšehtas šeenām.“ Ša kahds dšimts zilwešs aišbehgā uš pilšehtu un tur nodšihwoja wešelu gadu, tad wiinu wairš newareja aišwešt projam, wiinšch bij eeguwiš brihwibu.

Germanu un romanu tautu widuš laiķu pilšehta dabiški

feodalisma un klaušchu atželšchanu, tā nahkamibā wehl plašchi šemes apwidi (Auštrum-Ašija, Afrikā, Deentwidus-Amerikā), kurōš wehl pilnigi waj pa daka walda naturalā šainneeziba, huš jaatwer nau das šaimneeziba i, t. i. tam tautšaimneezibas weidam, kurā metala nauđa išpilda liškumigā matšas un apgrošibas lihdželka lomū.

ifauga no jemes eefſchejās ſaimneeziſtās attihſtibās, t. i. ſametās kopā uſ dſihwi tee, kaſ nodarbojās ar amatneeziſibu un tirdſneeziſibu. Tā tad winai paſchaj bija ſawš „uſturas ſtahwoſlis“; wina nebija ween tikaſ patehrina weeta, kà greeku un romeefſchu pilſehtas, bet leelakà mehrà raſchoſchanas zentrš. „Darbš ir pilſona godš.“ Winſch nedſihwoja ween tikaſ no apaſchneeku nodofleem, waj no wergu waj algadſchu darba ſweedreem, kà greeku un romeefſchu pilſoniš. Tomehr wina ſtahwoſlis bija nodroſchinats: widuš laiku pilſehtu prata pilſehtu tirgu paturet tikaſ preeſch zunſtigeem pilſehtu amatneeſeem, ſweſchus konkurentus pee ta nepeelaiſhot. Widuš laiku pilſehtas peeauguſchāš pamaſam no lauku eedſihwotajeem, bet ne peepeſchi zehluſchāš, uſ kaſhda waldneeka riſhojumu, kà daudſas jenlaiku leelāš pilſehtas. Turklaht wiſš pirmejo ſaimneeziſkaiš ſtahwoſliš nezeeta, ka weenā weetā ſakrahtoš pa daudš lauſchu. Tadehſ leelaš pilſehtas naw meklejamaš widuš laiſōš. Zaurmehrà winaš wiſāš bija muhſu tagadejo maſo pilſehtu leelumā**).

**) Jaunlaiku pilſehtām pawiſam zitadš weidš. Jaunlaiku zentraliſetāš walſtiš nezeefch ſawāš robeſchāš nekaſhdaš patſtahwigāš atſewiſchtaš waraš, kaſhdaš bija widuš laiku pilſehtu autonomijaš, kà ari muſchu un baſnizu „leelſungu“ waldibaš. Muhſu walſta paſiſt tikaſ teeſchu walſtiš pilſonibu. Wina neuſleef wairš pilſehtām un „leeleem kungeem“ ſawuš atſewiſchtuš nodofkuš, ſareiwju doſchānu u. t. t., bet gan katra m pilſonim uſleef nodofkuš un fara deeneſta peenaſtumuš. Kad widuš laiſōš katra pilſehtu bija apzeetināta, tad tagad peeteef, kad tikaſ pee walſtu robeſchām atronaš weet weetām atſewiſchi apzeetinajumi pret ahrejeem eenaidneeſeem. Tadehſ ka ſemē walda droſchiba, pilſehtu muhri leeki. Tagad atkauta pilniga amatneeziſibaš brihwiba, tāpat katrs zilwekš war eet fur gribedamš. Ari widuš laiſōš zilweki no laukeem dewāš pilſehtāš. Bet kad tur wiſi amatneeziſibaš arodi bij apgaſhdati ar wajadſigo ſkaitu meſtaru, jekku un ſtrahdneeku, tad wairaf wairš nelaida eefſchā (peem. zunſtēš). Tagad pilſehtas aug arweenu leelumā. Tā tagadejāš Wahzijaš apgabalā preeſch ſimtiš gadeem bija tikaſ weeena pilſehtu ar wairaf kà 100,000 eedſihwotajeem (Berline), ſamehr 1850. g. ſchahdu pilſehtu ſkaiſtiš ſneedſjāš jau pee 5, 1870. g.—8, 1880. g.—15, 1900. g.—33 un 1905. g.—41. Tā tad pilſehtas peeaug milſu gaitā. Wehl agraf ſchahda attihſtiba noriſinajuſeeš Anglija, Franziſja, Italiſja un Belgija un tagad wehl jo milſigakā ahtrumā noriſinaš Seemek-Amerikā. Anglija jau 1891. gadā tikaſ wairš 28 procenti no wiſeem eedſihwotajeem dſihwoja lauku apgabalōš! Pee tam ſchi pilſehtu peeaugſchāna, kà jau ſazitiš, naw notikuſi uſ kaſhdu peepeſchu ſpeedeenu no ahreenēš. Tee ſimtee tuſkſtoſchi, kuri pilda aſmiānu namuš un brugetāš eelaš, wini waj winu tuwāſee preeſchgaſheji eenahkuſchi no laba prahta, dſihti pa galwenai teeſai no ſaimneeziſkeem eemeſleem. Katrs war pilſehtu aſtaha, kad grih. Bet winaš muhri tamdehſ nepaleef tuſkſhati. Gadu no gada jazel ſimteem jaunu „lauſchu ſaſarmu“, lai waretu uſnemt wiſuš, kaš ſpeeſchāš pilſehtā.

Pee ſchi paſcha gadijuma derēs paraudſitees uſ ſt a r p i = b u ſ t a r p l a u k e e m u n p i l ſ e h t à m. Wiſdōs laiſdōs parahdijufees ſchi pateeſiba: daſchada dſihwes wiſſe iſſchiro un iſweido zilwekūs un wīnu meeſigās un garigās, techniſkās un ſaimneeziſkās ihpaſchibas, un kà ſwarigakais iſnabhums no tam ſanemams kopà ſchahdōs wahrdōs: weenfahriſchakà lauku dſihwe weizina labaf moraliſkās un rakſtura ihpaſchibas; tur dſihwes mehrki gaiſchafi, dſihwes zeli labaf kontrolejami, tikumi ſtiprafi; dſihwe uſ laukeem pa leelafai daſai weſeligaka, weizina wairaf muſkulu attihſtibu; lauzineekſ pehz ſaweem politiſkeem uſſkateem konſerwatiwaks, peeturas wairaf pee weza. Pilſehtas dſihwe dara zilweku modrafu, gudrafu, attihſtibai peeejamafu; attihſta wairaf nervus nekà muſkulus; bet zilweki ir ari baudufahrigafi, moraliſkee eeſpaidi ſihkafi, iſkladiba leelaka, tikumi wahjafi, dſihwe iſlaiidigaka; zilweki nopuhlas wairaf. Pilſehtneeki ir brihwprahſtiqi, progrefiwi, ſozialdemokratiſfi.

19. g. ſ. otrà puſē ſtatiſtika ar ahtru leelpilſehtu peeaugſchānu zehla gaiſmā pa daſai pahſteidſoſchi nelahgus ſkaitkūs par mirſtibu, dſimſtibu, noſeedſibām, laulibas ſchkirſchānām u. z. pilſehtās; G. Hansens gribeja pat peerahdit, ka pilſehtas, kà dſihwes neſpehjiſgas, un neweſeligas, no laukeem eenahkufchoſ eedſihwotajus diwi paaudjēs iſmirdinot. Schai kà zitōs tamlihdſigōs rakſtōs ſajaukſtſ pateeſſ ar nepateeſu. Nenahkas nebuht gruhti te iſlobit pateeſibu. Zacewehro, ka pilſehtās eedſihwotaji 15 lihdſ 40 g. wezi dſihwo pa daſai diwreiſ tik leelà ſkaità, kà uſ laukeem, kà tad jau tadehl ween nahwes un dſimſchānas atgadijumeem, noſeegumeem un wiſām tamlihdſigām leetām te zaurmehrà wajag noriſſinatees zitadi. Zaanakà laiſkà B r e n t a n o (di. 1840. g.) un wina mahzekli laiduſchi klajà wairakas ſtudijas, kuras ar pilniſgu teeſibu apfaro Hansena pahſſpihlejumus. Wini pee tam teikuſchi daudſ pareiſa, bet atfal no ſawas puſēs pa daſai pahſſpihlejuſchi uſ otu puſi. Lauku dſihwei, ja ta ſaweenota ar labu dſihwofli un uſturu, wiſadà ſinā meeſas ſpehziſchānas ſinā dodama preeſſchrofa. L o n g ſ t a f ſ , kas Brentanam ſtahw tuwu, ſpreeſch: pilſehtas behrns uſaug bahlaſs, wahjakām azim, neſtipraſceem ſo-beem, kaut ari pilſehtas higiena wina muhſchu pagarina. Daſchas pilſehtas un daſchas ruhpneezibas noſares teeſcham tagad ſpehj dot tikpat kreetnus kareiwjus, kà lauku dſihwe; mirſtiba labi koſtās pilſehtās tagad pa daſai tikpat ſema, kà uſ laukeem; panihkufchi lauku apwidi ar wahju uſturu iſau-dſina pa daſai wehl wahjakus zilwekus nekà fabriku apwidi,

fur eedihwotaji dšihwo zeejchi kopâ. Bet fa laufi ušaudšina weenfahjchafus, pašemigafus, špehzigafus zilwekus, pilseh- ta gudrafus, dšihwafus, garâ atjautigafus, meešâšwahjafus, nerwojafus, tās ir pretejadās dšihwes nowehršhamās šefas.

Widus laifu šaimneezifkās mahzibas.

Cepreekšhejâ nodatâ rakšturojâm ihjumâ šaimneezifkos apstahklus widus laifôs, winu naturalo šaimneekošchanaš weidu un šihfruhpneezibu, ko peetopa šewiichki pilšehtâš. Šhee apstahkli parahdas ari šcha laikmeta šaimneezifkajâš mahzibâš, uš ko atstahja šawu eešpaidu ari šcha laifa gari- gee zenteeni. Sinams, fa wišôs widus laifôs pahrwaldija zilweku prahtuš bašniza ar šawâm mahzibâm. Tadehl ari šcha laikmeta šinatne, literatura un djeja šaištitas ar tizibas interešem; tāpat widus laifu prahtneezibas un šaimneezibas mahzibas nešarauštami weenotâš ar tizibas mahzibas teo- rijâm.

Krištigâš tizibas augstakee ideali wiriijâš uš augšcheeni, prom no laizigajâm mantâm, kas šawâ šinâ tikai kawê dših- ūchanoš pehž augstakâ mehrka. Pat domâšchānu par laizigu labumu jau tureja par apgrehžibu, par dšihwas tizibas truh- kumu. („Neweens newar Deewam kalpot un mantai.“) No otras pušes škatotees krištigâ mahziba šludinaja wišu zilweku *w e e n l i h d š i b u*. Pretim paganu eeškatam, kas dibina- jâš uš lauščhu dabifku daščhadibu, wina ušstahdija kopibas un weenlihdšibas prinzipu: Deewa preekšchâ naw nešahdas štar- pibas štarp bagatu un nabagu.

No šchim diwâm pamata idejâm ištezeja ari krištigâš mahzibas ušfkati par šaimneezifko dšihwi. Zilwekam waja- got dšihwot un pahriift katram no šawa darba. „Waiga šweedrôs tew buhs šawu maiši ehšt.“ „Kas negrib štrahdat, tam ari nebuhs ehšt.“ Pretim šenâ klasifkâ laik- meta dšihwes ušfkatam, kurešch nizinaja prašto šaimneezibas darbu, ar ko nodarbojâš tikai šemakâ lauščhu ščkira, wergi, krištigâ mahziba šludinaja darbu kâ katra peenahkumu. Darbs ir weenigais no tikumibas štahwoŭla atšautais eenah- kumu awots. „Daritajš ir šawas algas zeenigš“: tas, ko darba zilwekš eegušt šawâ laufâ, waj šawâ darbnizâ, waj ko winšč ūanem kâ algu no zita, no darba deweja — ir wina dabigš un taišnigš eenahkums. Katra žitada mantas eeguš- ūchana, ahrpuš paščha paštrahdata darba, ko išdara waj nu mantas apmainot waj kapitalu aišdodot, teešchi nowed pee

tuvafa ismantojchanas, rada neweenlihdjibu un fazel firdi grehzigu eefahrojchanu pehz bagatibas.

Bet ari darbâ eeguhto eenahfumu zilwekam pehz kri-
stigas mahzibas nolikumeem naw teefiba patehret weenam
pajcham: tas winam jadala ar wina tuwafeem. Tâ nonah-
fam pee labdaribas jehdseena. Par labdaribas sismi
skaitija mihlestitibas dahwanu pajneegjchanu. Basniza mah-
zija, ka mihlestitibas dahwanas dot ir neween moralistks, bet
ari likumigs peenahfums (debitum legale); turigakâs
perjonas basniza wareja ipeeschus peespeest pee dahwanu pa-
jneegjchanas nabageem. Basniza turejâs fewi par pilnwa-
rotu starpineeku starp bagatajeem un nabagajeem. Wina
bija nabagu mantu pahrwalditaja, wina pastahwigi atwilka
no bagatneeku mantas dalu nabageem par labu.

Kad pahrejâ uš pajchu widuslaiku šaimneezifto mah-
zibu, tad mums pehz tahdas japameklê wišpirms widus lai-
ku beigu teologifkajâ literaturâ, tad kanonifkajâs teefibâs,
kas šakrahjuščâs no basnizu šapultifchu ipreedumeem un pah-
westu pawehlu dokumenteem. Mehš westi mekletum widus
laikôs, tâpat ka klawifkajâ jenatnê, pehz kahda sistematifka
tautšaimneezibas mahzibas apstrahdajuma, pee kahdeem
mehš tagad peeradušchi. Tolaiš sinatne wehl nebija ifdali-
jusees pa fewiifcheem arodeem: wišas zilwezifkâs sinajcha-
nas šalehjas weenâ kopâ, weenas sinatnes weidâ, kura pehz
ta laika gara bija pahræemta no tizibas elementa. Kâ lee-
lakais widus laiku teologifkâs un šcholastifkâs sinatnes
preefištahwis skaitams Toms Akwinats. Winšč
djimis 1225. g. kahdâ bagatâ djimta Neapolê, 16 gadus we-
zumâ eestahjas kahdâ dominifanu muškû ordeni. Šagrahbtis
no leelas sinajchanas kahres, winšč dewâs uš Kelnu, kur
mahzijâs daudj gadus pee eewehrojama šcholastifka Alberta
Leelâ, bet pehz tam Parijê. Te winšč nodarbojâs ilgi ar
mahzijchanu, un beidsot atgreesjâs atpakal uš Italiju, kur
8 gadus šakrahdaja pee šawa leelâ darba „Teologijas kop-
sumas“. Likab šchâi grahmata, ka šawôs zitôs daudšajôs
rakstôs Toms Akwinats ušstahjâs par widutaju starp Kristo-
tela klawifto filosofiju un kristigâs basnizas idejam. Šau
dšihwojot wianu atšina par leelako widus laiku teologifko
školotaju. Dante winam eerahda šawâ paradifê wiseeweh-
rojamašo weetu, blakus Kelnas Albertam. Toma Akwinata
šahwofli widus laiku literaturâ loti labi attehlo kahda bilde,
kas glabajâs Florenzas Deewmahtes basnijâ. Toma mah-
jais tehls ušzeltš uš kahda paaugstinata trona, kuru no di-
wôm pušêm šatur garigâs un laizigâs sinatnes šawu labako

preekſhtahwu weidâ, kamehr pee trona pafahpëm gul semê nogahſti galwenee wiltus tizibas ſludinataji.

Peħz ta laika idejâm Loms Akwinats tura par idealo ſaimneezifko ſtahwofli naturalo ſaimneezibu, kura newaja=djeja kertees pee pretſchu iſmainas. Natrai ſaimneezibai, peħz wina domâm, wjadſetu buht patſtahwigai un tà eerihkotai, ka ta waretu ſewi pilnigi apmeerinat ar ſawu darbu. Atſihdams darbu par weenigo atſauto eenahkumu awotu, Loms Akwinats tahlak peeleeſ wiſus ſawus ſpeħtus, lai peerahditu, ka wiſi ziti eenahkumu awoti ir netaiſni un nepeelauijami. Tolaiſ bija wehl diwi awoti, no kureem wareja ſmelt bagatibu: a) pelnas teeſa, ko eeguwa, pahrdodot prezes par dahrgaku maſju nekâ tâs iſmaſtaja pahrdewejam, un b) eenahkumi no kapitalu iſdoſchanas uſ augleem. Abus ſchos pelnas awotus Loms Akwinats apſaro uſ wiſaſako. Netaiſnâ pelna pee mainas zelas no prezes zenas nepareiſas uſſiſchanas. Tadehl dabifki, ka zihna pret ſcho pelnu Lomu Akwinatu noweda pee wina eewehrojâmâs mahzibas par t a i ſ n u z e n u. Dſihwes apſtaħkli dabifki ſcho jautajumu eerindoja paſchâ pirmâ weetâ. Pilſehtu peeaugſchana, tirgu paplaſchinaschanâs arweenu beeschaki un beeschaki ſaweda kopâ laudis kâ pahrdewejus un pirzejus. Pilſehtâs iſzehlâs amatneeku ſahrtâ, kura wareja uſturetees tikai tad, kad ta pahrdewa ſawus iſgatawojumus. Tahdâ ſahrtâ ſafars ſtarp pirzejem un pahrdewejeem iſauga par eewehrojumu dſihwes jautajumu. Gatawu atbildi uſ tam dewa ihſi preekſch Loma rakſtneezifkâs darbibas ſahkuma Keetum=Siropâ romeekchu teeſibas. Sinams, ka 11. q. ſ. heigâs nodibinajâs Italiâ, ſewiſchki Bolonâ, eewehrojama romeekchu teeſibu iſſklaidrotaju ſkola, kura drihſi eeguwa leelu autoritati, peewilka ſew daudſ mahzeklu un peekriteju no wiſâm malâm un darija leelu eeſpaidu uſ liſumdoſchanu un teeſu praktiku. Romeekchu teeſibas, ſawâ wiſpilmigatâ iſſtraħdajumâ, Juſtiniana liſumgrahmatâ, atſina neaprobeshotu lihguma brihwibu. Romeekchu liſums atlahwa zenas noteiſchanas ſinâ pirzejam un pahrdewejam ſwabadas rokâs. XIII. gadu ſimtena juridiſts Pauls taiſni ſaka, „ka pee pirſchanas un pahrdošchanas zilwekam dabifka teeſiba pirkt par ſemaſu zenu to, kaſ ari maſſâ lehtak“. Pret ſcho brihwas ſazenſibas prinzipu ſtingri uſſtaħjâs widus laiku baſniža, kura uſſtaħdija uſ deenas ſahrtibas jautajumu par taiſnu zenu, neſkatotees uſ to, kâ tirgotajas puſes lihgſt.

Pirmâs peħdas par taiſnas teeſas mahzibu ſaſtopamas jau pee Sw. Auguſtina, bet ſchis mahzibas pilniqs iſ-

strahdajums ir Toma Ašvinata nopelns. Toms šavu mahzibu isleek jautajumōs, uš kureem atbildot isleeto to-reišejas wišpahrejās ūholaštiku paraščas, proti, peewed wišpirms jo ūhki wišus peerahdijumus jautajumam par labu, pehž kam tad toš weenu pehž otra apgahšch. Sekoūim ūcheem „peerahdijumeem“. Birmais jautajums: waj atlauts kahdu leetu pahrdot dahrgaf, kà ta maškà? „Redšams,“ Toms Ašwinats ūafa, „atlauts.“ „Birmahrt, turams par taiūnu dšihwes jautajumōs wišs tas, kas ūaūkan ar pilūoniūka-jeem liūumeem; pehž liūuma pilūoneem, tiūlab pahrdewe-
jam kà pirzejam, atlauts weenam otru peewilt. No otras puūes ūkatotees, katrs wehlas eepirkt lehtaf un pahrdot dahrgaf, bet tas, kas wiūeem kopigs, mums jaatūiūst par dabikūu, un dabikūais newar buht par grehūu.“ — Tomehr wiūi ūchee eemesli un argumenti, pehž Toma wahrdeem, ūabruht ewan-gelija wahrdu preeūūhà: „Do juhs griebet, lai ziti juns da-
ra, to dareet ari wineem.“ Neweens negribēs labpraht maū-
ūat par kahdu leetu wairaf, zif ta maškà; tà tad neweenam
naw teeūibas praūit wairaf par leetas zenu. Bet beū pretru-
nas deewwahrddeem, pretūchu pirūūhana un pahrdošchana ne
pehž taiūnas zenas jau pati par ūewi, pehž ūawas dabas,
ir neatlauta un netlaujama buhūchana. Pirūūchanas un
pahrdošchanas eerafcha eewesta wišpahrejà zilwezes
labà, bet ja tà, tad labumam wajag iūnahkt weenadam abàs
puūēs. Tas war notikt tiūai tad, kad abàm puūēm weena-
das zenas; bet weenadas zenas newar iūnahkt, kad kahds par
ūawu prezi ūanem wairaf nekà ta maškà. Aūūaūūchanàs uš
romeeūchu liūumeem un dabikūo teeūibu newar groūit aug-
ūhejo ūpreedumu: netikums nesaudē ūawa netikuma dabu
tadehl ween, ka tas pee wiūeem ūastopams, „t. i. wiūeem
teem,“ Toms peemetina, „kas ūtaigà plato zelu.“

Jau no augūhejà redšams, ka Toms peeprafja ūinamas
taiūnas maūūas eeweūchana, neskatotees uš pahrdeweja un
pirzeja azumirūkla eekateem par leetu. ūehis domas pelna,
ka pee tàm wehl uūūaweamees. Taiūna zena jeb maūūa ir
faut kas objeūtiws, paūtahwigs, kas negroūas pehž peepraf-
jumu un peedahwajumu atgadijumeem, — faut kas, kas atro-
nas paūhà leetà, ahrpus raūhotaja ūapraūchanas un wehle-
ūchanàs. ūchahds uūūkats par zenu runà pretim muhūu ee-
raūteem uūūkateem tagadejōs laiūōs, kuri eerauga tirgus zih-
nà weenigo lihdiūkli, kà nodibinat pretūchu mainu ūamehru,
un newar ari ūkatitees zitadi, eewehrojot beūgaligo darbu iū-
dalikūanu un mainas plaūchàs robeūchas, bet minetais uū-
ūkats pilnigi ūakrita ar ta laiūa ūaimneeziūkàm ihpaūhibàm.

Semkopsis, kas pahrdewa jawu labibu, amatneeks, kas pagatawoja prezes tumafam tirgum, jinaja loti labi, ko fatra leeta maksā. Pašchi raschotaji un sabeedriškās eestahdes bija tajā zeeščā pahrleezibā, ka tahda taišna zena teeščam paštahw un zentās to wehl nostiprinat takšas weidā.

Otrs jautajums, kuru Toms Akwinats zentās istirjat, bija tas, waj pahrdoščana bijuši nelikumiga, ja pahrdotai prezei ir kahds truhkums. Apšatijis jautajumu no weenas un no otras pušes, Toms nahf pee špreeduma, ka zilweks, kas pahrdewis tahdu prezi, išdarijis krahpsčanu, kritis grehkā, kas šodams pehz Deewa likumeem, ja to ari laizigi likumi nesoditu. Bet waj pahrdewejām peenahkās atklatht pirzeju preeščā jawas prezes wainas un truhkumus? Toms špreešč: kaut gan zilwekam nepeenahkotees išklaigat pa wišu pilsehtu jawas prezes wahjās pušes un tā atbaidit pirzejus, bet tas winam gan japasčaidrojot katram, kas wehlas pirkt wina prezi, lai pirzejs waretu šalihdsinat pretšču labās un šlitās ihpaščibas. To šewiški wajadsigs darit tad, kad prezes truhkumu šlehsčana pirzejam waretu atnest kahdu launumu waj breešmas.*)

Gruchtaks jautajums par tirgotajeem, kas pahrnod zitu raschojumus. Waj taišnigi, eepirkt tirgotajam par lehtaku maksu un pahrdot par dahrgaku? Toms atšauzas grehzigas tirgoščanās leetās uš Slatoustu. „Kas pehrk leetas ar noluhku, tās pahrdot dahrgaki bes kahda pahrstrahdajuma, ir tirgotajs, kas lihdsinajas teem, kurus Pestiitajs išdjina no deewnama.“ Tomehr wiasč peebilst turklatht, ka tirgoščanās grehziga tikai tad, kad ta išeet uš pelnu; bet tikai lihdsi tirgoščanās noteek ar noluhku, lai eeguhtu dšihwē wajadsigas leetas, tad ta atlauta. Tapat atlauts eepirkt prezes ar noluhku, tās wairaf waj masaf pahrstrahdatas pahrdot dahrgaki; peemakša te uškatama tikai ša atlihdsinajums par peelikto darbu. Tapat maksu paaugstinat atlauts, ja prezes pahrwedamas no weenas weetas uš otru; te pee-

*) Mufsu dšintene, šenajā Šiwonijā, ap šcho laiku un wehlat, kad tirdšneeziba šahka arweenu wairaf išplatitees, bij nolikti bargi šodi par daščadeem wilstojumeem pee pirščanas un pahrdoščanas. Šeelaku wilstojumu šodija ar 5 markam (mahrzinām) šudraba. Wiltus mehra deweju, ja wina šwari bija par weenu mahrzinu nepareiši, šodija ar weenu maru šudraba. Nepareišu ošeks leetotaju, ja wina ošeks bija par pirštu ihšaka, šodija ar nahwi jeb liša maksat 10 markas. Tas bija šods, kahdu ušlika šleptawam. Wisbreešmigakais šods šehra naudas taišitajus. Ša mainigais bij wilstojis naudu, kas šeelaka par wehrdinu, to wahrija dšihwu fatšā.

mafša rehfinama par pahrdewumü. Tahdâ fahrta — pawijam zitadi nefâ agrafee tikumibas fludinataji — Loms nenofoda fatru tirgoſchanos, het tikai daſchu. Ja tirgoſchanâs noteef majaf pelnaſ dehl, het wairaf tajâ noluhfâ, lai ſewi un ſawejuſ, waj zaur ſewi nabaguſ apgahdatu ar dſihwê wajadſigâm leetâm, jeb ja ta ſemei atneſ labumu, ja peemafju rehſina par leetu pahriſtrahdajumu un atwedumu, — tirgoſchanâs pilnigi atlaujama. Tiki ſpekulatiwâ tirdſneeziſiba, fura zenichâſ iſleetot weiflâ fahrta tirguſ groſjibaſ un tâ weegli, beſ darba griſ tift pee pelnaſ un bagatibaſ, Toma Akwinata ažiſ ir beſ wahrda runaſ ſodama.

Otrſ galwenaiſ Toma Akwinata mahziſibaſ punktſ, kaſ atteezaſ uſ tautſjainneeziſibu, ir wina zihna pret nau = daſ aiſdoſchanu uſ prozenteem. Dapeeſihmê, ka wiſi toreijeje dſihweſ apſtaſtki gahja uſ weenu roku ar prozentu pretneeſeem. Ne tikai widuſ laiſu ſahkunâ, het pat 13. un 14. gadu ſimtenâſ bija wehl loti maſ gadijumu, fur ar kapitala palihdſibu wairoja kapitalu. Semfojju fahrta jawâ ſainneeziſibâ gahja gadu no gada pa wezajâm ſleedem, ir neeedomadamaſ par to, ka eeguldot ſemê kapitalu waretu nahſt pee leelaſeem eenahſumeem. Amatneeſi gan bija gatawi ſtrahdat ari ar kapitala palihdſibu, het zunſtu politika aiſleedſja wineem paplaſſchinat raiſhojumu iſgatawoſchanu. Tadehl kapitalu aiſdewa paraſti tikai teeſchâm dſihweſ wajadſjibâm. Naudu aiſnehmâſ tahdi zilweſi, ka atradâſ taiſni truhkumâ: muſiſchneeſi, kaſ karâ bija iſputinajuſcheeſ, ſenneeſi, ko neraſcha waj lopu ſehrgaſ bija peemeſlejuſchaſ, amatneeſu peederigeſ, furi dſimtaſ galwai mirſtot bija palikuſchi beſ iſtifaſ. Naudaſ aiſdeweſſ, kâ arweenu, bija bagatſ, kamehr aiſnehmeſſ nabagaſ. Tadehl nefahdſ brihnumſ, ka parahda deweſſ liſaſ eſam tahdſ zilweſſ, kaſ prozentu weidâ griſ iſſuhſt no nabaga pehdejodſihwibaſ ſulu, lai pawairotu jawu jau tâ leelo bagatibu. Tamdehl jau klaſiſkajâ ſenatnê parahdiſjâſ ſtiſpraſ naida juhtaſ pret prozentu nemichanu. Wezakaſſ Katonſ peelihdſinaja auglotaju ſlepfawam. ſaunakaſſ Katonſ tura winu wehl launaku par jagli. Ariſtotelſ dehweſ naudaſ aiſdoſchanu uſ angſeem par tahdu darbu, kaſ neeſot zeeniſ brihwa un atihſtrita zilweſa. Nauda pehſ jawâſ dabâſ newartoſ neſt nefahduſ augluſ: „nauda nerada nauđu.“ Tadehl pelna, ko kreditorſ ſanemot no ſawa aiſdewuma, nezeloteeſ no nau = daſ iſhſtâ ſainneeziſkâ ſpehſa, het no parahda nehmeja iſjuſſchanaſ.

Ariſtigai baſniſzai pee augſchmineteem eemeſleem peewe =

nojàs wehl teefchas baschas, fa ar auglofchanu drihji war ij= postit zilwezè weenlihdjibu un laudis grehzigâ fahrta, bef darba farauft bagatibu. Deewahrđi eeteiza zilwefu= mihlejtibas darbus, dahwanu pafneegfchanu nabageem, bet ne wianu iffuhkfchanu. Swehtôs rakjtôs atradàs weetas, furas pehz tolaifu ijtulfojuma taijni noleedsa auglu nemfchanu. Tâ Luht. ew. 6, 35. fahw teifts: „Alidodeet, neneefa atfal par to negaididami.“ Kaut gan par fcha teifuma pateefajam domam ftrihdams, bet wifôs widus laifôs tam peefchfihra tahdu nojihmi, fa tas noleeds prozentu nemfchanu. Toms nu nehmas teoretiski peerahdit, fa n a w nemami par aifdewumeem prozenti. Birmais un fwarigakais wina peerahdijums pret prozenteem bija tas, fa tee nahkot no aifdotàs fumas bef kahda puhlina, darba, no aifdeweja pufes. Tâ fa pehz Aristotela wahrdeem „nauda nerada naudu“, tad isnahk, fa prozentu fanehmejs ir parafits, leefehdis, furich barojas no zitu fweedreem. Tadehl neatlaujami un netajni, prafit wehl kaut fo flahk no parahda nehmeja bef aifdotâ fapitala atdochanas. Drais wiltusgudri jawihtais arguments bij fefofchais. Kad es aifdodu naudu, maifi, drehbes u. z., tad, pehz teefleetu prateju domam, nododu tàs aifnehmeja ihpafchumâ, t. i. dodu winam teefibu, ar tam rikfotecs un tàs ifleektot fâ winam tiht. Tadehl, ja ari peenem, fa aifdotàs mantas fpehj nefst auglus, fchee augli peefriht pateefibâ parahda nehmejam, t. i. tam, kam mantas paleetojamo laifu pateefibâ peedereja. No fcha fahwofla fkatotees parahda dewejs, nemdams prozentus, peefawinas zitam peederigu ihpafchumu. Bef tam wehl ir weens originals arguments. „Auglotaji,“ Toms faka, „wehledamees fanemt pee aifdewuma wairak preti nekâ eedewufchi, mekle tam wijadus taijnibas eemeslus. Far tahdu eemeslu wini peenem laifu, wini tura laifu weenâ wehrtibâ ar to mantas datu, fo wini fanem prozentu weidâ. Far tahdu auglotaju uifkatu leezina taijni tas fakts, fa wini waj nu paleelina waj pamasina prafito prozentu sumu, fkatotees pehz ta, uf zif ilgu waj ihfu laifu aifdewumu aifdod. Bet laifs ir wifpahreja manta, fas nepeeder neweenam atjemifchki, bet wifseem kopâ. Tadehl auglotajs, fas peefpeesch famakfat par laifu, ifdara frahwifchanu pret jawu tuwako, furam pahrdotais laifs tapat peeder, fâ wina parahda dewejam, fâ ari pret Deewu, par fura brijwo dahwanu winfch prafa famakfu.“ Pee aprahditeem filofofifkeem argumenteem peewefsti flahk wehl wefels pulks moralifku eemeslu.

Bef teologifkeem rakftneefkeem, fâ jau minets, fneeds

finas paršaimneezīfām idejām widus laikōs ari k a n o n i f-
f ā s t e e j i b a s, bašnizu likumu kraļjumi. Bašniza aiš-
leedša auglotees ar naudu wispirms garidsneezibai. Jau
Nizejas bašnizas šapulze 325. g. noleedša garidsneekem
išo cenakšumu awotu. Raškošhās šapulzes, atfahrto-
mas aišleegumu, peedraudeja pahrkahpejus ijšlehgt no ga-
ridsneeku fahrtaš. Dewitā gadu šimtena bašnizu šapulzēs
naudas aišdošhanu uš augleem noteiza ari negaridsneeku
fahrtaš peederigeem par grehzigu. Domehr stingri noteikti
bašnizu likumi uštahjās pret procentu nemšhanu wehl
tikai 12. gadu šimtena beigās. Pahwešts Meškandrs III.
peedraudeja 1179. g. auglotajus ijšlehgt no bašnizas un
teem leegt paglabāšhanu pehž kristigas bašnizas cera-
šhām. Gregors X. pawehleja auglotajus ijšlehgt no drau-
djes un wišas šabeedribas un atnehma teem teesibu, taijit
testamentu. Clementa V. laikā Wišnes bašnizas šapulze
(1311. g.) nošpreeda, ka katrs pašauligs likums, kas nepee-
neenojās bašnizas nolehmmumeem par procentem, uššfa-
tams par špeškā ne-ešoichu. Prozentu aišleegšhana nodi-
binajās par bašnizas absolutu dogmatu; katru šhaubibu
par šho dogmatu ušškatiija kā wilktizibu un kā tahdu šodija.
16. gadu šimtenī šadedšinaja Šjemontā kahdu kezeri, ku-
ram pahmeta ari to, ka wišš neatšihstot par grehku aiš-
dot naudu uš procentem. Katru teesu, kas šawōs špreedu-
mōs pahrkahpa bašnizas likumus par procentu nemšha-
nu, bašniza nišni wajaja. Tahdā fahrtaš tas, kas šahkumā
bij tikai tizibas pahreezibas un morales leeta, beidsot pee-
nehma wišpahreja likuma weidu. Prozentu nemšhanu ne-
ušškatiija wairs tikai par grehku ween, bet ari par pilšonišku
nošegumu, lihdsigu šahdsibai un šlepkawibai. Šanemtōs
prozentus wajadšaja beš kawehšanās atdot atpašal tam, no
ka tee bij nemti, tāpat kā katru zitu eeguwwumu no kahda no-
šeguma; beš šahhdas išlihdšinašhanās newareja ir runa
buhš par grehku nošchlošhanu un peedošhanu.

Uš kahdecem lihgumeem atteezās ta auglošhana, kuru wi-
dus laiku bašniza tik nišni wajaja? Pa galwenai teesai,
protams, uš bagtibas šaraušhanu no procentem. Bet jau
4. un 5. gadu šimtenu bašnizu tehwi auglošhanas šajehgu-
mu išplehta plašhaki. „Ja tu kahdam kaut ko aišdodi, ze-
redams no wina šanemt wairak, nekā winam eši aišdewiš,
waj nu tas buhtu naudā waj graudā, iweestā waj zitā kah-
dā leetā, tad tu eši auglotajš,” špreeda Šw. Augustiņš. Ze-
ropims šauz par auglotaju pat to, kas aišdotās naudas
dehl zer šagaidit šanemt preti kahdus šihkus dahwinajumus.

Wehlat augloſchanas fajehgums-fluwa wehl plajchaks. Kad es aijdodu fahdam nandu ar noteikumu, ka wina man ja-atdod prezès, ſinadams, ka ſchai atmakjas laikà ſchis prezès buhs zenà zchlujchàs, tad es auglotajs, u. t. t.

Zahdà fahrtà kanoniſkàs teeſibas pateſibà iijnihzinaja fatru pahrdofchanu uſ kredita un lihgumus par pretſchu pee-ſuhtifchanu. Ja wiſus ſchos praſijumus zeeſchi iſpilditu, tad wiſai loreiſejai tirdineezibai wajadſetu aprobeſchotees tifai uſ ſihku pajchpagatawotu pretſchu iſmainu pret prezèm waj nandu. Gewehrojams tas, ka par grehzigu augloſchanas darbu uſſkatiſa neween to, ka fahds teeſcham bij ſanehmis pelnu no naudas aijdoſchanas, waj zita ſawa weikala, bet pat weenfahriſchu n o d o m u, to turpmaſ ſanemt; fatru lih-gumu, lai tas bija fahds buhdams, waj nu maina, pirkums un pahrdewums, iynomajums u t. t., wareja eewectot aug-loſchanas ſchfirà, ja tifai kreditors zereja ſanemt ko nebiht wairaf par iſlikto kapitalu. Geſpehja, atraſt katrà rihiſibà augloſchanas grehku, dewa baſnizai ar winas eestahdèm ee-meſlu kontrolet wiſu eedſihwotaju darbibu mantas apgroſi-bas ſinà. Kad eewehro to, fahda leela wara bija baſnizai widus laikòs, tad waram gan eedomatees, zif apgruhtinoſcha bija ſchahda paſtahwiga uſtraudſiba par wiſam ſihkàm deenas dariſchanàm, jo wairaf wehl tadehl, ka augloſchana, kas at-teezàs uſ kreditora „nodomu“, bij loti nenoteikta buhſchana. Tà tad wiſpahrim baſniza widus laikòs bija t i r d ſ n e e z i - b a s p r e t i n e e z e, kà jau wina ari ſpreeda par tirgotaj-ju: „Winſch newar Deewam patikt,“ kamehr par laukſaim-neeziſibu kanoniſkàs teeſibàs teiktis: „Ta naw Deewam nepa-tihkama.“

Mums jaſaprot widus laifu gars un tendenze. „Wi-dus laikòs paſauli eekſtatiſa par grehku paſauli,“ ſpreeſch profefors R. S o h m s ſawà baſnizas wehſturè. „Tadehl widus laifu deewbijiba paſtahweja ſchàs paſaules un winas dahwanu noleegſchanà un nizinaſchanà. Tadehl muhks behga no laulibas, no mantu eeguſchanas, wiſas paſaules, winas mahkflàm, ſinatnèm, winas preekeem, wi-nas peenahfumeem, lai ſawu meeſu ar winas fahribàm ſiſtu fruſtâ. Kahds leeliſks paſaules- un paſchujupureſchànàs ſpehks! Un tatſchu wai winam! No grehku paſaules behg-dams winſch behga ari no negrehku jeb tikumibas paſau-les. Winſch behga no fahrdinaſchanàm, bet reiſè ar to ari no teem uſdewumeem, kuru Deews uſlizis katram, ja, beſ iſnehmuma katram ſchai paſaulè, no gimenes un pilſoku diſhweſ uſdewumeem ar wiſeem winu praſijumeem un paſch-

noleegjchanàs, pašchufupurejchanàs un ihstas, ſpehzigas tikumibas jinâ. Paſchmihligi muhks atgreeja paſaulei muguru un eeſlehdjâs ſawâ floſtera kambari, lai nedſihwotu wairs ſaweem tuwafeem, bet tikai ſew meen.“

Paſreja no widus laiſeem uſ jauneem laiſeem.

Wezà naturalàs ſaimneeziabas ehka ſahka ſchfobitees jau ap widus laiſu widu. Pirmo gruhdeenu uſ paſtahwoſchâs ſabeedriſkàs dſihwes ſahrtibas pahrgroſiſchanos dewa mainu tirdſneeziabas attihſtiſchanàs ſem kruſta ſaru eeſpaida. No daudſâm ſcha laiſmeta ſekâm minama wiſpirmſ t i r g u s p a p l a ſ c h i n a ſ c h a n à s . Lihdſ ſchim tirdſneeziaba groſijâs tikai toreijejo Reetum=Ciropas walſtu ſchaurajâs robeſchâs. Safars ar auſtrumeem bija neezigs, ſadehl ka Bizantinijas walſts (ar galwas pilſehtu Bizanzi, tagadejo Konſtantinopoli), buhdama zelâ ſtarp reetumeem un auſtrumeem, ſiſtematiſki noſlehdjâs un nelaida eiropeeſchu tirgotajuſ lihdi ſewim un taſlaſ.*) Kruſta ſari iſlauſa ſcho robeſchu ſehtu; pateizotees wineem, iſzehlâs dſihwa tirdſneeziaba gar Widus un Melnâs juhras malâm un ar auſtruma ſemem. Schis juhras ar ſaweem fugneeziabas ſinâ loti iidewigeem juhras lihſumeem, ſalâm un kraſtmalâm bija galmenee zeli tirdſneeziabas ſaſaru uſtureſchanai lihdi pat jaunâs paſaules uſeeſchanas laiſam.

Bet kruſta ſari neſa pahrmainu ari paſchâs dſihwes ee r a ſ c h â s u n g a u m ê s . Ciropas tautu praſtiba un rupjiba miſhſtinajâs, ſateekotees ar bizantineeſchu ziwiliſazijas ſmalſkumeem. Ciropeeſchi mahzijâs paſiht auſtrumneeku garſchu pee winu raſchojumeem, audumeem ec., ſas dewa jaunu wirſeenu greſnibai un jaunu preſſchu tirdſneeziabai. Auſtrummu eedſihwotaji atkal, eepaſinuſchees ar eirop-

*) Raſds wehſturneeks iſſaſas par ſcho peeſopto tirdſneeziabas monopolu greeku-bizantineeſchu walſti, tas iſgahjis uſ tautas gudru iſjuhſchianu un walſts mantu kambaru pildihſchianu. Dâpat tirdſneeziabai Juſtiniana laitâ uſlika ſtingrus polizijas ſloguſ. No wehlaſeem laiſeem peeminami peemehti par ſtipreem ſatifikmeſ aprobeſchojumeem un iſweſchanas un eeweſchanas ſaweſkeem Italiâ, Siziliâ, Standinawijâ, Angliâ un Franziâ! Schur un tur gahja tik taſtu, ka eeſchſemju preſſchu aiſſardſibai par labu ahrſemju prezes pat tonſiſzeja un apſihlaja. Daſchſahrt eeweda pat pilnigu muitas aiſſiproſtojumu, taut gan wiſpahri ir eeweſrots ſaſts, ka pret tirgotajeem neiſturejâs nelaiſpni, winuſ daſchſahrt pat apbalwoja godalgâm. Muhamedanu wirſaitis Omars aiſſleedſa wiſu juhras fugneeziabu.

peeschu rajchojumeem, jahka tos peeprafit, tà ka eesahkàs plascha pretschu apmaina staryp abeem jemes apwideem. Uf Keetum=Ciropu šaplubda daudš jaunas tehniskās šinašchanas, kas te nodibinaja weenu otru jaunu ruhpnēezibas faru. Beš tam nodibinajās jauni tirdšneeziski šakari un atjaunojās wezee staryp pašču reetumšemju walstim: Melnā juhrā šatikās un eepašinās Bremene un Libeka ar Weneziju un Genuu.

Beidsot jaatšihšt ari tas, ka romantiskee krusa gahjeeni pamodinaja patiku uš weenas otras ekšpedizijas šarihkošchanu, kas šewiščki notika 14. un 15. gadu šimtenoš un beidsot noweda ari pee Amerikas useešchanas.

Krusa kari ar weenu rahweenu pazehla šewiščki juhrmalas pilšehtu tirdšneezibu jo stipri.*) Šlandrijas un Štalijas pilšehtas ušplauka nezeretā mehrā. Seemeloš Šansas tirdšneezibas šaweeniba šašneedša tahdu augstu šahwofli, šahds wehšturē wehl nebija peedsihwots, un deenwidōš wehl jo špehzigaki ušplauka Genua, Amalsa, Piša un Wenezija. Behdeja diwus gadu šimtenus (13. un 14.) pahrwaldija gandrihš weenigā ween wišu austruma tirdšneezibu. Wehlat pirmo lomu seemeļu tirdšneezibā wilka Šolandes pilšehtas Brige un Antwerpene.

Pilšehtu attihštīšchanās eeneša šaimneezīštajā dšihwē jaunu faktoru — kustiġo k a p i t a l u, kas atneša radikalu pahrgrosību šabeedriško ščkiru šastahwā un dšihwē. Amatneezibas šadalijās šihkafās noščkirās: darbības, kas agrak bija weenotas weena amatneeka rokās, tagad išdalijās pa wairaf amatneekeem. Šā rakšturigakā pašihme widus laiku šabeedriškā dšihwē bija wišpahreja jemes ihpašchumu (leelšungu) waldiba. Wišai wahjās mainu šaimneezibas attihštīšchanās labad šemi tureja ilguš laikus par weenigo bagatibu un turības awotu; wina ščai laikā tad ari bija galwenakais dahrgums, ar kuru waldneeki atlihšfinaja dašchadus pakalpojumus. Štalijas pilšehtu ahtra pazelšchanās bagatibā ašfrahdija uš jauno tautas bagatības awotu —

**) Bet par krusa šareem, kas wilkās wairaf šā šeščas zilweku pa audšes, wehšturē šin šahštīt ari daudš šauna. Dašči wehšturneeki (peem. Kolbs) uššwer pat to, ka ščo karu šaunās pušes pahršwerot wīnu labās šetas. Še tīšween bešgalīgi daudš zilweku upuru krita toreis jau tà maš apdšihwotām reetumu šemēm (pirmā karā ween ap 300,000 zilweku), bet ščee kari eenešišči ari wairafas nišnas šlimības un šehrgas Ciropā, šā breešmigo špitalību un laikam ari bašas; pee tam reetumu šemes, kas atahlat no juhrām, turības šinā pilnīgi išpoštījās.

uf tirdsneežibu, un blakus tai noštahdija pirmâ weetâ kustamâ ihpaščhuma nošihmi. Semes dšimtas muischneežibas weeta štahjās burščhuasija, kustamâ kapitala ihpaščhneeze — ušnahza šihda un wilnas ruhpnneežiba. Tas wehl jo wairak noštīprinaja naudas kapitala šwaru un nošihmi. Tahdâ fahrtâ jau widus laiku beidsamâ laikmetâ gaišchi parahdijās tas jaunais šaimnneežifais špehks, kuršč wehlat noštahjās par paščhu pamatu šaimnneežibas ehfâ.

Pee pahrejas uf jauno laikmetu, šewiščhi 15. gadu šimteni, ušnahza daudšas jaunas strahwas, kas noweda pee galigas widus laiku dšihwes išeigščhanās. Klaišfās senatnes darbības atdšimščhana (ar šweščhu wahrdu dehwē par renešanfi), kas eefahkās ar Bizantīnijas walsts kriščhanu, atwilka zilweku prahtus šholastifai, kura bij waldijufi wišus, widus laikus un bij peelihdšinama tuščhai wahrdu klabinaiščhanai. Šchi prahtu un gara pamoščhanās uškatama waj par paščhu diščhako un apmeerinoščhako gadijumu wišâ pašaules wehšturē. Atdšimščhanās laikmeta prahtu šazildinajumu modribas un energijas šinâ war peelihdšinat warbuht tikai 18. gadu šimtena labakajeem momenteem; zita šchahda laikmeta zilwezes wehsture nepašihst. „Sinatnes ušplaukst, prahti šazildinas, preeks dšihwot,“ iššauzas reformazijas waronis Hutens par šawu laikmetu. „Lašot 16. gadu šimtena šahkumâ išnabtuščhos rakstus,“ šaka Granowifis šawâ dailajā Wakona aprakstâ, „newar zitadi, kâ šajušt tihru šauligu preeku, jaunības zeribu juhtas. Tahdâm zerbâm pildita wiša ta laikmeta garigâ atmosferâ: leelec atgadijumi, kas norišinajās 15. g. š. beigās un 16. g. š. šahkumâ, likās wehstam laudim wehl ko diščaku, wehšturē pawiřam nepeedšihwotu. Wišōs šinatnes un šabeedribas laukōs bij pamodušees preeziga darbiba, kas dewa zerības uf mehrku šašneegščhanu.“ Rahda wehštures (lištena!) ironija, kad šchos zenteenus šalihdšina ar šahdu zitu šemi un tautu šchâi paščhâ laikâ — ar Latwiju: te taiřni šchâi laikâ išzehlās wišmagakâ wehrdšiba! Te „atdšimščhanas“ weetâ jaleef wahrds „mirščhana“ — brihwības galiga nomirščhana!

Atgahdařimees wehl šcha laikmeta diščakos atradumus, šewiščhi Indijas juhras zela un Amerikas ušeeščhanu. Šchee notikumi bija paščhi pamata kustinataji, kas pahrgrojija wiřu toreisejo šaimnneežifko fahrtibu. Wiřpirms tee plaščhi išplehta tirdsneežības robesčas un eerahwa winâ jaunus wiřjeenus. Agrakās juhrmalas fugneežības un tirdsneežības weetâ štahjās tirgoščhanās ar tahlâm šemēm, ar Ameriku un Indiju, uf kureeni weda šawas prezes un no tureenes

atkal atpafal winau neijsrahdatàs weelas. Sem scha laifa eespaيدا pahrwaldiba par juhreas tirdsnee-zibu pahrgahja no Widus juhreas krajsmalàm uf Atlantijas pilsehtàm. Wenezijai un Genuai wjadseja atfahptees, winau weetâ stahjàs Spanija un Portugale. Schahda tirdsnee-zibas pahrmaina isdarija leelu pahrgrosibu ari juhreas fugnee-zibâ un fugu buhweeschanas mahsklà. Weheschanàs, dotees tahlôs juhreas zelôs, pamodàs ar neatturamu waru: tuhlin aif Kristapa Kolumba dewàs juhreà wefelas karawanes duhschigu fugneeku. — Bet waj wiswari-gakais bija tas, ka no jaunatflahtàs pajaules pluhda leelâ daudsumâ tagad dahrgi metali, selts un sudrabs, uf Giropu, fewischti uf tam semem, kuru droischjirdigee fugneeki bija peedalijschees pee Amerikas useeschanas. Diwreij gadâ nobrauzja no Sewilas (Spanijas) sudrabu mekletaja flote uf jauno pajauli un pahrspluhdinaja ar Potosas dahrgumeem dsimtenes pusfalu. Spanijas algoti fareiwji uswareja pus-pajaules, no reetumeem lihdsj austrumeem. Wini apdraudeja pat Holandi un Angliju; wineem foli pa solim sefoja feodalàs walsts, forteju (Spanijas un Portugales fahrtu sapulstschu), isnihzinaschana un stingrafàs absolutàs waldbas eeweschana. Waj gan brihnumš, ka sem scho faktu eespaيدا kâ seherga schi zenschanàs pehz selta un sudraba pahrschama ari zitus waldbneekus un zitas tautas? Jau selta usgahjejs pats 1498. gadâ rakstija jawai karaleenei: „Selts ir brihniischfiga leeta! Kam tas rokâ, tas ir kungs par wisu, ko wehlas, ar naudu war pat dwehesles ispestit no schkih-siischchanàs uguns.“

Praktiskais jautajums tagad bija weenigi tas, kâ seme, furai paschai naw jawu selta bedru, lai teek pee scheem laimes dahrgumeem. Wispirms wjadseja gahdat par to, ka wis-maj tee krahjumi, kas jau atradàs winas rokàs, neetu pajuschana. Tamdehl islaida aisleegumus, i s w e s t n a u d u u j a h r s e m e m. Franzijâ 1453. g. noteesaja karala mantas pahrwalditaju un pirmo tirgotaju walsti, Dschafu Keru, par to, ka tas sudrabu un kaparu bija iswedis pahrschachu. Wahzijâ 1524. g. islaida pawehli, ka nekahda selta un sudraba nauda naw iswedama no „swehtàs walsts“. Anglijâ par tahdu isweschanu uslika diwfahrtchu samakšu, Franzijâ spaidu darbus. Bet nauda mihlo, kâ kahds romeschu dsejneeks faka, islaustees pat fargeem zauri. Tah-laks lihdsjeklis pee dahrgmetalu pawairoschanas bija, eelikt metala nauda mafak selta waj sudraba nekâ noteikts. Schahda naudas nowahjinaschana eesahkàs jau 12.

gadu ſimteni: Dante leef Filipu Skaiſto par to zepinat peklê. Wiſch pamafinaja libra wehrtibu uſ $\frac{1}{4}$, XVI. gadu ſimteni ta nokritàs pat uſ $\frac{1}{30}$ no normalàs wehrtibas jeb ſmaguma! Selta drudjis noweda zilwefus beidsot pat pee wahramà poda — pee alchimijas, ar furas palihdſibu gribeja radit ſelta falnuš. Kamehr tahdas fantafijas ifrahdijs tufſchi neeki, tamehr wiſpahrin ſahka uſauſt gaiſma un ſajehga, ka tautas bagatiba ir walſts mahſſlas problems. Tagad pirmo reiſ ſahka walſts un tautas ſaimneeziabas jautajumu aprakſtit un iſtirjat ſinatniſki — un ar to tiſ wehl nodibinajàs ihſtà tautſaimneziaba, kur wiſs walſts mehaniſms eerihſkojees un kuſtejees un kuſtas kopigi ſinamà wirſeenà tajà noluhkà, lai wairotu tautas turibas un labklahjibas ſtahwofli, par komums nahſkees tuwafi runat nahſkamàs nodalàs.

Atihmeſim te tiſ wehl pahra ſaimneeziabas teoretikus, kas uſſtahjàs ap widus laiku beigàm. Frantſchu publiziſts Bodèns († 1596.g.) nodarbojàs apſpreedams ſaimneeziſtus trauzeklus, kas zehlàs no ſelta peepluhduma no Amerikas un ar to ſaweenotu zenunzelſchanoš. Zenas toreij ſazehlàs tiſ leeliſki, ka wiſpahri waldbija apjukums un uſtraukums. Bodèns konſtateja 1574. g., ka Frantzijà pretſchu zenas pehdejòš ſeptindeſmit gadòš ſazehluſchàs deſmitlihdj diwpadſmittahrtigi, famehr nekufstami ihpaſchumi ſeſchahrtigi. Anglijà 13.—15. gadu ſimtenim 1 kwarters kweeſchu maſſaja 5—6 ſchilinus, 16. g. ſ. widù ſchi zena pazehlàs lihdj 8 ſchilineem, 1574. g. lihdj 22 ſchilineem, famehr 16. g. ſ. beigàs jau lihdj 40 ſch.! Nahds biſkaps ſchehlojàs 1575. gadà, winam par ſawu muiſchu ar ganibàm preeſch 1000 aitàm un 30 gowim, par furu wina tehws maſſajis 3—4 mahrzinas nomas, tagad jamafajot 16 mahrz. gadà. Tikai no 17. g. ſ. otràs puſes ſchi paſtahwigà zenu zelſchanàs ſahka pamajam aprimtees; ne tadehl, ka ſelta peepluhſchana no Amerikas buhtu ſahkuſi nokriſtees, ta peenehmàs arweenu jo leelafà mehrà, bet gan tadehl, ka reiſè ar to eewehrojami paplaſchinajàs Ciropas tirgi, kas peepraſija leelafus maſſas lihdſeklus. No zenu groſiſchanàs un metala naudas wehrtibas tiſchjas wahjinaſchanas bij jazeeſch daudj ſewiſchi Italijai. Tadehl te ari radàs wihrs, grafs Skarufijs, kurſch nahza flajà ar pahydroſcho preeſchlikumu, eewest wiſà paſaulè weenadu naudù, weenada leeluma, iſſkata un labuma. Protams, tos laikus ſchis preeſchlikums bija pahragrš.

Augſchejo zenu pazeliſchanòš Bodèns iſſkaidroja itin

weenfahrſchi ar ſtipru naudas wehrtibas kriſchanos. „Zo wairaf kahdas prezes peenahk, jo wairaf krihtàs winaſ wehrtiba. Tas tà ari pee dahргеem metaleem. Zo wairaf naudas wehrtiba krihtàs, jo augſtaf zelaſ pretſchu wehrtiba.“ Pateefa dahrdjiba, t. i. dſihwes pretſchu truhkumſ nekahdſ nebija. Par Bodènu wehl peeminamſ, ka winſch, pehž ta ta laika apſtahkleem, aiſſtahweja neaprobeſchotas waldibas weidu, jo taſ miſlabaf ſpehјot gahdat par ſawu apafſchneeku droſchibu un labklahјibu. Modokli eedſihwotajeem eſot uſleekami weenlihdјigi un tad ari tikai loti wajadјigòſ gadijumòſ. Wiſnotal winſch iſrahda dſihwu intereſi par ſemakàm laujchu ſchkiràm un brihdina warenoſ un bagatoſ no pahrlleziga iſlepuma.

Wiljamſ Staffords ſawà rakſtà „Ihſ apze-rejumſ par anglu politiku“, fo 1581. g. paſneedja faraleenei Eliſabetei, ari dſihwàs krahјàs attehloja launumus, kaſ zelaſ no naudas metala wehrtibas pamajinaſchanaſ. Tah-laf winſch uſſtahјàs par to, ka atzelami labibas iſweſchanaſ aprobeſchojumi, jo zaur teem lauku eedſihwotaji krihtot nabadјibà. Atteezoteeſ uſ ruhпneeziбу winſch eenem wehlaſo merkantiliſtu ſtahwofli. Winſch leek preeſchà, neeeweſt tahdas ahrſemju prezeſ, furas paſchu ſemè war iſgatawot, kà ari aiſleegt iſweſt neiſſtrahdataſ weelaſ.

Schai paſchà laikmetà anglu lordkanzlerſ Tomſ Morſ († 1535. g.) un ziti, nemdami Platona republiku par paraugu, iſperinaja ſawàs galwàs tahdu walſti, kaſ di-binata uſ pilniga mantas weenlihdјibas prinzipa. Pehž Miora 1517. g. iſnahkujchà rakſta „Utopia“ paraſtſ wiſuſ ſchahduſ fantaſtiſkuſ politiſkuſ romanuſ dehwet par „uto-piјàm“ *) jeb leiјputrijaſ noſtahſteem. [No jaunakeem ſchah-deem iſdewumeem peeminami: Belamija „Atſkats no 2000. gada“ (1888. g.) un Herzka „Brihwſeme“ (1890. g.)]. Moru uſ wina romana ſaraſtiſchānu pamudinaja ſaimneeziſkàs nebuſchanaſ, kahdas toreii waldija wina ſemè (Angliјà), ſewiſchki pee ſemneeku kahrtas, kureem pa tuhkſtoſcheem bija jaakſtahј ſawas eefoptas weetaſ, lai tàſ pahrlwehrtu par ganibàm, kur leegruntneekeem eerihјot leelumà aittopibu un wilnaſ raſchoſchānu, kaſ toreii atmeta leelaſo pelnu. **) Beſ

*) „Utopija“ ſalittſ no greeku wahrdeem „u“ = ne un tòpos = weeta, tà tad noſihmè titdaudſ kà nekur — iſdomatu ſemi ar pahrlſpihleteem labumeem.

**) Schi anglu ſemneeku iſdſihſchāna no winau weeta m noriſinajaſ tahdà kahrtà, ka leeklungi atnehma no kopeјām ganibàm leeluſ ſemeſ gabaluſ, furuſ iſleetoja tikai wairſ ſawàm

tam Mora gaischām azim nepalika apflehts ūmagais flogs, kas no bagatneeku pahrŕephta un egoisma puŕes noŕpeeda

wajadsibām, aitu ganibām. Semneeki wairs newareja turet nekahdu lopu; ja ŕeme kahdu gadu neisidewa rajŕhu, tee bija padoti ubaga ŕpeekim un teem bija jaaiŕeet. Dafu pat dŕiŕŕhus aiŕŕŕina projam. Kahds ŕŕho notikumumu leezineeks, Roŕuŕs, ŕtahta ŕawā grahmatā „Anglijas ŕaraku wehŕture“ no 15. gaduŕimtena widus, ka Warmitas grafiŕtē, autora dŕimtenē, no 80 ŕemneeku mahjām atliŕuŕees tiŕai zeturtā dafa, kahdā nowadā, ŕur bijuŕŕhas 21 — palikuŕi tiŕai weena mahja, ŕur 12 — neweena! Semneeku ŕahdŕhu weetā uŕŕehla muiŕhu ehŕas. Heinricha VIII. 1533. g. liŕumā teiŕts, ka pehdejōs gadōs daŕŕhadās perŕonas ŕawahŕuŕŕhas ŕawās rotās tiŕlab daudŕ leelu ŕemes gabalu, tā ari daudŕ lopu, ŕewiŕŕŕi aitu; daŕŕham eŕot lihdŕi 10,000 un pat 24,000 aitu; tadehŕ ŕemŕopiba iŕpoŕtita un ŕahdŕŕhas tuŕŕŕhas no laudim. „ŕur agrat bija daudŕ dŕiŕhwoŕku un eedŕiŕhwoŕtaju, ŕur tagad walda tiŕai weens aitu gans ar ŕawu ŕuni,“ ŕehlojās biŕŕaps Vatimers ŕawā eewehrojamā „Runā par arŕlu“, ŕuru tureja Eduarda VI. galumā 1549. g. un ŕura teiza leeŕeem ŕungeem, ŕas wiņā ŕlauŕijās, wiņagus pahrmetuma wahrduŕ azis. Anglu ŕiŕŕgrutneekuŕs, ŕureem ŕlauŕŕhu ŕalpiŕa jau bija atŕelta, wiņi eŕot pahrmehrtuŕŕi par iŕŕteem wergem. Wehl aŕaki iŕŕafas Naŕŕe Bernards Gilpins: „Dŕhentelmeni netura par noŕeegumu iŕdŕiŕt nabaga laudis no wiņi dŕiŕwes weetām. Pa-wiŕŕam otradi, apgaliwodami, ka ŕeme peeder wiņeem, wiņi nabaguŕ iŕŕweeŕŕ no wiņi paŕumtes, tā kahduŕ ŕaitigus ŕufaiņus. Anglijā tagad tuŕŕtoŕŕeem zilwee, ŕuri agrat bija priwati mahju iŕpajŕneeki, ŕtaigā aptahrt ubagodami un dahwanas luhgdamees, tadehŕ ka tee palikuŕŕi beŕ nefa.“ Zihdŕigu peemehru, ŕur aitas „briŕiwus“ zilwekus iŕehduŕŕhas no mahjām, waram minet no *Widŕemes*. Schejenes muiŕŕneeŕziba 19. g. ŕ. ŕahŕumā ŕahŕa peekt opt leelā mehrtā aittopi-bu, ŕuras weizinaŕŕhanai, uŕ peenahzigu luhgumu, walŕdiba atdewa muiŕŕneeŕziba 2 ŕona muiŕŕhas uŕ 24 gadeem par neezigu nomu, un 43000 rbl. ŕŕaidrā naudā. Ar ŕŕho naudu muiŕŕneeŕziba nodibinaja zentralu aittopibu wiņai peederigā Triŕates muiŕŕh. 1832. g. *Widŕemē* bija 32 leelas aittopibas ar 15308 aitām; 1841. g. turpretim jau 106 aittopibas ar 101000 aitām. Lai waretu pehŕ jaunās metodes ŕahrtigi ŕaimneekot, wajadsjeja muiŕhu laukuŕ paleelinat. Tani noluhŕtā pee muiŕŕhas laueem tuwato mahju ŕemneekuŕs iŕdŕina, ehŕas noplehŕa un pahrzehla uŕ zitu weetu. (Hueŕ, 146. l. p.) Semneeku iŕdŕiŕŕhana gan pa leelatai dafai noŕiŕmeja tiŕai wiņi pahrzeliŕhanu uŕ zitu weetu. Bet ŕemneekteem ŕneegtais pabalŕis pee eedŕiŕhwoŕhanās jaunajā weetā un atlihdŕinajums par wezās mahjās iŕleatajeem ŕweedreem bija neezigs. Atlihdŕiba iŕdŕiŕŕhanas gadijumā nekad ne-driŕŕŕteja ŕneegtees pahri par 1 gada ŕlauŕŕhu mehrtibu. *Faktis* ir, ka 25 gadu laiŕā *Wahŕŕemes* aitas *Widŕemē* iŕehda maŕafais 1000 latweeŕŕhu ŕaimneekuŕs no mahjām. Tas notiŕa tai laiŕā, kad mahzu *J. Hamels* bija *Widŕemē* par gubernatoru. (*Fr. Roŕiŕŕŕ*). *Widŕemes* muiŕŕneeŕzibas ŕtatistitas biroja ŕekretaram ŕawā ŕaŕŕtā, ŕuru taŕ 1906. g. 23. februari eefneedŕa Baltijas generalgubernatoram *Sologubam*, bij jaŕata ŕauŕeem wahrdeem: „ka tagad daŕŕhas nedaudŕŕas (13) muiŕŕhas ir gluŕŕi beŕ ŕemneeku *ŕemes*, ŕas nahŕ no tam, ka ŕŕho muiŕhu ŕemneeku ŕeme no 1819. lihdŕi 1849. g., t. i. kamehr paŕtaŕweja ŕpehtā 1819. g. ŕemneeku li-

neeziško darbibu tagad bij pahrgahjušči no agrako fungu un kontroleeru rošam waldibas warā — starpiba deesgan leela, kad eewehro, ka zentralajai waldibai nebija eespehjamš wišju tik šihki un plehšigi kontrolet, kà to isdarija peem. zunftu ušraugi, kas weenumehr wišur bija klahšt.

Galwenais darbibas lauks, furu waldiba nehma šawà wadibà un kontrolē, bija tirdšneeziba, kadehl ari pašču šcho šaimneezibas wehštures laišmetu, kà ari wina mahzibu šauz par merkantilišmu (lat. mercator, tirgotajs). Merkantilisma ušstati naw isdomati no šinameem rakstneeseem, uedi ari no kahda atšewiškā rakstneeka sistematiski šastahditi. Wini atrišinajušchees kà atbilde teešči nodarbojotees ar ta laiška šaimneeziškašem jautajumeem, ušnahšot kapitalištiskai šaimneekošanās kahrtibai. Wineem naw tās noteiktibas un ta šmalkuma, kas štingri šinatniškām patešibām. Merkantilisma mahzibas iššakamas šchahdōš teikumōš: Šo wairak naudās kahdà šemē, jo leelaka winaš bagatiba. Šhštais awots, fur wišlabaki šmelama nauda, dahrgee metali, ir ahršemju tirdšneeziba. Ta wišeeenešigaka tad, kad pretšču išmainu ar ahršemēm išdara pašču tirgotaji, pahr juhru — pašču kugeem. Bagatiba peeaug wišštipraki tad, kad ahršemēm wairak pahrdod un no ahršemēm masaš eewed. Starptautiškà tirdšneeziba peelihdšinama šwareem jeb balanšei: išwedums un eewedums ir šwaru trauki, un pahršwars tas, kas rahda, ka nauda eekluhšt šemē, tà tad šeme kluhšt bagatata, jeb ja nauda išeet — tad šeme kluhšt nabagata. Šo šauz par tirdšneezibas bilanši. Šo wairak darba atron eedšihwotaji, jo labaki tas wišai šemei. Šo leelaks škaitš eedšihwotaju kahdà šemē, jo špošchakà štahwokli atronās winaš šaimneeziba. Šee išwedumu prezēm išnahš wišleelakà pelna tad, kad tās pahrdod išstrahdataš weidà. Šurpretim no ahršemēm eewedamas neišstrahdataš prezēs. Wišnoderigaki tirdšneeziškà šakarà šahštees ar tahdām šemēm, furas polištiskà šinà šahw šemaš, waj pat — kà kolonijas — pilnigà atkaribà. Šikai pehž šinama plana no waldibas pušes no kahrtota tirdšneeziba war atnešt šemei labumu. Ar tirdšneezibas pahršwaru šeme štiprina ari polištisko pahršwaru par kahdu šwešču šemi.

Kad apškatam ta laiška apštahklus Reetum-Giropà, tad weegli šaprotam, ka šchahdeem zenteeneem toreiš waja dšej a izjelteeš. Šaunatklahtee šelta awoti jaunajà pašaulē eewehrojamà kahrtà bij pawairojušči Giropas apgrošibas lihdselkus. Wežās, feodalās šaimneezibas weetà, kas dibi-

najās uš naturalās fatiķsmes pamata, ņtahjās jaunā „nau-
das ņaimneeziĶa“, kura peenehmās arweenu leelafā apmeĶrā.
Naudas apgroņiĶa noriņinajās arweenu ņtraujafi, wairojās
ņafari ar ņweņĶām, tahlām ņemēm, pilņeĶtu dņihwe un ku-
ņtigais kapitāls peenehmās paņtahwigi ņwarā. Merfantiliņti
ņtahweĶa ņem ta ņakta eeņpaida, ņa nauda ir weeniĶā ba-
gatiba, ar kuras palihdņibu war wiņu eeguĶt, un wiņi to ņah-
ro eeguĶt. Weņ tam ņĶai laiĶmetā nodibinajās leelas wal-
ņtis ar ņpeĶzigām waldibām. Tām waijadņeĶa daudņ ziĶweĶu
un naudas lihdsĶĶu kura ņpeĶta uņtureņĶanai. Ari galma
iņdewumi, ņpoņĶas dņihwes un iņņĶeĶredibas deĶl, auga augu-
mā, tāpat paņtahwigi peenehmās ziwiĶeereĶdnu ņĶaits. Tā
waijadņeĶa meĶlet arweenu wairaf peĶz jauneem eenahņumu
amoteem. Walņts politiķi atņina, ņa politiķo noluhĶu la-
had waiĶag ņemē buĶt ņeedoņĶai ņaimneeziĶai kuņtibai.
RuhpneeziĶā darbiba peelaida ņemē praĶwaku ņĶaitu eedņih-
wotaju, ņā ari leelafus iņwedumus uņ aĶrņemēm, neĶā lau-
ņaimneeziĶa; ari uņnehmibas Ķaram ta eerahdiĶa plaņĶakas
robefņas. TadeĶl tad wiņadai amatneeziĶai un ruhpnee-
ziĶai darbibai waldibas peegreeņa galwenaĶo weĶribu un
tās ruhpiĶi pabalņtiĶa, ņameĶr lauņņaimneeziĶai eerahdiĶa
bahrenites lomu. RuhpneeziĶu weiĶinot noņpeeda darba
algas un uņturas lihdsĶĶu, wiņnotaf wiņu ņem- un loĶko-
pibas raņĶojumu zenas. RuhpneeziĶas uņplauņĶĶana wei-
zinaja tirdņneeziĶu, kurai atĶlahĶa jaunus un plaņĶus lau-
fus, nodibinajot kolonijas un priwileĶetas tirdņneeziĶas ņa-
beedribas, ņā ari eetaiņot uhdens- un ņauņņemes zelus, oņtas.

StaleeĶu tautņaimneefs Werrijs († 1797. g.) ņa-
nem kopā ņĶa laiĶmeta teoretiķĶās pamata domas ņĶahhdōs
wahrhdōs: „ZebkuriĶ labums, ņo ņahda tau-
ta eeguĶņt no tirdņneeziĶas, nahĶ zitai
tautai par ņaunu; tirdņneeziĶas ņudija
ir pateefs ņarņĶ.“*)

*) Pirmais ņistematiķĶais darĶs par tautņaimneeziĶu, turĶlahĶ
ņaraņtiņis merfantiliņĶā Ķarā — ņā tas zitadi tai laiĶā nebija domajams —
iņnahĶa 1615. g. no franņĶĶa MoniĶreĶjana (Montreņtien de
Wateville), kura pirmo reiņ āri leetots wahrds „politiķā ekono-
mija“. RaņĶā runāts par amatneeziĶu, kugneeziĶu, tirdņneeziĶu un
walņts finanņēm. Autors ņajuņņminats ņewiņĶi par aĶrejo tirdņnee-
ziĶu un kolonijām. WiņĶ weĶlas, lai waldneeki uņraudņitu allaņĶ
ņawu apaņĶneĶu ņaimneeziķo darbibu un palā pahņleezigo briĶwi-
bu, ņahdu tirdņneeziĶas ņinā atĶahwufņas Spanijas, Portugales un
Ķolandes waldibas, ņas atneņot, peĶz wina domām, tam ņaunu. ņa-
peefiĶmē, ņa ņĶa raņĶta autoru, ņas 1621. g. NormandiĶā laudis biĶa
ņamuninajis uņ dumpi, Mlods TirĶō, ņlawenā ministra ziķs radineefs,
liņa nonahĶet.

Koloniju zihnam, kur neprehzigako spehzigakais pahrspehja un kalpinaja sawa laba. Bet ichis pehimistigais teikumš tikpat pahrspehlets, ka pretischkais brihtirdsneeziabas jaukftanigais teikumš, ka pee katra mainas weikala un wiſa ſtarp-tautiſka tirdsneeziabas ſatiksmē allaſch abam puſem atlez weenlihdigs labums. Behz peelikto ſpehku un ſanemiſchanas mehra war buht tiklab weens, ka otrs pateefiba. Warbuht 17. un 18. gadu ſimtenos pirmā pateefiba parahdijas wairaf dſihwē, 19. gadu ſimteni atkal pehdejā wairaf. Ka weena pelna ir otra ſaudejums, bija pateefi tā, kad holandeeſchi iſtreeza wiſas Eiropas walſtis no Moluku (ſlawenajam wirzu) ſalam, noſlehdſa uſ wiſeem laiſeem Scheldu, kad Kromwels Anglija ar ſawu fugneeziabas aktu un juhras kaujam iinihzinaja holandeeſchu ſtarpirdsneeziabu, bija pateefi tā, kad Anglija frantiſcheem atnehma Kanadu un Indiju. Tas bija tā ari pee daudſeem tirdsneeziabas nolihgumeem un winu ſekam. Wehl tagad tas ir tā pee leelajam zihnam par koloniju peederumeem, par leeleem un ſwarigeem tirdsneeziabas zeſeem (Suezu, Panamu u. z.). Wehl 1897. g. „Saturday Review“ wareja iſſauktees: kad rihtdeem Wahziju iſputinatu no ſemes wirſus, tad pariht nebuhtu neweena angla, kas par tik daudſ nebuhtu kluwis bagataſs. Tahlas peefihmes par merkantiliſmu wehlaſ, kad buhſim apſſatijuſchi wina wehſturifko attihſtiſchanos.

Ka tautſaimneeziabas tihpu walſts aiſgahdneeziabā jeh protekzionismā wehſturneefi mehds peenemt paraſti Franziju Ludwiga XIV. un wina eewehrojama ministra Kolbera laiſmetā, kadehl ari daſchi merkantiliſmu dehwe reiſem ari par „f o l b e r t i ſ m u“. Bet tahda weſela wehſturifka laiſmeta peefkaitiſchana ſinamai ſemei un ſinamam gadu ſimtenim ween uſnemama ar leelu pahrliku. Teef, Kolbera laiſka waldbibas uſfraudſiba par wiſu ruhpneeziſko darbibu notika ſewiſchi ſtiprā weidā*) un ar wiſleelakeem panahſkumeem ah-

*) Kolbèrs († 1683. g.) „pehrmindereja“ ſawā laiſmetā ruhpneeziſko darbibu pehz merkantiliſkās ſiſtemas tik ſtingri, ka noteiza lihds pehdejam ſiſkumam liſkumos, peem. pehz kahdeem paraugem ſtrahdajams, kahdeem darba riſkeem un kur. Kontrolei eezehla ſewiſchus fabriku inſpektorūs. Liſkumu pahrlahpumus ſodija bargi. Peem., zitatā ſigatawotu prezi, nekā waldbiba bija noteiſuſi, ar iſgatawotaja wahrdu peefita pee ſauna ſtaba un to wehlaſ konſiſzeja. Bet walſts ſaimneeziabu Kolbèrs prata pazelt leeliſki. Ar ſawu deſſaino merkantiliſko ſiſtemu rihtojoteles wiſch panahza, ka Franzija eeguwa leeliſku fara ſloti, lihds 300 fara fugu; agraf tuiſchā walſts kaſe tā pildijas, ka neweena zita ſemē; frantiſchu tirdsneeziabas fugneeziaba pazehlas par treſcho wiſa paſaulē. Bet naw jaaiſmirſt, ka ſchee

reja iposchuma jinâ; bet Kolbëra ijstema parahdijàs famehrâ wehlâ wehsturiškâ laifmetâ un tajâ fanemts kopâ wijs tas, kas zitâs jemës un tautâs jau sen un labi ilgi zilats un ismehginats. Pee tam Franzijâ iſho mahzibu ahtri atmëta: tiklihdi leelais ministrs pats bija paguwis noet no ſtatuwës, kad jau tur ſahfa zelu iſlauſt pretejas idejas. Zitadi bija Anglijâ. Te, pateizotees agrai karala waras uſplauſſchanai, jau ſen preeſch widus laiku beigam waldiba eejauzâs wiſas walſts ſaimneeziškâ darbibâ, pilnigi patſtahwigâ, originelâ weidâ. Schi politika te uſturejâs iſpehkâ ari newis tikai weenu waj diwi gadu ſimtenus, kâ Franzijâ, bet wejelus peezus gaduſimtenus, lihdi paſcham 18. gadu ſimtena widum. Tadehl waldibas aiſgahdneeziſbas laifmeta ratſturoſchanas labad labak jagreeſchas pee Anglijas.

Dſenotees uſ to, lai jemë cewahttu zik eeſpehjams daudj ſkanoſchas naudas, anglu karalu politika jau kopſch ſen peegreesa wehribu naudas bilanzes ijstëmai. Wini zentâs peewilft jawâ jemë daudj naudas no ahriemëm un to tad wairs nelaiſt atpafal. Pirmâ noluhkâ nodibinaja plaſchu tirdſ-

panahfumi bija ſaſneegti ar tautas pawairotâm zeeſchânâm. No ſahfuma gan winai peechſtira daſchus atweeglinajumus, bet tad nahza wehl jo leelafi apgruhtinajumi, nepanejamas nodoklu naſtas, tã ka lauſchu duſmas iſpluhda uſ ahreeni jau wairafôs dumpjôs, kas weenâ otrâ prowinzë ſazehlâs. Seſchpadi mit gadôs ſtarp 1624. un 1640. g. ween iſzehlâs ne maſat kâ 15 leeli jemneeku dumpji. Protams, wiſwairaf bija jazeejch lauku eedſihwotajeem ſem ruhpnëziškâs ijstemas waldibas. Pee tam walſts zentraliſazija ſawilktâs arweenu zëetafa un ijstematiſki ſkuwa aprobeſchotta parlamenta wara. Polizija neſchehligi riſhjojâs, ſewiſchti galwas pilſehtâ, un iſpildija tãtru karala jeb miniſtrijas deſpotiſma eegribu. Kolbërs nomirdams atſtahja 10 miljonu mantibas, to bij ſarauſis waldidams, un ſawam dehlam markija tituli. Bet laudis bij tã ſanilnoti uſ ſawu „apſpeedeju“, ka wina lihka ratus wajadſeja apſargat leelaſtam pulkam ſaldatu, lai ſanilnotee tos neaploſiitu. Ap 1700. g. ſlawenais frantſchu marſchals *Wobans* (*Vauban*) uſſwehra ſahdâ rakſtã, to eeſneedja karalim *Ludwigam XIV.* eewehribai, ſchahdi: „*Gandrihſ 10. daſa no tautas palikuſchi par tihreem ubageem. No pahrejeem 9 deſmits dalas eedſihwotajeem 5 deſmits dalas newar paſneegt neſahdu dahwanu ubagotajeem; wineem paſcheem wajadſetu ſchahdu dahwanu. 3 deſmits dalas ari wehl loti ſlikti uſturas, un warbuht tikai 10,000 dſimtas war dſihwot kâ wehlas.*“ Katras labas waldibas mehrim wajagot buht wiſu ſchiru labklahjiba. Schi laikâ Franzijâ paſtahweja abſoluta (neaprobeſchota) monarchija. Tahds pats tihpiſts jaunlaidu abſolutiſma aiſſtahwis bija ap to paſchu laiku ſweedru karalis *Karlis XII.*, kurſch *Widſemes* muiſchneeteem atnehma 5 ſeſchdalas no wiſam winu muiſchâm. Kai ſweedru waldiba pret jemneeteem bij labwehligata un gahdigata.

neezibu ar ahriemem, kamehr otrà noluha fafneegfchanas labad weenfahrihi aifloedja naudu iſweſt uſ ahriemem (ſkat. 46. lp. p.). Tahlaſ iſdewa tà ſaukto „iſdewumu liſumu“, furſch praſija, ka katram ahriemneekam, kaſ eewed prezes Anglija, prombrauzot jaatſtahj wiſa par tam eenemtà nau- da tepat, t. i. janopehrf ichai wehrtibà anglu prezes. Scha liſuma iſpildiſchanaſ dehl eeweda ſtingru kontroli par at- brauzejeem ahriemneefeem. Katram ahriemju tirgotajam, kaſ eebrauza tirgoſchanaſ noluha kahdà Anglijaſ oſtà, wa- jadſeja peemeſtees pehz weetejaſ adminiſtrazijaſ waj pilſch- taſ waldeſ noteifuma pee kahda t. ſ. „ſaimneeka“. Schim „ſaimneekam“ wajadſeja ſinat par wiſam ſawu weeſu eewe- itàm prezem un raudſiteeſ uſ to, ka taſ aſtoau mehneſchu laiſkà top iſpahrdotaſ un eenemtà nauda iſdota anglu pre- tiſchu eepirſumòſ. „ſaimneekam“ bij jawed par wiſu grah- mataſ un jaeefuhta rehſini diwreiſ gadà walddibai. XV. g. ſ. widù atzehla „ſaimneeka“ uſraudſibu un ta weetà ahri- emneekuſ nodewa weſela pulka zitu uſraugu rofàſ.

Tahda naudaſ bilanzeſ politika, pee kahdaſ turejaſ anglu walddiba widuſ laiſku beigàſ, newareja palift ſpeh- kà wairaf ſareſchgità ſaimneezibà, kahda ſahka parahditeeſ no 16. gadu ſimtena ſahkot. Teeſcha uſraudſiba par katru ahriemneeka eenemumu un iſdewumu nebija wairſ ee- ſpehjama no ta laiſka, kad leetoſchanaſ nahza weſſeli un liſ- gumu noſlehghjana uſ kredita: weſſeliſ wareja pahreet no rofaſ rofà, tà ka nemaſ newareja noteift, kam galà par to nahſteeſ ſamaſſat. Weſ tam tirdſneezibai attihſtoteeſ waja- dſeja ruhpeteeſ par to, lai atzel aiſleegumu, iſweſt ſeltu un ſudrabu uſ ahriemem. Pehz Auſtrum-Indijaſ tirdſneezif- kàſ ſabeedribaſ nodibinajuma 1660. g. aiſpluhda daudiſ naudaſ no Anglijaſ, jo Indijaſ pretſchu eewedumſ pahriſneedſa iſweſto pretſchu wehrtibu, un ſtarpibu wajadſeja ſamaſſat tihrà nauda. Domajamſ (pehz lihdſſchinejaſ tirgotaju un diplomatu logikaſ), ka tahdam naudaſ iſwedumam wajadſe- tu atneſt poſtu, kamehr pateefibà ſabeedriba azim redſamſ uſplauka; wiſa ſeme ari neko neſaudeja no naudaſ iſwe- ſchanaſ. To ſchiſ ſabeedribaſ preeſſchneekſ, eewehrojamaſ anglu tirgotajſ T o m ſ M e n ſ (M u n) ari ſkaidri peerahdija ſawòſ teoretiiſtòſ rakſtòſ. Anglu tirgotajſ eepehr- kot par lehtu naudu Auſtrum-Indijaſ prezes un taſ Giropaſ tirgòſ pahrdodamſ p e l n o t labu naudu. Tà winſch diw- un trihſſahrtigi atneſot iſdoto naudu ſawai diſimtenei atpa- kaſ. Winſch tirgotaju peelihdſina laukſaimneekam ſehjaſ lai- kà: „Kad ſcho redſ kaiſam tik daudiſ dahrgaſ ſehklaſ ſemè,

1692

waj winu drihjak newaretu turet par gefi, nekà prahtigu fainneefku? Bet kad redj wina darba fefas auglòs, tad japrot wina darbibu zeenit." Tas bija gaiſchi peerahbits: 1663. g. parlaments atzehla naudas iſweſchanaš aifleeegumu. Anglu leelais filiofofs *J u h m s* jawâ laikâ ari noſauza par pilnigi nedibinatâm bailêm, ka nauda fahdai ruhpneeziſfai jameenibai warot eet paſuſchanâ, tiſlihdj ta pahrejot iweſchâ femê. „Waldibai pilnigs eemeſls ruhpetees par ſawas tautas un ruhpneezibas uſtureſchanu; bet ſawu naudu ta war bej bailêm waj greiffirdibas droſchi uſtizet winas paſchas gaitai.“

2) Turpmak turejâš pee jaunâš ſiſtemâš: pamudinaja eewest žit eeppehjamš daudš naudas no ahrjemêm. Râ pirmo labako lihdſekli ſcha mehrka ſaſneegſchanai atſina min. *t i r d j n e e z i b a š b i l a n z i*, ar ko apſihmeja eewesto un iſweſto pretſchu zenu ſamehru; ja iſweſto pretſchu wehrtiba pahrneedja eewesto pretſchu wehrtibu, tad ſtarpibu wajadſeja nolihdſinat ſkaidrâ ſkanoſchâ naudâ. Merkantilizma politiki uſſkatija par ſawu galweno uſdewumu, paleelinat eekſchjemes pretſchu iſweſchanu un ſamaſinat ahrjemju pretſchu eeweſchanu — lai ahrjemêm buhtu japeeleef klah̄t naudâ. Tahlak fâ mihlako lihdſekli pee manufakturas ruhpneezibas weizinaſchanaš loloja un peeſopa muitu uſliſchjanu. Teeſchi aifleeegat eewest un iſweſt ſinamaš prezēs, nolikt aifleeegſchanaš un aifſardſibas tarifus par ahrjemju prezēm, fâ ari iſneegt premijas par eekſchjemes pretſchu iſweſchanu, — tee bija paraſtee lihdſekli, fahdus leetoja ta laika waldibas mihi, lai weizinatu ſemê ruhpneezibu. Merkantilizma laifmets bija iſhtais muihu ſiſtemâš ſeedu laifmets. Uſliſdama no ahrjemêm eewedamâm prezēm augſtas muihas, waldiba pazehla ſcho pretſchu zenâš un tã patehretajus peeſpeeda pirkt eekſchjemes raſchojumus. Apgruhtinot neiſſtrahdato materialu iſweſchanu, peeſpeeda pee winu apſtrahdaſchanaš, un beidſot, iſmaksajot premijas par pretſchu iſweſchanu, eekſchjemes prezēm atweeglinaja konkurenzi ahrjemju tirgòš.

3) Anglijâ muihu ſiſtema jau deefgan agri peeſopta, bet winas mehrki widus laikòš bija zitadi nekà wehlaſkâ laifmetâ. Agrak aifſardſibas muihas uſliſka tajâ noluhkâ, lai weizinatu tautas darbibu. „Wiſa walſts labklahjiba,“ laſams fahdâ *Heinricha VIII*. (1509.—47. g.) laika aſtâ, „nahf no weenfahriſchâš tautas puſlêm un darbibas. Karaſis tura par ſawu uſdewumu, iſpehtit, fahdâm dahwanâm Deewš apweltijis wina ſemi un fahdâ fahrtâ, eewehrojot ſcho dahwanu ihpaſchibas, tauta nodarbinama. Walſts wadi-

tajeem bef miteschanàs jalauja galwa, fà peegahdat tautai darbu, fà nodarbinat minas allasch dšihwo garu un fahdà fahrtà pagatawot eekšhemè wišu to, fo ahršemes pagatawo. Wišas ahršemju prezes, furas naw nepeezeeschami wajadšigas, tàpat tàs, furas war pagatawot pašchu semè, aišleedšams eewest no ahršemèm pat tajà gadijumà, ja par eekššemes rajchojumeem jamafšà dahrgaf. Anglu neišštrahdatàs prezes japatur pašchu semè un pašcheem jaišštrahdà, lai ahršemneefi neeedšihwotos naudà uš anglu rehšina." Tahda bij programa, pee furas turejàs anglu waldneefi, lai weizinatu tautas ruhpnenezibu: daudšee pretšchu išwešchanas un eewešchanas aišleegumi motiweti taišni ar to, fà tautai dodams darbs. Karaleene Elisabete trihs lahguš aišleedšja išwest ahdas un taukus, tadehl fà no šcho pretšchu dahrguma bij jazeešch semei, šewišchki nabadšigafam laušchu šchiràm. Sihda wehrpeji un audeji ar petizijas palihdšibu išgahdaja no parlamenta lišumu, fàs aišleedšja šahšumà uš 5 gadeem, wehšlaf uš wišeem laišeem eewest no ahršemèm sihda išštrahdajušmus. Londonas wehweru un wadmálneeku paraugs darija epidemišku eepaidu: wiši Anglijas amatneefi tagad wehlejàs, lai winus atšwabinatedu no ahršemju konkurenzes.

Tjudoru zilts waldibas laikà (no 1485.—1603. g) pamodàs Anglijà ar neapturamu špehku tautiškàs juhtas. Hanzas šabedribas priwilegiju atnemšchanà ahršemju tirdšneezibas šinà, bet it šewišchki eewehrojamàs šekmes farà ar Spaniju, fur jaunmodibinatà anglu flote šatreeza wišu leelo Spanijas floti, modinaja anglu tautà neapšlahpejamu wehlešchanos, atkratitees no jebkuras ahršemju atkaribas un nodibinat šawu ruhpneneziško un tirdšneeziško waru. Anglija šahka šajusteš fà fàs patššahwišs un wešels, šam glušchi šawas atšewišchšas interešes. Št šewišchki Anglijas ššaudibu un šazenšibu modinaja toreišejà špehzigà tirtgotaju walšts Holande. Rà galweno lihdsjekli pee tautas šaimneeziššas neatkaribas eeguhšchanas un ahršemneeku konkurenzes apšarošchanas waldiba eestatiija muišu sistemu. Tà tad išwedumu un eewedumu muiššas bij šaudesuššas šawu wezo nošihmi, išpalihdšet tautai minas darbà, bet peenešmuššas z i h n a s lihdsjekla dabu. Te fahdi peemehri. 1552. g. Edwards VI. aiš eenaيدا pret Hanzas beedribu pazehla muišu no 1°/₁₀₀ uš 20°/₁₀₀ par wišàm no minas eewedamàm prezèm. 1579. gadà Hanza, atreebdamàs Anglijai, ušlika no šchejeenes Hanzas pilšehtàs eewedamàm prezèm 7¹/₂^o/₁₀₀ dahrgafu muišu nefa no žitàm semèm eewedamàm tahdàm paššàm prezèm. Elisabete atšildeja ar tahdu pašchu muišu ušliš-

11
1552
1579

83
ičanu prezēm, furas no Ģanšas pilšehtām eoweda Anglijā. Pehdigi Ģanšas jābeedriba līka preefchā ķeifariskai jāeimai 1582. g., pavījam aīlcegt no Anglijas iīwešt wīfadus aūdumus, fā ari iīdīht wīfus angļu tīrgatajus no mahzu robeščām. Tahda pati mītu zīhna iīzehlās Anglijai ar Ģolandi. Gandrihī buhtu leeti pēefihmet, fā ičahdus līhdēfius dīhwē leetoja neween Anglija. Pasihtstams leelais mīwtas farišč, furu Ģranzija Kolbēra laikā iīkaroja ar Ģolandi un fās noweda pēe pateēja fara štarp dīwām walstim. *) Pat Rīga jūhtija 16. gadu šimtena beigās fara tūgus pret Deepaju un Wentspili, tadehl fā Kuršeme rihkojās patstahwigi tirdšneezības šinā, tā fāitedama štipri Rīgas tirdšneezībai!

1388
16
Tahdu pašhu mehrtu labad daščfahrt aīlledsa iīwešt uī ahrsemēm eefchšemes rāščojumus. Anglijā jau pa-agri aīlledsa iīwešt uī ahrēmī wīlnu un aītahdas, tāpat paščas awīs (1388. g.). Pehdejo woli iīfāidroja ar bailēm, fā fāuīšemēs walstīs waretu wairoteles un uīlaboteles aītu pulki, fās atneštu angļu tirdšneezībai jāudejumus. Ģeinriča VI. laikā aīlledsa iīwešt wīlnainās dījas. Wehl jo štraujāki

*) Ar 16. gadu šimteni eefahfās Ģiropā leelo tirdšneezības un jāimneezības faru laīfmets, fā tīzības faru laīfmeta pehznahzejs. Biščs († 1800. g.) leezināja 1790. g. par Angliju: pehdejās 144 gadās Anglija pawadījuī 66 gadus aīnainās farās, lai iīnīhzinātu wīfu šweščo tirdšneezību. Ģilījs aprehēna, fā no 1688—1815. g. Anglija ar Ģranziju ween šahwejuī 64 gadus farā. Rants preešč: Anglija ir patwarīgā un waldbības un fara fahrigā wāltis. Leelāo dālu no fawām tagadejām tīf dahrgajām kolonijām wīna iīplehjuī ar waru zītām Ģiropas walstim. Leela dāfa no wīnas 18. gadu šimteni eeguhtās bagatības fārahjuēes no wīnas aīnainās tīrgoščanās ar wergēm (negereem), no Ģndijas barbariskās uīwarās, no wergu plantāščām Neetum-Ģndijā (Ģamata) un no tūgu aplaupīščanām. Ģenaidneeka pīrwatu iīpaščumu uī juheas nezeenit bīja wīspāhreja parāščā; bet neweenā zīta tauta pa fawu faru laīku naw farihkojuī ar waldbības atļauju tīf daudī pīrwatu juheas laupitāju bandu, lai faguhtītu draudīgu un neītralu walstu tirdšneezības tūgus, uīdodot par eemēlu, fā tee wedušči fara materialu. Tā kītušči šimteem un tuhštōscheem tūgu angļu rotās; Matferjōns († 1796. g.) rehēna no teem daudīus 15000 — 300000 mahrz. šterlīnu wehrtībā. Tadehl fara laīti (1689.—1713., 1756.—1763., 1793.—1815. g.) bījuščī tāīnī wīnu bagatības awots, fā ari tad wīswairaf uīplauīuī tūgneezība un tirdšneezība. Wīgu jeb bīhīwprahīgā tautas partija, furā fāitās wīji pilšehtu naudas mīhri, fābrīkanti, rehderi u. z., aīštahweja arweenu faru, tadehl fā tā pa ičo laīku eedīhwojās bagatībā; tāpat wīna fānāīstī aīštahweja wīfas aīščardības mīwtas un daščadus tirdšneezības aīlceegumus, fāmehr konserwatīwā mīuīchneeku un galma partija pēetri-ta bīhīwtirdšneezībai.

parahdijās merkantiliskās politikas jautīgie nolūki 17. ga-
du simtā gadsimā un 18. g. j. sākumā, kad aizsākās ievest
mašīnas un darba rīkus, tāpat meistari nedrīkstēja aiseet
projām no valsts, metāla un pulksteni fabrikām. Protams,
īpaši šādi tik radīja vienādu starp tautām valstīm,
īpašā uš pretīpaudu lihdseku leetošanai, kamehr patec-
fiba mehrki maj pašneedja: aizleegtos rīkus eeweda kā kontr-
bandi šveščās jemēs*), kamehr strahdneeku izseļošānu ne-
wāreja apturet nekahdeem lihdsekeem, kad ween šveščās je-
mēs tos labaki šamāšaja.

Jau minejām, ka no merkantilisma idejas pārņemtas
valstis zentās ar ahrwalstīm noslehtg iwdewīgus t i r d j n e e-
z i b a s l i h g u m u s, kas tām dewa šinamā šeme tirdz-
neezības šinā dāšchadas preeščrozības. Pēe šchahdu
lihgumu noslehtgāšanas isleetoja wišu ta laika diplomatijas
mašflu, pēe kam neašmirja nekad apšarot šawus
konfurentus. Kā angli šchā šinā rihšojušchees, pēewedišim
pēemehram wišu šafaru ar freewu waldibu 16. gadu šim-
tenī. 1553. gadā trim angļu kuģeem ūšenslerā wadibā ga-
dijās nokluht Baltajā juhrā un Dwinas grihwā. ūšens-
leru aizināja zara šwana Breesmīgā preeščhā. Tur angliš
wadija šarunas tik isweizigi, ka zars eedewa wišam lihdši
grahmatu, ko nowešt Eduardam IV., kurā bij apšolita angļu
pawalstneekēem pilniga tirgošchānās brihwiba wišā Kreewu
šemē. Kad pēhž diwi gadeem ūšenslers no jauna atbrau-
za Kreewijā, zars, apštiprinadams šawu jau doto brihwibu,
atšwabinaja angļus wehl no wišām muitām, kā ari dewa
teem atkauju, dibinat Kreewijā wišadas tirdšneezības un
ruhpneezības eestahdes, un wehl zitas loti eewehrošamas tee-
šības.***) Pēhž angļeem Baltā juhrā atbrauza ari holan-
deešchi, dani un norweģi. To redšedami, angli, atšaufdamees
uš šawu privileģiju, šahka šauletees par to, lai freewi ne-
dotu zitu šemju pēederigeem teešibu šche tirgotees; bet šwanš

*) Neetum=Indijā 9 desmits dalas no wišām eewestām pre-
zēm bij kontrbandes prezēs. No Seemel=Amērifas Šaweenoto Wal-
stu zeenigeem nodibinatajeem loti daudši bija tihree kontrbandišti.
Anglijā 1780. g. šaitija 2 miljonus zilwešu, kas nodarbojās ar
aizleegtu pretšču eewēšānu; no 13 un pus milj. mahrz. tehjas 7
miljoni bij eewēsti kā kontrbande. Kad wehl pēenem hahst leelās ban-
das un blehdibas, šahdas dšina waldibas eerehđni un eezelti „muit-
neeki“ ar muihu naudām (muitu mašātāji pa leelatai dalai bija pa-
doti pilnigi „muitneeku“ warā), tad waram gan eedomatees leelo i-
wirtibu, pēefutulošchānās šehrgu u. z., kas toreij waldija tirdšneezibā.

**) Par šwana Breesmīgā šchahdu leelu labwehlību pret Angli-
ju dāšchi wišu ari šauz par „angļu zaru“.

Breesmigais atraidija ņho praņijumu, iņņkaidrodams, ka juhra eņot plats zekņņ, ko Deems eetaiņijis preekņņ wiņam tau-tam. 1585. gadā Elizabete greeņās no jauna pee kreetu waldibas ar luhgumu, atņaut Kreewijā no ahrņemneekem tirgotees tikai Londonas tirgoneem, bet ari wina dabuja no zara Feodora Iwanowitņha ņrupu atraidijumu. Ne-dauds gadus wehņaf, 1588. gadā, Anglija — wina kā ņahhds mahzās wirņu ar ņawu prezi! — dabuja taħdu paņchu atrai-doņhu atbildi. Taħdā kaħrtā wiņi ahrņemneeki weenadā meh-rā bija peelaisti Kreewijā pee tirdņneezibas; angņem tikai bija ta preekņhroziba, ka wineem nebija janakņā muitas nodokli. Protams, tas wineem bija loti eeneņigi, tā ka wini Elizabetes laiņā wareja leelitees, ka neweenā zitā ņemē wi-neem tirdņneeziba neatmetot tik leelu pelnu, kā Kreewijā.

ņewiņku wehribu merkantilizms peegreeņa ņtiprai k o-loniju politikai, lai ar to nodroņhinatu ņew tirgus wee-tas. Nekad zitat, ne agrak ne wehņaf, waldibas taħdā mehrā naw dņinuņhās peħ plaņchu koloniju eeguņņhanas, kā to-laiņ. Koloniju politika iņgahja uņ to, pearsadinat kolonijas pee neiņņtrahdatu weelu raņhoņhanas, kuras tad paħrododa-mas paħrwalditajai walņtij, no kuras war eepirkt tikai iņ-ņtrahdatas prezes. Bet tā kā kolonijas wareja blaņus tir-gotees ar zitām walņtim, tad nolceedņa tām turet ņawus kugus un wina prezes iņwadaja tikai paħrwalditaja walņts. Taħdi noteikumi atradās kugneezibas aktā, ko Kromwels iņdewa 1651. gadā. Peħ ta nekahdas prezes angļu kolonijās nebija eewedamas, nedņ no tureenes iņwedamas ar zitas ņemes ku-geem, kā tik ar angļu ween. Tikai angļu pawalņstneeki ware-ja tirgotees kolonijās. No kolonijām neweenu prezi nedriħņ-ņteja iņweņt uņ kaħdu zitu ņemi, kā ween uņ Angliju. Taħdu tirdņneezibas un ruhpnenezibas politiku peekopjot, angļu ka-ralis wareja teeņham teikt (1721. g. trona runā), ka Angli-jas warai un bagatibai par pamatu eņot winas plaņchā tirdņ-neeziba, kura ari turpmaņ japeekopjot, ja negribot no azim iņlaiņt walņts leelako labumu.*)

*) ņahhdu ņawtigu koloniju politiku peekopjot Anglijai heidsot bij japeeņņiħmo ari leeli ņaudejumi. Kaħdā baltā deenā wiņas winas Amerikas kolonijas, newaredamas un negribedamas wairs pazeest ņahh-dus ņpauidus, iņņludinajās par patņahwigām! Tā tad ņchaurņirdigajā po-litikā pa daudņ gadeem kraħtee augņi uņ reiņes bija weħjā. Bet ņee-mek-Amerika kaħda, zik ņweħtiga bija ņchahda koloniju atņwabinaņcha-nās no apņpeedigās wirņkundsibas. Tikai pa diwi ņints gadeem ņhi no Holandes un tad no Anglijas atkarigā kolonija ņaņneeņa 3 mil-jonus eedņiħwotaju, tameħr 100 gadās ņhee 3 peeauga par 50 — peħ tam, kaħ kolonija bija kņutuņi par patņahwigu walņti, kurai bija briħ-wa paņchnoteiņņhanas un tirgoņhanās teeņiba.

Ra wiſjadeem lihdſekleem toreij gahdaja par to, fa eekſhemes iſſtrahdajumi nahktu pahrdofchanâ un iſleetoſchanâ ari paſchu ſemê, redſams no ſekofcheem pahra peemehreem. Lai weizinatedu anglu uhdenôs ſweju, Eliſabete 1563. gadâ noleedja diwas deenas nedelâ galu ehit — lai tās meeta eedſihwotaji ehſtu ſiwis! — tā tad, fa kaſhōs rakſtneeks iſſakaſ, nodibinaja ihſtu politiſku gaweni. Wehlat, 1666. gadâ, wilnaſ fabrikazijas weizinaſchanas noluhkâ, iſlaida wiſpahreju pawehli, fa mironi naw zitadi apglabajami, kâ tikai wilnainâs drehbês gehrkti! Schâs pawehles pahrfahpeju ſodija ar 5 mahrz. ſterlinu = 50 rbl.

Merfantiliſma laikmeta walſts gudriba ſauza neween pehz daudſ naudas, bet ari pehz ziſ eeprehjams daudſ ziſweſem, lai walſti ſtiprinatu. Zilweku wairoſchanos luhfoja ſajneegt pa diweem zeſeem. Wiſpirms aizinaja no ſweſchâm ſemēm meistarus un ſtrahdneekus. Peem. Pruhſijas Leelais Kurſiſts aizinaja ſawâ ſemê hugenotus un Hollandes ſtrahdneekus. Turpretim Brandenburgas apakſhneekem ſtingri aiſleedja iſeet uſ zitâm ſemēm. Kaſ turp bija iſgahjuſchi un uſ uſaizinajumu negreeſâs atpafal, teem peedraudeja muhſchigu zeetumu, pat nahwi. Tâpat Friedrichs Wilhelms I. aizinaja ſalzburgeeſchus ſawâ ſemê, kamehr iſeeſchānu no Leetawas un uſmuſinaſchānu uſ to draudeja ſodit ar nahwi. Franzijâ Kolbêrs pawehleja ſtrahdneekus, kaſ bij ſagatawojuſchees uſ iſzeleſchānu, apzeetināt, kamehr iſwedeſi kugi nebjia atſtahjuſchi oſtu. Fabrifantus, kuri tehwijas nodoklu-kaſes pildſchānai wareja buht no ſwara, winſch liſa weentahriſchi eeſlodſit zeetumâ, ja radâs aiſdomas, ka wini nodomajuſchi iſzelot. Otraiſ zelſch, pa kuru luhfoja tiſt pee wairak laudim, bija: eedſihwotaju dabifkâs wairoſchanâs ſekmeſchāna. Schai noluhkâ Kolbêrs liſa preeſchâ, katru ģimenes galwu, kam 12 behrni, atſwabinat no wiſeem nodokleem; katrs jauneklſ, kaſ preeſch 20. gada apprezas, atſwabinams no nodokleem lihdſ 25. gadam; jaunekleem, kaſ pahri 20 gadeem wezi un wehl naw apprezajuſchees, jamaſſâ ſewiſchſ nodokliſ. Berlinē no 1705. g. bij jamaſſâ ſewiſchſ nodokliſ ari wiſâm neprezetâm ſeeweetēm.

Wehl atliktos meſt maſu ſſatu uſ Reewijaſ merfantiliſmu. Taſ ir wehlaſu laiku behrus nekâ Reetum-Eiropas merfantiliſms, jo Reewijâ wehl ſaimneekojā pehz naturalâs ſiſtemas, kad reetumu ſemēs jau bija eeweſta naudas ſaimneeziba un uſplauka ruhpnēeziba. Zhſtais

tirdsneeziškās sistēmas nodibinātajās Kreewijā bija Peters Leelais. Winšč ari eeweda te zunftes, pat ar bargeem lihdsfleem: kahds ufais peedraudeja māģistratu preeščjehdetajeem pahrmahzibas namu, ja ņinamā laikā nebuščhot eewesti ņpehkā zunftu noteikumi. Šči pawehle ar wiņu bargā ņoda peefolijumu tomehr naw tikūi iņpildita. Kad pils pahrbuhwei Peterburgā wajadseja 1761 strahdneeka, tad tos peenemot iņrahdijs, ka neweens nebija peerakstits galdneeku zunftē. Sepaņihdamees ar Holandi, Franziju un Angliju, Peters Leelais eedraudsejās ar tureenes merkantiliņma politiku un zentās to eewest ari ņawā ņemē. Winšč weizinaja amatneezibu, tirdsneezibu, fugneezibu, kalnraktuwu buščhanu, iņņi ņakot wiņu to, ko Reetum-Giropas ņpehzigakās walstis loloja merkantiliņma laikmetā. Tā winšč ari mahzijās peegreest leelu wehribu ņtipram kara ņpehkam. Miukows ņawā grahmata par Petera Leelā ņinanņu ņistemu rahda, ka kara ņpehka un flotes radiščhana pehž Reetum-Giropas parauga bijuņi „wiņu ņaimneezisko jauninajumu dņihwais zehlonis“. 1701. g. budņetā iņdewumōs bij eesihmeti 78 procenti kara wajadņibām, kamehr otra leelakā ņuma krita uņ ņinanņu operazijām un tirdsneeziskēem mehrkeem, kureem galā bij jaweizina ari militarizms. Šchis ņamehrs kahpa arweenu uņ augņchu, lihds 1705. gadā kara reņora iņdewumi ņneedsjās pee 96%! Bet walsts kareiwiskee mehrki te nebija ņaņneedsjami teem paņcheem lihdsfleem, ka Reetum-Giropas patwaldibās, t. i. naudas lihdsfleem, kas eenahža no turigakās pilņonu kahrtas. Tahdas kahrtas Kreewijā nebija. Tadehl te wiņa ņinanņu ņaimneeziba dibinajās uņ ņemneekēem uņliktās galwas naudas. Bet tā ka pehdejeem maņ ko bija pahrdot, tad wineem ari maņ bija naudas, ko nodotus ņamakņat. Pehdejee neņneedsjās gan pahri 4 milj. rublu, tomehr tee eetezeja loti ņihki. Miukowa grahmata pilna peemehru par ņemneeku maņkatneņpehju, kuri tamdehl pulkeem behguņchi no ņchis nodoklu nastas, ko ar bargeem ņodeem peedņina — „gan uņ Sibiriju, gan uņ baņņkireem, gan pahr poņu un leiņchu robeņchām“. Protams, tad ari walstij maņņajumi beeschi ween nokawejs, flote daņchreis naudas truhkuma dehl newareja iņbraukt no Newas, diplomateem ahrjemēs bij jaisteek beņ naudas u. t. t. Zitu preeščmetu, kam nodoklus uņlikt, bija maņ. Tamdehl tad iņgudroja tahdus uņlikt bahrdām, ņahrkeem, pirtim, ņkursteneem, pagrabeem un akām. Šchahdōs apņahklōs bija gluņchi dabiski, ka walsts un armijas wajadņibas luhkoja apmeerinat naturalā ņaimneezikā kahrtā. Saldatus eguwa ar kerņchanu r.; muisch-

neeki patgalwigatos apafichneekus nodewa tik jaldatôs. Tâpat pee jemes darbeem Peterburgâ strahdneekem wâjadseja eet peeppeestem; jaldatus pehz atgreetchanas no fara isleetoja pee kanalu buhwem un ziteem darbeem. Tâ fa winu apkopichana meera laikôs bij gruhata nekâ fara laikôs iweichâs jemês usturotees, tad jaldatus beechi isdalija pa jahdschâm, fur tee par westi bij jaustur. Tahdâ paschâ naturalâ jaimneeziabas fahrtâ lukhoja apgahdatees ar wirjneekem un eerehdneem; uslika muichneeziabai par peenastumu ispidit walstis deenastu, par fo teem peechkibra jemneekus par dsimtu.

Te redjama eewehrojama starpiba starp reetumu un austrumu merfantilismu. Tjuksberas kaujas laukâ 1471. g. issauzâs Eduards IV., tihpiiks Reetum-Eiropas patwaldneeks: „taupat tautu — lai kriht kungi!“, kamehr Kreewijâ Peters Leelais tik wehl pastiprinatakâ mehrâ eeweda dsimtsbuhichanu, kas jafneedja wisaugstako pakahpi Katarinas II. laikâ. Reetundis walstis dibinajâs us tirdsneeziabas fahrtu, kahda fa bija attihstijutes waldot widus laiku pilsehtu jaimneeziiskai fahrtibai. Walstis preechigalâ tur stahjâs beechi ween paschi tirgotaji, fâ peem. Meditschijs Florenzê, Kolbers Franzijâ, waj waldneeki, kas bij pahnemti zaur un zaur no tirdsneeziabas gara. Mubju jemê gan waldneeki pabalstija tirdsneeziabu, tomehr pret teem isturejâs fâ pret iweichneekem. Tâ Peters Leelais wisu laiku scheshlojâs, un winich newarejis nekad pilnigi lahgi isprast winas jafarus.“ Un kahds waldneeks, tahdi wina eerehdni. Kreewijâ usluhkoja tirgotaju par „masak wehrtigu fâ olas tischaumalu“. Anglijâ, jafa Dschons Perijs — labis leetpraatejs, kas dsihwoja Petera Leelâ laikâ, — usmudina ruhpnneekus un tirgotajus us darbibu, turpretim Kreewijâ wineem wisu preefu us darbu laupa usraudsitaju rupjiba un ismantochanas kahre. „Wehstures awoti,“ Brikners peesihmê pee tam, „needj sinas par daudj gadijumeem, fur tirgotajus eerehdni peekawuschji; daschi lihds nahwei peemoziti. Daudji jandejuschji dsihwibu un ihpaschumu.“ Winich ari stahsta, fa ruhpnneeki un tirgotaji sehpuschi jawu mantu, lai tik nebuhtu jafaduras ar eerehdneem. Interesants leeltirgotaja S. Solowjewa gadijums, kas notifikas Petera Leelâ laikâ. Winu apfuhdseja, fa winich iswedis no Kreewijâs neatlantâ fahrtâ labibu, par fo winu steepa us mofu sola un tur jalausija winam rokas un kahjas, kamehr no wina mantas konfijzeja 1 miljonu rublu. Wehlat gan nahza klajâ wina ne-

wainiba un par to wīnu noluhdās, bet panemtā miljona neatdewa. Pavisam otradi nekā Franziā, kur Kolbers muišņeezību taisni ušaižināja nemt dalību pee ruhpneežibas ušņehmumeem, ari otradi nekā Angliā, kur lauku muišņeezība taisni waj fašlejšās kopā ar pilsehtu eedšihwotajeem — Kreewijā tirgošchanos tureja par rupju, nepeeklahjiqū darbū preešch muišņeežibas. Tatšhu pats Peters Leelais nefaunejās no šchi darba. Tā ka Kreewijā truhka wideju šchiru, tad wiņsch pats nehma tirdšneežību šawās rokās, eeriškoja wišadus walsts monopolus, krona fabrikas 2c. Kur ween kaut kas bija ko nopelnit, zars, tāpat kā ziti wina laika waladneeki, fehrās pats pee weikalu nošlehgšchanas. Ka ar leelu šmalkumu wiņsch pee tam nerihkojās, rahda šekošchs peemehrs: Reij wiņsch bija nopirzis partiju kanepaju un lika to peesuhtit wina ostām. Tad wiņsch aišleedsja wišeem šaweem tirgotajeem pahrdot kanepajuš, lihds wiņsch šawus buhšhot pahrdewis, par kureem bija nolizis augstu zenu. Kad eepirkums bija pahrdots, tad atkal isbeidsās šchis ihstermina kanepaju monopolš.

Ari B a l t i j a i nepagahja garam merkantilišma štrahwas, to neaišrahwušchas lihds. Tas netaj žitadi naw domajams, kur te rihkojās ordenis, kas jau agri eerahwa zelu uš tirdšneežību. Ahrpus Hansjas šabeeđribas, pee kuras peedereja ari Litwonijas tirdšneežištee žentri, neweena zita šaweeniiba te nenodewās tif stipri tirdšneežibai, ka ordenis, kuršch jau 14. g. š. šahkumā gahdaja par to, ka dšintaru un žitas nodewas, kas graudā eenahža, pahrwehřtu naudā. Pat no dokumentu wiltošchanas nebijaš ordena brahli, lai tifai šafneegtu šawu mehřki, eedšihwotos naudā. Wini isgatawoja wiltotu dokumentu pahwesta Aleksandra IV. wahrdā, kuršch teem atļauj, pretim pahwesta Urbana IV. teescham aišleegumam, nodarbotees ar tirdšneežību. *) „Leelikā tirdšneežiba eeneša ordenim pašaul daudš naudas,“ atšihstas šchejeenes wahzu wehšturneeks Serafims. Tadeht tad ari wahzu pilšoni jau 15. gadu šimteni dšihwojušchi labak nekā škotu

*) Šchis wiltojums nam weenigais Baltijas teesību wehšturē. Aišrahdam wehl uš 1811. g. Wišsemes klauschu un nodokku noteikumeem. Tajās zaur wiltojumu eenahža preliřumigais noteikums, ka šemneekem dodami, beš materialu peeweschanas un štrahdneekem, ari naudas mašřajumi pee šabeeđribas ehfu buhweem un pahrlabošchanām. Grafam Mellinam daudš gadus nahžās žihnitees, šamehr dabuja šcha wiltus šahrtā šemneekem ušliktā nodotšā atželščanu. Štat. Mellina „Noch Einiges über die Bauernangelegenheiten in Liefland. Riga, 1824“ und „Walfs“ 1906. Nr. 36.

karali, ūabūta kaħds zīts wehūturneeks. *) Ari muħju pil-
 ūeħtas tirdūneeziĭa paĊariĭa baġatas, ūewiħki R i g u, kuraĭ
 ilgu laĭku weenai paħġai Baltiĭā peedereĭa tirġoħġanaū tee-
 ūiĭa. Kaħda ūeħeeneū tirdūneeziĭaū aħziĭu beedriĭa, kaū uū-
 tureĭa ūakaruaū ar aħrĭemĭu tirġotaĭeem, 1640. ġ. ūaweem af-
 zionareem wareĭa iūmaħġat ne maĭaħ kā 40 proz. diwidendu,
 Turpretim ġan kaħda otra ūabeedriĭa, kaū nodibiĭaĭāū diwi
 ġaduū weħlaħ, bankroteĭa, eeraudama leelu robu tiħlaħ pil-
 ūeħtas kaħē, kā ari daudūu tirġotaju maħōū, un ūaġeldama
 aħu ūadurūmi ar ġeneralġubernatoru, kuruħ, lai peedabutu
 pretiġoū pee paħlauūiĭaū, uūlika tiħ aġuūtu muiġu uū iūweda-
 maħ prezēm, ka uū kaħdu laĭku R i ġ ā wiĭa tirdūneeziĭa ap-
 ūaħĭāū. Ar wiūeem ūeħeem trauzekleem un muiġu ūpaideem
 pilūeħtas tirdūneeziĭa 17. ġadu ūimtena otra puūē tomeħr ar-
 weenu wairaf uūplauka; triħūdeūmit ġadōū, no 1669 liħdū
 1699. ġ., iūweūto pretiħġu daudūumū peeauġa triħūūaħrtiġi, kā
 ari iūġaħĭuūġo ġuġu ūkaħts no 264 uū 520, kaū iūweda liġuū,
 kaġepaġuū, labibu un ūoūuū uū reetumu ūemēm. To-
 meħr R i ġ ā ū e ĭ i ġ h w o t a ĭ u ū kaħts 1700. ġ. ġan weħl neūneeĭāū
 paħri 6000 zilweeem! Tadeħl ka pilūeħtā dūiħwoĭa „zuni-
 tiġe“ ween. Wiūdūiħwako tirdūneeziĭu ūġai laĭkmetā pee-
 kopa R u r ū e m e ū leelġungu waħūū, ūewiħki leelġunga Deħ-
 ūaba laĭkā. Tad ūġi maĭa paħūaħwiġā waħūtina, kaū ġan
 atradāū ūem poħu karalu wirūpaħrwaħdibaū, riħġoĭāū ĭau

1700

*) Lai ūeħo daħġi R u ū o w a paħeħġoĭumi paħ to, ĭiħ ūlaidi un
 ūramaniġi tolaĭ un weħlaħ Liwonijaū muūiħneeziĭa uūdūiħwoĭuĭi.
 „Tā ka toreiĭeĭām labajām, ūliħġajām deenām Liwonija neĭiĭa ġala
 un maħaū, tad tam noluhkam ġadā daudū iūteħreĭa. Kaħt ġan ūġi
 ūeme wiūadaū labibaū ūinā toħ baġata, un te meeħġu ūeħū un ūulūū
 aħweenu wairaf neġā ruħū, tad tomeħr kaħru ġadu iūweda daudū
 tuħūtoħġu laĭtu ruħū, no tam ūemē nezeħlāū nekaħdū truhūumū,
 kaħeħr neĭiħweda iħ neweena laĭta eeūala waĭ meeħġu, ĭo toū iū-
 leeūoĭa paħġi. Daħġū muūiħneeūū paħeħreĭa ūawā muūiħā ġadā
 wairaf kā 20 laħūe eeūala (t. i. 1200 puħruū)! Kaħdū wezū Wiūdeemē
 muūiħneeūū, tad wiġam muūiħoū ġungū biħ uūliziū uū reħūina tiħai
 18 laħūe (1080 puħruū) eeūala, iūbriħneĭāū toħ paħ to, un neeĭot
 wairaf paħeħreūū: wiūiħ ūaħneeĭūū ĭau ūimū wezumū un newareĭūū
 dōmat, ka ar tiħ maĭ eeūala ġadā warot iūtiħt. Muūiħāū dūiħwoħliū
 ūaħweĭu allaūġ atweħreūū weeūeem, kaħru nedeku tur noūawa weenu
 leelġoĭu un daudūaū awiū, ĭeħruū, wiūtaū un ūoūiū, un ĭeĭġamā panna
 un kaħū noūaħweĭa allaūġ uū paħwarda wiĭu zauru ġadu. Tā ūaim-
 neeĭoĭa muūiħneeĭi, kaħ biĭa 80 waĭ 100 ūemneeku (maħĭu). We
 erdena ġungu naħdū, ūureem biĭa leelaħ eeħaħūmi, ġaħĭa weħl bra-
 ūġaħi. Tur ari weenūaħeūġee aħūalpoĭaĭi wareĭa eeħ paġrabā un
 baħdiħ, ūo ĭiħdū weħleĭāū, wiūi ūġuħpoĭa deenām naħūim, tā ka daudūi
 turpaħ paħriĭa un nomira aĭū paħreĭūerūġanaū. Kaū ween pilħ
 eeġaħĭa, taū beĭ pilnaū ġaħwaū no tureeneū neĭiħnaħĭa.“

gluſchi kà leelàs patwaldneeku walſtis merkantilisma laikme-
tâ. Tai bija ſawas kolonijas tahtlās paſaules malās (trihs
jemes gabali pee Gambijas upes, Afrikâ, un Tabogas ſala
Keetum-Indijâ), daudi un daichadas ruhpneezibas eestahdes
un fabrikas, ſaws kara ſpehts, ſawa tirdſneezibas flote u. t. t.
Wiſa kurſeme bija, tã ſakot, pahrwehrita par ruhpneezibas
eestahdi. Wentſpili, kur bija kara oſta, ſtrahdaja pee kara
fugu buhwes 74 meiftari un amatneeki. Turpat pagatawo-
ja 16 kaieji fugeem wajadſigàs dſelſs leetas. Wiſa Zehtaba
laikâ buhweti ſahdi 119 fugi, no kureem 60 bija tirdſnee-
zibas fugi. Bej ſcheem leelajeem un ſtiprajeem tahtbraujeju
fugeem wiſch buhwejis ari zitus maſafus zitâs weetâs
juhmalâ. Kuſus leelſkungs nebuhweja ſawâm wajadſibâm
ween, bet pahrdeſa toſ ari tirgotajeem. Uſ kara fugeem
uſ katra atradâs pa 20—72 leelgabali. Kuſu buhwe-
tawâs kaieji un meiftari dabuja no paſchu jemes fabrikâm
jau pa dalai gatawus materialus. Tã peem. Baldonê bija
eerihkota jewiſchi fugu buhwem leela naglu fabrika. Leelos
fugu enfurus iſgatawoja turpat Baldonê un ari Ghdolê,
netahl no Kuldigas, Saſas oſtas tuwumâ. Ghdolê ari lehja
lodeſ un urba leelgabalus. Steenu dſelji lehja Meſcha mui-
ſchas, Engures un Ugunzeema fabrikâs. Sehgelu fabrikas
atradâs Skrundâ (ari plinſchu kaltuwe un pulwera mal-
tuwe), un preekſch ſweedru kara, paſchâ Zehtaba fugneezibas
ſeedu laikâ, tahdas bija eerihkotas ari Bez-Saulê un Wir-
zawâ. Lauwas iſgatawoja Suhrâ, kur ſtrahdaja katru dee-
nu 16 wiſri, un ſad nahza grehtaki darbi preekſchâ, peem.
ſad bija ſakal enfuru ſehdes, tad deſa no muiſchas palihgâ
30—40 wihrus. Wiſlabakâ muzneeku darbniza atradâs En-
gurê, u. t. t. Leelſkungs Zehtabs gudroja ari tirdſneezibas
weizinaſchanas labâ iſrakt kanalu no Sloſas uſ Kaugureem,
ſas ſaweenotu Leelupi ar juſru. Bet nodoma iſpildiſchamu
pahtrauza ſweedru ſariſch. Ar ahrſemem, Franziju, Ang-
liju, Spaniju zc., wiſch noſlehdſja tirdſneezibas lihgumus.
Pat ar pahweſtu wiſch, buhdams patſ protestants, ſtahjâs
ſakarâ. Wiſch peedahwajâs ſarihtot 40 kara fugus ar
24,000 wihreem, ſas lai dotos plaſchâ juhrâ uſ mekſet
ſa u u a ſ j e m e ſ! Betnu dalitu leelſkungs ar pahweſtu
(Inozenzu X.) uſ puſem, tikai ſchim uſnehmums tad buhtu
janem ſawâ aiſſardſibâ un japabalſta ar 3—4 milj. dalderu.
Pahweſts drihs nomira un no wiſa uſnehmuma nekâs ne-
iſnahza. Zapeſiſhmê wehl, ka ſchis leelais merkantilisma
peekopejs muſſu dſimtenê nodarbojâs, pehz ta laikâ para-
duma, ari ar wergu tirgoſchanos. Wergus wiſch uſpirka

Afrîkâ un pahrðewa Keetum-Indijâ, waj isleetoja fawâs kolonijâs par strahðneefeeem.

15.—18. gadu ſimtenim wiſas leelafâs un dſihwafâs walſtis wairaf waj maſaf riħfojuſchâs merkantiliſma garâ un isleetojuſchâs wina eerahditos liħðſeklus, un tâs no winani eedſihwojuſchâs turibâ, kaſ pee tam riħfojuſchâs ar iſmanu un droſchibu, apſiwehrdamas pareiſi fawus un pretineefu ſpeħtuſ. Wiſam walſtim no 1500.—1800. g. atlikâs tikai weens zeħſch, waj peekoſt merkantiliſma politiſu un tâ naħft pee eeħſchejaſ weenibas un ahreja ſwara, jeh waj palikſt pee wezâ weetejâ un naturalſaimneeziſkâ ſaimneefoſchanaſ weida un lttetes pee malas nobihðitees un iſmantotees no tirgotajam walſtim. Merkantiliſkeee eerihkojumi palihðjeja atihſtit augtatufuſ ſaimneeziſbas weidufu, eeguħt un iſleetot fawâ labâ kolonijaſ, nodibinat ahreju tirdſneeziſibu un eeħſcheju juħraſ ſpeħtu, leelas mahjruhpnneeziſbas un pirmâs leelruhpnneeziſbas; weizinaja eeħſchejo darba dalijchânu, eeħſchejo pretijchâ un naudaſ aggroſibu, kredita leetu un jemes nodoklu un ſinanſielu ſpeħju; pabalſtiĵa widejâſ iħſiraſ un modinaja uſnehmibaſ garu. Pee jaunlaiku walſtu nodibinaſchanaſ ari merkantiliſmam ſawa dala nopelnu; wiſch weizinaja tautiſku weenibu un ſpeħtu ſafopoſchânu. Toreiſejâſ paſtahwigajâſ tirdſneeziſki-politiſkâſ zihnâſ par tirguſ weetâm leelafâs un ſpeħzigafâſ walſtis eeguwa ſawu pahrſwara, kameħr ari maſafâſ ſaneħmâſ, lai turetoſ pretim ſpaiðeem un uſmahzeeneem. kaħði no leelafâm walſtim bija jaiſzeeh. Maſafâſ walſtis iſleetoja truhſtiſtoicho kapitalu, koloniju, juħraſ ſpeħtu un zitu tahðu warenu leetu weetâ fawuſ moralikofuſ ſpeħtuſ, energiĵu, iſmanu. Un kâ peħdejaiſ panahfumuſ bija ap 19. g. ĩ. widu galigi ſaſneegtà humanako tautâſ teeħibu uſwara par merkantiliſma nenoliħpetâm rupjibâm, kaħdaſ jeh atlahwâſ leelwalſtis. Eħi jau 18. g. ſimteni daudſ pahrrunatâ liħðijwara ſiſtema, kura weħl tagad paſtahw ſpeħtâ, uſtureĵa blaſtuſ leelajâm walſtim ari maſafâſ walſtis un ſahwa tam ſaimneeziſki attiħſtitees.

No atſewiſchkeem merkantiliſkeem liħðſekkeem teeħcham itin daudſi noſauzami par nelahgeem, netaiſneem un wamahziĵeem; daudſi ari neſaſneedĵa ſawu meħrki. Ari pareiſi aprehkinatee un ſpertee ſoli ar ſawu ſtraujo ſehreenu paſtahmoſchajâſ apſtahklâſ beeħſchi ween ne tuhliħ, bet tikai peħz kaħda laika panahza to, ka turiba peeħmâſ; pa leelafai dalaĵ tee neſpeħĵa teeħchi radit ruhpnnee-

zibu, winaas rajchojumu pahrdojchanu, tirdsneeziibu, bet wairaf tifa aplinfus palihdjeja pahrfultees pahri gruhtibam, attihstit pŕichifkos ŕpehkus, modinat tautifko apŕinu, ŕtipri-
 nat weifalneeziifko uŕtizejchanos un jŕhur tur wahjakas indi-
 widualas kuŕtibas weeta eestahteos ar wiŕu walŕts kopjpehku.
 Tirdsneeziifkâ ŕiŕtema jaweenoja kopâ walŕti ar jaimneeziibu,
 fas lihdi jŕhim bija wairaf waj mafaf jŕŕkirtas. Pamata do-
 mas, fa walŕts warai jaweizina wiŕeem ŕpehkeem jaimneeziif-
 fee un tirdsneeziiffee noluhki, jaŕŕtitas zeeŕŕi ar jaunlaiku
 walŕts attihŕtibas dabu, ar leelo darba daliŕchanu, ŕtipri
 peeangoŕŕho ŕtarptautifko leeltirdsneeziibu un Eiropas kultu-
 ras iŕplatiŕchanos pahr wiŕu jemes lodi. Ari nahkamibâ no-
 nahŕs wiŕas leelâs kulturâs walŕtis attal arweenu pee
 tâs weetas, fur winâm tiŕlab uŕ eefŕŕeeni, fâ uŕ ahreeni
 buhs japeeleef wiŕa jawa politiifkâ wara un gudriba pee jaim-
 neeziifko mehrku aiŕŕtahweŕchanas. Pretejas domas, fa
 walŕts wara un jaimneeziiffee mehrki jŕŕkiramî, naw uŕtura-
 mas ŕpehfkâ. Tifaî, protams, pee jŕhis kopibas arweenu
 eeturams pareiŕais mehrs un peenahzigâs robeŕŕas. Jaae-
 wehro, fa ir pareiŕa un nepareiŕa, taiŕna un netaiŕna, pee-
 mehriga un pahrmehrîga waras iŕleetojchana. Wiŕâ mer-
 kantiliŕma laifmetâ iŕgahja uŕ pahrmehrîgu walŕts warâs lee-
 tojchanu tiŕlab eefŕŕeene, fâ uŕ ahreeni. Eefŕŕeene tam-
 dehl, fâ apgaismibas deŕpotiŕmam truŕŕa preŕiŕwara; poli-
 zijas un walŕts ŕpaidi jaimneeziifkâs leetas radija beidiŕot pre-
 tejo ŕŕahwu: optimiŕtiifko un indiwiidualo brihwibas mahzi-
 bu. Un tomehr warâs leetojchanai uŕ eefŕŕeeni bija arwee-
 nu jawi dabiŕki loŕitaji un jawalditaji, furu uŕ ahreeni
 truŕŕŕt: ŕtipras ŕolidaras jajuhŕas par kopejâm intereŕem,
 kopeju labumu, wehribas peegreejchana atŕewiŕŕkâm, iŕ-
 paŕŕi wahjakâm dalâm. Uŕ ahreeni truŕŕŕt jŕho fahrŕotaju.
 Tadehl tad — jo wairaf wehl eewehrojoŕto laiku rupjâs,
 neattiŕŕtitâs tautas teeŕibas — tiŕ beeŕŕi ari jaŕtopami pat-
 waribas darbi pret zitâm, jewiŕŕki wahjakâm walŕŕim, pret
 koloniŕjâm un uŕwareteem zitu rahŕu pawalŕŕneekeem. Kur
 merkantiliŕma laifmetâ mafakas, wahjakas walŕtis aiŕŕarga-
 jâs pret leelaku, ŕtipraŕku ŕpaideem tirdsneeziifki-politiifkâ
 jiwâ ar ŕweŕŕneeŕu teeŕibâm, fugu liŕumeem un aiŕŕardiŕ-
 bas muitâm, tur to neweens newarâs eefŕatit par nepareiŕu.
 Bet fur ŕtipree iŕturejâs warmahzigi, tur pawiŕam zita lee-
 ta; tur tad weegli ween ari — pehz pirmajâm ŕpehka ŕek-
 mêm — wehŕaf nahza atreebiba par neleetigo warâs iŕleeto-
 jchanu. To wajadjeja peedŕihwot Portugalei un Spanijai,
 to ari Anglijai zaur ŕaweenoto Walŕtu atŕkriŕchanu.

Leela dala no tirdsneeziskās sistēmas laimeta politi-
kajām zihnām stahw šafarā ar wezajām nepilnīgajām t a u =
t u t e e f i b ā m. Kad pahwests pašauls juhrū ar weenu
špalwas wilzeenu pahr semes karti bija isdalijis starp Por-
tugali un Spaniju, wiša pahreja pašaulē to šajuta kā
rupju netaisnību un šmagu šaimneezisku aistahrūnu. Šjzch-
lās ilgais strihdus par to, waj juhra peeder kahdai šinamai
walstij, waj ne. Holandeešči zaur Groziju lika aistahwet
domas, ka juhra pilnigi brihwā, pašči turpretim Ašijas juh-
rās eeweda juhrū nebrihwibu. Tāpat angli drihš ween pahr-
wehrtās no juhras brihwibas par wiņas peederibas aistah-
wetajeem. S e l d e n s apgalwoja, ka Briteešču walsts
šneedsotees lihdi juhras pretejeem krašteem. Šauneequhtās
kolonijās nebija nekahdas kontroles un robeščas par wal-
dibas waru. Šaedomajās škai negehligā negeru medišhana
un tirgošchanās ar teem, nešchehligā angļu rikšočanās pee
Šndijas eenešchanās un koloniju pahrleezīgā aprobeščo-
šhana wišā winu šaimneeziskā dšihwē.*) Šau dširdejām,
zif tahlu angli gahja šwešču kugu aplaupišchanā. XVII.
gadu šimteni uš Šw. Kristofora šalas šastahdijās pat wešela
„juhras laupitaju republikā” (šlibusteēšči), kuru Franzi-
jas un Anglijas walstis nehma šawā apšardšibā, tadehl ka ta
winām nodereja par labu atbaltu zihnā pret Spaniju. Da-
šchus no eewehrojamašeeem šlibusteēšcheem eezehla šrantšču
kolonijās par gubernatoreem un zitōs augštōs amatōs, ka-
mehr angļu waldbiba teem dahwaja augštus titulus. Wehšaf
šchee juhras laupitaji pašpehja šawu waru nodibinat ari
Amerikas reetumōs un isplatit šawu darbibu gar tureenes
krašteem no Kalifornijas lihdi Šichilei. Šikai 18. g. š. šah-

*) W l a n t i j s šewišchi aši nošoda merkantilišma laimeta šau-
numš. Neqeru pahrdošchanu Karla V. šaikā (kad šahā waldit un
isplatitees jaunā šistēma) eeweda kā pilnigi atšantu darbu, tāpat
atšaneja atkal wezā greeku un romeešču nošodamā mahziba, ta wišs
labums no šabeedriškā darba nahš šikai nedaudžu priwilegetu rošās.
Miljoneem žilwetu Amerikā šrita šchim reebigam aisspreedumam
par upuri un Afrikā wehl pehž trim gadu šinteneem šči mahziba
nebija mitejušees prašt ašinis un ašaras. Newar nemas eedomatees
wišas nepraštibas, kahdas isgudroja šchai laimētā, šai mahtes-šemes
išmantotu šawā šabā šauneequhtās kolonijas; wehl nekad zitad pri-
wilegiju nekāuniba naw tik širaniškā šahrtā parahdijūšees dšihwē.
Šahrašta un wagara paštagas toreiš bija wiša španešču gudriba
un mahziba laukšopibā. Šamehr Karla V. waldbibas šikumi Amerikā
weizinjaja werdšibas un monopolu eewēšchanu, šamehr Širopā tee
ušmudinaja uš wišadu pašwaribu un šlunumu peešopšchanu. Alosteei
wairojās un tos apbalwoja naudas eenehmumeem, uš šemšopibas un
darba reština. Šukwišizija uštuhra tuštšošcheem šahrtu pret pil-
šonisko un tizibas brihwibu . . .”

Uder *Mossan*
kumâ ichi juhraz laupitaju banda pawisam isnihka. Spehzigafâs walstis, jewischki Anglija lihdi 1815. g. isleetoja dsihwê eerajchu, aisleegt katrai neutralai walstij pa fara laifu tirgotees, un atnehma winu fugus, ja tos jastapa uj juhraz. Zi-fai pamajam no 1600.—1856. g. uswareja drusku zilwezigafâs juhraz fara teesibas, kas aissargaja neutralâs walstis. Uffkats, ka tirdsneeziibas lihgumi tifai tad jafneedj jawu mehrki, kad ar teem stiprafâs un gudrafâs walstis peefrahpi un ismanto mahjafâs un neiiswezigafâs, peeder merkantilijma laikmetam. Ar peefufulojchanu un mahneem ari ichim deenâm rikhojas ichur tur diplomatija, tatschu ne tuwu wairs tâ, kâ 17. un 18. gadu simtenu tirdsneeziibas un zitâs politiskâs leetâs.

Wisi zilwefi, wijs walstis un tautsaimneeziibas stahw uj weenu puši naidigi, uj otru puši draudsiigi weeni otreem preti. Wini zihnas un guhstas pehz labumeem, luhko otruš pahrspeht, pat isnihzinat, un pee tam weenam wajadsigs otra, kadehl jaweizina zitam zitu. Tapat katrai tirdsneeziibai un tirdsneeziibas politikai ir ichi diwdabiba: weena naida un otra meera puše; walstis dsihwo drihs meerigâ fatiskmê, drihs wisadi jawâ starpâ iszihnâs, gan asinaineem, gan neasinaineem eerotscheem; pehz iszihnâm winas djenas atfal uj islihgičhanu, kompromiseem, kam jaatnes labums abâm pušem. Jo wairat nahks pee uswaras jawistarpejs walstu meers, škadrotas tautu teesibas, jo weenlihdsigati spehki nostahsees weens otram pretim, jo wairat plaščaku meetu eenems jawistarpejâ fatiskmê meeriga ismaina ar jawistarpeju weizinaščhanu un abpušeju pelau. *Z u h m s* jau 18. g. simtenî, runadams par „darba dalisčhanu pehz semem“, peerahda, ka weenas tautas turiba drihsjak weizinet nekâ kamejot kaiminu tautas turibas peeaugisčhanu. „Nemeen tifi kâ zilwefš,“ winisč jafa, „bet ari kâ Anglijas pawalstineeks es luhdsu Deewu, lai usplauktu Wahzijas, Spanijas, Italijas un pat Franzijas tirdsneeziiba.“

Kas ishmejas uj tirdsneeziibas bilanzes mahzibu, kas tirdsneeziibas sistemâ eenem pašču galweuako meetu, tad winas faknes meklejamas wehsturisfajâ faktâ, ka jaunajai naudas saimneeziibai usnahkot wijs semes, furâs nebija selta waj šudraba raktuwu, bij jafaujas pastahwigi ar škanosčas naudas truhkumu. Tadehl jau no widus laikem šahkot wijs pilsehtas un semes mehginaja jawu naudu, ari neiisleetos dahrgos metalus paturet semê, aisleedja waj apgruhtinaja winu isweščhanu, pahrluhkoja wisu tirdsneeziibu ar šweščhajeem tirgotajeem, peespeeda winus, ja-

wus eenehmumus neiſweſt wis naudâ, bet graudâ. Tâ tas notika plaſchâ mehrâ Wenedijâ, tad Anglija 2c. Kad leelakâs walſtis bija noſtprinajuſchâs, fad winas eejaſka ſawus eewedumus un iſwedumus uſſkatit fâ fahdu weſelu, neiſchiramu kopibu, tad dabifki radâs wehleſchanâs un wjadſiba, dabut pahſſkatu par wiſu iſweſto un eeweſto pretſchu wehrtibu; ſahkumâ ſcho pahſſkatu eeguwa gluſchi weenkahriſchi, iſreiſinot muitas eenahkumus. No 1697. gada ſahkot Anglija uſſtahdija pirmo iſhto pretſchu tirdſneezibas ſtatiftiku par wiſu ſemi. Tagad tif wehl wareja dabut puſlihds ſkaidru pahſſkatu par wiſu walſtis apſargato tirdſneezibu un rajchoſchanu. Sihumi un ifgada pahrmaina ſchai ſtatiftikâ bij ſwarigakâs leetas. Bet atſlahtibas intereſe bija peegreeſta galwenajâm ſumâm, no furâm aprehkinaja tâ ſaukto labo waj nelabo (neiſdewigo) bilanzi, t. i. waj ſemei zehluſees pekna, waj radees ſaudejums. Tifai bija ſchaubama leeta, waj no ſchim galwenâm ſumâm bija dabujama droſcha atbilde par walſtis eenahkumeem un ſaudejumeem, ziteem wahrdeem ſakot: par naudâs wairoſchanos waj majinaſchanos. Wehl neſpehja fritiſki ſkaitlus apluſkot, wehl maſak aprehkinat dahrgo metalu eeweduma un iſdewumadauſſumu. Wehl nepaſina deeiſgan labi weſſelu maſſaſchanas mehaniſmu. Naudas krahjumeem peeiſchibra pahraf augſtu wehrtibu tautas turibas ſtahwokli, domaja, fa katreſ naudas pawairojums eſot tautas turibas pawairojums, kamehr pateſibâ augoſchas turibas dſilakâs ſafnes meklejamas tautas rajchojumu pawairotâ apgroſiſchanâ eekſch= un ahrſemju tirgôs, kamehr naudas ſumu wairoſchanâs uſſkatama wairaf tif par ſcho parahdibu ſekâm, nekâ par wiſu zehloni. Gluſchi aplamas bija domas, fa tahdâ gadijumâ, fâ peem. Anglija 1670. g., kad Franziya tur eeweda wairaf nekâ no tureenes iſweda, noſihmejot Anglijas baſgatibas friſchanos un tai wajaſot aiſleegt daſchas franſſchu prezes eeweſt Anglija. Bilanze ar weenu ſemi war pateſibâ iſlihdsnatees zaur fahdu zitu preteju bilanzi ar zitâm ſemem. Tâpat lihds Aldama Smita laikeem wehl weenumehr pee dauſſeem walbija maldigâs domas, fa katrai ſemei jakrihtot nabadſibâ, ja ta ar multu un aiſleegumu palihdsibu neruhpejotees par to, fa nauda neaiſtezetu uſ ahrſemem. Dibinatais kodols, kas flehpâs ſchis mahzibas nepareiſâ uſſtahdijumâ, bija tomehr ſchis: wiſpahrim bija redſams, fa pakalpalikuſchâs nabadſigakâs walſtis (ſahda bija Angliya wehl 17. g. ſ. pirmaja puſe, ſalihdsinot ar Holandi un Franziyu) tirdſneezifkâ ſatifikmê ar baſgatâm weegli wareja kriſt; tâpat bija redſams, fa daſchas walſtis, ſewiſchki tâs,

fas nenodarbojās ar ruhpnēezību un tirdsnēezību, zaur wiau galmu un muišhnēezību pahrmehriġu gresnuma leetu patehriau, fas bij jaewed no ahrsemēm, waj aij fahdeem ziteem apstahkfeem pa laikeem pahraf daudj pajaudeja no apfahtrinkojošhās naudas, fas walsti eweda šatiksmes gruhribās.

Ʋettijs un tad Norts (anglu diplomats, †1792. g.), študedami tuwaki naudas apstahklus, nahza pee atšinas, fa naudas apgrošiba pahri wajadšibām atnešot šawus launumus. Ʋirmais nowehroja pee Šhrijās, fa seme warot křist nabadšibā, kamehr pretšġu išdewumi pahrsnēedsjot ewedumus. To wehlať peerahdija ari statistika. Ʋiġhailds († 1699. g.) aprahdija, fa naudas apgrošiba un patehriina šamehrs pret rasġošġhanu šahwot zehloniġā šafarā ar tautas šaimnēezisġo attihštibu: kad tirdsnēeziba un kugnēeziba plautstot, tad seme newarot křist nabadšibā. Ʋiklihdj bija išfraidrots, fa pašahw šaws zehloniġs šafars starp wišas tautas šaimnēezibas auġšġhanu un tirdsnēezibas un mainas parahdibām, tuhdaľ mahzibai par tirdsnēezibas bilanzi un nau-naudas apgrošibu, kam lihdj šġim peegreesa weeniġo wehribu, wajadšġa atfahptes uš otro weetu. Šaimnēezisġos šautajumus apžerot wairs nenogremdejas tiť atšewiškġu parahdibu nowehrošġanā, bet zenšġas išpehtit wišu šaimnēezisġo ipehġu zehlonus un ihpašġibas.

Šiňokratisġā jeb dabisġā šistema.

Štonpadsmitā gadu šimtena widu usnahza pilnigā pahrgrošiba wišā Ģiropas domašġanas šistemā, atšazihġanās no wiša wežā un peekeršġanās „šauņām“ idešām. Šġi jau eepreekšġ šagatawots Anglišā no winas revoluzijas, winas razionalisteem un brihwdomatajeem, peenahza ar Wolteru un Ruffo tā šauktais apġaišmibas jeb prahta gadu šimtenis. Winšġ uštahjšas pret šġuru autoritates tizibu un mahzija atšihť tiť to, fas wareja pašahwot prahta preekšġā. Kamehr prahtnēeziba un dabisġā tiziba greesās pret wezajeem tizibas šwehtumeem, dabisġās teešibas un politisġā ešonomija kopġi uštahjšās pret wešturisġajeem teešibu un dšihwes weideem.*) Ʋolair pašahwošġo fahrtibu ušfatija par tahdu,

*) Ʋai šġo šaimmetu labati išpraštu, der atšihmet tuwaki wina jaunos wiršeenus filosošija un politikā. Šau šenatnē mahzija, fa zilweka prahts ir wišas dabisġās un šifumigās fahrtibas awots. Šġis domas, uš šurām pamatojās šořġu filosošija (etišġais pamata šifums: „pašlaui dabai!“ jeb „dšihwo šastanā ar dabu!“), attihštijās un dabuja tahlatu išteišimi renesanšas un reformazijas šaimmetā, šurā išlausās zilweka prahts un protešts pret

fas neveen leelâ mehrâ aifkar zilwefa dabiifâs, eedfimtâs teefibas, bet ari negudrâ fahrtâ aijchkehrichlo wina fpehfu

tradizionelo weidu tizibâ, finatnê un dšihwê. Tahlatais solis ſchai zeâ bija jaunâ afina par „dabiifâm teefibâm“. Zehluſces pee romeeſchu teefleetu pratejeem, dabiifko teefibu ideja iſteizâs atjaunotâ weidâ 17. g. ſintena eewehrojamo walſtsleetu prateju darbôs. Nâ pirmâis ſcho domataju rindâ uſſtahjâs Hugo Grozijs (†1645, M. J. g.), par peedalifchanos pee daſchadu partiju ſtrihdeem noteefats uſ eelodſiſchânu zeetumâ uſ wiſu muſſchu), kuru ſkaita par jaunafâs walſts ſinatnes nodibinataju. Grozijs atſihjt, fa zilwekâ no dabas celifta ſtipra zenſchanâs uſ ſabeedribu, tâpat kâ eeſpehja, iſtrahdat wiſpahrejus noteefumus, kuru iſeet uſ ſabeedriſtas dšihwes iſtopiſchânu. Dabiifâ teefiba ir prahta liſums, kureſch noſaka, fa kahda ſinama darbiba, ſtatotees pehž ta, waj ta ſakriht waj neſakriht ar zilweka prahta dabu, ir waj nu tikumigi nepeezeeſchama waj tikumigi nezeefſchama. Dšihwê eemetai teefibai wajağ ſtahwet pſitniğâ ſaſkanâ ar dabiifko teefibu; wina newar kâ pehwehlet, kâ pehwejâ aiſleedj, un to aiſleegt, kâ ſchi pawehl. — Tahlat dabiifko teefibu mahzibu iſtopa anglu filoloſjs Hobbeſs († 1679. g.) un Ruſendorſjs († 1649. g.). Pehž Hobbeſa dabiiftee liſumi ir muſſſchigi un negroſami; nefahdas paraſchas nedj pilſoniifſi liſumi winus newar groſjt, waj atzelt. Ruſendorſa mahziba dibinaſ uſ peenahfumeem, kurus daba un prahts uſleef zilwefam. Sewiſſſchi eewehrojama loma jaunâs mahzibas ſite-mâ peetriht anglu filoloſja Loka († 1703. g.) darbeem. Sawâ rakitâ „Par pilſoniifko waldbibu“ winſch iſeet no zilwezes dabiifâ ſtahwoſka, kura walda pilniğa brihwiba un weenlihdšiba. Schat ſtahwoſki zilweki atronas ſem dabas un prahta liſumu wiſſſſas, kura aiſleedj darit kaut kâ launu zilweku dšihwibai, weſelibai un peederumam, kuretim mahza ſargat un zeenit zitam zitu. Jau pirmatnes ſtahwoſki Loka peelaiſch ihpaſchumu, kureſch, eewehrojot zilwekâ eedſimto zenſchanos pehž paſchuffureſchanâs, iſzelas no wina darba augſeem. Dabiifâ ſtahwoſki newajag nefahdu zitu liſumu, kâ ween dabiifka, kuru weenfahreſchi un ſatram weegli ſaprotami. Tatſchu perſoniſſas interejes un neſinaſchana beeſchi pawahjina wimu ſpehfu un rada ſadurjimi zilweku ſtarpâ, ſandeht wajağjigs teefneſchu, ſas ſtrihdiğâs lectas iſſchſir, un waldbibas, ſas raugas uſ to, fa teefneſchu ſpreedumus iſpilda. Zilwezes pirmatnejo ſtahwoſki tâ iſweidojot zelas pilſoniifkâ ſabeedriba, ſas talab uſnemama kâ kahds nenoweheſſchams ſounums. Neec-eejim tahlatâ Loka mahzibas atſtahſiſchana; peeſihmejim tit to, fa pee wina ſaſtopami pamatâ jau wiſi galwenakee politiifkâ individualiſma weidi: ir mahziba par zilweka neaiſſar-amâm, kâ ari atnemamâm teefibâm, ir par waldbibu bej waras, kura eezelta tikai brihwibas un ihpaſchuma apſargafchanas nolukâ un kuras weenigais meheſis, apſargat teefibas. Loka atraida, kâ neſakrihtigu ar dabiifteem liſumeem, ſatru zilweka brihwibas aprobeſchichanu, ja ta neiſeet uſ to, ar to aiſſargat zitu teefibas un brihwibu. Kahds no jaunateem wehſturneeteem gluchſi pareiſi peeſihmê, fa Loka mahzibas ſiſtemâ atſpogulojotees Anglijas bagato widus ſchſiru zenſchanâs, aiſſargat ſawu brihwibu un ihpaſchumu pret uſbrufumeem no ſarala waldbibas puſes, kuru (uſbrufumi) bija ſewiſſſchi itrauji Etjuartu waldbibas laitôs; wehleſchânâs, aiſſargat ſewi pret waldbibas ſpaideem, modinaja dabiifki zenſchanos, pawahjinat pehdejas waru. Tâ tad atſwabinaſchânâs kuſtibas ideja paſaulê iſauga no paſchas dšihwes.

augliku attihstihanos. Schis kritiskais laismets ar visu savu radikalismu klumis leels un eewehrojams savu sinatnisko teoriju iskopšanas jina. Gepreekshajais merkantilisms, pamatodamees uš sibeem teoretiskeem pamateem, bij ušzehlis savu praktisko turibas peekopšanas sistemu. Na šenu laiku ahristi salasijaš savu ahristneezisko gudribu pee šlimneeku gultam, nelaušidami galwas ar deesin kahdam dabas sinatniskam mahzibam, ta ari merkantilisma gudribas pamati bija salasiti pamajam no paichas dšihwes. Ta bij zehlušees dogmatiska sistema, kura nešchaubijas neds par walsts peenahkumu, neds winaš špehju pee šaimneeziskās dšihwes lozishanas un wadišanas. Turpretim brihwprahtigajam mahzibam ušnahkot eesahkas kritiskais un škaidri sinatniskais darbs, dšilaka ismeklešana par „tautas turibas dabu un zehloneem“, lai no paichas leetas ismeklejuma nahktu pee škaidribas, ka un ka walstij jawada tautas šaimneeziba. No šcha laika šinatne pahrgahja no weikalneeku un walsts darbonu rošam mahzitu wšru darba istabās. Tee nowehroja faktus un ispehtija wiau zehlonus, ušgahja dabiskos likumus un šarindoja tos formulās, un beigās nodibinajās wšu leetu dabiska kahrtiba, par kuru izzehlās šchaubas, waj tai pawšam wairs wajadiigs walsts palihdšibas.

Šcho kritiski-brihwprahtigo mahzibu wirtni ka pirmā ušnehma ta šauktā š i š i o k r a t i š k ā *) jeb d a b i š k ā šistema. Štahwedama zeešhi blafus tizibas un politiskās brihwibas preekškarotajeem, wina — ušstahdita wišpirms Franzija — ašstahweja šchai apgaismibas zihnā šaimneezisko puši. Š r a n z i j a šem Kolbēra špehzigās pahrwaldibas ahtriween ušplauka ahrejā šeedošā turibā — ka redšejam, tikai šemneeku štahwokli atškaitot. Bagatigee muitu eenehmumi no šabrikām, tirdšneezibas, kolonijām u. t. t. dewa karalim Ludwigam XIV. ešpehju dšihwot wišgrešnako dšihwi. Merkantiliska sistema winam pilnigi atlihdsinaja španeeshu šelta bedres. Ar šcho laiku Franzija eenehma šawā laikā warenaš, het tagad grimtošhās Španijas weetu. Tikai beigās, šad karalis, nogrimis wezuma šehrgā, padewās pahrlēezigi leekai šwehtulibai, winaš tikpat peepeshi wšu atkal ispostija, ko wina ministrs pa tik ilgeem gadeem bija kopis un krah-

*) „Šisiofratizms“ šaliks no diweem greeku wahredeem: physis = daba un kratein = waldit, ta tad nošimē tikdaudš ka dabas walhibu. Šcho wahrdū pirmoreiš leetoja Džons de Nemurs 1767. g., isdodams šhās mahzibas šludinataja šenē rakstus. Pašhi šisiofrati šahkumā dehwejās weenkahrti par „ekonomišeem“.

1685
jis. Atzeldams Nantes pamehli (1685. g.), kas atlahwa protestanteem tizibas brikwibu Franzija, karalis iidsina no semes wiszihutigafos eedshwotajus, protestantus. Pee ta wi-
sa peenahza flahst bramanibu un lepnumu mihlotaja karala augofcha ischkehrdiba un milsigas naudas sumas, kuras pra-
fija pastahwigeer fazi, furi bij jawed flawas un pahriwara
usturefchanas labad. Kad Ludwigs mira, winisch atstahja
walstij diwi miljardus liru leelu parahdu sumu, par kuru
gadâ bij jafamaksâ 89 miljoni procentos ween, kamehr wisi
walsts eenahkumi bij nokrituschees par 68 miljoneem. Wina
pehznahzejs jau domaja isfludinat walsts bankrotu, kad Pa-
rije parahdijas fahds leelmanis, kas usnehmâs wisu lectu la-
bâ galâ west. Tas bija ifoteets Dschons Go. Dahrgee metali,
winisch isfahdroja, eenem tikai nelectigâ fahrtâ naudas weetu,
waldneeka warâ stahw, winu weetâ list p a p i r u s. Winisch
tirdsneeziibu war atkal atdshwinat un wisu waldibu israut
no postâ pekses, kad nem papira naudas isdoshanu sawâs
rofâs. Wahrdu safot, winisch eeteiza dibinat banku, kura
darbotoš tikai ar naudas s i h m e m. Tahlat jawu iistemu
attihstot winisch lista preefchâ, nodibinat leelu tirdsneezi-
fu fabeedribu, lihdsigu anglu-indeeschu tirdsneeziibas kompa-
nijai, kura lai nemtos ismantot nejen usecto un Franzijai pee-
weenoto Misipi apgabalu; ar laiku ta waretu safampt sawâs
rofâs wisu Franzijas juhras tirdsneeziibu. Diwi trejchdalas
no beedribas afzijam japatur waldibai sawâs rofâs, par fo
milsiigi leelee eenahkumi winai dos eespehju, papirus usturet
wajadsigâ kurga augstumâ. Bet kad publikas lehttiziba ar
mahkfligi safkruhweeteem diwidendeem (pat 40% leelu-
mâ!) bija leeliski peewilfta un fajuhshminata us neapdomatu,
postigu birshas spehli, pee tam afzijas fazehlâs pat diwdes-
mitfahrtigi par normalo mehru, kompanija beidsot peefrah-
pa pilnigi wisu zeribas — frantscheem jau naw hijis nefad fo-
lonijatoru dahwanu, — un kad mitejâs mahkfligo diwidendu
ismakja, afzijas fritâs tit leeliski, ka peedahwaja pirzejeem
par smeekla naudu. Tamlihds fritâs wijsa toreisejâ frant-
schu papira nauda. Kad 21. martâ 1722. g. isfludinaja ban-
ku par bankrotejuschu, tad 2 miljardi „papira naudas“ un 2
miljardi afziju nebij wairat wehrti, kâ gabals papira. Tâ
Franzija jau preefch rewoluzijas peedsihwoja breefmiigu fa-
trizinajumu, 4 miljardeem safprahstot seme apbehrâs kâ
drupu kaudsem.*)

*) Schahdus ftrizinajumus un frauzejumus fainneezifâs
dshwes lihdsiwarâ mehds fauft par f r i h j e m, kas fahopamas fe-

Wehl nepeedsihwots ijmijums par naudas buhchanam un wiam mahsfligam tirgus operacijam pahrnehma wifu tautu. Sem schas fajuhtas eespaida nodibinajās jaunā šaimneeziskā sistema. Sihmigi tas, ka wihrs, kas mahzija atgreestees atpafal pee dabas, pee winas weentfahrichās fahrtibas un winas nesuhdošcham mantām, bija dabas pehtneeks un ahrfts. Tas bija *René* (Quesnay, †1774. g.), kas jau ar mahtes sihdalu bij eesihdis mihlestibu uš laufšaimneezibu; jo winas mahte ar ismanu pahrwaldija tehwa weetā, kas bij daudz nodarbinats adwofats, wineem peederigo jemes gabalu. Schais ruhpneezibas posta laifds winam lifās schi nodarbošchanās ešam fā no pašcha Deewa eerahdita, dabifka darbiba, kas zilwezi wareja glahbt no posta. Turflaht winich šawās wezaku mahjās pats šawām azim bija noškati-jees laufšaimneeku behdiqā šahwofli: laufšaimneezibas rašchojumus bij aifleeqts iwest; šaimneezibās truhka kapitāla un darba špehtu, kuri šapluhda pilšehtās; šemei bija ušlittas nepanešamas nodofku naftas zc. Karalim peefrihtem, winich apnechmās atjaunot *Sillija* († 1641. g.) sistemu, kurich laufšaimneezibā eeraudhija galweno tautas turibas un wešeliga špehka awotu („laufšaimneeziba un lopfopiba ir diwi pupji, kas baro Franziyu“)*.

wiškhi tirdšneezibā. Krihjes bij pašihstamas jau šenatnē; tā pehz Diwija noštahsteem preefch wairat fā 2000 gadeem wezafā *Ezipiona* fara nometnē pee *Kartagas* ižehlfuees krihje, tadeht fa tirgotaji šawweduhji reifē pa daudz pretichu. Leelā *florentineešhu* 1345. gada krihje, fur bankroteja wairatas tirdšneezibas šabedribas, ari šarizinaja wifu walsti. Weena no dihwainatām tirdšneezibas krihšem, fahda jel tad peedsihwota, bij *Holandes tulpu krihje* no 1634. — 1638. g. Šchā laifā nopectnos holandeešhus pahrnehma drudšchaina fahre pehz hiazintēm un tulpēm, furas nešen tiffo *Reetum-Eiropā* bija eewestās. Špefulanti nehmas to iflectot šawā labā un šahfa dišht ar šcham pufēm leeliftus tirdšneezibas weifalus. Tulpes pahr-dewa un pirka pehz šaknu šmaguma. Par daschām tulpu šaknēm maššaja 2000—3000 gulšchus gabalā. Pahra gadōs weena pati *Holandes* pilšehta apgrošija tulpu tirdšneezibā 10 miljonus. Šahds wihrs pahra nebelu laifā nopelnija šchāi tratajā puku tirdšneezibā 60,000 gulšchu. Daudz nabagu zilweftu eedšihwojās naudā, daudzji bagatneeki atfal kluwa nabagi, mašfadami nedširdeti augstās zenas. Šau domaja, fa wiša *Holande* pahrwehrtišeš par weenu tulpu tirgu, kad 1637 g. peepēšchi ušnahza pahrwehrtišešchanās — fā atmoda no murgu meeega. Lauša lihgumus, šuda uštiziba, nahza wišpahrejs uštraufums, bankroti zc. Iļgus gadus wišai *Holande*, ari *Londonai* un *Parifei*, nahzās ceest fā sobu šahpes šcha „puku tratuma“ šefas.

*) Ari mums jau pašihstamais *Pettijs* 17. gadu šimteni mahzija turet par tautas bagatibas awotu darbibu, tautas bagatiba warpt wairotees ari beš naudas peeauguma. Pa dasai to pašchu mahzija ari *Kantiljons* 1755. g. šawā rakstā „Apzerejums par

Kenè jeb fijiokratu mahzibas kodols ir ſchis: Seme ir weenigais bagatibas awots un ſemfo-
piba weenigà raſchigà nodarboſchanàs. Ti-
fai laufjaimneeziiba ſpeh̄j dot wairaf nekà pee winaſ japeeleef
puhlu un zitu iſdewumu, kamehr ruhpneeziiba un amatnee-
ziiba neſneedſ netahdu jaunu mantu, bet tifi ai pahrſtrahdà
jau efoſchaſ weelaſ un tàs wed tirgū, fur tàs pazelaſ par tifi-
daudſ zenà, par zif pee wina apſtrahdaſchanas patehrets
jemeſ raſchojumu. Ruhpneeziibai un tirdſneeeziibai tomehr
kà derigàm zilweku darbibaſ noſarèm japaleef dihwê, tifi ai
bej jebkadhàm aiſgahdneeziibàm un bej jebkabhdeem eerohe-
ſchojumeem no wal dibaſ pujeſ, tam jadarbojaſ un jaattih-
ſtaſ pilnigi brihwi. Tà fa tifi ai laufjaimneeziiba atmet tihru
peſnu, tad Kenè ari praſija, fa nodofluſ drihſt nemt tifi ai
no tihreem cenahfumeem, kadeht war buht tifi ai weenſ
nodofliſ — uſ jemeſ uſleekamaſ. Scho tahdu fahrtibu
motuweja ar to, fa wiſi ziti nodofli, lai tee buhtu uſwelta
deefin kadhàm ſchiràm, tatſchu galu galà jamakſà jemeſ
ihpaiſhneeſeem. Neteeſchee nodofli wiſi eſot netaiſni un ne-
peelauijami. Kenè teoriija iſgahja pa galwenai teeſai uſ
tam, lihdi ſchim nawahrtà likto, arſpeefito ſemneeku, araju
fahrtu pazelt godà un turibà, un zaur to uſlabot ari wiſaſ
walſiſ ſtahwokli. To jau rahda motto, fo karaliſ patſ Kenè
rakſtam, furà augſchejaſ mahzibaſ bija iſliktas, uſrakſtija ar
jauw rofu: „Tà ſemneekſ nabagſ — ari walſiſ un karaliſ
nabaqi.“

tirdſneeeziibaſ dabu wiſpahrim“. Kantiljonſ bija ſrantſchu tirgotajſ,
peh̄j diſmuma ihriſ, par furu Diſchiwenſ (anglu filolofoſ un tautſjaim-
neekſ, † 1882. g.) paſneedſ tuwakaſ ſinaſ un iſſkaidro wina mahzibu,
pee tam wina dehwedamaſ pat par jaunàſ tautſjaimneeziibaſ mah-
zibaſ ihſto nodibinataju. Bet pateſibà tifi ai ar Kenè un Gurnè
rakſteem winaſ pamatliſumi peenehma ſiſtematiſku weidu un kluwa
weſelam pulkam domataju un praktiſku darbonu par tizibaſ apke-
zibu, furu zentàſ iſpildit dihwê. Kantiljonſ ari neuſſkata tirgonuſ
un ruhpneeſuſ par neraſchigeem ſaudim, kà to dara Kenè. Wiſch
ſpreeſch: „To wairaf ſtrahdneeſu kadhà walſti, jo bagataka tahda
walſiſ.“ Ari *Pjèrſ Boagiſbèrſ* († 1714. g.) mahzija. Tà tau-
taſ bagatiba nepaſtahw ſeltà un ſudrabà, bet derigàſ leetàſ, furu
preeſchgalà ſtahw laufjaimneeziibaſ raſchojumi. Wiſch eet pat tifi
tahlu, fa runà par „noſeedsigu naudu“. Tautas bagatiba neatkaraſ
no wal dibàm, furu eejauſſchanaſ ſaimneeziiftàſ leetàſ wairaf kaitè
nekà labumu dara. Wiſuſ zilwekuſ wiſch eedala diwi ſchiràſ:
weeni nedara neſo un bauda wiſuſ labumuſ, otree ſtrahdà no
rihta lihdi wakaram un beeſchi nenopelna ſawu deeniſcho maiſi.
Wiſch grib, lai pehdejoſ wiſadà ſinà pabalſtitu. Scho jau ſajuhtama
ta ſimpatiju dweſma uſ tautas puſi, kura pilda wiſa 18. gadu ſimtena
jabeedriſſo atmoſſeru.

pee toreijejās inteligenzēs. Keņē bij galma ahrīts un dīhwoja pastahwigi Weršalas pili, bet wišā ūchā netifumibas wiruli uštūreja neaptraipitu ūawu godu un morali un fatrreij waljirdigi un atflahti išteizās par wišu, ko wiņš tureja par pareisu. Un nekad kahts walšs wihrs nauw stahjees ar zeeūhateem prinzipeeem un nopeetnaku nouemūhanos ūawas tehwiņas deeneūtā, kā Tirgō (Turgot), Keņē draugs un audūeknis. Wiūpirms par Vinūsenes prowinzēs pahrwalditaju eezelts, wiņš ruhpejās par ūaūūhu labflahjibu, pamāūinaja ūemneeku nastas, atzehla wiņu gruhtās zelu taiūūchanas gaitas, gahtdaja beūdarba ūrahndneeku darbu un maiūi, uūlaboja ūkolas buhūhanu u. t. t. Uūlabodams ūemes prowinzēs ūaimneezīūto ūahwofli, Tirgō eeguwa eedūihwo-taju uūtizibu un mihleūtibu, kaut gan netruhka ari eenaida un preteūtibas no to puūes, kuri domajās zaur wiņu ūawā perūonīūtā labumā tikuūūhi aiūūahrtri. Kad karalis Ludwigs XVI. wiņam uūtizeja finansu miniūtra amatu, lai glahtu materieli un garigi ūatrizinato ūemi no poūta — wiņš ama-tu penemdamū rakūtiija karalim ūchahdi: „Wajadūigs, ka juhūu majestate ar ūawu laiūnibu apbrunojatees pret paūūa laiūnibu un turat allaūū azu preeūūhā, no kureenes nahūuūūhas tās naudas, kuras juhūs gribat ijdahwat mihle-ūeem un galma laudim, ka juhūs pee ūawas dewibas arwee-nu ari eedomajatees leelo truhūumu tautā, no kuras ūūee lihdjeūli neūūehligā kahttā jaiūūpeeū . . . Kad juhūu ma-jeūtate atūiūt preeūūhā liūtoū ūperamos ūolus par taiūneem un wajadūigeem, tad luhtūu juhūs, pastahwet zeeūhi pee tam, ka toū ari ūper, un nelaujatees nomaldinatees ne zaur kahtdām ūūalām waimanām, kahtu kahtdās reiūēs netruhūūt. ūs pats ūajuhtu pilnigi tās breeūmas, kahtdās dodos. Man buhūs ūakaro neween pret paūūām neleektibām un teem, kaū no wiņām ūmel ūew labumus, bet ari pret daudūeem aiūūpreedu-meem, kahtu ūazelas pret kahtu reformu.“ Beū bailem ūahjās Tirgō pee darba. Pawijam kahtduū 20 daūūadus nodoklus wiņš atzehla, pee tam tomehr pamāūinaja walšs parahduū par kahtdeem 120 miljoneem. ūewiūūu gahtdibu wiņš pee-greeūa teem, kaū wiūwairat zeeta. ūawu miniūtra amatu uūnemdamū, wiņš iūlaida pawehli wiūeem cerehdneem: „Kahts lai zensūhas uū to, wiūadas nebuūūchanas, ūem kūrām tauta zeeūū, atflaht un darit waldibai ūināmas.“ Bij jauūdod wiņam kahtu perūona, kaū ween kahtu labu ūabeed-rīūu darbu bij paūrahdaūuūi, lai tai par to parahditu atflah-tu godinajumu. Wiņš beidsot pat gribeja dot Franzijai kon-ūituziju, kaū to droūūi ween buhtu iūglahtbuūi no ūeelās rewo-

luzijas ajins pluhdeem. Bet glehvais karalis bija tam pretim, tadehl ka galma aprindās un qaridšneeziba tam pretojās. Tirogō frita beidsot pat nešchehlastibā pee galma. Tā tad fijiokratismam Franziijā, tāpat ari zitur, dšihwē nebija nekahdu panahkumu. Tirogō šahfirdamees no ministra amata rakstija wehl karalim: „Es luhgšehus luhdšu juhju majestati Deewa wahrdā, išfargatees no glehwulibas, ta ir karalu nelaimēs un tautu postu nešeja, ta ir ših! kas Anglijā Karli I. noveda lihdi šchajotam, un mana širšnigakā wehlešchanās buhtu, faut laiks man nedotu taišnibu, un juhš paliktut šawā tizibā, ka es paredsejis aplam un rahdijis jumš ikai cedomatas breešmas.“*) Dabujis dširdet par Tirogō likteni, Wolters rakstija kahdam šawam draugam: „Es ehm pawišam šatreekts, galwā un širdi! Jo wai mums! redšejam atnahkam šelta laikmetu, bet tagad tas atkal no-grimst dšikumā!“ Tirogō dšihwiba, kurā pehz laba pajineja wahrdeem, deguščas tikai diwi kaišlibas: „šinatne un tautas laimiba“, išdšija 1781. gada pawafarim tuwojotees. Tirogō šarakstijis ari wairakus rakstus par tautšaimneezibu, tā kahdu išstematišku apzerejumu par tautas turibas išzešchanos no fijiokratiska štahwokla škatotees, apzerejumu par šawu draugu Gurnē u. z. „Teesiba štrahdat,“ Tirogō špreesh, „ir pati pirmā, šwehtakā un neišnibzigakā teesiba; jo Deews dodams zilwekam wajadšibas, gahdaja winam ari kā palihga lihdsjekli nepeezeeshami wajadšigo darbu.“ Ar šcho išteizeenu winšch tik tuwu nokluwis preišajam wehrtibas apšihmejumam, kā neweens preešch un ne daudji pehz tam. Wina usachmumu neišdewibai pa dašai leekams par cemešlu tautas toreišejais jemais išglihtibas štahwoklis.

No frantschu fijiokrateem wehl minami wezais *Mirabō***) un *Merijē de la Rivjērs*. Pehdešais daudji neuphlejšās ar jaunās mahzibas išplatijchanu tautā. Wina aišfaziņajaja šawā laikā ari Katrina II. uš Peterburgu, lai no wina šmeltoš padomus likumu došchanaš šinā. Pehz

*) Pee Ludwiga XVI. breešmigakā kahrtā peepildijās Tirogō paregojumš: 1791. g. septembri winam bij jaapšwehr ar ašarām ažiš no revoluzijas eeweštā konstituzija un pušotra gada wehšaf — frita wina galwa sem gilotinas žirwja.

**) Mirabō bij tik leels Kenē peekritejš, ka winšch nošauza wina brihnišchigo tahšeli (tautšaimneezišto grahmatu ar usrakstu: „Tableau économique“) ar winas škaitleem, šchuihpām un šuhršuhrainām figurām par trešcho leelo zilwezes išgudrojumu (pirmee diwi: raksti un nauda).

wina mahzibas waldibas fahrtibai wajag dibinatees us zilweka dabu; wijs winas usbewums — apjargat eedjihwotaju brihwibu un ihpaschibas, bet to wislabati warot isdarit absoluta monarchija, kura sakrihtot kopâ waldneeka intereses ar wifas semes interesem — weens zilweks esot daudj weeglat lokams us labu nekâ pulks (eestats, kuru gan apgahsch peem. anafu farasi Karlis I. un II. un Jekabs II.). Scho politiskfo ideju peenehma ari ziti fisiokrati. Tatschu ne bes isnehmuma, jo, tã nupat augscham redsejam, Turgó gribeja Franzija eewest konstitutuju.

Wahzijâ dabisko sistemu sahfa propogandet Baden markgrafs Karlis Friedrichs, gan ar raksteem, gan eewesdamis mehginajuma dehs jawâ semê „weenigo nodokli“, $\frac{1}{5}$ no tihrà semes eenahkuma. Bet winsch scho reformu, kuru ismehginaja 20 gadus, neeeweda wifâ semê. Nã teoretiki wahju fisiokrati neko nepeelika klast pee frantschu usstahditam mahzibam.

Italija jau Bandinijis († 1760. g.) usswehra fisiokratu mahzibas pamatus. Kahdã rakstã, kas bija sazerets 1737. g., bet injahza klajã tãtai pehz wina nahwes, winsch prasija, ka pazelama purwainã Maremas apgabala laufschaimneeziiba, kura hij nogrimusi behdigã stahwokli. Ka dalai scho semkopibas pagrimshanu winsch isskaidroja ar wifas waltis (Toskanas) wahjo finansielo stahwokli. Wina grahamata palihdseja daudj pee swarigu reformu eeweschanas Toskanã, kur wina wahrds jo projam stahwu augstã godã. No eewehrojamakeem italeeschu tautschaimneekeem, kuri atradãs sem jaunlaifu gara eespaida, minams Befarija († 1794. g.). Wiswairak winsch kluwis pasihstams ar jawu slaweno grahamatu „Bar noseegumeem un fodeem“, kura padarijusi winu, pehz Woltera spreeduma, par wifas Ciropas labdari. Kreewijas keisareene Katrina usaizinaja winu us pastahwigu dsihwi Peterburgã; lai winu aisturetu dsintenê, Austrijas waldiba Lombardija nodibinaja winam fewischku tautschaimneeziibas mahzibas kreshlu. Jau eepreefsch, 1755. gadã, Italija nodibinaja preefsch tirdsneeziibas un mehaniškajam mahsklam fewischku katedri slawenajam tautschaimneekam Dschenowesijam — ta bij pirmã tautschaimneeziibas profesura Ciropã; otro nodibinaja 1758. g. Stokholmã, treschã bija nupat minetã Befarija profesura. Austrija Jofefs II. un Sweedrija Gustaws III. weizinaja fisiokratiskã idejas. Pirmejais ar jawam reformam sozialpolitiskã un tautschaimneeziiskã laukã jawas semes isglahba no rewoluzijas wisneem.

Polijâ fisiokratizma mahziba isplatijâs deefgan dšihwi aif ta eemeſla, ka tur jemkopiba bija gandrih weenigâ eedšihwotaju nodarboſchanâs, un jau 16. gadu ſimteni ſtarp poſeem bija isplatijufees brihwâs labibas tirdſneezibas ideja. Beſ tam poſu augſtakâs ſchiras 18. g. ſimteni loti labpraht peeſlehhjâs frantſchu filoſofijai un ſinatnei. Wairaki frantſchu fiziokrati nodſihwoja pa laikmeteem Polijâ un bija tur labi paſinas. Wairaki poſu mahziti wihri bija dabifkâs ſiſtemâs peeſriteji.

Reewijâ nebija ſkaidru fiziokratizma peeſriteju, bet ſchis mahzibas eeſpajds dšihwê daſchadâ ſinâ bij ſajuh-tams Katrinâs II. waldibas pirmajā laikā. Fiziokratizma ideja isplatijâs wiſpirms ar frantſchu apgajimibas laikmeta literaturu. Katrina ar to wareja eeſpiſhteem no Wol-têra un Enziklopedijas rakſteem. Sawâs pawehlês ta pee-greeſa jau leelaku wehribu laufſaimneezibai, ka ari brih-wai tirdſneezibai, ſinams, ar daſchadeem aprobeſhojumeem. Sawas waldibas pirmajā laikā wina atzehla ari fabrikâm agrâ dabwatâs priwilegijas, iſnihzinaja fabriku zelſchanas monopolus, tâpat wina nodoklu paweeġlinajumus, beidsot ar 17. marta 1775. g. manifeſtu eeweda brihwâs konkurenzes prinzipu, iſnihzinaja pee ruhpneezibas eeſtaſchu eerihko-ſchanas tonzeſiju ſahrtibu un ſewiſchto nodoklu ſiſtemu fab-rikâs un ſawodôs. Tai paſchâ laikā iſdewa paſeminatu ta-rifu pretſchu eewefchanai no ahrſemem. Beidsot, keiſareenes aptahrtnes perſonu intereſi par fiziokratizma mahzibâm rahda tas, ka 1765. g. nodibinaja Peterburgâ — pehh zitu Ciropas ſemju parauga — brihwprahtigu ekonomifku bee-dribu. Uſ keiſareenes wehleſchanos ta iſſolija godalgu par labako eeſuhſtito rakſtu par ſemneeku ihpaſchumu; ee-nahza wairaki rakſti, ſarakſtiti fiziokratizma garâ, kas atra-da beedribas peeſriſchânu. Ar D. A. Goliſzina, toreiſejâ Reewijas ſuhtnu pee Parifeſ galma, palihdſibu iſſuhſtija pat no Parifeſ uſ Peterburgu no Didro eeteikto fiziokratifkâs ſkolas preekſchſtahwu Merſjê de la Riwjeru, kurſch ar ſawu edomigo uſſtaſchichanos atſtahhjo loti ſliktu eeſpajdu uſ keiſareeni. Pehz 8 mehneſchu uſtureſchanâs Peterburgâ wi-nu aiſſuhſtija atpaſal uſ Franziju, un no ſcha laika Katrina ahtri aidſija preekſch fiziokratizma mahzibâm. Sawâs pri-watâs mehſtulês wina ſchehlojâs (ap 70. g. widu), ka „ekonomifſti“ winai uſmahzotees ar ſaweem padomeem, ſauz winus par „mulkeem“ un blaureem“ un pee gadijuma par teem pat noſmejas. „Neefmu daſchadu aiſleegumu peeſri-teja — wina tagad rakſta, — bet domaju, ka daſchi no

wineem eewesti ar to noluhku, lai nowehrstu kahdus launumus, un nebuhtu prahtigi, bet gan pahrsteidjigi, tos atzelt." Wina pretojās pilnigas swabadas labibas tirdneezibas eeweschana un pat eescheju pilsehtu nodoklu atzelshanai. 80. gadās Katrinās politika tirdsneezibas un ruhneezibas finā piluigi pahrgrosijās pretim fisiokratisma eeskateem. Kreewu šabeedribā fisiokratisma, kā sinamas politiski-šaimneeziskās mahzibas idejām nebija nekahda eewehrojama eespaida: aijnemta politiskām un filosofiskām idejām, wina maš wehribās peggreesa politiskai ekonomijai. Kad tahda interese pamodās, 19. gadu simtena šahumā, tad tautšaimneezibas mahzibā waldbija jau Adama Smita idejas, kuras nu eespedās ari Kreewijā.

Fisiokratisma šabeedriško lomu apšpreeschot wiši wehsturneeki neiffakas meenadi, isprasdami daschadi wina šakaru ar atšewiškām šabeedribas šchirām. Meschaubigi tas, ka fisiokrati isturejās naidigi pret šabeedribas kahrtu šastahwu, pret muichneezibas priwilegijām un zitām preeschrozibām. Dajchi wehsturneeki usšwer šewiškai wianu leelo tautas mihlestimu. Fisiokratu rakstu isdewejs 19. g. simtenī, Dērs, leek wineem par nopelnu, ka wini „usstahdijuschī leelo taišnibas un netaišnibas problemu“ šabeedriškās šakarās un šchāi finā „nodibinajuschī šewiškū šabeedrišku morali, kahdas agrāf nebijis“. Šaunakais sozjalisma wehsturneeks Lichtenbergs šaka, ka „šawā finā fisiokrati ispilbijuschī tahdu pašchi lomu, kā tagad sozjalisti, tadehl ka wini zentuschees atšwabinat darbu un aishargajuschī šabeedriškās taišnibas teešibu“. Ne tik tahlu šawās atšaukšmēs eet wahzu rakstneeki (Rauzs, Scheels, Rons u. z.), bet ari wini usšwer to, ka fisiokrati simpatisejuschī ar gruhdeeneem un apšpeesteem. Patešibā fisiokrati gan bija, kā jau to Luijs Blans nojehdja, neapsinigi huršchwašijas intresu aishtahwji; Markšs špreesch, ka „fisiokratiskā sistema bijuši kapitalistiskās raschojchanas kahrtibas pirmais sistematiskais šastahdijums.“ Teešcham fisiokrati propagandeja leelšaimneezibas: jau Renē atšina par pareišako kahrtibu, ka apštrahdajamo šemi šaweeno leelakās šaimneezibās, kuras eewem turigakee lauffšaimneeki (riches cultivateurs); tikai turigee fermeri (šaimneeki), pehz wina domām, ir tautas dišchums un špehks, tikai tee war dot darbu strahdneekem un šahdišhās ušturet laudis. Šee tam Renē pašaidro, ka šem „turiga fermera“ naw pašaprot strahdneeks, kas paš ar, bet šaimneeks, kam par strahdneekem algadjchi; wišiem šihššaimneekem wajadseja pahr-

wehrstees par strahdneefem, kas strahdaja pee leelajeem
faimneefem, kuzi bij „ihstee lauffaimneeki“. Fijiofrati bee-
schj ween, runadami par rajshotajas lauschu schkiras intere-
sem, ar to saprot tikai „faimneefus“. No tam tahlu neda-
reja buht paruhpefchanas taisni par wineem — un patee-
scham Kenè dod waldbai padomu, peefschirt faimneefem
daschas preefschrozibas, lai tee, turibâ eefuhluschees, neat-
stahthu lauffaimneezebibas darbibu un nekertos pee zita amata.
Ruhpejotees par tautas eenahfumu pawairofchanu, kas
pehz fijiofratu eefkateem radas tahdejadi, ka katra atfewis-
ka faimneefa eenahfumi pawairojas, wini atfina strahdnee-
fu stahwofla uflabofchanu waj ne weenigi tadehl par waja-
dsigu, ka tautas labâ wajadsjeja zif eefpehjams daudj rascho-
jumu. Gahdat par strahdneefu algas paaugstinafchanu ne-
mas nestahweja fijiofratu nodomâ: Kenè dod padomu, pee
lauku nokopfchanas nemt no ahreenes eenahfufchos strahd-
neefus, kas strahdajot par lehtaku mafju nekâ frantschu
ftrahdneki, tahdâ kahrtâ raschojumi isnahfichot lehtaki un
faimneefem un waldbai atritichot wairaf pelnas; reijè
ar to wairofchotees ari tautas fpehfs un strahdneefu darba
algas fonds, kas gahdajhot strahdneefem zif eefpehjams
labaku stahwofli. Tahdâ kahrtâ fijiofrati neprata schkirt
kapitalu fakrahfchanu no semes ihpafschneefu un leelgrunt-
neefu eedsihwofchanas mantâ: redjedami wisapfahrt ti-
kai nabadsibu, wehledamees pazelt tautas turibas stahwofli,
wini greefa wehribu tikai uf semè atronamo preefschmetu
fkaitu, nemas neeweherodami wina isdalifchanu. Kapitalu
wajadsiba wina mehle pahrwehrtas par kapitalistu waja-
dsibu. Starp fijiofratu mahzibam, kas bija labwehligas
widejam schkiram, un wina tautas mihlestibu, kas parahdi-
jas darbos, ir deefgan leela starpiba un pretruna. Wispir-
mais uf to aisrahdija sozialisma mahzibas fludinatajs
Luijs B l a n s, peem. par Lirgò fpreesdams schahdi: „winsch
ne arweenu konsekwenti ispidbija fawu mahzibu prinzipus;
neteefafim wina par to, jo tas taisni nahf winaam par fla-
wu.“ Politifkâ sinâ fijiofrati stahweja uf apgaisnibas ab-
solutifma redjes stahwofla, kâ to redsejam pee Merfjè de la
Riwjèra fpreeduma. Fau Kenè, prahtodams par fawu teo-
riju istwefchanu dsihwè, tureja par wajadsigu prafit tahdu
fpehfu, kas waretu wina nodomus realifet. Winsch prafija
weenotu un neaprobefshotu waldbibu, kura waretu ar fek-
nem stahtees pretim wisam atfewischkam waram un interesem,
kas nefafriht ar wispahreju labumu. Tomehr ar abfolute
waru fijiofrati faprata wairaf t a h d u f p e h k u, k a m

buh tu janowe hrŝch wiŝs, kaŝ trauzè „da-
biŝko ka hrŝibu“, nekà tahdu, kam buhtu kaŝ jaunŝ ja-
rada. Šahai ŝinà intereŝanta Katrinaŝ II. ŝaruna ar Mer-
jè de la Rivjèru. „Bee ka hdeem noteikumeem jatu-
ras,“ keiŝareene praŝija fraŝtŝchu tautŝaimneekam, kuruŝch bija
ataizinatŝ par padoma deweju liŝumdoŝchanaŝ leetàŝ, „ja
grib iŝdot tautai wiŝderigaŝoŝ liŝumus?“ — „Iŝdot liŝumus
— taŝ tahdŝ uŝdewumŝ, keiŝareen, ka hdu Deewŝ neweenam
zilwekam nau uŝlizis,“ ŝiŝiokratiŝkaiŝ tautŝaimneekŝ atbilde-
ja, uŝ kam Katrina no jauna jautaja, ko tad wiŝŝch turot par
walŝtŝ ŝinatneŝ uŝdewumu. „Walŝtŝ ŝinatne ta — wiŝŝch
atbildeja, — atŝiht un iŝteikt liŝumus, kuruŝ Deewŝ patŝ ee-
ŝiŝhmejiŝ zilweku ŝabeedribà; tahlaŝ eet buhtu par leelu ne-
laimi un piŝnigi pahrdroŝchŝ ŝoliŝ.“

ŝiŝiokratu mahzibai bija eeŝpaids uŝ
fraŝtŝchu rewoluziju. „No wiau widuŝ —
ŝaka Blankiŝ ŝawà „Politiŝkàŝ eŝonomijaŝ weh-
ŝturè“, — ŝauza pehž wiŝam tam ŝabeedriŝkam reŝor-
màm, ka hdaŝ eeweda waj ŝahka eeweeŝt Ćiropà 80
gadu laiŝà; war pat ŝazit, ka ar maŝeem iŝnehmumeem
fraŝtŝchu reoluzija nebija neŝaŝ žitŝ, kà wiau teorija dŝiŝhwè
eeweeŝta.“ Luiŝ Blankŝ, kaŝ ŝiŝiokratus tureja par
widejo ŝchŝiru intereŝu aiŝŝtahweem, kuru weenaŝ ariŝtokra-
tiŝaŝ weetà gribot eeliŝt žitu, jaunu, ka deŝt wiau mahzibu
noŝauza par „nepateeŝu un biŝŝtamu“, tomehr ŝlaweja wi-
nuŝ kà to jauno ideju ŝludinatajuŝ, kuruŝ atneŝa jaunà laiŝ-
meta pahrgroŝibaŝ. „Ćonomiŝti — ŝpreeeŝ Tokwiŝ ŝawà
rakŝtà „Wežà ka hrŝtiba un rewoluzija“ — wilka wehŝturè
maŝaŝ ŝpihdoŝchu lomiu nekà ŝiŝoŝofi; warbuht ka wineem ari
bij maŝaŝ eeŝpaids, nekà pehdejeem, uŝ rewoluzijaŝ iŝzel-
ŝchanoŝ — un tomehr domaju, ka par ŝcho eeŝpaidu wiŝlaba-
ti war ŝpreeeŝt pehž wiau rakŝteem. Daŝchi no wineem atte-
loja to, ko war ŝew eedomateeŝ; žiti aiŝrahdiya uŝ to, kaŝ
buhtu daramŝ. Wiŝam eeŝtahdem, kuruŝa rewoluzijai nahžàŝ
uŝ wiŝeem laiŝeem ŝagraut, wini ŝewiŝchki ŝiŝwi uŝbruka; ne-
weena no tam wiau ažiŝ neatrada ŝchelaŝtibu. Turpretim
wiŝaŝ taŝ eeŝtahdeŝ, kuruŝa war eeŝkatit par jaunàŝ kuŝtibaŝ
nodibinajumeem, ŝiŝiokrati jau agrak daudŝinaja un aiŝŝtah-
weja.“ ŝiŝiokratu rakŝtòŝ Tokwiŝ atron ir 18. g. ŝ. darbonu
nahkoŝcho „rewoluzinawo un demokratiŝko temperamentu“,
ir „beŝmehrigo nižibu pret pagahni“, ir tižibu uŝ wiŝŝpehži-
gu walŝti, kaŝ nomehrŝiŝ wiŝu launumu. Apŝwehrdamŝ
ŝiŝiokratu wiŝpahrejo noŝiŝmi, ka hdeŝ no wiŝjaunakaŝeem
wiau mahzibu iŝtirŝatajeem (Marŝlewŝkiŝ) noŝauž

winu atjewiſchſos eefpaaldus uf dſihwi par „fijiofratiſma re-
 woluzionareem bazileem“. Drufku zitadi iſturas leelakâ
 dala wehſturneeku pret ſchis mahzibas ſkaidri ſinatniſko da-
 lu. Behz Smita leelâ darba „Tautas bagatiba“ klajâ nahſ-
 ſchanas, Kenê ſkola krita pilnigâ aiſmahrfchâ, kaut gan
 daſchi peeſriteji winai uſturejâs wehl ari 19. gadu ſim-
 teni: tâ Dipons de Nemûrs lihdi ſawai nahwei (1817. g.),
 trihsdeſmitôs gadôs S. Djutans u. z. Tautſaimnee-
 zibas klafiſkâ ſkola iſturas wiſpahrim atraidoſchi pret fijio-
 kratifma mahzibu, tatſchu ne arweenu dibinati. Marxſ
 ſawâ „Kapitalâ“ deefgan beefchi runâ par fijiofrateem ar
 ſimpatiju; daudſais zitatu ſkaiſ ween rahda, zif angſtu
 winſch daſchlahrt tura ſchos klajiſkâs ſkolas preeſchtetſchus.
 Daſchôs atgadijumôs winſch atron pat weenu otu jautaju-
 mu pee wineem dſilaki un konſekwentaki iſſtrahdatu nekâ
 pee A. Smita. Kaut gan fijiofratiſma pamata ideja, ka
 tikai daba ween eefpehj mantas dot, bija aplama un ſawâs
 pehdejâs konſekwenzês wareja noweſt pee leelam kluhdâm,
 tomehr ſchi mahziba daudſko paſpehjuſi pee
 laufſaimneeziſbas pazelſchanas un ſem-
 neeku ſtahwoſkla uſlaboſchanas zaur flau-
 ſchu un zitu naſtu atzelſchanu, ſas ſewiſchki
 ſmagi uſgulâs maſa wihra plezeem. Behz mahzitâ tautſaim-
 neeka R u h l a n d a wahrdeem, Kenê ſawâ domu gaitâ
 un ſawôs domu flehdſeenôs eſot aiſſteidſees tablu preeſchâ
 ſawam laifam, jo tikai wehl jaunlaifu kulturalas tautu ſaim-
 neeziſkâ attihſtibâ eefahfotees tas laifmets, kura labâ Kenê
 pateefibâ eſot domajis un rakſtijis.

A. Smita jeh ruhpneeziſkâ ſistema.

Aſtonpadſmitâ gadu ſimtena otrâ puſê, kad parahdi-
 jâs un iſplatijâs fijiofratu mahziba, dſihwê wehl maſ iſſta-
 tijâs pehz ſchis mahzibas. Wiſâ Eiropâ waldbija ſtingra
 aiſleegumu ſistema un aſſpeediqâ eefſchejâ aiſgahdneeziſba.
 Pa tam ſem waldbibas aiſſardſibas eefpaida wiſur, bet
 ſewiſchki Anglijâ, augtin auga ruhpneeziſba. Zau 17. g. ſ.
 ſahkmâ Anglijâ ſahka nodibinatees leelas manufakturas,
 kuras ſaweenodamas weenâ kopâ pulka ſtrahdneeku, pawai-
 roja raſchibu zaur ſtipru darba dalifchannu. 18. g. ſ. otrâ
 puſê leeli teknikas jaunigudrojumi un papildinajumi
 dewa manufakturas pretſchu raſchoſchanai jaunus ſpehſus.
 Sewiſchki ſwarigs bija Uatta twaika maſchinas iſgudro-
 jumš un winas peeweenojumš 1785. gadâ pee wehrpja-

mām maſchinām, kuras neilgi preeſch tam bija iſgudroju-
ſchi Sargriofs un Urfraits. Tagad weena pati maſchina
wareja dſiht 50,000 wahrpſtes! Schai paſchā laikā Robeks
ſahka dielſi kauſet ar ogļu palihdſibu, Uedſchwuds atrada
mahkſlu, pagatawot lehtas un labas podneeka prezes,
Brindlijs ſaweenoja ruhpneezifkos zentrus zaur kanaleem
ar juheru u. t. t. Tā ka 18. gadu ſimtena leelakee iſgudro-
jumi nahza no angleem, tad Anglija ari pirmā ſahka baudit
wina labumus, kas winas iſſtrahdajumu ruhpneezibai ar
weenu rahweenu ſagahdaja pahrſwaru par zitu ſemju ruhp-
neezibām. Schahdā ſtahwoſki merfantiliſma politikas ſpaidi
tikai wareja kawet un kawēja Anglijas ruhpneezifko waru.
Niſleegumu ſistema, kahda walddija wiſās Eiropas walſtis,
trauzeja Anglijas tirdſneezibu, angruhtinadama winas ra-
ichojuumu pahrdoſchanu. No otras puſes raugotees, merfan-
tiliſkā politika trauzeja atkal paſchā Anglijā jauno techniſko
iſgudrojumu iſleetoſchanu. Tadehl pilnigi ſaprotama jaunā
brihwibas kuſtiba, kura parahdijās uſ ahreeni Rorta, Petti-
ja un jewiſchi filoloſofa Juhma rakſtōs. Wiſi ſaprata, ka
wezee ſaimneezifkās dſihwes rahmji par ſchaureem. Domas
mekleja jaunu iſeju, jaunu ſaimneezifku ſistemu, kuru ware-
tu noſtahdit blakus merfantiliſma ſistemai. Scho uſdewu-
mu iſpildija Adams Smits, ar to palikdamis par
weenu no leelakeem laukſaimneezibas teoretikeem wiſā
paſaulē.

Smita ſazerejums „Tautu bagatiba“, kūrā winſch
iſlika ſawas ſaimneezifkās teorijas, peeſkaitams eewehro-
jamakeem zilwezes gara raichojuumeem. Boſis ſawā
„Anglijas ziwiliſazijas wehſturē“ to noſauz par ſwarigako
grahmatu, kahda ween jel kad ſarakſtita, peebilſtot, ka autors
ar ſchis grahmatas klajā laiſchanu eſot wairak weizinajis
zilwezes laimibu nekā wiſi politiķi un likumdeweji kopā
ar ſawu walddiſchanas mahkſlu. Paſihtamais angļu taut-
ſaimneeks, labakā tautſaimneezifkā ſhurnala iſdewejs Ang-
lijā, Walters Bedſchots iſſakas par Smita ſazere-
jumu, ka neweens zits filoloſofiku domu raichojuums, atſkai-
tot warbuht kahdas tizibas ſistemas, kuras te warot peelih-
dſinat, neeſot darijis ne tuhſtoto daļu ta eeſpaida, kahdu
„Tautu bagatiba“. „Bateizotees ſchim ſazerejumam katra
angļa dſihwe kluwufi pawiſam zitada un labaka.“ Tamlihdſi-
gi ſpreeſch ari wahzu tautſaimneeks Roſchers: „Weh-
ſturē buhs maſ tahdu veemehru, kur weſels ſinatnes ſarſ
zaur weenu wiheru un wina weenu iſlaiſtu grahmatu tik
iſhālaikā buhtu ſpehris tik leelus un ſpehzigus ſolus uſ preeſ-

ſchu, kà tautſaimneeziabas mahziba ar Adama Smita galweno rakſtu.“ Politifkàs ekonomijas wehſturneeks *R a u z s* ſcho rakſtu noſauz par tahdu, kahds tif reis pa tuhſtoſcheem ga-
deem parahdotees klajà. War buht, ka peewestàs atſauk-
mes pahrpiphletas, bet katrà jinà to wihru autoritate, kas
winaš iſteikufchi, galwo par to, ka ja ari winàs wišs nau
pateefiba, tad tatschu leela daſa gan. Ja tà, tad jajautà, kur
meklejams ſcha leela eeſpaida noſlehpums, kuru darijis
weenfahrſchais Skotijas profefors, kura dſihwe newar uſrah-
dit neko atſewiſchu, ſpichdoſchu, jo ta noritejuſi tikai wina
fluſajà ſtudiju iſtabà.

Smita eeſpaida galwenaus zehlonis meklejams eeſch tam,
ka winſch ſewi bija uſnehmis wiſus ſawa laikmeta labakos
zenteenus. Wišs tas, preeſch ka dſihwoja un uſ to zentàs
18. gadu ſimtenis, atrada Smità pareiſu iſteizeju un apdah-
winatu iſſkaidrotaju. Wišs Smita darbòs ſpichd zauri kaiſla
mihleſtiba uſ brihwibu un eenaidš pret katru ſpaidu, kahdu,
wiſadus eemeſlus iſgudrojot, uſleek zilweſs zilweſam.
Winſch dewa rokà oſoſizijai, kas uſſtahjàs pret waldibas
pehrinderibu un patwaribu, — un tahda preteſtiba modàs
un ruhga katra 18. g. ſ. zilweſa dwehſelè, — eewehrojami
ſkaidrus un ſpehzigus peerahdijumus. Winſch janehma ſawa
laikmeta labako zilweſu gara domas, pahſtrahdaja tàš pat-
ſtahwiqi, un ſalika tad kopà kahrtaiqà ſiſtemà to, kas lihds
tam likàs buht kà iſkaiſits un ſarauſtits.

Dſila draudſiba ar anglu filoloſofu un wehſturneeku
Zuhmu*) un tuwaka eeſpahiſchanàs ar ſiſtofrateem
1765. gadà, kad Smits uſturejàs Pariſè, minu noweda to
ideju laukà, kuràm peedereja nahſotne. Paſtahw daſchadas

*) Sawà tautſaimneeziabas grahmatà Smits dehwe ſawu drau-
gu par „wiſa tagadejà (XVIII) gadu ſimtena wiſſlawenako filoloſofu
un wehſturneeku“. Wina rakſturu Smits zeentija tif augſti, ka pehz
daudš gadu draudſibas, kas nobeidsàs tif ar Zuhma nahwi, winſch
nodewa par winu, Zuhmu, leezibu, „winſch nokluwis tif tuwu pil-
nigi gudra un tiſuntiga wihra idealam, ziſ ween tas war buht ee-
ſpehjamš wahjan zilweſam.“ Zuhma rakſturifkàs ihpaſchibas wi-
ſai ſwarigas ſaimneeziſko pehtijumu wehſturè: pimefahrt wina me-
tode, weſt ſakarà ſaimneeziſkos jautajumus ar wiſàm ſwarigatàm ſa-
beedriſkàs un wiſpahrjo dſihwes intereſem, un otrfahrt wina zenſcha-
nàs, eenest wiſà ſcho jautajumu pehtifchanà wehſturifku garu.
Smalti winſch iſſkaidro ſaimneeziſkàs darbibas daſchado noſaru ſaw-
ſtarpejos ſakarus, kà ari rakſchochanas un tirdſneeziabas progrea
eeſpaidus uſ wiſpahrjo ziwiliſaziju, attehlo tahlat leelo ſtarpibu
ſtarp ſenatnes un jaunlaidu dſihwes weideem un nepalaiſch neapſta-
titu gandrihš neweenu parahdibu, kas ihpatneja kahdam ſinamam at-
tihſtibas paſahpeenam, kuru winſch pahrrunà.

domas par Smita stahwokli pret fiiiofrateem; daschi winu tura waj tik ne par Kenè mahzibu atgremotaju. Schis usstats pahripihlets: Smits loti daudi jautajumôs atschiras no fiiiofrateem. Bet taisniba ari ta — ko ari pats Smits atsinàs, — ka tiklab winich, ka fiiiofrati djinàs pehz weena un ta pascha mehrfa; wini karoja pret fabeedribas eenaideeem un zentàs pehz weeneem un teem pascheem zilweku patstahwibas un brikhwibas idealeem. Ja, Smita zeeniba pret Kenè bija tik leela, ka, pehz D. Stjuarta, Smita mahzevla un biografa apleezibas, winich buhtu Kenem dahwajis jawu grahmatu „Tautu bagatiba“, ja tikai fiiiokratijas mahzibas nodibinatajs tai laikâ wehl buhtu dsihwojis. Smits taisni atshstas, ka Kenè sistema ar wisam winas nepilnibàm wairaf tuwinotees pateesibai nekâ zitas tautfaimneeziabas mahzibas, kas lihds tam bija parahdijuschàs. Dihdsigi fiiiofrateem Smits tureja par jawu galweno usdewumu, nosodit pastahwojcho waldbibas ajsghadneezibas politiku. Tatschu leelu darbu winich pastrahdaja ari ar to, ka dewa ko jaunuu, labaku weetâ, pamatigi isstrahdatas analises par wiseem toreis dsihwè kustinatèem faimneeziiteem fakteem un idejam.

Utrfahrt N. Smita leelais eespaiids us wina laika fabeedribu wedams sakarâ ar wina rakstu jawadibàm. Pee Smita politiska ekonomija stahweja wehl dabiskâm faitem weenota ar zitâm fabeedrisikâm sinatnem, kas pee leelakàs dalas wina pehznahzeju wairs nebija tà. Mahzibu par tautu bagatibu Smits usstatiija ka dalu no wesela morales filosofijas kursa, kurich sastahweja no tschetreem arodeem: dabiskàs tizibas mahzibas, etikas, teesleetu praschanas un politiskàs ekonomijas jeb tautfaimneeziabas. Kurja diwas pirmàs dalas Smits usnehma jawâ eewehrojamâ rakstâ „Likumigo juhtu teorija“, kas isnahza 1759. g., kad winich bija par logikas un morales filosofijas profesoru Glasgowâ. Kas sihmejas us teesleetu sinatnes lekziju, tad ta naw usglabajutees, bet ipreeschot pehz wina mahzevla, profesora Milara wahrdeem, tajâ winich sekojis flawenâ frantschu politika Monteskjè († 1755. g.)* planam un rahdijis teesisko ideju un eestahschu pastahwigu attihstischanos un isweidoschanos,

* Monteskjè (Montesquien) nodibinaja filosofiskimehsturisika skolu walstu un tautu dsihwè, kura, faktus dsiki un smalti istirfajot, peerahda kulturelo apstahstu eeschejos sakarus un pamatus. Winich neispehtija pastahwojchos likumus, kas pahriwalda zilwekus un winu fabeedribas administratiwâ un teesiskâ sinâ, tee bij pasihstami jau preesch wina, bet atklahjot atsinu, ka wisas fabeedrisikas parahdibas padotas finameem dabas likumeem.

ſahkot no pirmatnejiem laikeem lihdi augſtafajai ziwilifazijai. „Tautu bagatibâ“ neatradâs ween aprakſtita tautſaimneezibas mahziba, bet beſ tam treſchâ grahamatâ — wefels wehſturifks apſkats par zehloneem, kas Eiropu nomadijufchi no winas pirmatnejâ barbarifkâ ſtahwokla lihdi winas tagadejam attihſtibas pakahpeenam, zeturtâ — kritifka par tagadejo ruhpneezifko likumdoſchanu un politiku, un peektâ — ſihks apzerejums par eefſchejo pahrwaldi un finanſu leetâm. Tâ tad 18. gadu fimtena ſinfahrigajam zilweſkam ſchi grahamata bij kâ enziklopedija, kura ſaweda ſakarifkâ ſahrtibâ wiſas wina ſinaſchanas un rahdija winam noapalotu paſaules uſſkatu.

Sapeefihmê wehl, ka Smits feh râs pee ſawas leelâs grahamatas ſarakſtiſchanas tuhlin pehz tam, kad bija pahrzelojis no Parifēs, kur winam iſnahza tuwâ eepaſihſchanâs ar wadoſchajeem ſijiokratifma wihtreem un ziteem eewehrojameem gareem. Atteizees no ſawas profefuras, wiſch nometâs pee ſawas mahtes*) — wiſch bija un palika neprezejees, tâpat kâ Kantſ un Humboldtſ — un tur klufumâ deſmit gadus ſtrahdadams ſarakſtija ſawu leelo darbu.

Rahds bija Smita paſaules uſſkats, kuram bija nolemts drihſi ween kluht par wiſu iglihtoto laufchu uſſkatu?

— tahlat, ka tatra tauta un tatrſ laimets radijufchi un turpmat radis ſawus ihpatnejus weidus un likumus, kâ ari ar ſawu ſmalſko analifi, ar kuru tas atſchketinaja politifkos un teejifkos jehdſeenus, wiſch eerahwis politifkai ſinatnei jaunus zefus, kas atſchfiras no dabas teejibu mahzibas zeſeem, un paplaſchinajis eewehrojamâ ſahrtâ ſozjologu un tautſaimneefu pehtijumu laufu.

*) A. d. Smitam tehws, ſihks muitas eerehdnis, nomira jau preeſch wina dſimſchanas (1723. g.) Mahte Smitu ruhpiigi audſinaja un winai uſ dehlu bij leels moralifks eefpaids: wiſch wiſu ſawu muhſchu bija mihtſas, peelahwigas dabas, druſtu bailigs un ſtipri iſkloidigs, mihleja weentulibu un klufumu. Wina mi ſitai, newihriſchſikigai dabai par eemeſlu uſleek ſtarp zitu to, ka wiſch pehz Zuhma nahwes atteizees uſnemtees uſ ſewi daſchu wina raſtu iſdoſchanu, tam bija pretreligioſs rakſturs, un wina neuſtizeſchanos ſawu mihtlato ideju iſweſchanai dſihwê, wina padoſchanos kompromiſeem. Bet taiſni pehdjajis eemeſls patweizina ja Smita mahzibu aſtrahu eewefchanu dſihwê. Wiſpirmat Smits bija nodomajis ſagatawotees garidneeka amatam, bet tad ſcho nodomu atmata, un, uſ ſtotiju atgreſeſes, ſahka mahzit ſilofofiju. No 1748.—50. g. wiſch laſija Edinburgâ retorikas un eſtetikas leſzijas, ahropus uniwerſitates, kur ſchoſ preeſchmetus nemahzija. 1751. g. winu eezehla Glaſgowas uniwerſitatê par logikas profeforu un drihſi pehz tam wiſch dabuja turpat morales ſilofofijas katedru. Pehz wina tautſaimneezifkâs grahamatâs klajâ iſnahſchanas waldiba winu peenehma par ſawu eerehdni. Trihs gadus preeſch wina nahwes winu eezehla wehl par Glaſgowas uniwerſitates rektoru.

Smitam nebij weegls usdewums pateikt, kahdâ kahrtâ no atfewisçku perjonu puhlêm zelâs tas farejçgitais pulks parahdibu, kuras dehwe par tautas çaimneeçibu? kas no-kahrtu jçhos jewisçkus darbus un dod teem sinamu weeni-bu? Agratâ wehsture dewa uš tam diwejas dasçhadâs atbil-des. Wisweenfahriçkatâ atbilde bija ta, ko dewa muhçu itdeenišçkee peedsihwojumi atfewisçkâs çaimneeçibâs. Tâ-pat tã mahjâs kahrtibu ustura çaimneeçs ar çawu perjonigo rihtošçhanos, tã ari wejelâ çabeedribâ atfewisçku darbibu weeniba çasneedsama, rihtojotees kahdai augstaki stahwošçhai warai, kas loka wiçu uš wispahribas labu. Atfewisçkâs perjonas pehç jçha uskata ir neipehçigâs un neçapratigâs, pat pehç çawas dabâs çamaitatas, lai paščas par jewi, beç waditaja roças waretu eet un ko darit çabeedribâ. Tã ņa-tijâs uš zilweçu widus laiču teejiba un pilņçhtu un zunņtu pahrwaldibas praktika, taħds pats uskats bija ari mer-çantiliņmam; tã atbild uš augņçhejo jautajumu ari wiças ça-beedriņkâs siņtemas, jçhtot no Platonâ. Smitis, çasçanâ ar weçelu pulku 18. gadu ņimtenâ filosoçu un tautņçaimneeku, dod uš jçho jautajumu pawiçam zitudu atbildi. Pehç wiņa domâm çaimneeçiņkâs dsihweç pamatõs a-ronama çawa patstahwiņa eekņçheja kahr-tiba, kura rada çasçanu ņarp atfewisçko perjonu darbiba, beç kahdâs waldibas rihtošçhanâs. Çaimneeçiņkâs kopdsihweç eekņçhejâ kahrtiba — pehç wiņa domâm — çasneedsama, atfewisçkâm perjonâm brihwi darbojotees. Gudrâ daba eepoteçuņi kaçrâ zilwekâ neapņlahpejamu zenņçhanos, ušlabot çawu stahwoņli; wiņçh zenņçhas çawâ çaimneeçiņkâ darbiba eeguht wisleelako labumu jeb, kas tas pats, çanemt wisleelakos eenahçumus pee wiçmaçakeem iņdewumeem. Paçtahwiçi liņdamis jewi waditees no jçha çaimneeçiņkâ aprehçina, zilweks arweenu iņraugas taħdus darba weidus un taħdu çawa kapi-tala iņleetošçhanu, kas wiņam ņinamâ laičâ un weetâ wiç-eeneçigaki, un tuħdal atstahjas no teem, kaç jçhis eeneçibas wairs naw. Peeturedamees pee ņinama darba weida, zil-weks ap to çakopo wiças çawas domas un wiçu çawu griçu un iņleeto wiçlabakos techniņkos liħdņçklus, lai raççojums iņnaçhtu wiçpilniçgaks. Kad zilweçam wajadņigs çawus ra-ççojumus mainit, wiņçh pehç tãm paščâm muhņççigi wiņa eekņçheenē peemihtošçhâm çaimneeçiņka aprehçina intereçem zenņçhas uš to, lai çawus raççojumus dahçgaki pahçdotu un ņweççhus lehtaki eepirçtu. Kad zilweçam wajag zitus pee-nemt waj paščam staħtees darbâ, atdot waj çanemt leeto-

ſchanâ ſemi, waj kapitalu, tad wiſôſ ſchais gadijumôſ wiſſch pehz ta paſcha aprehkna rihojas tâ, ka galu galâ eeguhſt wiſleelako eenahkumu pee wiſmaſakeem iſdemumeem. Wahrdu ſafot, fur ween greeſchamees, wiſur ruhpneeziſfajâ dſihwê redſam, ja zilweſam dota brihwiba, wiſſch iſraudſiſees arweenu wiſlabako zelu un darbibas weidu. Pati daba, eelidama winâ nepeezeefchamas wajadſibas un winu apdahwinadama ar ſapraſchanu, ruhpejuſees par ſchahdu wina darbibas wirſeenu.

Bet Smits ne tikai ween tiz, ka zilweſs, atlaiſts ſawâ wakâ, inſtinktiwi wehlaſ un ari prot atraſt ſaimneeziſkâ dſihwê ſew wiſlabako zelu; wiſſch ari bija zeeſchi pahrlleezinats no tam, ka tas darbibas weids, furu zilweſam leef uſnemtees wina perſonigais labums, ari wiſwairaf ſakriht ar pateefajâm wiſpahribas intereſem. Schi druſku miſtiſka doma par kahdu dabifku, ahropus zilweſa gribas ſtahwoſchu liſumu, pehz fura atſewiſchku zilweſu darbiba wirſas uſ wiſpahribas labuma eewehroſchanu, iſteikta wairakâs weetâs Smita grahmatâ. Peem. kahdâ weetâ tur laſam: „Katrſ zilweſs luhto wiſeem ſpehſeem ſawu kapitalu iſleetot zif labi ween eephejams; pirmâ kahrtâ winam pee tam ſtahw prahtâ tikai paſcha labums, bet ne wiſpahrejs; bet ruhpes par paſcha labumu winu dabifki un nepeezeefchami dſen iſraudſitees taiſni to zelu, kaſ ir wiſlabakais preeſch wiſpahribas.“ Kahdâ zitâ weetâ: „Benſchotees pehz paſcha labuma zilweſs beechi ſtrahdâ wairaf wiſpahribas labâ nekâ tad, kad tam to taiſni uſdotu.“ Tahdu uſſklatu aiſſtahwot, protams, Smitam bija japraſa preeſch zilweſa pilniga ſwabadiba ſaimneeziſkâ ſinâ. „Ja katrſ zilweſs par ſewi labaki prot iſſchirt, kaſ winam noderigakſ, nekâ kaut kahds waldneekſ un liſumu dewejs“; ja atſewiſchku zilweſu priwatu intereſchu ſadurſme un zilna ſpeeſch katru zilweſu kertees pee tahdas nodarboſchanâs, kaſ wiſpahribas labâ wiſderigakâ, tad azim redſams, ka katra indiuidualâs darbibas apſpeeſchana war atneſt ſabeedribi tikai ſaudejumus un laumu. Wiſlabakâ gadijumâ ta buhſ leeka, neatneſis nekahdu labumu, bet pa leelakai dalai ta iſrahdas par kaitigu, tadehl ka wirſa ſabeedribas darbu un kapitalu uſ nepareiſu puſi. Beſ ſpaideem un aprobeſchojumeem no waldibas puſes ſaſneedsams wiſleelakais wiſpahrejais labums. Pret kluhdâm un nolaiſchanos jeb ſlinkumu kâ labakais lihdjeſkis ir konkurrenze, fura nobihda pee malas toſ, kaſ newiſſcho waj negrib eewehrot ſawu labumu.

Raut gan, kà no augšceļà redsams, Smits firdigi aistahweja waldbibas neeejaukschanàs politiku un individuàlas darbibas brihwibu, tomehr winau newar skaitit par tahdu pahrsipihletu brihwibas aistahwi, kà to nereti issazijuschi dajchi jaunakee tautsaimneezibas arodneeki, fewischki no wehsturiskàs skolas aistahweem. Tahdas domas isskaidrojamas tikai ar to, ka wini naw eepasinusches pamatigi ar Smita grahmatas beidsamo puši, kurà islikta autora praktiskà politika. Personiski egoistisku interesu atsihschana par zilweku darbibas weenigo dsinekli un personiskàs darbibas brihwiba kà sahles pret w i s u l a u n u m u, kahdu mahzibu gan sludinaja dajchi no Smita skolas wehlakeem aistahweem, nekahdi naw leekama us winas nodibinataja rehkinu. Smits domaja sabeedrisko dsihwi kà kaut ko dsihwu un daudspusigi wešelu, kurà saimneeziskeem noluhkeem jaatkahpjās pret ziteem augstakeem mehškeem. Tà peektà grahmatà winšch firdigi karo par sabeedribas audsinašchanu, kuras labà waldbiba nedrihstot schehlot nekahdus upurus; winšch audsinašchanu tura par šwarigu masak no ta stahwošla skatotees, ka ta atnes labumu, bet wairak raugotees no tikumigas pušes. Gruhti atrašt pahrlėezinataku merkantilizma pretineeku, kahds bija Smits, tomehr winšch attaisno sinamo Kromwela kugneezibas aktu, skaitidams to par gudru šoli, kas šperts Leelbritanijas drošchibas labà. Pat tirdšneezibas brihwibu, kuru winšch tik firdigi aistahw, winšch eedomajas tikai kà idealu mehški. Tapat sinams, ka Smits, kas bija aissargu maitu pretineeks, peelaišch sinamòs wajadsibas gadijumòs schis maitas. Tapat winšch mahzija, ka pastahwošchàs maitas tikai pamajam atzelamas, lai štraujà pahrmaina neatneštu trauzeklus saimneeziskà dsihwē.

Augšcham apstatiām, sem kahdeem eespaideem nodibinajās Smita pasaules usskats. Mehš redsejam, ka us winau darija eespaidu wiša ta laikmeta garigais wirseens, tapat wina pašcha dsihwe. Pats no fewis šaprotams, ka wehl jo leelaku eespaidu us to wajadsēja darit wišai toreisejai, Anglijas dsihwei un winas ruhpnėeziskai attihstibai. Šatzeras, ka Anglija Smita laikà bija seme, kas ahtri un leeliski eedšihwojās bagatibà, un par šcho šawu bagatibu un turibu tai nebija japateizas nekahdeem ahrejeem dabiskeem spēškeem waj labumeem, bet weenigi pašchu pilsonu darbam un energijai. Anglijà naw neds fewischki augliga seme, neds isdewigis klimats, kà zitàs deentwidus semēs, neds kahdas zitas bagatas dabas dahwanas. Šgu laiku tur waldbija sikhruh-

neeziba fihffaimneezibu un amatneezibu weidâ; bet tai laikâ, kad parahdijâs „Lautu bagatiba“, Anglijas faimneezibâ nahza pilniga pahrgrosifchanâs: fihffaimneezibu ihpafchumi pahrgahja leelgruntneeku rokâs, kamehr patstahwigeo faimneeki pahrwehrtâs par bessemes strahdneekeem, algadscheem. Tahda pati parahdiba bija nowehrojama isstrahdajumu ruhpnenezibâ, fur zunstiga amatneeziba sahka pahrwehrtstes leelgruntneezibâ, fabriku darbiba. Smits pats fawâm azim redseja schis pahrwehrtibas, redseja, kahdu leelu eespaidu wisstas darija us wissas semes raschojumu peeaugfchanu un bagatibas wairofchanos. Winsch pats redseja, kâ dihgli sahktâs fabriku darbiba, kahdu leelu eespaidu us darba raschibu darija darba sadalifchana, kahdu maschinu leetoschana, kapitali zc. Leelajâm pahrgrosibâm Anglijâ bija weena wispahreja pafihme: winas neatturami ispostija agrafio patriarchalo dsihwes fahrtibu un eeweda tagadejo mainu faimneezibu, ar spezialifeschanos daschadôs darbibu arodôs. Raut gan Smits dsihwoja tikai wehl tai laikâ, kad sahka atmetst naturalo faimneezibu, bet jau wina laikâ eeguwa turgus un maina waldofchu lomu ruhpneneziffâ faimneezibâ. Wissas schâs dsihwes parahdibas darija eespaidu us Smita fazerejumu, us wina tautfaimneeziffâm teorijâm. Winsch isgahja wispahrim us darbibas, ruhpnenezibas weizinaschenu, kadehl wina sistemu fauz ari par ruhpneneziffo. *)

Smita faimneeziffo mahzibu kodols ir schis: Lautas bagatiba nepamatojâs neds weenigi us lauffaimneezibu un winas raschofschenu (kâ fisiokrati mahzija), neds weenigi us isbewigu tirdsneezibas bilanzi (kâ merkantilifma mahziba fkanefa), bet ta wairojas ar Latru derigu darbu. Darbs ir faimneeziffo mantu awots un mehraufla. Katrs darbs jo fefmigaks tad, jo labaki tas stary darba daritajeem isdalits. Darba dalifschenu famafina pretfchu pahrdodamâ turgus robeschas. Tadehl turgus paplaschinaschana fefmê darba eenezibu. Darba turgus zena nofahrtojas zaur peesolita un peeprafita darba spehka famehru.

*) Deblinas profesors Ingremis issafas fawâ tautfaimneezibas wehsture par Smita mahzibas tendenzi un fefâm schahdi: Ja Smits buhtu parehsejis faunâs fefas, kahdas atnefa leelâ ruhpnenezibas usplaufschana, to winsch ar fawu mahzibu weizinjaja, winsch warbuht nebuhtu tik neaprobefchoti tizejis labumeem, kahdi fafneedsfami ar brihwibâ atlaifstu zenschanos, un nebuhtu tik strauji aisrahdijis us faunumeem wezajâs cetafes, kas wina laikâ darbu pa dakai nehma fawâ aiffardfiba. Neifê ar fcheem jaunâs faimneeziffâs sistemas faunumeem usnahza ari fozialifms, kâ strahdneeku schiras nenomehrfchams protesta ifteizeens un zenschanâs pehz labakas dsihwes fahrtibas.

Peeprafijumi pehz darba ūpehka aug kapitalam pawairojotees. Laupiba ir kapitala peeaugūšanas avots. Iūūūhehrdigais, kas ūeras klabt pee ūafrahtā kapitala, maūina raūchigā darba ūumu un tamlihdū ūemes bagatibu. Ladehl katrs iūūhehrdetajs ir wiūpahreja labuma poūtitajs, katrs taupitajs atflahts labdaris. Par raūchigu Smits apūihmē tika tahdu darbibaū noūari, ūura ūawas ūeūmes war parahdit materialōs preeūūmetōs jeb mantās. Kā galwenee raūchigee darbibaū ūari uūūtatami laukūūaimneeziūa, ruhpneeziūa un tirdūneeziūa, kamehr perūoniūūee paūalpoūumi, peem. mahzitaja, ūolotaja, eerehdna darbiba n a w ūaimneeziūi raūchigi, tautiūhu ari zitadā ūinā tee loti derigi un wajadūigi. Par ūaimneeziūam ūauzamas wiūas tās mantas, kam mainas wehrtiba. Wehrtiba mantām war buht pehz wiūu mehrka: waj nu leetoūūanas, waj mainas wehrtiba. Behdejā ir wiūas ūatikūmes jeb tirdūneeziūas pamats. Brihwa ūaimneeziūa kuūtiba un brihwa konfurence ir derigakee un taiūnigakee lihdūjekli, kas zilweūus wiūlabaki audūina, ūabeedriūkās ūūūiras iūlihdūūina, ūabeedribu noūahrto. Katra zilweūa paūūlabums ir wiūas ūaimneeziūkās darbibaū un mehanikma ūwehtigs dūenulis. Tas dūen uū darbu, raūchojumu mainu un eenehmumu eetaupiūhanu. Atūewiūūko zilweūu intereūes ūapluhūt paūūas no ūewis ūaūūanā, ne ar walūts waj teeūibu palihdūūibu, kā pee fiziokrateem, ne ar ziūnām un iūlihgumeem, bet tika ar dabikūko dūenuli gudro eegroūibu, kā ūabeedriūka paūaule eet itin kā uūwilūts pulūūūens. ūagahdā tik par to, ka liūumdeweji un ūawā ūtarpā ūaūwehrejuiūchees tirgotaji un uūnehmeji neūeras neweetā ūha mehanikma ritenōs, ka atzel wiūas priwilegijas, lihdūūinejās nepareiūās tirdūneeziūas, muitu un zunūtu eerihkojumus, aplamo pilūehtu pabalūtiūhanu, tad ūabeedriba nonahūs pee dabas, pee taiūnibas pee weenlihdūūibas. Waldibas darbibaū jaaprobeshojas tika ar ūheem trim uūdewumeem: jaaiūūargā ūeme pret uūbruzeeneem, jaustur ūemē ūahrtiba un droūūiba un jaagahdā par wiūpahrderiūam eestahdēm, ūuras neustur atūewiūūkās (priwatās) ūaimneeziūas.

Kaut gan Smits katru ūaimneeziūi raūchigu darbu ūlawē par labu un to eeteiz peekoūt, tomehr kā ūewiūūki ūlawejamu wiūū uūūwer ūem k o p i b u, kā droūūako tautas turibas pamatu. ūhai ūinā wiūū tuwinajas fiziokrateem. „Kapiūtals, ko kaūda ūeme eguhūt zaur t i r g o ū a n o s un ū a b r i ū d a r b i b u — wiūū ūaka, — ir loti nedroūūūs peederums, eekams daūa no ta naw eeguldita un noūūiprinata ūemes kopūhanā un uūlaboūhanā. Tirgotajam, kā pareiūi teiūts, naw wajadūigs buht kaūdas ūinamas walūts pilūonim.

Winam pa leelafai dafai war buht glufchi weenalga, furâ weetâ dſihwodams winſch nodarbojas ar tirdſneeziibu; kahdas mafas nepatiffchanas winu war pamudinat, jawu kapitalu un wiſu jawu ruhpneeziſfo darbibu pahrzelt no weenas ſemes otrâ . . . Ne mafako dalu no ſchi kapitala newar uffkattit par ſemei peederigu, eefams taſ naw, tà ſafot, tai pahri iſſehjees waj nu uſzeltu ehku waj ſemes uſlabojumu weidâ. Bej 13. un 14. gadu ſimtenu tumſcheem noſtahſteem no leelajâm bagatibâm, kahdas bijuſchas agrakâm tirdſneeziibas (Ganſas) pilſehtâm, tagad naw ir wehſts wairs. Par daſchâm weetâm wairs naw ſinams, fur taſ pat atraduſchâs. Turpretim Lombardija un Toſkana, kaut gan Italias liſtas 15. gadu ſimtena beigâs un 16. g. ſ. ſahfumâ eewehrojami ſapoſtija winu tirdſneeziibu un ſabriku darbibu, peeder wehl ſchodeen pee wairaf apdſihwotâm un labaf eekoptâm ſemem Ciropâ. Pilſonu kari Zlandrija un wineem ſekojofchâ ſpaneeſchu waldbiba aiſtreeza pee joda no Antwerpenes, Gentes un Brigas wiſu tirdſneeziibu — un tomehr wehl ſchodeen Zlandrija peefkaltama bagatakeem, beeschafi apdſihwoteem un labafi eekopteem nowadeem Ciropâ. Karu un waldbibu ſatrizinajumi iſtufſcho ahtri no tirdſneeziibas ween ſarauſtâs bagatibas; turpretim no attihſtitas ſemkopibas eekrahtâs bagatibas ir daudſ paſtahwigakas, un taſ ſpehj iſnihzinat tikai pa weenu waj wairakeem gadu ſimteneem ilgufchi paſtahwigi kari, waj meſchonau tautu poſtijumi, peem. tahdi, kahdus peedſihwoja Keetum-Ciropa preekſch un pehz romeefchu walſts kriſchanas." Un kahdâ zitâ weetâ Smits kopâ ſawillkdams uſſwer: „Schee ſemneeku kahrtai tik labwehligee liſkumi un paradumi laikam wairaf ko darijuſchi pee tagadejâ Anglijas diſchenuma ſaſneegſchanas nekâ wiſi winas daudſ ſlawetee tirdſneeziibas noteikumi kopâ."

Tâ ka Smits ſawâ mahziibas ſiſtemâ bija eepinis, kâ jau teiktis, wiſus 18. gadu ſimtena labakos uſſtatus, turklah to paſneedsja ar leelu ſajuſhmibu un ſparibu, tad nekahds brihnumis, ka to uſnehma wiſpahrim ar tik leelu peekriſchanu. Behz iſzeefteem un wehl iſzeefchameem daſchdaſchadeem ſpaideem wiſâs ſemês apgaiſmotakee gari wina wahrbus uſnehma kâ ſpirdſinoſchas un ſtiprinoſchas ſahles. „Tautu bagatiba" pirmajôs 15 gadôs peedſihwoja ſeſchus iſdewumus. Parlamentôs un zitur politikkâs runâs arweenu beeschaf un beeschaf ziteja winas wahrbus. Ar 19. g. ſ. ſahfuma ta kluwa par wiſu leelako politikas wadonu galweno rotas

grahmatu. Weenâ laikâ winu eemihloja Moljens, Napoleo-
na I. finansu ministrs, un eewehrojamee pruhjchu ministri
Steins un Hardenbergs, kuri strahdaja pee daschadu reformu
 eeweschanas jawâ semê, fewischi pee semneeku atswabinascha-
 nas darba. Pat lihds Kreewijai atskaneja leelâ anglu taut-
 fainneeka flawa. Jau 19. g. f. jahkumâ (1802.—1806. g.) is-
 nahza krewu tultojumâ „Tautu bagatiba“, ko stipri lasija un
 eewehroja keisara Aleksandra I. waldischanas jahkumâ. Dau-
 dsas reformas, kuras eeweda wina laikâ, dibinajâs us Smita
 mahzibâm. Franzijâ 13 gadus pehz „Tautu bagatibas“ fla-
 jâ nahschanas eedegâs leelâ revoluzija, kura sarahwa u
 weena rahweena daudsas semo un apspeesto lautinu waschas.
 Naw jadomâ, ka schis sekmes peeskaitamas lahda tautfainnee-
 zibas mahzibai, peem. Smita sistemai. Schis mahzibas difteja
 pati to laiku dsihwe, tas nenoleedsjami. Sabatee gari tik iste-
 za, formuleja to, ko wisa tauta sajuta, zeeta, domaja sawôs
 eekschejôs dsilumôs. Bet dsihwe wirsijâs us preekschu un sa-
 gatawoja nenowehrschamos notikumus, kad waldneeki nepee-
 greefa sawu azu un ausu neisturamâm buhschanâm. Rewo-
 luzijas zelas ais reformu truhkuma, ais nowezojuschu fain-
 neezibas weidu mahksligas wilkschanas garumâ un ilgumâ.
 Tadehl gudri waldneeki jau laikus gahdâ par wajadsigu pah-
 labojumu eeweschanu, lai semei nowehrstu fatrizinajumus un
 breesmas.*)

*) Nâ Franzija isskatijâs preeksch leelâs revoluzijas? Wisai
 behdigi: semneeku nastas bija nestaitamas un leelas. Peem. kad sem-
 neeks mainija waj pirka mahju, tam bija jamatfâ leels nodoklis;
 dsimta nomas nauda fneedsjâs lihds wina brutto eenahkumu
 pusei, kamehr no atsiluma bij janolihdsina wehl basnijâs un
 frona nodokfi. Pee tam wehl nahza „leekunga“ teesibas, kas pee-
 speeda semneeku malt — jinams, pret samaksu — tikai wina dsir-
 nawâs, maiji zept tikai wina krahni, tad eenihstâ medibu teesiba,
 pehz kuras semneekem bija jabaro sawôs lautôs wifadi meschu
 swehri, kuras tikai leekungam bija brikw medit; pehz schâs paschas
 teesibas jinamôs laitôs semneekem aisleedsja pat sawus lautus apart
 un plaut, lai irbes neistrauzetu, un lautus mehslot ar wirzu un
 siku, lai nesabojatu putnu garshul! Un tad tolaitu netainjâs tee-
 fas, kas dewa teesu un taijnibu tikai leekungam, kamehr pehdejâ tee-
 sibu aifschrejus un neipilditajus sodija pat ar spaidu darbeem!
 Arturs Jengs (Young), toreisejâs Eiropas leelatais lautfainneeks,
 kas ihji preeksch nemeeru iszelschanâs apzeloja Franziju, istezâs par
 tureenes semneekem, ka „winu nabadjiba atgahdinot ihru posta stah-
 wolli.“ Tâpat wina tauteetis Wraffels, kas 1776. g. apmekleja
Franziju, runâ par „paradisi“, kuras widâ atrabusees wisbehdigakâ
 stahwolli semneeku tahria, tas winu pildijusi ar isbrihneschanos, lihds-
 zeetibu un dusmâm. Jengs saka, ka peektâ dala no aramâs semes
 stahwejusi neaparta, atmata. Pehz tahda zita talaita rastneeka ne-
 leelajâ Bonas nowadâ, kur seme auglibas finâ pirmâs schiras,

Smits ar ſawu teoriju wiſai pagahjuſchà gadu ſimtena ſaimneezibai, tà ſakot, eerahwa zelu, pazeldams par ſinatniſtu pateſibu to, ka wiſeem zilweſeem jadod weenlihdſigas teeſibas, un otrſahrt, ziſ derigi, kad ſaimneezibas laukà atlauj katram brihwi ſawus ſpehkus attihſtit. Zaur to uſplauſt leelà mehrà wiſa kuſtiba un darbiba. Lâpat wiſch atſina turibas iſto buhtibu, kaſ neſaſtahw naudâ, bet leetojamâs un baudamâs mantâs un ſchis raditajâ zilweka ſpehâ (to gan tiſ gaiſchi neuſſwehra, kà wehſak Diſts), un ar to teoretikſi ſatreeza deewekli mamonu. Peenemot Smita pamatmahzibas walſtu ſaimneezibas politikâ, minetâ gadu ſimteni ſperti tiſ leeli ſoli wiſôs ſaimneezibas, bet ſewiſchki ruhpnreezibas laukôs. Reiſe ar to parahdijuschees dſihwê ari ſchis mahzibas truhfumi, kuri ſtahw ſafarâ pa labai dalai ar ſauſo prahneeziſko pehſiſchanas metodi, kaſdu Smits un wehl wairak wina pehztetſchi pee ſatweem darbeem iſleetojuſchi. Atſewiſchko zilweku eegoiſms un winu ſazenſiba newed arweenu — un nebuht tee ween! — pee labako ſpehku attihſtiſchanâs ſaimneezibâ. Ari beeſchi ween atſewiſchku zilweku intereſes neſakriht ar wiſas ſabeedribas labkſahjibu. Na ſtarp primatu derigumu un wiſpahrigu labumu nepaſtahw domatâ ſaſkana, uſ kuru Smits dibina ſawu brihwibas mahzibu, to neweens gaiſchaki naw peerahdijis, kà wiſch pats, kaſ waj uſ katras diwdeſmitâs lappuſes apwaino tirgotajus un fabrikantus, ka tee ſawa labuma dehl kaitot ſabeedribai un walſtij. Abu mineto eemeſlu dehl ſabeedriſkâs pahrwaldibas organeem wajag ſchad tad dſilaki eekertees ſaimneezikâs darbibas ritendôs, nekâ Smits, bet ſewiſchki daſchi wina pehztetſchi to praſija. Lâpat wina pa weenpuſigi uſſwehra laiſigo, materialo mantu labumu pretim garigajâm. Uſ materialo mantu pahraſ augſtu nowehrteſchanu Smits dewis eemeſlu jau ar to, ka wiſch bagatibu noſaka par tautſaimneezibas mehrki un ſawu apzerejumu eeſahk, pahrrunajot mantu wairoſchanu zaur darba dalikſchanu, bet nebuht nepazel tautas labkſahjibu par mehrki, materialâs mantas uſſkatot par lihdeſkli un rahdot, ka zilwe-

1787. g. atraduschâs kaſdas 200 mahjas (ſaimneezibas) pilnigi ſakrituſchâs un weſeli ſemes nowadi tuſſchi un neapſtrahdati, tadehl ka ſemneeki, buhdami tajâ pahrleezibâ, „ka wiau uſzihtiba nahk par labu tiſai winu mantkſahrigajeem leelungeem un pawairo tiſai winu, ſemneeku, naſtas“, nodewuſchees labak ſluntumam. Pee tam peenahza kſahk wehl galma un wiſu augſtako ſchſiru leelâ iſlepiba un netikumiba, netizami breeſmigâ iſlaidiba un iſſchſehrdiba ſem metrefu waldibas, ſapoſtitais walſts naudâs ſtahwollis u. z. Tadehl neſahds brihnumſ, ka ſazelſchanâs Pariſe (12., 13. un 14. juliâ 1789. g.) kà uſ mahjeenu ſagehla ſahjâs wiſu ſemi.

zes augstakee mehrki fasneedsjami pee mehrenas turibas un weenlihdfigakas tautas mantas isdalischanas weeglafi, pilnigafi un wispahrigafi, nekà waldot leelai bagatibai, kura, kà winisch pats atsihst, faweenota ar daudsu nabadsibu. Bet materialo mantu stipraka nowehrteschana gul anglsakichu rahjas dabà, no kura eespaida ari Smits naw spehjis atswabinatees. Tatschu, ka winisch prot zeenit ari garigàs zilweka mantas un labi augsti, to redsejam augschà.

Smita mahzibas tahlafi tirjataji, papildinataji un pahrlabotaji radàs, protams, wispirms paschà Anglijà. Slawenakee no scheem minami Maltufz un Rifardo.

Maltufa eedsihwotaju wairofchanàs mahziba.

Neraugotees us leelajàm brihwibas kustiibu sekàm, 18. gadu simt. beigàs un 19. g. f. sah. eewehrojamà mehrà laudis sahka wairotees nabadsiba. Anglijà labibas tirdsn. politikai swaidotees, swaidijàs ari leeliski kweeschu zenas: augstas labibas zenas mainijàs ar loti semàm — b a d s ar laukfaimneeku strahdneeku nedeenàm. Vareem lauku strahdneeki palika bes maises un pelnas. Ari pilsehtu strahdneeki zeeta sem semo algu spaideem. Nabagu nodokli augtin auga. Parlaments jau lika us deenas fahrtibas jautajumu par nabagu apgahdaschanas nokahrtoschanu.*) Smits, leelais darba zilbinatajs, bij atstahjis scho jautajumu neisschirtu. Lauschu wairofchanàs jautajumu pahrrunajot, winisch nepeekrita merkantilisma mahzibai, pehz kuras schi wairofchanàs japaalsta wisfadeem mahkfligeem lihdsekleem, premijàm u. t. t. „Beeprafijums pehz zilwekem,“ winisch faka, „ir tàpat kà

*) Tas bija par brihnumu tajà laika, kad Anglijà zaur leelo ruhpnenezibu (zitur maschinas wehl nebija darbà, bet te tàs strahdaja ka ruhza ween!) us weenu puji bagatiba augtin auga. Winas tirdsneeziba de f m i t g a d u laika no 1782.—92. g. pazehlàs d i w t a h r t i g i, tad septinu gadu laika no 1793.—1800. g. dimfahrtojàs u. t. t. 125 gaddès (no 1697.—1822. g.) wina zaur tirdsneezibas bilanzi ween bij pelnijuji 490 milj. mahrz. sterliau. Rahds weetejs raffstneeks (Wellochs) tad ait wareja leelstees, ka ruhpnenezistàs usplauschanas dehl „wina seme Napoleona pasaules karu laika bijusi tit spehzigà, ka warejusi panest tit leelas nastas, sem furu smaguma agraf ta buhtu fagumusi, un neweena zita to ari nebuhtu spehjuji nest. 10 milj. eedsihwotaji spehja aisdot 480 milj. mahrz. st., apbrunot pus faussemes eedsihwotaju faweeem lihdsekleem un fatreest wamahzigo walzneeku.“ Bet schai usplauschanai bija ari fawas ehnas pufes. Wina bija tit leela, ka eedsihwotaju skaits ar wiju to, ka maschinas aistaupija miljontahrtigi zilweku spehkus, pawairojàs schai paschà laika dimfahrtingi. Brijui atskaitot, semes eedsihwotaju skaits pazehlàs no 6 milj. 1750.

peeprašījums pehz kaut kahdas zitas prezes tas, kas nofahrto winau rašhofšānu, kas to paweistina, ja ta par lehni noteek, waj palehnina, ja par ahtri. Ja šchis peeprašījums pastahwigi aug, tad ar to zelas darba alga, lihdsi tam pamudinašāna uš prezefšānos un behrnu audsinašānu, tā otradi pee krihtofšāš algas." 1793. g. parahdijās klajā kahda Ruffo mahzefka, Godwina, fazerejums, kurā winšch ušstahdija par zilwefu nabadsibas zehloni šabeeatribas eestahšchu nepeeteefofchu eefahrtojumu. Bagatibas ir wairak nekā peeteefofchi wispahrim, tikai ta naw šamehrigi isdalita: weenam ir par daudz, otram naw nekā. No nabadsibas pehz Godwina domām warēs atšwabinātees tikai ar šabeeatribu un politišku pahreformefšānu. Šchis rakšts nahza rokās angļu garidsneefam, wehlahajam wehstures un tautšaimneezibas profeforam Tomam Robertam Maltušam, kuršch par šcho jautajumu islaida 1798. g. (pahrsrahdatu 1803. g.) šawu eewehrojamo darbu „Par laušchu pawairošānās prinzipeem un winau eespaidu uš zilwefu labflahjibu“, kuram šefoja otrs rakšts par augstajām labibas zenām un 1820. g. „Politiskās ekonomijas pamatlikumi“. Wina teorijas šaturš eedšihwotaju wairošānās jautajumā ihšumā šchahds: Zilweki parasti wairojas ahtraki, protigeometriškōš pakahpeenōš (1:2:4:8:16), nekā wisneem wajadšigee ušturas lihdsjekli, kuri peeaug tikai aritmetiskōš pakahpeenōš (1:2:3:4). Tadehl pehz kahda dabas likuma jabihstas no laušchu peewairošānās pahri wajadšigajam mehram, kamehr zilweks padošees šawam dšihwneeziskam dšenuhim un neatšihš breefmas un no tām neišfargašees, peefopjot šapratiņu atturibu. Tam pretim Maltušs isškaidro: Neweenam naw teefibas uš dšihwibu, kuram naw weetas pee tautšaimneeziskā galda. Nošeedšiba ir dšemdinat behrnus, kurus newar ušturet. Natra atšewišchka zilweka tautšaimneeziskā

gadā jau 1780. g. uš 7,8 milj., 1790. g. uš 8,5, 1800. g. uš 9, 1811. g. uš 10 milj. Šchāi pašchā gadā šemšopju eedšihwotajus pahrspehja ruhpneeziskee un tirdšneeziskee eedšihw. ar 45,3 proz. pret 34,7 proz. Wet šchi ahrtahreje šaušchu peeaugšāna prašija pawairotā mehrrā ušturas lihdsjeklus, kurus angļu lauššaimneeziba nespehja šneegt. Tā jau no 1790. g. wajadšēja šemei, kas zitat labibu isweda, šerštees pee ahršemju labibas šlehtim. Šai zeetejai šrahdneeku šchirai palihdsētu, tad 1796. g. nahža uš domām, peelift no nabagu kafes pee nepeeteefofšām algām šinamu dafu. Wet ar to nepanahža nefe wairak, tā tikai darba špehtu lehtaku peefolijumu, un leekā peemakša eepuluhda fabrikantu un nontneeku kabatās. Tā nabadsibas jautajums Anglijā bija uš deenas šahrtibas.

brihwiba ir tas pats, kas wina faimneezifkâ paschatbildiba, bet walstij un fabeedribai us sawu atbildibu japekopj tahda politika, ka atfewisçheem zilwekeem wina atbildigâ faimneezifkâ peenastuma ispidischana netop apgruhtinata, waj pat padarita par neespehjamu. Tâ waldbai par wisâm leetâm jagahdâ, ka ruhneeziba weenpufigi neapspeesch lauf-faimneezibu, kâ ari ar aissargu munitu palihdsibu par peeteefosçham labibas zenâm, lai pasçu semê buhtu gahdats par wajadsigo maiji. Uprobesçhot ruhneezibas rajçojumu isweçhanu us ahrsemem ir pilnigi weseliga faimneezibas politika. Ur to aissargâ mahçliigu, newehlamu darba algu fazelçhanos, kas tuhlin wairo sinamâ mehrâ proletariata peeaugçhanu. Pilniga starptautifka tirdsnee-zibas brihwiba efot jauks çapnis, kas lai kam nekad nepeepildifçotees.*)

Maltusam bijuçchi ari sawi preefçheteçchi. Jau senatnê prahtneeki peegreesa wehribu eedsihwotaju wairosçhanâs un mafinasçhanâs jautajumam kâ eewehrojамam fabeedriffkam un politifkam faktoram; sinatnu atdsimçhanas laikmetâ, kad nodibinajâs ari jaunakâ tautu un walstu faimneeziba, jahka çço jautajumu no jauna istirsat, pahrdomajot par eedsihwotaju daudsumu dasçadôs laikmetôs (J u h m s), par eedsihwotaju wairuma labumeem politifkâ sinâ (17. un 18. gadu fimteau merkantilifma mahziba). Bet jau dasçi jahka aisrahdit ari us lausçu daudsuma launajam puçem. Tâ Stalijâ Dschowanijç Botero († 1617. g.) mahzija, ka eedsihwotaju newairosçhanâs weetam un pa laikmeteem

*) No Maltusa mahzibâm minami wehl çefosçi prinzipieli norahdijumi. Pirmahrt winsç prasa, ka jagahdâ par lausçu isglichtibu. Seelajam lausçu pulkam japasneedsot dafa no tam sinatnem un tās apdomibas, tahdu augstas ççkiras baudot sawâ isglichtibâ. Tautçkolâs jamahçot bes teem preefçheteem, kuras prajija Smits, ari wehl geometrija un mechanika, kâ ari pirmee pamati no laufaimneezibas jinafçhanâm. Dasçi gan bihtotees no lausçu isglichtibas, jo wini tad waresçot lajit ari tahdâs grahmatas, kâ peem. Bena „Frantsçu revoluzija“. Bet tas pats Smits jau efot aisrahdijis, ka labi isglichtota tauta masat leetotees aisrautees no straujâm, dumpigâm grahmatâm. Revoluzijû ihstais zehlonis efot daudç wairat meflejams apatsçejo çççkiru truhtumâ un gruhtibâs. Sadusminatas par sawâm zeefçhanâm, bet nesaprasdamas wina zehlonus, winas weegli padodotees nemeeru sludinataju mahzibâm, katram neapmeerinatam garam, kas winâm luhçojot eestahstii, ka waina meflejama waldbas noseedsigâ partejibâ. Tadehl neesot nefahds brihmus, ka ççahdôs gadijums augsçejâs çççkiras, pat pasçi brihwibas aistahwji labat padodotees tahdam despotam, lai tika glahbtu meeru un drofçhibu. Par lausçu çççkiram runajot, Maltus çpreesch

182.
 stahwot safarâ ar usturas lihdielku truhtumu. Indianu fanibalisms, Ginejas wergu tirdsneeziiba, arabeeschu un tataru laupischanas darbi, tautu staiguloščana, afinainee un ilgee fari u. t. t. stahwot safarâ ar baribas weetu schaurumu. Kahds zits italeets, *Dschennowesijis* (†1769. g.) prafa, lai walsti buhtu „peemehrots skaits“ eedsihwotaju. Seme, kura pehz sawas platibas un auglibas war usturet peežus miljonus zilweku, bet ustur tikai 2 $\frac{1}{2}$ miljonus, ir uš puši par maš apdsihwota; ja ta ustur tikai weenu miljonu, tad $\frac{4}{5}$ par maš apdsihwota. Bet ta buhtu atkal pahraf stipri apdsihwota, ja winâ mitinatos 6 waj 7 milj. zilweku. „Gan muhsu walsts dilomatija sauž no wišam pušem: eedsihwotajuš! eedsihwotajuš! tatschu šchee war iswehrstees par breešmigašeem eedsihwotaju ispostitajeem, ja toš nenofahrtu pehz augšchejeem pamatlifumeem. Šo kad daba wairs nespehi zilwekus usturet, tee šahf zits zitu aprihteš.“ Wehl šiftaki par šcho jautajumu isfakas wenezetis *Ortes* († 1790. g.). Winšč ari mahža, ka kahdas semes eedsihwotaju skaits ešot aprobeščots, t. i. atfarižs no semes eenefibas. Eedsihwotaju skaits peenemotees, tãpat kã Maltušs mahža, geometriškã fahrtã. Ari daudsi ziti šchã jautajumã tamlihdži isiteušchees. Tã tad Maltušs nesneedja nekahdu jaunu mahzibu, bet tikai uswehra wežo un to, jaunã uswalkã tehrptu un papildinatu, laida plaščakã publikã, lai to eewehrotu. Samu šazerejumu otrreiš klajã laišdams un aifrahdidams uš šaweem preešchtetscheem, winšč taišni isfazijãš, jabrihnotees par to, ka šcho mahzibas atklastibã tik maš tikuščas eewehrotas. Par to Maltuša grahmata atkal eeguwa jo pla-

ščahdi: „Zilweku šabeedribas ehfa sawãš galwenãš datãš paliks arweenu ta pati. Dibinatu zehlonu dehl mums jatiž, ka ta arweenu pašahwõš no meenas ihpašchneeku šchiras un otras štrahdneeku. Šo ihpaščums ir tas rintis, pee kura wišs zits peeturas, wišas ruhpneeziibas pamats un dšenušis, tã tad wišs tas, kas dod eešpehu, usturet arweenu leelatu eedsihwotaju wairumu. Bet štrahdneeku šchiru stahwõški un winu safaru pret ihpašchneeku šchiru war tã nofahrtoti, ka tas ne mašumu palihdi pee wišas kopibas daišuma un šaftanas pawairoščanas. Wišpahrim peedsihwots, ka titumiba, ruhpiiba, darbiba un wišadi talenti wišlabaki ušplaušft widejšãš šchirãš. Pee tam tišlak augtakãš, kã šematãš šchiras naw neween nepeezeeščami wajadšigãš, bet tãš ari sawã weetã derižãš. Ša neweens nedrihštetu žeret šabeedribã pazeltees uš augšču un neweenam nebuhthu šo bihtees, ka winšč war nofrištees šematu, ja šchaklumam nenahktu atalogjums un kuhtrumam šods pašak, tã tad gan waretu peedsihwot to dšihwibu un žentibu, kas tagad rešsama un šas ir zilweku labklastižibas galwenais dšineklis!“

ŝchu eewehribu. No zilwekmihlestibas un labdaribas idejam pahrnemtee laudis to ŝanehma ar reebjuma juhtam un ŝchautsmam. Bet ziti atkal peekrita tai. Bes tihri ŝinatniŝkās intereŝes, ŝo ŝchi grahmata ŝazehla, daschi jutās ŝawā appiā taiŝni apmeerinati noŝchis teorijas, kura wiŝu ŝabeedriŝkoneweenadibu, wiŝas nabadŝibas un truhkuma likstas dehweja par dabifkās dŝihwes gaitas teeŝcham un nenowehrŝchamam ŝekām. Praktiŝki Maltuŝa mahzibai bija tās ŝekas, ka daudj walŝtis no 1815.—1855. g. iŝlaida aprobeŝchojŝchus likumus par laulibā doŝchanos, nomeŝchanos uŝ dŝihwi, ruhpneezibu, par jaunū laulu eerihŝochanu. Bet ŝemes wiŝpahrim bija maŝas. Tehnikas un ŝatifŝmes leelā attihŝtiba ŝtrahdaja tam wiŝam preti, un ar brihwprahtigajeem likumeem no 1850. g. ŝahŝot krituŝchi ari wiŝi augŝchminetee aprobeŝchojumi.

Maltuŝa mahzibu teoretikā ŝinā paŝtiprinaja wehlaŝ darwinifms. D a r w i n s ŝawus uŝŝtatus par dŝihwneeku iŝlaŝi reiŝ noŝauza taiŝni par „Maltuŝa mahzibas pahrneŝchānu paŝtiprinatā weidā uŝ wiŝu ŝtahdu un dŝihwneeku walŝti“. Daudji wina mahzekli pahrnes jaunās mahzibas galwenos iŝteizeenus ari uŝ zilweku ŝaimneezifko dŝihwi. „Zihna par uŝturu“, kā zihna par klahtām weetām pee dabas galda, „ŝpehzigako, labako indiwidu pahrdŝihwoŝchana“ ŝkan pilnigi peh3 Maltuŝa mahzibas.

Nā zeeŝcha logiŝka ŝeka jaŝlehdi no ŝcha eedŝihwotaju wairoŝchanās likuma tas, ka katra ŝadŝihwes reforma ir tukŝcha un leeka. Jo katra ŝadŝihwes apŝtahku uŝlaboŝchana pee leelā ŝauŝchu wairuma atnes to, ka zilweki ahtraki wairojaŝ nekā uŝturas lihdsjekli, tā ka katra reforma buhtu uŝŝkatama weentahriŝchi par jaunās nelaimes neŝeju. Maltuŝs tura ŝawu eedŝihwotaju wairoŝchanās likumu par tihri neapgaŝŝchānu, pamatojotees uŝ ŝawu „ŝemes raŝchibas“ jeb „eeneŝibas kriŝchanās“ likumu. Proti, winŝch apgalwo, ka labatā ŝeme wiŝur pirmā nemta iŝleetoŝchanā. Maŝak iŝdemigā ŝeme, pee kuras iŝtopŝchanas zilwekeem turpmaŝ buhŝ jaŝeras, praŝis arweenu wairaf laika un darba un tadehi — „tajā mehrā, kā kultura iŝplataŝ, agraŝajai augoŝchajai zaurmehra raŝchāi wajadŝes ŝahrtigi un paŝtahwigi kriŝtees“. Ŝcho mahzibu ŝewiŝchi uŝwehra un tahlaŝ attihŝtija wehlaŝ N i k a r d o. Wina ŝtahw pretim ŝiŝiofratu mahzibai, peh3 kuras, ŝapitalu un darbu derigi iŝleetojot, buhŝ ŝanemami no ŝemes arweenu bagataŝi augli. Ŝchim uŝŝkatam peeŝlehjaŝ ari S m i t s. Maltuŝa mahzibai naw truhzis ari wehlaŝ pretimrunataju. Winŝch patŝ jau atŝihŝtas, ka wina ŝkaitli par eedŝihwotaju un pahrtikas weelu wairoŝchanos naw nemami uŝ mata pilnigi

pareisi. Profesors De l b r i k s šca gadu simtena šahfumā, peewešdamš statistiškūs škaitlūs, apgalwoja, ka Wahžijā 19. gadu simtenī eedšihwotaji drušku wairak kà diwfahrtigi au-
 gušchi*), kamehr laufšaimneezibas rašhojumi tai pašchā lai-
 kā wairojušchees tšchet r k a h r t i g i. Tahdas pašchas fe-
 kas wiņšd atšihmeja pee lopu walšts rašhojumeem. Tāpat
 amerikānu tautšaimneeks Henri R e r i j s († 1879. g.) pee-
 rahdija, ka jaunajā pašaulē laufšaimneezibas attihštiba gah-
 juš pawišam otradu gaitu nekā Maltušs un Rikardo mahzi-
 jušchi. Tur pirmee atnahzeji nehmušchi apstrahdašchanā wiš-
 pirms mašak augligo, weeglo šmilts semi, un tikai wehlfkōs
 laifkōs, eedšihwotajeem wairojotees un ušnahškot pahrlabotai
 teknikai, tee kerotees pee šmagakās, augligakās semes ap-
 strahdašchanas. Ari R. J e n t ū c h s ušstahjās pret Maltuša
 mahzibu (1906. g.). Behz wiņa domām Maltuša mahziba ešot
 dibinata tikai preešch n o š l e h g t à m walštim (t. i. kas ne-
 stahjas ar zitām walštim šakarā) un walštu šistemām ar robe-
 šchu aiššprostojumeem, bet neešot dibinata — wišmaš wehl
 šchimbrihšcham — šihmejotees uš wiņu zilwezi. Taišni
 mušhu deenās to špihdošchi apgahšchot fakti, jo wiņu kulturās
 semju laufšaimneeki šuhšjotees par labibas daudšumu. Pee
 tam augligakee apgabali uš semes lodes, Orinoko un Ama-
 zonas lihšsenumi, wehl stahwot neapstrahdati, pahrejee aug-
 ligee Deenwidušs-Amerikas apwidi pawišam rešchi apdšihwo-
 ti, Seemel-Afrikas, kà ari Sizilijas, Deenwidušs-Italijas un
 Spanijas semes ešot štipri nolaištas un Seemel-Amerikas
 un Kreewijas augligajōs lihšsenumōs peekopjot semes nopli-
 zināšchanu (gan auglūs nemot, bet semi kà wajadšigs neušla-
 bojot). **) Gewehrojami ari tee Maltuša mahzibas pretnee-
 ki, kas aišrahda uš to, ka ar katru jaunpeenahkūšchu muti
 peenahškot flahht ari weenagalwa un dimi rošas, ar eedšihwotaju
 wairošchanoš peenemotees ari darba dališchana, darba rašchi-

*) Eedšihwotaji, kà šinams, nepeeaug wišās semēs weenadi. Sta-
 tistika rahda, ka eedšihwotaji dubulkojas: Wahžijā 68 gadōs, Austrijā
 — 95, Italijā — 141, kamehr Franziijā — itkai 165 gadōs. Wet
 ne weenumehr eedšihwotaji wairojas. Šr laikmeti, kur wiņi ilgu
 laiku stahw uš weetas, waj pat krihtas, kà tas bija Ēiropas walšts
 no 1400. — 1700. g.

**) Jaaišrahda uš amerikānu ofizialās agrifulturfomišijas
 ūnojumeem par Argentinas leelo šweešchu audšelibu un lopu išdewibu.
 Popu išwedums Argentinā peeaugot it par išchetreem gadeem diw-
 fahrtigs. Santa-Šē provinžē ušturotees lopi uš laufa zauru gadu,
 wašaru un seemu, beš pajumta un šewiščhas barošchanaš. Uš luzernas
 laukeem 4—6 mehnešchūs wezee lopi jau ešot nobaroti. Weenā gadā
 uš 148 deš. leeleem luzernas laukeem marot nobarot 500 wehšchū.

gums, t. i. semes špehja, ušturet wairaf laušchu. Pehz fahda no Dr. Razaļa (flawens geografš, † 1904. g.) uštahdita šchemata tahlajōš jeemelōš weena kwadratjuhdšje newar ušturet pat ne w e e n a medneefa, kamehr pee medneefu tautām mehrenās un šiltās jošlās, kur eedšihwotaji nodarbojas ar wišpirmatnejafu semkopibu, uštur jau 10—40, jaunās semēs ar jaunlaitu semkopibu 500, pee trihšlauku šaimneezibām un amatneezibas 1000—1500, apwidōš ar jauktu lauššaimneezifku un ruhpnenezifku darbibu 4000—6000 zilwefu glušchi ehrti warejušchi pahrtikt uš weenas kwadratjuhdšjes, un jaunlaitu ruhpnenezibas apwidōš lihds šchim pat 17000—18000 atradušchi sew pahrtifku.

Wasaļ optimistifki (zeribu pilni) škatas uš laušchu wairošchanās jautajumu ziti tautšaimneefi. Wini peenem Maltuša mahzibu ar wajadšigeem pahrlabojumeem, fahdus šneedš pšichologija un statistika, par pareišu. Tā Dšhons Mills († 1873. g.) špreešch: „Kā leelafā dafa šabeedriško launumu, ari nabadšiba zelas no tam, ka zilwefi beš peenahzigas pahrlifšchanas padodas šaweem lopiškeem instinkteem. Ziwilišazija ir katrā šinā zihna pret šcheem instinkteem.“ Ari statistikas tehws Retle († 1874. g.) bija Maltuša peekritejš. Leelais tautšaimneeks Ad. Wagners nobeids nodalu par eedšihwotajeem šchahdeem wahrdeem: „Tā tad Robertam Maltušam wišās leetās daudz taišnibas!“ Otrs leelais wahzu tautšaimneeks Schmollers, atšaukdamees uš dašchu špreedumeem, ka warot ruhpnenezifkōš apwidōš glušchi labi išmitinat 8000 lihds 15000 eedšihwotaju weenā kwadratjuhdšje, šaka: „Pilniga alošchanās ta, kad optimisti aišrahda uš semes wiršus weenu procentu ar 8000 un wairaf dwehšelem un šaka, pahrejee 99 procenti war darit tāpat. Leela dafa no kulturās semēm jau tagad wairs nepeelaišch eedšihwotaju wairošchanos pa 100—2000/o, ja tehnika mums nemahza maiši un galu eeguht kimiškā zelā, bet ta jadabū tifai aplinkus no lauššaimneezibas. Daudš apgabalōš gan pateešcham ir beš šchahdeem brihnumeem eedšihwotaji wehl stipri war wairotees. Beš mums jāeegaumē weena leeta, ka šchi wairošchanās, tāpat kā tas bija pa leelafai dafai šenatnē, atfaraš no šarešchigiteem, tifai reti šastopameem apštahšeem. Tahdu wehšturišku laiš-

„Argentinas republika war tiš daudz rašchot, ka wina war apgahdat wišas pašaulēs gašas tirgu ar prezi un palikt kā meenigais lcpu apgahdatajš.“ (Petrovic, Wahrheit und Trug im Socialismus, 1906.) Waj te waretu runa buht par pahrtikas peetruššchanu?

metu un tautu, kad un kam tas ijdeweēs, naw dauds; greeku, romeēschu un germanu eekšhejo kolonizaziju laiks, leelo, labi pahrwaldito austrumu walstu laikmeti, helenisma laiks, romanu un arabeechu, un beidsot pehdejo gadu simtenu Eiro-pas walstu seedu laiks. Tikai špehjjigakām tautām sem labakām waldbiām palaimejeēs pa laikmetam šawu eedsihwotaju škaitu uš sinamas jemes platibas stipri pawairot: pee tam wajadseja eet roku rokā leelai gara un tehniskai isglibtibai, ahrfahrteji leelai šabeedriškai šawaldibai, šatizibai un tikumibai, beš furām ihpashibām naw eešpehjamš zeešchi kopā šadsihwot, kā ari šabeedriško eetaišu pilnibai, lai pee zeešchās kopdsihwes neatšfanetu gaudas par nabadsibu un špaideem uš widejām un semakām šchkirām, ihši šakot: par wišadām zeešchanām, kas zelas no leela laušchu beejuma. Šidewušeēs dau-dsu eedsihwotaju šašpeešchana kopā uš dšihwi ir pilnigakās walsts mahšklas un augstakās kulturas anglis, pee kam naw šwarā tikween tehniskā, bet ari moraliskā un garigā kultura, neween augstako laušchu šchkiru, bet wišas tautas kultura. Zilwezei laikam wajadsejis nostai gat šimteem tuhštostochu gadu, lihdi ta ap Kristus dšimšchanas laiku bij peeauguši pee 100 lihdi 200, tagad pee 1500 miljoneem. Kas eedrošchinaseēs pateikt, zif ihšā laikā winai isdošeēs nokluht pee 6000 un 12000 miljoneem un tā arweenu tahlak peeaugt beš gruhtibām?—“

Brihtwprahtigee mantšhestreešchi (škat. par teem tuwaki aišnabtochā nodalā) peenehma, kā starp eedsihwotaju un šaimneeziško attihtibu, tāpat kā zitās leetās, wajagot waldit šaškanai un iškaidroja, neewešrojot nekahdus jemes šelpu un mantu aprobešchojumus, katrs zilweks ar wešeleem lozešleem warot rašchot tif daudš, zif winam wajadšigs; waj preezajās par kapitalu šakrahšchanos, kuri wairojoteēs ahtraki nekā zilweki. Šižiologiškee optimisti, šakot no *Spenera* lihdi *Bebelam*, atbalsstijās uš radišchanas jeb waišlas špehku krišchanos, kas noteekoteēs garigai darbi-bai peenemoteēs, pee kam tomehr nepeeweda un nepeewed peemehrus no tagadnes. Dašchi sozialisti, ar *Sifmondiju* preešchgalā, atron wiša launuma šakni eenahšumu neweenadā isdalishanā. Pateēšcham weenlihdšigaka mantu isdalishana weštu pee zitada rašchoshchanas weida un dotu eešpehju ušturet wairak zilweku; bet wišai daudš tas ari nelihšetu; pee tam nekad nebuhs pilnigi nowehršchams, kā augstak šahwošchee dabūs šawu dalu leelaku waj labaku. Ziti, kā *Markšs*, iškaidro, tagadejā ahtrā eedsihwotaju wairošchanās ešot šcho laiku kapitalištiskā rašchoshchanas weida

nenowehrichamâs sefas, sozialâ walstî wini zer behrniſchkâ fâhrtâ — kâ Schmollers ſpreeſch — uſ ſcha jautajuma jau-
tu paſchnofahrtoſchanos.

Wehl ir kahds jaunats, puſ praktiſks, puſ teoretifſks wir-
ſeen, furſch domâ iſpalihdſet wehl weenfahriſchafi — tas ir
j a u n m a l t u ſ i a n i ſ m s, kaſ nodibinajeſ preeſſchgadeem
30. Winſch praſa agru prezejchanos un aprobeſchotu behr-
nu ſkaitu — tâ ſauktâ diwbehrnu ſiſtemas paraſcha, kura
Seemel-Amerikas Saweenotâs Walſtis, Franziâ un ari jau
daſchu zitu ſemju augſtakâs ſchirâs, pa dalai ari plaſchafâs
aprindâs eeveeſuſeſ. Schai paraſchai daudſas loti lau-
nas puſeſ. Wina kopota ar wajadſigâm ſinaſchanâm un ee-
mehginaſchanos, atweeglina wiſadas netikumibas, paweizina
wezafu egoiſmu, ehribu un baidu fâhri, pamâſina weegli
ween augſtafo wezafu tifumu, uſupureſchanos ſawu
behrnu labâ, tâ ari wiſas tautas augſtafo ſanem-
ſchanos un peeſpeeſchanos ſawas naſkamibas la-
bâ. Warbuht naſkamôs laikôs, kad zilweze buhs
ſaſneeguſi augſtafu morales attiſtibas pakapreenu, ſchee
launumi neparahdiſeſ, waj ari parahdiſeſ maſakâ mehrâ;
warbuht tad, kad uſ ſemeſ lodes dſihwoſ 1500 miljonu wee-
tâ 6000—12000 miljoni, nebuhs zitas iſejaſ; bet tagad tai
padodas wiſpahriqi tikai wezigas, iſmirſtoſchâs raſſas, tau-
tas un lauſchu ſchirâs; tâs, kaſ atronas jaunibas ſpirgtu-
mâ un zentibâ, pa galwenai teeſai wehl ar pilniqu teeſibu
atturas no diwbehrnu ſiſtemas, tadehl ka winaſ wehl tiz ſa-
wai ſpehjai uſ ahreeni iſplatiteeſ un uſ eefſcheeni peeaugt un
ſaſpeeſteeſ.

Rikarda mahzibas.

Dawids Rikardo, dſimis Londonâ 1778. g. kâ
kahda holandeeſchu ſchihdu tirgotaja dehlſ, jau jaunibas
gadôs laimigi ſpekuledamſ ar weſſeſeem, wehrtpapireem
un l a b i b u, bij eedſihwojeſ leelâ mantâ, tâ ka ſawâ 25.
gadâ winſch bija jau wairakfahriteiſ miljonarſ. Tagad winſch
nodewâs ſinatnei, ſewiſchki tautſaimneeziſbas ſtudijâm. Kâ
wina galwenaiſ rakſts iſnahza 1817. g. „Politikâs ekono-
mijaſ un nodoklu mahzibas prinziſpi“. Tai laikâ, kad winſch
ſpekuleja ar labibu, winſch bija peedſihwojiſ loti leelaſ labi-
bas zenu ſwaidiſchanâs, kaſ newareja palift beſ eeſpaida uſ
wina uſſkату nodibinaſchanos, tâpat kâ wina nowehrojumi
par daſchadu zitu preſſchu zenâm pa to laiku (1806.—1811.
g.), kad Napoleons noleedſa Ciropas zeetſemei katru ſatikſ-

ſmi ar Angliju. Sawôs uſſkatôs winſch beejchi nowehrſàs no Smita mahzibàm, ſewiſchki kaſ atteezas uſ ſemes tà eenahkumu awota apſpreeſhanu. Ari ſawâ rakſtiſchanas weidâ winſch atſchſibràs no Smita. Winſch leetoja ſawôs rakſtôs weenigi deduktivo metodi, kaſ iſeet no wiſpahr paſiſhtamàm un peenemtàm pateefibàm un tad luhko ar ſlehdeenu un ſaweenojumu palihdſibu tiſt pee jaunaſ pateefiſas. Smits turejàs wairaf pee dſihwes un peemehreem. Deduktivâ metode ir reiſê Rikarda ſtiprums, tà wina wahjums. Schàs ſauſàs augſtàs metodeſ dehl tad ari Rikardam bijis jadſird daudſ pahmetumu. **B r u h m s** (Brougham) ſpreeda: „Rikardo nokritis tà no kaſdas zitas ſwaigſnes!“ **S e j s** (Sey): „Winſch ſinatni eegrudis tuſſchumâ!“ **S i m o n d i j s**: „Winſch to pahrwehrtis tumſchâ metafiiſtà (pahrdabaſ mahzibâ)!“ Stipri uſ ahdas eet winam ari **I n g r e m s**, Oxfordas profefors Seniors zc. Bet netruhſt ari otrejadu ſpreedumu. De **R w i n ſ i j s** († 1859. g.) noſtahdija winu tà leelas pateefiſas uſgahjeju, un **D i j h**. **J. M i l l s** un ziti runà par wina „augtaſeem eeſtateem“, ſalihdſinot ar Smitu.

Cewehrojams Rikarda nopelnſ, tà winſch noſtahdija uſ zetaſeem pamateem wehrtibas mahzibu, kuraſ pirmos afmenus peewehla jau Smits. Schis atſina, tà wehrtibas noteizejs ir darbs; bet runadams par ſcho noteizeju winſch ſaprata gan darbu, kaſ pee kaſdas leetas iſgatawoſchanas peelikts, gan ari to darbu (wehrtibu), kuru pret kaſdu iſmainamu leetu wajag eemaint, eeguht. Rikardo nowehrſa ſcho jehdſeenu ſajaukumu. Winſch mahzija, tà mainas wehrtibu noſaka pirmkahrt pretſchu retums un otrkahrt darba daudhums, kaſ pee winu pagatawoſchanas peelikts. Pirmejâ noteiſſchana ſpehâ pee tahdàm prezem, kuras newar pagatawot tahdâ ſkaitâ, kaſdâ kuraſ grib, kamehr pehdejà pee tahdàm, kuras pehž patikas war iſgatawot zif grib. Dtrſ eewehrojams Rikarda pahrlabojums wehrtibas noteiſſchanâ atteezas uſ mahzibu par winas ſaſtahwdalàm. Pehž Smita mahzibas leetu wehrtibu noſaka darbs tiſtai zilweku ſabeedribas pirmatnejâ ſtahwoſli, eeſams wehl nebija kapitalu un ſemes ihpaſchumu; pehž pehdejo nodibinaſchanaſ raſchojuma wehrtibâ eeſkaitama neween par materiala eepiſſchhanu un ſtrahdneeku algàs iſdotâ nauda, bet ari pelnaſ teeſa uſnehmejam un noma ſemes ihpaſchneekam, tà tà tagad zena jeh wehrtiba ſanahl kopâ no trim dalàm un pahrmainas tiſtai ar pehdejo pahrgroſiſchanas. Rikardo atſiſt, tà pat ari pirmatnejâ zilwezes attihſtibas ſtahwoſli wajadſigs

eerotschu jeb darba rihku; tamdehl ari te raschojumu wehrti-
ba fastahdas no diwejeem darbeem: 1) no darba, kas pee-
lihts pee leetas pagatawoščanas, un 2) no darba, kas pee-
lihts pee darba rihku pagatawoščanas. Darba rihki war
peederet strahdneefam pašam, waj zitam kahdam, tas neko
negroša preefšmeta wehrtibâ.

Sozialista Markša ušfats par wehrtibu šchahds:
„Wišas wehrtibas kâ preze ir tika sinams daudsums šabee-
jejušča (šarezejušča) darba laika.“ Itin kâ kahds zilweks,
neeweħrojot šawas wajadsibas un pretšchu daudsuma ša-
stahwu, kaut ko wehrtetu augsti tadehl ween, kâ tajâ eegul-
dits darba laiks! Wiša darba un wina raschojumu wehrti-
ba patešibâ atkaras no wina deriguma un retuma.

Pretim Smita un Maltuša ušfateem, furi ar wišu ša-
wu peefleeščanos kapitalistiškai raschoščanas kahrtibai to-
mehr pazehla šawu beedinošču balši pret kapitalisma ween-
waldibu, leelkapitalists Rikardo ušstahdija šawu no Dšchema
Underšna u. z. patapinato gruntsnomas mahzibu.
Gruntsnomas jautajums wareja šahst un ari šahka attih-
stitees dšihwē un sinatnē tika ar b r i h w u p r i w a t u
g r u n t s i h p a ņ c h u m u nodibinaščanos, kâ tas notika
Seemel-Staliĵâ, Seemel-Franziĵâ, Belgiĵâ u. z. no 15.—18.
gadu šimtenim, pahrejâ Ćiropâ no 19. gadu šimtena šahstot,
kad semneeku feodalâs atkaribas weetâ eeweda wišpirms
naudas nomu, ari wišâ laukšaimneeziškâ rihzibâ un semes
eepirkschanâ aprehkinaščanos naudâ. Wišpirms šchos jau-
tajumus nehmas sinatniški apškatit Angliĵâ un Franziĵâ
18. g. šimteni un 19. g. š. šahkumâ. Lihros eenahkumus no
semes un semes nomu, ko ihpaščneefam eenešawina semes ga-
bals, wišpirms eestatiĵa (šijiokrati, Smits u. z.) kâ бага-
tâs un dewigâs dabas mahmulas dahwanu, kâ šwehtigu god-
algu par puhlēm, kas peeliktas pee semes apstrahdaščanas
un iškopščanas. Bet kad eedšihwotajeem wairojotees un
weenpušēju tirdšneezibas politiku peefopjot labibas zenas
milšigi šazehlâs un tamlihdi wiši eenahkumi un semesno-
mas naudas, šewišchi Angliĵâ (no 1770.—1850. g.), kahptin
kahpa, tad patlaban ušplaukstošâ tautšaimneeziĵa šahka
ušfkatit gruntsnomu par leelu tautas nelaimi, par apšaro-
jamu monopolu. Tâ mahziĵa jau Maltušs, wehslak ari ziti.
Rikardo ušstahdija šawu mahzibu par gruntsnomu šchahdi:
Kad ir peeteekošâ daudsumâ l a b a Ķ â s semes, lai uš tās
audsetu maišes labibu, tad raschoščanas dahrguns waj leh-
tums (ziĶ pee raschoščanas iĶgahjis darba špehtâ un kapita-
la prozentôs) nošafa labibas zenu, un wairak par to tagad

nav nefahdas pelnas un gruntsnomas. Bet ja ņahdas ņemes wairs nepeeteef, tad labibas zenam japazelas tik augņtu, ka tās atlihdņina ari ņlittakās ņemes raņchoņņhanaņ iņmaņņu. Tahdā kahtā preeņņ labafās apņoptās ņemes ronās ņewiņņka pelna, ko dehwē par „gruntsnomu“. Gruntsnomai naw neņa kopiga ar gruntsihpaņņneeka nopelneem,*) ar raņchoņņhanaņ attihņtiņņhanos, wina nerada neņahdas wehrtibas, tikai tās pahrzel jeb pahres. Gruntsihpaņņneeki ņaweenodamees un labibas zenas ņazeldami uņ augņņu war peeņpeest wiņus eedņihwotajuņ, gruntsnomas weidā atdot wineem, gruntsihpaņņneekeem, waj wiņu ņawu nabadņibu. Riņardo dehwē par gruntsnomu to ņemes raņchibas daņu, ko gruntsihpaņņneekam aiņmaņņa par „ņemes pirmatnejo un neiņnihzinamo ņpehku“ leetoņhanu.

R. Rodbertuņņ († 1875. g.**) gluņņi pareiņi peeņihmē, ka Riņardo iņņklaidrojis tikai gruntsnomu daņchadibu, ne wina iņzelņhanos. Tiklihdņi wairs naw brihwas ņemes, bet eedņihwotaju peeaugņhana praņa ari ņlittakās ņemes apņstrahdasņhanu, tad pa leelakai daņai ari uņ tās radiņees gruntsnoma, jo ihpaņņneekņ daris gluņņi tātāt kā buhwweetu ihpaņņneekņ ahtri peeaugoņchā pilņehtā: kad winam nemakņās par gruntsgabalu tik, ziņ wiņņņ praņa, wiņņņ neatlauņ ta leetoņhanu. Ja kahts gribēs ņcho ņemi apņstrahdat, winam par to buhs jamakņā noma, t. i. gruntsnoma, par kuru daņu, protams, labibas zenas pazelņees augņtaņ. Ja paņs ihpaņņneekņ apņstrahdas ņemes gabalu, tad wiņņņluhkoņ ņawu labibu pahrdot par tahdu zenu, ka atliņņees winam ari gruntsnomas teeņa; wiņņņ to droņņi ari dabūs, jo te domats atgadijums, kad ņemē teeņņam truņņņt labibas. Ramehr no Riņardo aprakņtitā noma ir ņtarpibas noma,

*) Peem. pilņehtās gruntsnomu leeliņkā zelņņhanaņ ir wiņu eedņihwotaju kopdarbibas augliņ, ne gruntsihpaņņneeka darbibas nopelns. 1 kw. juhdņe Brandenburgas ņmilņņainās ņemes, uņ kuras Berline uņzelta, preeņņ 1000 gadeem bija gandrihņ beņ kahtas wehrtibas, ņamehr tagad wina wehrtē uņ kahtām 4 biljonu marņām! Rigā (Geņņ-Rigā) ap 1860. g. weena kwadrataņņ grunts wislabakā weetā makņaja tikai 25—40 rbl. Tagad to newar nopirkt pat par 300 un wairak rubkeem. Tā zelas gruntsgabali un teem lihdņi gruntsnoma kulturās zentrōs.

**) 1848. g. Rodbertuņņ uņnehma Pruhņijā Wuerswalda-ņanņemana ministrijā kultuņministra weetu, bet to jau pehņ 14 deenām atņahja, kad redņeja, ka newarēs winā ar ņemēm ņtrahdat. No ta laika wiņņņ dņihwoja ņawā wuiņchā lihdņ nahwei kā uņmanigņ ņabeedriņkās attihņtibas noiwehrotajņ un fritiņis.

tamehr ſcho war dehwet par monopolanomu. Birmà zelàs no ſemes ſchiru daschadàs auglibàs, ſchi no tam, ka ihpaſchneeka rokàs atronas kahdàs mahjàs waj muiſcha, furu raſchjumi nepezeefchami wajadſigi, t. i. atmet tahdu prezì, kahdàs ziteem naw, tà tad zenu war nemt kahdu grib. Tahlaſ uf gruntsnomaſ augſtumu waj ſemumu dara eefpaidu ari taſ, waj tuwafu waj attahlaſu ſemes gabals atronas no turgus weetàm.

Tagad pee Rikarda mahzibas par darba algu un „algas fonda“ teorijas. Behzſchis teorijas darba zaurmehra jeb dabiſto algu noſakadiwiſfaktori: pirmfahrt ſtrahdneeku ſkaiſ un otrfahrt kapitala leelumſ, kaſ rinko tautà un praja iſletoſchanu. (Mehs nu ſinam, ka kapitalam naw zitaſ produktiwaſ iſletoſchanaſ, ka liſt ſtrahdneekem ſtrahdat.) Ja peem. no tautas kapitala algàs war iſdot katru deenu 2000000 rbl. un ſchàs ſemes ſtrahdneeku ſkaiſ ir 2500000, tad zaurmehra alga ſemè buhſ 80 kap. deenà. Ja algas fondſ paleef taſ patſ wezaiſ, bet ſtrahdneeku ſkaiſ pamafi-najaſ, tad zaurmehra alga war tikai kahpt. Ari tad alga war tikai zelteeſ, kad ſtrahdneeku ſkaiſ paleef wezaiſ, bet tautas turiba, no furas algas fondſ ir weena daſa, aug. Pa-teeſibà — Rikardo ſkaidro tahlaſ — algas groſiſeef arwee-nu ap wiſwajadſigako augſtumu. Ja taſ noſkritiſeef ſemaſ, neſà ſtrahdneekem preeſch wiſnepezeefchamaſkem iſdetwi-meem wajadſigſ, tad ſlimibas, ſpaidonis, badſ, maſaka do-ſchanàs laulibà zc. gahdàs par ſtrahdneeku ſkaiſ maſina-ſchanoſ, kaſ ſawufahrt atkal pazelſ zaurmehra algas. Kad darba algas pazelſeef pahri wajadſigà augſtumam, tad pa-wairota laulibà doſchanaſ atkal pawairoſ ſtrahdneeku ſkai-tu, kaſ buhſ par eemeſlu algas kriſchanaì, tadehl ka tagad wairaf zilweſkem jadalas tai paſchà algas fondà. Algas pazelſchanaſ pahri dabiſkajam mehram uf ilgafu laiku kultu-ras ſemèſ pilnigi eefpehja, peenemot to, ka turibas pazelſcha-nàs weenmehr eet uf preeſchu, jo ar tautas turibas aug-ſchanu japeeaug ari algas fondam.

R o b d e n s (turpat Anglijà) iſſazijaſ par ſtrahd-neeku algas liſumu puſjozigà kahrtà ſchahdi: „Algàs zelàs tad, kad diwi uſnehmeji ſfreen weenam ſtrahdneekam pa-kaſ; taſ krihtàs, kad diwi ſtrahdneeki ſfreen weenam uſneh-mejam paſaſ.“ Algàs fonda jautajumà kapitaleem peeſchirta galmenà loma, fura pateſibà peeſchirt pathe-reta ju pirſchanaſ ſpehjai; uſnehmeju kapitali ir kehde tikai kahdſwiduſ lozekliſ. Reweens no uſnehmejeem ne-noleef ſinamu zettu ſumu ſtrahdneeku algàm; wiſch maſſà

strahdneekam ko tam nahkäs; winſchpeenem tifdaudiſtrahdneeku, ziſwinam pehz teknikas ſtahwoſka un zeramäs raſchojumu apgroſibas wajadſigs; ja winam paſcham naw peeteekofcha kapitala, tad aiſnemäs to; winam jabuht pee roſas, jeh ja naw, tad jaſin, kur nems naudu ſtrahdneeku algäm tifai preekſch tuwakäm nedefäm u. t. t. **W a l f e r s** atgahdinaja, ka ſemês ar bagatigeem kapitaleem ſtrahdneeku algas ſtahwot ſemu, kamehr tahdäs, kur tahdu kapitalu naw, augſtu. Seemel-Amerikas Saweentötäs **Walſtis** ſtrahdneeki beekſchi ween algas ſanem tifai pehz tam, kad raſchojumi pahrdoti. Sozialajäm teorijäm tas nopelns, ka winas peegreesuſchas wehribu neweenadajam ſpekham konkurenzes zihnä ſtarp uſnehmejeem un ſtrahdneekeem, wiſnotal ſozialo ſchkiru noſihmei un maſchinu un kriſju eepaidam. **W i n u** balſs ſfan apſuhdſoſchi; winu mehrkis, peerahdit teoretiki, ka tagadejâ tautſaimneezikâ kahrtiba gruhsch nabadſibâ ſtrahdneeku ſchkiras un nowedis pee poſta un tagadejäs algogochanas ſiſtemas atmeſchanas. **W i n i** beekſchi tiz algu fonda teorijai, bet ari täpat, lihdsigi **R o d b e r t u ſ a m**, domä, ka ſtrahdneeku daſai no kopraſchojuma ar ſabeedriſkäs darba raſchibas peeaugſchanu janokrihtotees arweenu ſemaſu. **L a ſ a l s** negrib noleegt, ka pa gadu ſimteneem ſtrahdneeku wajadſibas un algas druſku pazehluſchäs; bet tagad täs tomehr wehl eſot loti ſemaſ, kuras newarot ari pazeltees augſtaſi, jo ar katru maſu uſlabojumu ahtri pawairojotees eedſihwotaju ſkaiſs. **W i n ſ c h** iſſauzas: „**Strahdneeka** zaurmehra algas aprobeſchoſchana tifai uſ to ſumu, kaſ kahdâ tautâ wajadſiga, lai wilktu garu un waiſlotos tahlaſ, tas ir tas **z e e t a i s** un neſchehligais liſums, kurſch tagadejôs apſtahkloſs pahrwalda darba algu.“

Uſſtatot **R i k a r d u** no wehſturikſa ſtahwoſka, ſpreeſch freewu profefors **M. S o b o l e w s** (**Энцикл. Слов.** 1899), jaatſihht, ka winſch bija leelo nandas kapitalu, leeläs burſchuasijas intereſu aiſſtahwis, tadehl ari winſch aiſſtahweja to ſaimneezikſo un ſabeedriſko politiku, kura bij ſchäs ſchkiras labâ. Sihmigi pehz wina ſpreeduma ari tas, ka **R i k a r d a m** naw bijis ſajehgas par wehſturikſo attihſtibu; ſaimneezikſo kahrtibu, kaſ pamatojäs uſ brihwu konkurenzi un priwatu ihpaſchumu, winſch tureja par dabikſo, nefad nepahrgroſamo kahrtibu. No ſchi paſaules uſſkata pluhſt wina optimiſtikäs domas par ſtrahdneeku ſchkiras gruh-tibäm, par nabadſibu wiſpahri (winſch liſa preekſchâ atzelt **Änglijâ** wiſus nabagu nodoklus, täpat wiſus lihds ſchim iſlaiſtos liſumus par nabagu uſtureſchane un pabalſtikſcha-

nu); wiſs taſ pehz wina domàm — ſihkumi, kaſ paſchi no ſewis iſſudifſhot, kaſ darba un kapitala darbiba pilnigi ſwabadi attihſtiſſhotees. Bitadi ſpreeſch wahzu profefors Dr. R. Diehls (Handwörterbuch der Staatswiſſenſch. 1901). Pehz wina domàm Rikardo t a h l u b i j i s no tam, ka ſawas mahzibas buhtu paſludinajis tikai weenas ſchiras jeb partijas intereſe. „Rikardo zeeſchi mihloja pateefibu, ka ari leelako leetiſchibu: wina wadija tikai weena wehleſchanàs, nahſt tuwaki pee objektiwàs pateefibas.“ Winſch tad ari aiſſtahw turpat ſirdigi Rikardu pret A. d. S e l d u („Zwei Bücher zur ſozialen Geſchichte Englands“), kurſch ari ſludina, ka Rikardo kalpojis tikai ſawa laika naudineeſku intereſem. Tà tad ari wehl paſchâ jaunakâ laikâ ſpreeſdumi par ſcho tautſaimneeku loti ſchiras.

Tihràs brihwirtſdneeziſibas jeb Mantſcheſtras wirſeens.

Veelàs ſekmes anglu ruhpneeziſibâ (ſf. 99. lapp.) dewa eemeſlu uſ jaunu tautſaimneeziſku wirſeenu attihſtiſſchanoſ, kaſ daudjejadâ ſinâ atſchihràs no Smita ſkolas mahzibàm. Paſchâ Anglijâ pamodàs intereſanta agitazija, kaſ iſgahja uſ pilnigas tirdſneeziſibas un wiſadas zitaſ brihwibas eeweſſchane un kuras teoretifko wirſeenu ſauz par Mantſcheſtras ſkolu (pehz Mantſcheſtras pilſehtaſ, kur wiſwairak darbojâs brihwirtſdneeziſibas partija un winaſ agitatori), kamehr uſ zeetſemes un Amerikâ ſchis wirſeens ſazehla pretwirſeenu — protekzionifmu, kaſ aiſſtahw aiſſardſibas muitas un ſakopojâs tà ſauktâ tautifkâ un wehſturifkâ ſiſtemâ.

Leeliſkâ manuſakturu attihſtiba Anglijâ ſazehla no jauna kahljâs wezo jautajumu, ka anglu rajſchojumus jaatlauij iſweſt un pahredot beſ kahdeem krauzekleem pa wiſeem Giropas tirgeem. Bet ſchi ideja atbuhrâs wehl uſ daudſ pretineekeem, wiſpirms paſchâ Anglijâ, kur wehl uſ katra ſola bij redſamas merkantilifma laikmeta pehdaſ. Ta laikâ Anglijas muitas tariſſs bija gandrihſ pilnigi aiſleedſoſchſ: beſ 200 daſchadàm prezem, kuras pawifam bij aiſleegts iſweſt waj eeweſt, bija kahdas 1000 daſchadas zitaſ, kuràm bij uſliſta muiſta. Tahda plaſſcha aiſſardſibas muiſtu ſiſtema neſakrita ar attihſtitâs anglu ruhpneeziſibas intereſem: Anglijas iſſtrahdajumu ruhpneeziſiba bija toreif jau tik plaſſcha un ſtipra, ka wareja ſtahtees brihwâ konkurenzê ar taut

kuru zitu walsti. No otras pušes raugotees atkal augstās muitas uš ahrsemju prezēm, ņewiņņi laufņaimneezibas raņņojuumeem, kuru eeweņhana pawiņam bij aprobeņhota ar 1815. g. islaiņtajeem labibas likumeem, apgruhtinaja manufakturu ruhpneezibu, ņazeldamas ņtipri zenā ikdeeniņņkās uņturas preeņņmetus un tamlihdņ ari ņtrahdneeku algas. Ne labati iņņkatijās Eiropas tirgōs. Zeetņemes walstis, redņedamas, ņa winu iņņtrahdajumi newar ņazenstees ar milņigo angļu ruhpneezibu, zentās ar aiņņardibas muitām atņargat no ņawām ņemēm angļu iņņtrahdajumus. Kad tad wehl uņnahza krihņes, ņā 1838. g. (ņas Londonā ween iņpostija 306 tirdņneezibas firmas un provinzēs78!) un neraņņas gadi, tad posts bija ņlaht: fabriku apgabalōs ņazehlās nemeeri un notika postliņņanas, ņņhar-tiņins (ņtrahdneeku kustiņa) pazehla ņawu galwu. ņahhdōs apņahklōs Mantņheņtras tirdņneezibas walde eesneedņa parlamentam luhgumu, lai atzelot labibas likumus, ņas uņlika leelu muitu uš eewedamo labibu; ja tas nenoteekot, „tad fabriku ruhpneezibai jaejot bojā“. Kad parlaments luhgumu atraidija — ministru preeņņneeks lords Melberns iņteizās, winņņ ņawā garajā muhņņhā dņirdejis dau-dņas aplamibas, bet peepraņijums, lai atzel labibas muitas, eņot tas trakakais no wiņa — tad katunu fabrikants R. Robdens*), minetās tirdņneezibas waldes un wiņas wehlatās agitazijas ihņtā dwehņele, lika preeņņhā, nodibinat ņewiņņu labibas pretmuitas ņaweenibu, kura lai ruhpetos wiņeem atlauteem lihdsleekem par to, ņa labibas muitas kriņtu. Tahdu ņaweenibu teeņham nodibinaja 1838. gadā. Winas mihtne atradās Mantņheņtrā. Otrs no galwenajeem dibinatajeem un darbineeekem ņņai ņabeedribā bija fabrikants D ņ h o n s B r a i t s. ņņi Mantņheņtras

*) Robdens dņim. 1804. g., ņahda maņgruntneeka dehlis, ganija wiņpirms uš laufeem awiz, tad pahrgahja pilņehtā pee tahda radineeka fabrikanta. Zaur uņzihtibu un kreetnibu winņņ pazehlās drihņ par fabrikas agentu, eedņihwojās nauda un nodibinaja pats ņawu fabriku. Zeelajās agitazijas ņawā pretmuitas beedribā, ņas ņaroja par widejām ņņņirām pret leelgruntneeku aristokratiju, winņņ ņawo-
jaja ņawu meņelibu un iņņņeeda wiņu ņawu bagatibu. Pehz ņaņneegā mehņa tauta winam ņā atlihdņibu par to ņariņkoja ņubmenziju, no ņam eenahja 1 milj. rublu muhņu naudā. Parlamentā Robdens ņaroja lihds ņawam muhņņa galam par ņaupibu walstis ņaimneezibā, hals teeņibu paplaņņinaschanu, meera uņtureņchanu u. t. t. Ari wina beedris Braits († 1889. g.), ņas wehl 1880. g. pretojās ihru paņņwaldbibai, to Gladņtons gribeja eeweņt, wehlaņ pahrgahja pee libe-
raņeem un aiņņtaheja monopoliju un daņchadu preeņņdrozibu iņni-
zinachanu, taiņnu politisku teeņibu iņdalichanu u. t. t.

partija uſſtahdija galu galâ ſchahdus trihs praſijumus: pilnigu brijwibu amatneezibâ (amatneezibas brijwibu), perſonigâ ſatiffmê, lihdsi eeskaitot ari brijwu dſihwes weetas iſwehli, un pretſchu iſmainâ (tirdſneezibas brijwibu), prezês lihdsi eeskaitot ari naudu, ſemi un darbu. Pretmuitas ſabeedriba pehz 7 gadu ilgâs nenogurſtoſchâs leeliſtâs agitazijas, pee ſam rihtojâs katru gadu ar miljoneem iſderwumu, ſaſneedſa ſawu mehrki: labibas muiſas pagalam atzehla*) un zitas muiſas pamafinaja. Pehz Robdena nahwes (1865. g.) nodibinajâs Robdena klubs, kurſch paſtahw wehl tagad un zenschâs pehz tilhras brijwtirdſneezibas eewefchanaſ ari zitâs ſemês.

Sem m a n t ſ c h e ſ t r e e ſ c h u wirſeena ſaprot wehl ſchoeden tautſaimneezibas mahzibu, ſas noleedſ pateſibu fiſiokratu mahzibai par ſemes leelo wehrtibu un, uſſwerot Maſtuſa eedſihwotaju wairoſchanaſ liſumu un Mikarda algâs ſonda mahzibu, ſludina wiſu ſpehku neaprobeſchotu ſwababibu, pehz wezâ paſiſtamâ fiſiokratu pamata liſuma „laissez faire“ (ſſ. 78. lapp.). Wiſpahreja, neaprobeſchota ſazenſiba—ſcha wirſeena teoretiki mahza — nowed katru tai weetâ, kur winſch wiſlabaki noder un ſas winam ſagahdâ wiſlabawo atlihdſibu par wina darbeem. „Konkurenze nowed pee taiſnam pretſchu zenâm,“ ſpreeda Montefſjê. Wina ir ruhpnreeziffkâs paſaules nekluhdigſ ſahrtotajſ. Lihſigi augſtâfam nolehnumam, wina eemed ſahrtibu un taiſnibu wiſſfareſchgitatâs zilweku ſabeedribas leetâs. Walſtij jaatturas no katras eejaukſchanaſ zilweku weikaliſtâs dariſchanaſ, tad raſchoſchana un mantu wairoſchanaſ weikſees wiſſſemigaki. Liſumdewejam naw jaruhpejas par bagatibas iſdaliſchanu; ta notis pilnigi pehz dabâs liſumeem un brijweem lihgumeem. Tâ tad waldbibas wiſtreem roſas flehpî turot paſaule wiſlabaki nonahſs pee ſawa mehrka.

*) Labibas muiſas frita 25. juliâ 1846. g., trihsdeſmit gadus pehz tam, kad Mikardo jau pret tâm uſſtahjas. Daſchi pee ſchis reformâs ar uſſlawu min ta laika waldoſchâs ſchiras, kuras iſhtâ laika darijuſchâs to, ſas wajadſigs. Pateſcham toreſchu wadonis patſ, Robertſ Bihls, liſa preeſchâ wezo liſumu atzeliſchanu. Un winſch uſwareja beidsot apatiſchamâ pehz karſtâm debatêm, kuras jau pirmâ laſijumâ ilgâ 12 naktis, ar 337 pret 240 balſim tahdâ ſahrtâ, ſa 80 protekzioniffi lihds ar wina pahrgahja jaunajo leheri. Augſchamâ preeſchliſtums iſgahja zauri, Welingtonam wina aiſſtahwot ar iſſſaidrojumu, to labal peeneem ar labu nekâ ſagaidit jaunu augſchamâ lozeſku eezeliſchanu, kad ſas buhs japeeneem ar peeſpeeliſchanu. Toreiſ iſſputeja wezâ anglu ariſtokratu partija un tâs weetâ nodibinajâs jauna brijwprahtiga waldbibas partija.

Schim mahzibas wirseenam sagahdaja zitur draugus un aistahwjus taiſni Anglijas ipošchais ſabeedriſkais un tirdſneezifkais ſtahwoklis, kahdu wina eeguwa pehz brihw-tirdſneezibas eeweſchanaſ. Mantſcheſtreeſchu zeribas wiſmaſ ſahkumâ peepildijâs. Liſta wahrdeem ſafot, Anglijas ſaulôſ bija eeſchautâſ jaunâſ ſmadſeneſ, kaſ toſ iplehta leelâ plaſchumâ. Jau pirmajôſ deſmit gadôſ pehz labibas muitu atzeliſchanaſ winâſ iſwedumu apgroſijums peeanga trihſſahrtigi, kamehr labibaſ eewedumi peeztahrtigi. „Mantſcheſterifms“ dſilâſ ſafneſ laidis ari *Franzija*, kur taſ walda lihds ſchim laiſkam tautſaimneezifkâ literaturâ, kamehr dſihwê winſch pa leelakai daſai beſ ſetmêm zihnijees ar wezo *Franzija* aiſſargu muitâſ ſiſtemu. *Franzija* walſiſ ſozialo politiſku, t. i. walſiſ darbiſu pee ſtrahdneefu ſchkirâſ aiſſtahweſchanaſ un weizinaſchanaſ wehl beeſchi apfaro teem paſcheem lihdsſeleem, kahdi pagahjuſchâ gadu ſimtena trihſdeſmitôſ gadôſ bija paraſti Anglijâ. Mantſcheſtreeſchu teori-ja griſ dot ſtrahdneefeeem pilniſku ſaweenoſchanaſ un beedroſchanaſ brihwibu un domâ, ka ſtrahdneeki ar ſcheem lihdsſeleem paſchi ſpehſchot ſawas intereſeſ peeteekoſchi aiſſtahwet. Ari *Wahzija* mantſcheſtriſms ſpehleja leelu lomu, kamehr *Laſala* polemika tonebijſatreekuſi. *Reewija* ſchis wirſeens teoretifki fuſtinats tiſai pagahjuſchâ gadu ſimtena 50. gadu polemikâ ſtarp *Wernadſku*, *ſcherniſchewſku* u. z. Kad 80. gadôſ nahza uſ deenas ſahrtibaſ jautajums par ſtrahdneefu aiſſardſibu liſumdoſchanaſ zelâ, tad ſchis intereſeſ, kuraſ *Neetum-Giropâ* aiſſtahwejuſchi pa leelakai daſai brihwprahtigee mantſcheſtreeſchi, pee mums atrada ſirdigakoſ aiſſtahwjus konſerwatiwakôſ organôſ (*Katkowa* „*Moſk. Wedom.*“ un pa daſai *Uſſakowa* „*Ruſſj*“), kamehr par plaſchu waldbibaſ eejaufſchanaſ ſtahweja brihwprahtiga preſe.

Pret tahdaſ pilnigaſ brihwibaſ atlauſchanaſ wiſâ ſaimneezifkâ dſihwê, kahdu praſija anglu tautſaimneeku ſkola, wehlaſ uſſtahjâſ, kâ jau teiktâſ, tautiſkâſ un wehſturiſkâſ ſkolâſ tautſaimneeki, par kureem tuwaki nahkoſchâ nodalâ. Tomehr daſchâſ winaſ prinzipielâſ eerunaſ pret mantſcheſtreeſchu mahzibaſ eewehroſim jau ſche.*) Pehz winaſ domâm ir aloſcha-

*) Ziti pretojâſ Anglijas brihw-tirdſneezibas politiſkai taiſni aiſ praktiſkeem noluhkeem. Literaturâ pazehlâſ ſkaki baſiſ, ka anglu jaunâ mahziba iſejot tiſai uſ ſawa labuma eewehroſchanaſ un zitu ſemju ruhpreezibaſ apſpeeſchanaſ ar ſawu pahrakumu. Wahzu tautſaimneekâſ *Liſiſ* beedinaja no anglu brihw-tirdſneezibaſ politiſkâſ kâ no *Trojâſ* kofa ſiſga, kuru trojeeſchi eewilka ſawâ pilſehtâ un no kura tad wehlaſ iſlihdâ eenaidneeku fareiwji.

nàs, kad peem. Bastia (frantšchu tautšaimneeks, kas aifstahweja tihro brihwirdšneežibas wirseenu, † 1850. g.) apgalwo, ka wispahrejâ fahrtiba pašaulê zelotees atšewišcheem egoišmeem brihwi darbojotees, kamdehl peeteefot, kad tika tai nobihdot no zela wišus šchlehrschlus, lai katrs dšihwê nahtu pee tahdas turibas, kahdu tas pelnijs. Pašchahriba dšen zilwekus uš netaišnibu un laupišchanas šoleem; tadehl wina apšpeeschama un naw wis laujams tai šwabadi attihštitees; tas ir tikumibas un walsts, taišnibas ušturetajas eestahdes, ihštaiš ušdewums. Ja zilweki buhtu pilnigi un zentšos tika uš labu ween, tad bes šchauhâm peetiktu ar brihwibas atlauschanu ween, lai eewestu un ušturu šabeedribâ fahrtibu. Bet pee tahdeem, kahdi wina tagad ir — un buhs laikam jo projam! — wišu interešu neaprobeshota eewehroščana nowed tika pee preteščhibâm, ne weenibas un fahrtibas. Fabrikas ihpašchneeks wehlaš, lai štrahdneeku algas křistu, štrahdneeki — lai tās zeltos. Semes ihpašchneeks išeet uš semes nomas pazelščanu, nomneeks — uš winaš pašeminášchanu. Wišur ušwar štiprafais waj manigafais, un kad pašchahriba zihnas pehz laupijuma, tad neeewehro tur neweens wairš tikumibas un taišnibas lišumus. Taišni tajâš semês, kur atlauta wisleelakâ brihwiba, attihštijušees štrauja plaišma šarp kungu šchkiru un štrahdneeku šchkiru un waldibai bijis jauštahjas šingri par mašako un wahjako aifstahwu pret štiprako pahrestibâm. Jaunakee tautšaimneeki mahza šajušt ne wis reebumu pret walsti, kas wina preeščhetščhus nowadija tik tahlu, ka tee walsti dehweja waj nu par nišnu augoni, waj par nenowehrišchamu launumu. Wina walsti kâ tautas kodolu eestata drihšak par augštako tešhibu aifstahwi un par taišnibas eerozi. Tâ ka wina ištugšt no fahdas semes dšihwajeem špehkeem un garigeem zenteeneem, tad winaš ušdewums ari, wežinat wišadâ šinâ winau attihštibu. Wina ir, kâ wehšturu peerahda, špehžigafais žiwilišajijas un progresa wežinatajš (gan ne wišur weenadâ meh-râ). Katra atšewišchka zilweka brihwiba zeenijama un wežinama, bet tai japadodas arweenu taišnibas un patešibas lišumeem un šchee lišumi, kas top arweenu šingrati, jo wairâk ištadilojšas laba un taišna šajehgumi, janem walstij par šawas darbibas notežjeem. „Waldibas eejauščchanâš naw arweenu atraidama, kâ to radifalee tautšaimneeki praša,“ šaka belgeščhu nazionalekonomš L a w l è, „nedš arweenu atlauschama, kâ to wehlaš dašchi ņozialisti (tautšaimneeki, kas išeet uš šabeedribas labošchanu); katrs gadijums šewišchki pahřbaudams un pee tam eewehrojamas apmeerinamâš wajadšt-

bas un privatās inīziatīvas palīhdība. Tikai ir alošchanās, domat, ka walsts ufdewums ar zīwilīfāzijas leelaku īsplatīfchanos šāfchaurīnatos; tas tagad ir pawījam zītads nekā patriarchalās un despōtīfās waldības laīfōs, bet wīnšch bef mītefchanās īspļešchās, tiklīhdī zīlweku darbībai atflahjās jauns laufs un atlautā un neatlautā robeschās nowelk ar dailaku un tībraku mehraulku. Šchīs domas ari Franziā īfteiza ar fēwīfchku usfwaru Dipons-Waits († 1878. g.) fawā grahmātā „Zīlweks un walsts“, kas īsnahza 1856. g. un nodībīnaja wīna flawu.“

Ari ta laīfa leelafais fozīalīfīs Marfks īfāzījās fawā 1849. gadā par brīhtwīrdfneezību turetā runā tai pretī. Wīnšch eefstātīja toreīsejo brīhtwīrdfneezības agītaziju pret labības muitām tikai par agītaziju par lehtām algām un leelaku pelnās daļu. Brīhtwīrdfneezība tikai wehl jō wairaf pawairofshot strahdneeku behdas, nostīprīnāfshot zeetos fāmīneezības līkumus. Brīhtwīrdfneezība eesot tagad tikai kapītala brīhwība, starptautīfā brīhtwīrdfneezība eesot starptautīfā īsfuhfchana. Brīhtwīrdfneezības aīstahwījī gan nesaprotot, ka weena seme uš otras rehķīna warot eedfīhtwotees mantā. Bet par to neesot ko brīhnetees, jō fchee fūngī nesaprotot ari, kā kahdas fēmes fāmīneezīfā brīhwībā un fwabadā fōnfūrenzē weena laufchū fchķīra eedfīhtwōjotees uš otras rehķīna. Pehz fcheem fpreedumeem buhtu jadomā, ka Marfks peefrīht aīfjargu muitām. Bet ari tā natw: wīnam brīhtwīrdfneezība ir burfchuafījās eerozīs pret feodalīfmu un walsts waru; aīfardfības muitu fīstema ir fōnferwatiwa, fāmehr brīhtwīrdfneezībai ir postofchš eefpaīds, wīna fāzel arweenu leelaku pretfstatu starp proletariatu un burfchuafīju un tā weīzīna rewolūzīju. „Tikai fchāī nofīhmē,“ Marfks īfāuzās, „es peefrīhtu brīhtwīrdfneezībai.“ Šchāīs patetīfkdōs wahrdōs daudf pahrfpīblejumu un frahfju, fām peefchķīrtā pahrafā wīspahribās nofīhme, — bet drufku taīfnības ari wīndōs, peebīlft Schmollers.

Kahdī gan bījūfchī brīhtwīrdfneezības praķtīfķee panahķūmī dāfchadās fēmēs? — Par Anglīju jau fīnam, ka ta atfratījās no labības un daudfām zītām muitām ap 19. g. f. wīdu. Pafīhfstamo fūgneezības aktu atzēhla 1849. g., tikai peefkraftu fūgneezību angli patureja fawās rokās. Wīfās kolonījās eeguwa teefību, weft prezes tīflab uš Anglīju, kā zītām fēmēm, kā ari no fchejeenes pahrwēst fwefchās prezes. Neīfstrahdatas un pušīfstrahdatas prezes īfsludīnaja prīnzīpā par pīlnīgī brīhwām. Ari pīlnīgee īfstrahdajūmī no 1860. g. flūwa brīhwī.

Franzija Napoleonam III. bija jāpeeredī, ka jābrūfa Lūija Filipa waldība, kas atbaltstijās un bagatajam widus šķirām un aistahweja stingru aistargu muitas politiku. Winšch, nahzīs keisara godā, apnehmās turetees pee tahdas tirdsnee- zības politikas, kas eewehro plaschaku lauschu intreses. 1853.g. dahrdšibai unahkot, winšch atzehla labības muitas, kugu nodokļus pee labības eelahdešchanas, un pamasināja lopu muitu. 1863. g. janwarī winšch noslehdza ar Ang- liju tirdsnee zības lihgumu, kuršch kluwa par stuhra afmeni jaunajā Eiropas brihwās tirdsnee zības poli- tikas ehkā. Tai pašchā gadā Gladstons Anglijā eeweda seelās tarifa reformas, tad nahza daudsi ziti brihwprahitigi lihgumi ar Angliju un Franziju. Ari Kreewija no 1844. g. jahkot pašemināja sawas muitas, fewišchi 1850. un 1857. gadās. Tapat Smeedrija, Belgija, Holande, Danija u. z. peedaliās pee brihw tirdsnee zības fustības. Tā tad gandrihs wišas kulturās waltstis peekrita 19. gadu simteni šchim šaimnee zikkam wirseenam, tikai ne wišas aif weenadeem eemešleem. Stipri attihstitas, wezas un bagatas ruhpnee zikkas waltstis, kā Anglija, ari Belgija un Franzija, palahwās un sawu pahriwaru un redseja usplaušchanas laif- metā no 1850. — 1873. g., kā winām wairs naw jabihstas no konkurenzes, ka wezee aifseegumi, muitas un kugnee zības li- kumi, wairak trauze nekā sekme winu turības attihstihchanos. Turpretim waltstis, kuru bagatiba atradās semkopības rascho- jumās, kā Kreewija, Saweenotās Walsstis, Austrija, Italija, Danija, gribeja weizinat sawu raschojumu iswešchanu un tu- reja toreis leelaku ruhpnee zības konkurenzi few par nekaitigu, pat wehl pār augligu. Walsstis, kuras atradās widejā stah- wofli, kā peem. Wahzija, gribeja atkal ar brihw tirdsnee zības palihdšibu weizinat wislabati tā sawu ruhpnee zību, kā laif- šaimnee zību. Pee daudšam špehleja lomu lihdsi ari politiski eemešli. Napoleons III. gribeja eeguht popularitati un ispatikt Anglijai. Pruhšija 1818. gadā neeeweda zihwas muitas, lai nebuhtu jajanihstas ar sawām šabeedrotām waltstim. Kawürs, italeešchu waldības wihrs, ar sawu brihw tirdsnee zības poli- tiku gribeja peeglamotees Napoleonam III. Masak attih- stitām un nabadšigatām waltstim wajadseja pa daļai peekahp- tees pret politiskajeem špaideem, kuruš isleetoja špehzigako waltstu labā, pa daļai winas pašchas ari eeskatiņa, ka winu wezā noslehgšchanās tagad wairs naw weetā, ka winas war is- darit aifnehmumus un ari zitadi tikt pee naudas, dsels- zeleem un daščadām zitām žiwilifazijas eetaifem, kad tās wairak nekā lihdsi šchim šateekas ar ahreeni.

Tam blafus wiſiâs walſtîs bij iſmanams ari faut kas kopsigs. Leelais brihwîrdsneeziſkâs mahzibas wirjeens bij pahrnehmîs wairaf waj majaf wiſu prahtus; atſina, ka meſchoniba, rupjiba, neſapratiba, mulkîga tirgotaju ſkaidiba un nenoleeziba pa leelai daſai bija nodibinajuſchâs un tiſ ilgi uſturejuſchâs merkantiliſko ſiſtemu, beidsot no 1840.—70. g. bija eeſpeeduſees pat leelako ſenlaiku aiſſtahwju galwâs. Kaut ko no ſtarptautiſkâs darba daliſchanas ſwehtibas wareja iijjuſt garajâ Eiropas meera laiſkâ un dſelſſzoku buhwju un uſplaukſtoſchâs leelruhpnenezibas laiſmetâ. Spihdoſchais uſſelſchanas laiſmets wiſpahri ſtipri bija pamafinajîs ſweſchâs konkurenzes ſpaidus. Ne wolti gudrakee walſtîs wiſhri, Hardenbergs, Heſkiſons, Biſls, Gladſtons, Napoleons III., Kâwirſ, jaunais Biſmarks (lihdſ 1877. g.) un Andraſchijs ſtahweja uſ brihwîrdsnenezibas puſi. Tâpat gandrihſ wiſa Eiropas ſinatne. Tautas teeſibu, pahrwaldes teeſibu un tautſaimnenezibas ſinâ brihwîrdsnenezibas uſwara atneſa jau agraf, bet katrâ ſinâ no 1850.—70. g. rokâm tauſtamus labumus. Lai paraugamees uſ ſcho jautajumu tuwafi.

Walſtu ſawſtarpejee ſakari un tautu teeſibas, kas pîrmejos nokahrto, 19. gadu ſimteni bija kluwuſchi zitadi, nekâ 17. un 18. gadu ſimtenôs. Walſtu zihnas domas pamafam peefahpâs, tâpat leelako walſtu zenſchanâs pehz paſaules tirdsnenezibas pahrwaldibas, kas ſajneedſama ar waru. Franziĵai tahdas domas wajaſeja atneſt jau no 1814.—1815. gadam. Leelbritanija 1793.—1815. g. karôs bij ſtipri pawairojuſi ſawas kolonijas un ſawu tirdsnenezîſki-politiſko pahriwaru. Bet no ſchi laiſa ſahkot lihdſ 1870. g. ta nodewâs gandrihſ weenigi ſawu eeſſchejo jautajumu nokahrtoſchanai un uſſtahjâs meera garâ. Tâpat tas bija ar zitâm walſtim. Tautu teeſibas liſkâs daudſ ko paſaudejuſchâs no ſawas agrafâs zeeſibas. Zuhras bija atſihtas par brihwâm, atſkaitot weenigi peekraſtu un daſchus ſweju apgabalus; ari Melno juhru 1856. g. atkrahja tirdsnenezibas fugnenezibai. Sunda muitas fritâ 1857. gadâ. Zuhras laupitaju riktoſchanâs mitejâs; kahpereſchanas atlaujas wairs nemehdſa iſdot priwateem lugeem; wiſpahri peenehma tauſpit pa kara laiſu ſwejneeku laiwas un kugus; daudſas walſtîs apnehmâs ari ſargat karâ zitu priwatu peldoſchu ihpaſchumu. Pat Angliĵa 1856. g. atſina neitralo flotu teeſibas kara atgadijumâ. Koloniju ſpihdſinafchanas un iſjuhſchanas ſiſtemu atkrahſtîbas domas noteefaja jau no 1710.—1820. g. Bret wînas ſaunumeem jau Smits

teiza labu wahrdu. Spanijas koloniju sistema beidjās ar 1765. g., kamehr Anglijā gan tikai wehlat. Tad nahza Holande u. z. Tirdsneeziņas lihgumus noflehdjot jau preekšč 1860. g. bij parāšča, deefgan plaščā meh-rā eewetot noteikumu par leelako preekščrozibū (Meistbegünstigung) preekščirščanu šawstarpigi abām pušēm, kuras lihgumu noflehdj. No 1860.—70. g. lihgumeem jau tik plaščā tendenze, ka wišpahri luhko atzelt eewedumu un iswedumu muitas, noleek tarifus zik eephejams semus un lihgumus flehdj uš 10—12 gadeem; winus noflehdja ari ar tahdu noteikumu, ka leelakā preekščroziba preekriht pati no šewis tuhlin wišam leelako preekščrozibū jemēm, ja tahda no winām ščo preekščrozibū preekščir tahdai treščai semei. Tā tagad pahra tarifa pašeminajumu lihgumeem wareja peeweentees klat duzis waj wehl wairak tihru leelakās preekščrozibas lihgumu. Tā plašči eewešās muitu pašemināšana un gandrih wišu starpibas muitu atzelsšana. Zeešchee brihttirdsneeziņas teoretiki apfaroja lihdi 1870. g. wišus tirdsneeziņas lihgumus; tagad tik wehl redseja, ka Wištam bijuši taišniba, šatot, ka tirdsneeziņas lihgumi tautas pašam peewedis pee brihtwas šatikšmes wišā pašaulē. Tikai tagad wehl, no 1865.—1880. g., nodibinajās ušfats, ka tirdsneeziņas lihgumi ar leelako preekščrozibū preekščirščanu ir tikai brihttirdsneeziņas išpalihgi. Šahdi tirdsneeziņas lihgumi darija wišlabako eepaidu tur, kur tos noflehdja walstis, kas šahweja šaimneeziškā šinā uš weenada, bet daščadu dabas haगतību šinā uš neweenada pakahpeena. Šaimneeziškā šinā pakahpalikuščās walstis ari toreiš nenoflehdja waj nu nekahdus, waj ari tikai lihgumus ar masu peekahpščanos. Kur winas daudji dewa, tur tām ar laiku bij janahk pee atšinas, ka pahrakās walstis šmehla weenigo waj leelako labumu.

Kahds bija šaimneeziškais koppešpajds no wišam ščam leelajām pahrgrosiņām starptautiškajā šatikšmē? Weetejā darba dališana, kas lihdi šchim bija špehkā tikai šinamōs neleelōs apgabalōs un tikai pee šinamām prezēm, tagad peenehma daudji plaščahu apmehru; reiše ar to leelruhpnēziņa, laušču kustiba, naudas šaimneeziņa, konfurenze peenehmās tahdā meh-rā, kā nekad agrak. Wiša šaimneeziškā raščoššana wairak un wairak šadaliņās, peemehrojās wairak apwidu un šemju dabikšajeem un šabeedriškajeem apštahkleem un wajadšibām; kopraščiba, eedšihwo-tāji, patehrinšč wareja pazeltees tahdā augštumā, kā agrak

ne tuvu ne. Tagad izvehlās tahdas ruhpnēezibas walstis, kuras ne wis maš, bet 30, pat 70°/o šawu ušturas lihdsēflu eewēda no ahreenes, tāpat semkopibas walstis, kuras leelu daļu no šaweem eewahkumeem ištēda; wajadsēja pazeltees bagato apwīdu pahrafumam par nabagakeem, bet peenehmās beeschi ween turibā ari nabagakee, tadehl ka tagad wiau daba un šatiksme darija wineem weeglafi un wairaf peeeetamus daščus peknas awotus, kas agraf bija aprobeščoti. Turpretim leels pahrsipihlejums tas, kad brijwtirdšneezibas fanatiķi katru patehrina, eedsihwotaju un lablāhhibas augščanu leel weenigi uš starptautiskās tirdšneezibas reščina. To wina pašpehjuši tikai šaweenibā ar tehnisko šatiksmes atihstibu un pretšču weščanas palehtinaščanos. Laukšaimneezibas ušplauščanai no 1840.—1870. g. daudš semēs par galweno eemeslu bija šchošēju eerihkoščana un dšelszēku buhwēs. Pee tam weens no šwarigakeem eemesleem, kas pazehla un pazel leelā mehrā wišu dšihwibu un kusribu semē, ir taišni eekšchejo aprobeščojumu kriščana, eekšchejo brijwu tirgu nodibinaščana.

No 1875. gada lihdschim manama jauna parahdiba — brijwtirdšneezibas ideja wahrgst un šlihgst atpakaļ. Šauns aišfardsibas muitu, ja, merkantilišma laikmets atkal pahrnehmis pašauli. Wišās walstis, lai tās buhtu šaimneeziskā šinā zif šawadafas, parahdas šchahda tendenze. Tai wajag buht kahdu wispahreju eemeslu. Tahdi ari ir. Behž gara meera-laiķa walstu lihdsšwara štahwolkis šahzis šaščkōbitees, ušnahkot kareem, robešču paplaščinajumeem, walstu weenibas zihnām, koloniju eeguwumeem u. t. t. Nodibinas milšu walstis, eefahķas to semēs gabalu isdališčana, kuras kulturalas walstis wehl naw peeweenojuščas šew. Šauni šatiksmes zeli uš eekšcheeni un ahreeni pahrgrosijušchi wišus šaimneeziskos šakarūs. Tā eefahķas šauns konkurenzes un zihnu laikmets. Walstu wajadsibas kara špehķa, flotes, koloniju, šaru wajadsibām aug milšigā leelumā. Tā wajadsigs štipri muitas paugštinat jau tajā noluhķā, lai pawairotu naudas lihdsēklus. Bet wehl ziti eemesli. Behž leelā ušplauščanas laikmeta no 1840.—75. g., kad nodibinajās wispahri Keetum-Giropā intenšiwafa*) laukšaimneeziba, radās leelaka šatiksme, jauna leel-

*) Par i n t e n š i w u šaimneezibu šauž tahdu, kur semēs išpaščneeks waj winas nomneeks eegulda daudš šapitala un darba špehķa semē, lai no tās waretu šanemt jo wairaf eenahķumu.

ruhpneeziba, wairojās eedsihw. ūfais, israhdijs, ka wezajās kulturās semēs ūchi pirmā ūpehja usplaukūšana nau weegli turpinama ūchāi paūchā gaitā; arweenu grubtāki nahkas tahlakā attihstīt intensīwo laukūfaimneezibu, ruhpneezibu, raūchojumu pahrdoschanu, tahlakā ismitinat peeaugosho eedsihwotaju ūfaitu; konkurenze us eekūcheeni un ahreeni paūtipriņas, krihses pawahjinas, nenoriņas wairs tīf strauji, kā no 1824.—66. g. Tā meklē pehž ispalihga, kuru atron ūweūchas konkurenzes atbihdiūchanā. Leelās agrarwalstis, Seemel-Amerika un Areewija, kas lihds ūchim apgahdaja ar ūawu labibu waj wiūu Keetum-Giropu un pee tam labi pelnija, tagad wairs negrib daūchados fabriku iūstrahdajumus eewest no ūchim semēm, bet zenūchas nodibinat paūchas ūawu ruhpneezibu, ko iūdara ar aissardūibas muiūtu palihdsibu. No tam iūzelas aūas ūaimneeziskās ziņas, kā ari leelais jautajums, kahdas ūefas war buht weenpuūejām ruhpneezibas un ūemkopibas walstim. Tā wiūpahri uūdihgāt jaunās intereūes, jauna ūpehku noūūkirūchanās, jauni tirdsneezibas politikās un tautu teeūibu jautajumi. Parahdas no jauna walsts ūpehka wezā dabiskā gaita: isleeto ūpehku leelo tautas ūaimneezisko mehrku labā, atfahpjas brihwitirdsneezibas laikmeta koūmopolitiskais idealisms, ta weetā stahjas atkal aissargu muiūtas politika. Pirmās ūcho zelu eerahwuschas Seemel-Amerikas Saweenotās Walstis un Areewija. Pehdeja beidsamās pahra gadu desmitōs peekopuji tahdu merkantilizma politiku, pee kahdas Keetum-Giropas walstis turejās 16. un 18. gadu ūimtenōs. Areewijai dūelsszēlu buhwju laikmetā wajadsēja peenemtees ahrlahrtigi ūpehka un turihā; ruhpneeziskā aissargu muiūtas politika, pee kahdas Witte turejās ūawā waldbibas laikā, nebija aplama ūchāi laikā. Tīfai tai wajadsēja notikt mehrenakā, apdomigakā weidā un ruhpneezibu weizīnot newajadsēja aismirst 83% laukūfaimneeku eedsihwotaju wajadsibas un truhkumus.

Tautiskais un wehsturiskais wirseens.

ūlupat redūejām, ka wiūjaunakā laikā pehž leelām tirdsneezibas brihwibām kulturās walstis pamodees atkal no jauna aissargu muiūtas gars. Pee ūchi gadijuma japamet azis drusku atpakaļ, fur ūchi aissardūibas ideja — toreij pehž pirmām balsim par tirdsneezibas brihwibu un pirmā mehginajuma, to eewest dūihwē — jo dūihwi pamodās

daſchu tautſaimneefu un politiku galwās, kopota ar tauti-
 bas ideju. Smits un wina pehznahzeji, kaš aišſtahweja
 wiſu brihwo kuſtibu, raudſijās tika uš atſewiſchkeem zilwe-
 keem un paſaulēš ſaimneezibu, bet neeweheroja walſtiš,
 wiau tautiſkās intereješ, tautiſkās eetaiſeš, tautiſko paſch-
 mihibu un winaš ſeſaš. Wiſi aiſmirſa, ka pilnigi brihwa
 tirdſneeziba gan tām ſemēm, kaš no dabas un wehſturiſkās
 attihſtibas labwehligi apwełtitaš, atneš labumu un ſełſcha-
 nu, kamehr turpretim no dabas pełnu ruhkiſchu lomās
 atſtahtām laupa weegli wiau darbibu, pat daſchreiſ dalu
 no wiau eedſihwotajeem. To newar atkaut neweena paſch-
 apſiniga tauta, neturedamās tam pretim. Apmeerinaſcha-
 nās ar to, ka brihwtirdſneeziba kaut kur kaħdā paſaulēš
 malā ſagahdā lehtakuš un labakuš raſchojumuš, ir par
 nepeeteekoſchu walſtim, kurām ſchi pati brihwtirdſneeziba
 laupa daudſ dahrgakaš mantas. Wiſa brihwtirdſneezibi-
 baš mahziba naw ari wehſturiſka. Anglu ſkolāš ſtudina-
 taji neſinaja waj aiſmirſa, kaħduš lihdekeluš iſleetojot un
 kaħdaš zihnaš iſzihnot wiau tehwiſa bij kluwuſi pee ſlawaš
 un bagatibaš krehſlā.

Wefelu zilweku paaudiſi pehž Smita nodibinajās di-
 wās no Anglijaš tirdſneezikā atkaribā ſtaħwoſchās walſtiš,
 Seemel-Amerikaš Saweenotāš Walſtiš un Wahzija, aiſſar-
 gu muitas teorijaš, weena uſſtaħdita no Alekſandra Ha-
 miltona, otra no Friedricha Liſta. Hamiltons, Wa-
 ſchingtona palihgš, Saweenoto Walſtu konſtituzijaš lihde-
 nodibinataiſ, ſcho walſtu leelakaiſ finanſu miniſtrš, weenš
 no leelakeem diplomateem, kaħdi Saweenotāš Walſtiš dar-
 bojuſcheeš, nōnehmās atdruhpoſchās atſewiſchkās walſtiš
 ſalipinat kopā ar wiau parahdu ſumu zentraliſeſchanu, no-
 dibinot ſewiſchku zentralbanku un aiſſargu ſiſtemu. Wina
 praktiſkaiſ ſkateenš ſazija winam, ka ar agraro attihſtibu
 ween nepeeteekot kaħdai leelai tautai; wiſch wehlejās tajā
 redſet abtraki uſplaukſtam ruhpnēezibu, nekā brihwtirdſnee-
 ziba winam to apołija. Ruhpnēeziba, wiſch ſaka ſawā
 ſinojumā par manufakturaš darbibu (1791. g.), weizina
 darba daliſchanu, maſchinu leetoſchanu, paſchdarbigo elemen-
 tu nodarbinaſchanu, wiſu ſpehku attihſtibu, uſnehmibaš
 gara audſinaſchanu; tika paſchu ruhpnēeziba gahdā par
 to, ka ronāš weenlihdiſiqi, droſchi peepraſijumi pehž laufſaim-
 neezibaš raſchojumeem. Beſ ſewiſchkaš palihdiſibaš naw
 pahſpehjami pirmee gruhtumi; eekſhejā konkurenze gan
 drihſ iſlihdiſinaſchot maſoš truhſumuš un kluħdaš, kaš dar-
 bā ronoteeš. Satikimeš ſinā ſwarigakaiſ eſot gahdat par

to, ka eefſchejee ſakari, deenwidu un ſeemelu, rectumu un zentra ſaweenojumi eſot paſtahwigi un diſhwī. Starp Angliju un Saweenotām Waſtim neeſot tahdu ſawadibu, ka leela pretſchu iſmaina ſtarp winām tagad buhtu noderiga. Beħdejo walſtu tirdſneeziba ar wezajām Ğiropas kulturās walſtim beſ aiſſardſibas tagad neeſot eeteizama. Saweenotās Waſtis — kà maſaf attiħſtitas — pee briħwas tirdſneezibas kriſtu nabadſibā.

F r i e d r i c h s L i ſ t s*), wahzu tautas darbonis, uſſkātams par paſchu galwu tautiſkās aiſſardſibas politiķu pulkā. ſau 1820. g. winſch peepraſija, lai aprobeſhotu pilniġo tirdſneezibas briħwibu, ſtahdidams paſaules pilſoniſkajai tirdſneezibas politikai pretim tautiſko ruhpnēezibu un tirdſneezibu. 1841. g. iſnahza wina galwenais darbs: „Politiſkās eſonomijas tautiſkā iſſtēma.“ Liſts pahmet angļu tautſaimneezibai koſmopolitiſmu, indiuidualiſmu un materialiſmu. Teem pretim winſch ſtahda: tautibu, tautā ſnaudoſcho raſchigo ſpeħku modinaſchanu un pazeliſchanu, audſinataju aiſſardſibas iſſtēmu. Angļu tautſaimneeki, nogremdejuſchees rupjā materialiſmā, meħlejuſchi tautas turibas awotu weenigi ahrejā meħaniſkā darbā. Wini mahzijuſchi privati ſaimneezibu, weikalofchanās ſinatni un koſmopolitiſku ſaimneezibu, bet ne t a u t a s ſaimneezibu. Wini nerunajuſchi par tautas bagatibu, bet par priwatu bagatibu. Liſts rahda leelo ſtarpibu ſtarp materia-

*) F r i e d r i c h s L i ſ t s bija aħrfahrtigi energiſts zilweks ar briħwprah̄tīgiem uſſtateem. No 1817. — 1825. g. winſch bija Ğibingenā par walſts teeſibu profeforu, kura weeta tam bij jaatſahj, tadēħl kà winſch bij ſahzis kopot weetejos tirgotajus un intereſajās winu labā. Wirtembergas tautas weetneeku namā par deputatu eezelts, winſch ſaraſtija Raitlingas pllſonu wahrda pee waldbibas luhgumu, kura atteħloja daſchas toreifejās waldbibas launās puſes un peepraſija paſchwaldbibas paplaſchinaſchanu, atlahtas teeſas un wehl zitas labas leetas. Par ſcho rakſtu fauza ſaraſtiitaju pee aħbildibas un peeſpreeda tam deſmit mehneſchus zeetofni. Beſ tam iſſleħdja winu ari no tautas weetneeku nama. Kà wajats, Liſts heidſot dewās uſ Ğemel-Amēriķu, kur palika lihdi 1832. g. Dſimtenē atġreeſees, winſch no metās Ğeipziġā par ameriķanu koſſulu un eeſahka pa rakſteem agitet wahzu aiſſardſibas muitai par labu. Weħlaſ winſch zeloja pa daſchadām ſemēm. Wina muħſcha beigas koti beħdigas. Wina weħleſchanaš, eeguht ſahdu paſtahwigu weetu walſts deenēſtā, neiſdewās; wina darbi ruhpnēeku aprindās atrada leelu peeſriſchanu, beħ atneſa winam paſcham maſ labuma; wezee kraħjumi bija iſſiħkuſchi; idejas, par kura m winſch ziħnijs, negribeja tiħ aħtri eemeſtees diħwē, kà winſch zereja; pee ſchām garigām zeefchanām peenahza wehl mozoſchās meeſas ſahpes . . . tā winſch ſahda deenā, 1846. g. nowembra beigās, ſehras pee piſtoles un iſpuhta peepeſchi ſawu diħtwibas ſwezi.

lajam atfewischtu personu interesem un kopus interesem, t. i. teem dischaneem usdewumeem un mehrkeem, kahdi tautai ka kopibai jameizina ari sawa faimneeziba. Tadehl Lists wehrt augsti wifus garigus spehtus. Par Smita sistemu un wina masa wehrtiba nolikto garigo darbibu winisch spreesch schahdi: „Kas zuhtas audsina, tas pehz winas ir raschigs fabeedribas lozeklis, kas zilwekus audsina — nera schigs. Kas somu stabules un bungaš pagatawo pahrdofchanai, rascho; turpretim leelakee wirtuosi, tadehl ka winu preefschnefumus newar west tirgu, naw raschigi. Ahrtis, kas flimneekus isglahbj no nahwes, nepeeder pee raschotaju schkiras, bet gan apteckas sehns, kaut gan piles, kuras winisch „rascho“, pastahw tikai daschas minutes, eekams tas pahreet beswehrtiba. Nutons, Uats, Replers naw tik raschigi, ka ehfelis, sirgs un juhgu wehrtis . . . Katra sinâ tee, kas zuhtas audsina, bungaš un piles pagatawo, rascho. Bet behrenu un peeauguschu skolotaji, wirtuosi, ahrti, teefneschi un administratori rascho wehl daudj leelaka mehrâ. Birmejee rascho mainas wehrtibas, bet schie raschigus spehtus. Weens ar to, ka winisch jauno paaudsi jagatawo us raschofchanu, otrais weizinadams pee tagadejas paaudjes tikumibas un tizibas garu, treschais pazildinadams un isdailodams zilweku juhtas, zeturtais glahbdams sawu pazientu raschigos spehtus u. t. t. . . Tautai wajadsigs feedot un peezeest materialas mantas, lai eeguhthu garigus un fabeedriktus spehtus; winai jaseedo tagadeji labumi, lai nodroschinatu nahkamus!“ Lists ir pirmais no tautfaimneekem, kurfch ar leelu energiju aistrahdija us to, ka katra atfewischa persona warot dsihwot un strahdat tikai kahda flaidri sinamâ tautas kopiba. Tadehl tautfaimneeziskeem lifumeem neefot nefad absolutas dabas (kas buhtu spehta pee wiseem un wifur), bet tikai relatima daba. Wini esot labi waj nelabi, skatotees pehz tas tautas faimneeziska stahwokka, us kuru tee atteezas.

Listu mahziba, tapat ka Smita, atradusi daudj karstu peekriteju, bet ari daudj pretineeku; pehdejee pa dalai isainati no Lista asas kritikas, kahdu winisch nodewa par zitu darbeem. Aisfargu muitas aisstahwi atfauzas pa leelakai dalai us Lista fazerejumeem, tomehr winisch nebuht nebija neaprobeshots aissardsibas maitu peekritejs, bet atfina tas par wajadsigam tikai pee pahrejas no lautfaimneeziska stahwokka ruhpneneziska. Lists tureja aissardsibas sistemu par peelaischamu tur, fur atronas preefsch ruhpnenezibas attihstibas de-

rigi apstahki, kà semes platibas apakums, daudz eedsihwotaju, bagatigam dabas dahwanam apwektita seme, augsts ziwiliszijas un politiskas attihstibas stahwoflis. Lista darbòs atronom jau wehturiskà wirseena eespaidu un ideju par fainneezisku parahdibu un likumu fawstarpeju fawaru. Lista darbi dewa teefchu eespaidu us wahzu muitas beedribas nobinafchanu; wina agitazijai japateizas par leela pulka dselsszefu buhwem.*) Ne majumu winafch darija ari pee tirgotaju un ruhpneeku weenojchanaš.

Stipri ar faweem darbeem weizinajuſchi tautfainneezibas finatnes tahlafu attihstifchanoš tee wahzu tautfainneezifkee teoretiki, kuri peelikufchi pahrlabotaju rofu pee lihdsifchinejās tautfainneezibas mahzibas metodes un deduktiwifilofofifkas pehtifchanaš weeta waj blakus tai eewe-dufchi wehturifki-statistifko metodi. Deduktiwà metode ifeet no finameem doteem wispahrejeem peeneh-mumeem, furus usnem kà neapftrihdamas pateefibas, no furam tad pa logifku flehdseenu zefu nonahf pee befgaligi daschadeem apgalwojumeem un pamata likumeem. Turpretim induktiwà metode, kas wispahri peenemta dabas finatnēs, ifeet no atfewifchkeem notifikumeem un nonahf tifa beidjot pee wispahrejeem likumeem, peem, no noweh-rojuma, ka wifji fermeni kriht, pee semes peewilfchanaš fpehka likuma. Tautfainneezibas finatnes wezà jeb flafifkà fkola ufzehluſi wifu fatu mahzibas ehfu us nedaudsu

*) Wifligas publes un upuri bij japeeleef Listam, kamehr winafch pahrfpehja wifus aifspreedumus un peedabuja flahf wifus wajadfigos fpehkus pee pirmà dselsszefu buhwes Wahzijà. Doreifejais Pruhfijas zefu ministrs un generalpostmeistrs fon Naglers ifteizās par jauno projektu: „Muffibas! Es fatru deenu leeku brauft pasta aifjuhgeem ar 6 feshchweetam us Potsdamu (no Berlines), bet neweens n'fehichas eef'chà Tagad wina grib buhwet pat dselsszefu uf tureni! Kas naudu grib feht projam, lai fweefch labaf tuhlin pa logu laufà, nekà eeleef tahdà neprahtigà usnehnuma!“ Kà waldbibas eestahdes, tàpat fpreeda ari finatne. Medizinfifkas pado-mes ifftaidroja tif ahtru brauzeenu, kà dselsszefu bij nodomats laif, par toti kaitigu wefelibai, tà tad zilweki gan dselsszefus buhwefchot, bet tos newarefchot ifleetot. Biti haidijās, ka twaifs apfahrtejos laufus nepadara neaugligus. Daudsfahrt finatnifki „peerahdija“, ka dselsszefu buhwe Wahzijà neefot eefpehjama, tadehl ka seme efot par dahrgu un tautà efot maf kapitala. Doreifejais tautfainneezibas profefors P e l i z s, pee kura Listas greesās ar luhgumu, lai pabalsta wina nodomato Leipzigas-Dresdenes dselsszefu liniju un wifu wina iftrahdato dselsszefu fiftemu ar labu atfaukfmi, atbilbeja uf tam: winafch tagad nekò noteiktu newarot fazit par fcha usnehmuma labumu un wajadfibu, jo winafch newarot finat, uf furu pufi t u r p m a f p r e z e s w e d i f c h o t ! Un tas wehl tifa ap 70 gadu atpafaf!

lifumu pamata, kuras wina peenehmusi par neapgabšamām pateesibām, un uš loti wišpahrejeem nowehrojumeem. Klabiše tautšaimneeki tahlaf mehginaja jawa pehtijuma preekšmetu padarit ar to weenfahrschaku, ka wini zilweku uškatija par buhtni, kuras weenigais dšenušis ir pašlabuma eewehroščana un tahlaf peenehma, ka šchis „šaimneezištais zilweks“ wišōš laikōš un wišās šemēs bijis un ešot weenads. Katru žitadu wina darbības zehloni jeb eemešlu, kas buhtu trauzejis šcho winau tufšcho eedomu, wini atmēta kà newajadšigu. Šaunà, induktiwà metode, kuru šahka tautšaimneezibà eewest preekšch kahda puš gadu šimtena, išeet uš tam, nemitigi un atkahroti nowehrot šabeedriškus šaktus un išehtit tagadnes apštahklus ar statistikas un atšewišehtu nowehrojumu palihdšibu un pagahtnes apštahklus — nemot palihgà wehšturiškus pehtijumus.

Bet leelas ušmanības wajag ari pee šchis metodes leetoščanas, lai darbs išnashku teeščam wehrtigs. Šà no wehštures iždabut pareišus šlehdsēenus ir loti grubta leeta, tadehl ka ar wišeem leelajeem materialu krahjumeem, šo jaunlaiku pehtneeki šawahkušchi, wehl arweenu pa maš šinam par šaimneeziškeem apštahkleem agrakōš laikōš, un tadehl ka aprakšti wehštures grahmatās beešchi ween šastahditi partejiški (kà peem. no wahzeem šarakštītās Baltijas wehštures grahmatās latweešču apštahkli). Ari statistikas pareiša išeetoščana jau pati par šewi naw weegla leeta un tam, kam naw pee-eetami škaitlu pirmawoti, bet jaleeto tendenzioši šastahditi škaitli, ta wehl jo wairak apgruhtinata. *) Šee šinu eewahšchanām jeb išeekleščanām, šo iždara no waldības waj priwatas pušes, panahštuma wehrtiba atkaraš no tam, waj ištaujatas wišās pušes un ne wiš kahda weena interešentu puše ween. Šeels šwars leekams uš to, žif leels apgabals un garšč tas laikmets, kuras išehta šinamu parahdibu noluhšà. No weenas šemēs waj weena ihša laikmeta parahdibām ween wehl newar uštahdit wišpahrejus lifumus par wišu zilwezi un wišeem laikeem. Bet to darijušchi Maltušs un Maršs: wini negaru Anglijas laikmetu nehmušchi par wišās zilwezes tišpu; tamdehl winau wišpahrejee išreedumi išnashkušchi greiši. Pa dašai ari Smišs un Riardo eekritušchi šchà kluhdà.

*) Šerijš pašahšta šawà grahmatà „The Harmony of Interests“ šetoschu anekdoti: kahdam ameritanu waldības eerehdnim ušdewa šastahdit šinamu statistišku tabulu. „Kuras partijas apgalwojumus lai peerahdu ar to?“ wišch jautaja. „Waj newarat peerahdit a bu partiju apgalwojumus?“ — „Waru ari to!“ wišch atbildeja.

Tautfaimneezifko wirseenu, kas atbalstas ušwešturi, statistiku, psihologiju*) uc., jauz par wešturifko wirseenu, tadehl ka fewifchki wešturifki pehtijumi ņeedš sinas par to, ka zehlušchees atfewifchkee faimneezifkee eerihkojumi un ka tee pahrgrosijušchees; ta wislabaki top apgaijmota fa-beedrifko faktu pateesā daba. Ziti wiau dehivē ari par tautifko wirseenu, tadehl ka tas atjakas no wispahreju likumu usstahdiščanas, kas sihmejas uš abstrakto zilweku, bet luško tifaš ņimešlet likumuš, kas nofahrto faimneezifkos šafarus štarp zilwekeem, furi dšihwo sinamā šabeedribā un sinamā laifmetā. Rā ņhis jaunās školās aišstahwi minami: W. Rošchers († 1894. g.), Schollers (Berlinē)*), Brentano (Minchenē), Knaps (Strasburgā), R. Ballods (Berlinē) u. ž. Kreewijas taut-

*) Jaunlaidu tautfaimneezibas sinatne greesč dibinatu wehribu ari uš zilweku un tautu psihifkeem jeb dwehšeeš eespaideem un zehloneem. Psihifkā zehloniba ir zitado nekā mehānistā (kas darbojas nedomajot, pa paradumam), bet wina tomehr tikpat nepeezeščama. Kad mehš kaħdu zilweku iškātām zauri, tā šafot, lihšš wina ihšštim, kad paššštam pilnigi kaħdas tautas raksturu, tad waram par wineem pilnigi drošhi špreest. Newaram tizet materialistifajeem statistifkeem, ka atls littens gadā tif un tif daudš zilwekeem eespeesč rotā šchaujamo cerozi, lai tee padara šawai dšihwibai galu, bet gan tizants tas, ka waldot šinameem moralifkeem un materialeem apšahkeem, sinamā laifā tā zeeščs zehlonibas išnahfums peedšihwojamas tif un tif daudš šlepfawibas un nošeešības. Psihologija ir atšleģa uš wišām gara sinatnēm, tā tad ari uš tautfaimneezibas sinatni. Mehš sinam, ka weentahrsčatās leetas dwehšeles darbibā bija škaidri šinamas jau šopšch gadu tuhšškošheem wišeem domatajeem, tadehl ka tās dibinas uš eesščejeem nowehrojumem, uš wišas atšihščanas droščatā pamata. Tadehl ari šaprotams, ka šinamu weentahrsčhu psihologifku zehlonibu atšihščana ir šoti weza. Šalab ari tautfaimneezibas mahzibai, kas nodibinajās mainās un naudas faimneezibas laifmetā, wajadšjeja weeglā kaħrtā naħst uš domām, atwajinat deduffiwā žekā no pašchmišligā maniu eeguššanas dšenuka daudšus šlehdšeenus. Šapat katrs zilweku paššņejs un politifis išeeto šatrā břiħdi un atgadijumā kaħdas wispahrejas psihologifšas pateesības, lai no tām daudš šo iškaidrotu. Šatrs šcho laifū pehtneeks, apraššidams kaħdas tautas ruhpneezību, waj warbuht tifaš kaħda ruhpneezibas šara štrahdneeku šahwoški, eesahš ar psihologifku eewadu. Šee šatra wispahreja špreeduma, šo nodod par kaħdas eestahdes eespaidu, par peedahwajumu un peepraššjumu paššmainās šekām uš zilweku ņnehmību un darbibu, wispahreščš heenahšas pareiši išmeklet un noštahdit paššbaudijuma psihologifšos štarploģeffus.

*) Schollers (dš. 1838. g.) išteiza šawu pehtneeka darbibas programu šawā pirmajā runā, šo tureja pruhšchu sinatnu akademiijā, šchahdeem wahrdeem: „Šs mehģinaju buht reiše tautfaimneeks un mehšturneeks. Man štahwejis arweenu ažu preeščā ņšewums, pateeši to išdarit un nobeigt, šo Šildebrands, Šniefs un Rošchers mahzu

faimneeziškajâ literaturâ ari šchimbrihšam walda wehsturiškais wirjeens.

Šhâs jaunâs školâs aištahwi iškafâ wezajeem, klâfifikajeem tautšaimneekeem beš jau mineteem wehl' ari to pahrmetumu, ka wini runajušchi šawâs teorijâs weenigi par mantu raščošchanu, bet pametušchi nekustinatus jautajumus par mantu iškališčhanu un iškleetošchanu. Šapat wini uškfatijušchi žilweku par raščotaju špehtu, bet negreešušchi deefgan wehribu uš wina kâ gariga un tikumiga radijuma štahwofli, mehrkeem un peenahkumeem. Bež winu, jaunako teoretiku, domâm ruhpneneziba, pateizotees leelajeem šinatnes atradumeem un iškudrojumeem, špehtu šagahdat deefgan raščojumu, kad wišu darbu iškleetotu derigâ kahrtâ un neištehetu tik dauš žilweku špehtu pee neihteem, pat kaitigeem baudijumeem. Šcho laiku leelais jautajums ešot t. š. šozialais jeb mantu iškališčhanâs jautajums. Mantu šadališčhana atkarotees neween no lihgumeem, kureem, protams, wajagot buht brihweem, bet par wišâm leetâm no pilšoniškeem likumeem un tikumigâm juhtâm, kuru ešpaidš jazeenot un kuru pareiškigums japahrbaudot. Tautšaimnezibai wajagot buht ari etiškai šinatnei. Šhpâšchumu wezee tautšaimneeki uškfatija par neapštrihdamu, zeešchi noteiktu, weenadu teefibu. Turpretim jaunee apgalwo, ka šchi pateefiba katrâ laikâ pež raščošchanâs apštahkleem peenehmusi daščadus weidus.

Soziališms un komunišms.

18. gadu šimtena tautšaimneeki — kâ šijokrati, tâ ari Adams Smits — tizeja, ka dabikâ kahrtiba pašaulê ešot interešu šaškana; wajagot tikai laut dabikšajai kahrtibai pilnu walu (*laissez passer!*) un ar to buhšot šašneegta wiškleelakâ wišpahrejâ labšlahjiba. Šchi ideja, kaš ari pilnigi šakrita ar liberališma politiško filošofiju, kluwa loti populara ruhpneeziškajâ buršchuasijâ, kurai brihwa konkurenze wareja buht tikai pa prahtam, jo ta nodewa darba špehtu pilnigi kapitâla warâ. Bet dšihwe neatšaišnoja žeribas, kašdas lika uš ruhpneeziško brihwibu kâ uš

tautšaimnezibâ ešahkufšchi: atšwabinat pilnigi šcho šinatni no angšfrantšhu deriguma prahtneezibas dogmatikaš un noštahdit winu uš žita, piškologištî un wehturiski dšilaki un droščaki noštprinata pamata."

labako lihdsekli, nokkuht pee wispahrejas labklahjibas. Schi ruhpneneziffa brihwiba — kapitala waldbiba sagahda- ja peem. Anglija no 1800.—1850. g. neapraftamu strahd- neeku postu, fewischki nedfirdetas behrnu issuhfichanas fa- briku darba. Strahdneeku algas fabrikanti nospeeda lihdj beidsamam: ap 1815. g. Anglija weetam strahdneeks pel- nija wairs tikai ap 3 schilinu (= $1\frac{1}{2}$ rbl) nedela, kamehr kwarters kweefchu maksaja 126 schilinus (1802. g. wehl ti- kai 69 schil.)! Darba laiku atkal issteepa garuma: bij ja- strahda 16, pat 18 stundas deena! Peeauguscho wihreefchu strahdneeku fkaits fneedsas tikai wairs pee 23%, ziti bija feweefchi, behrni un pusaudschi, fureem ari bij jawelk zauri tas pats garais darba laiks. Besdarba laufchu fkaits wairot wairojäs.

Ar proletariata peeaugfchanu gahja rofu rokä dsimtas dsihwes isnihfichana, fchuhpibas wairojchanäs un wisads pa- klichdums. Pee tam wehl peenahza klast, ka zaur augstako fchkiru wainu wisas laufchu fchkiras pahrnehma rupjakais materialisms un parmehriga dsihfchanäs pehz baidu dsih- wes, peepefchi bagatiba eefuhlufees burfchuasija glufchi at- klasti nodewäs neprachtigakai islepibai un gresnibai. 18. g. f. paschäs beigäs un 19. g. f. sah. Maltusa un Rikarda mahzi- bas ari teoretiski peerahdija, ka dabiffa kahrtiba naw- atronama interefu faskanä, bet zihnä par ufuru, un ka pa labai dalai pastahw aja pretestiba starp darba deweju un strahdneeku interefem. Tam wajadseja fazelt glufchi dabif- ki ap fcho laiku sozialu oposiziju leelajäs ruhpnenezibas se- mes. Wispirms ta parahdijas leelä eenaidä un dufmäs pret wisam fabrikam, kuras strahdneeki usfkatiya par wisas nelaimes nesefäm. Anglija, Franzija un Wahzija faposti- ja no 1700. g. fahkot lihdj 19. gadu fimtena widum fimtam fabriku un mafchinu.*) Bet schis strahdneeku stahwoflis

*) Mafchinu eewefchana un darbinafchana fabritäs proletari- seja Reetum-Eiropa un Amerikä leelä mehra strahdneeku fchiru. Seemel-Amerikas Sameenotäs Walstis no 1870.—90. g. jaunato teh- nikas panahkumu dehl wajadseja palikt strahdneekem schahda mehra bes darba: istableetu ruhpneneziba 25—30%, tapetu ruhpneneziba 93, metalu ruhpneneziba 33, pee wagonu isgatawofchanas 65, mafchinu ruhpneneziba 40—70, sihda apstrahdaschana 50%. Wihreefchu strahd- neeku ispeefchana, peenemot winu weetä feweetesem un behrnus, kas pee mafchinam war strahdat, ari stahw fatarä ar darba taupifchanas weidu, kahdu eeweda mafchinu leetojchana. Tagad gan faka, ka schah- dä kahrtä atlaisto strahdneeku spaidonis un kruhtums bijufchi tikai pahrejofchi, un tas fawä fina teefa. Fewischki jaunatee fpehti arwee- nu atrada zitur darbu; nahfchäs paaudjes ari nepalika bes darba,

bija pahrejošchs. Izmijumâ un dujmâs pastrahdatee posta darbi newareja apturet attihstibas gaitu, ruhpneeziskâ leel-
uſnehmiba arveenu wairak un zeeſchak uſſpeeda ſawu ſih-
mogli jaunlaiku ſaimneeziskai dſihwei. Wajadseja apſkati-
tees pehz ziteem labakeem lihdsjekleem. Radâs wehleſcha-
nâs, kaut wiſa ſadſihwes, darba un raſchoſchanas ſahrtiba
eegroſitos pawiſam zitadi, lai ari ſtrahdneeka zilweks pee-
dſihwotu labakas deenas. Tâ uſdihga jaunâ ſparâ ſoziali-
ſma ſtahds. Tâ ka ſchis ſtahds beidſamâ laiſâ ari pee mums
laidis ſaknes un wina dehl notikuſchas daſchadas kuſti-
bas un raibi peedſihwojumi, tad pakawefimees pee wina kâ
tagadejâ laika jautajuma druſtu ilgak.

Ar wahrdu ſozialiſm*) tagad paraſti apſihmē

jo ſemē ar uſſeedoſchu iſdemumu tirdſneezibu radâs zitôs aro-
dôs arveenu leelaki peepraſijumi pehz ſtrahdneeku roſâm. Bet tai
laiſâ, kad bads ſahſâs un beidſot radâs jauna weeta un darbs, bij
jaiſzeeſch breeſmigs bada ſpaidonis. Wezâ paraſtâ manſcheſtreeeſchu
eepreezinachânâs ar to, ka tuhlin pehz lehto pretſchu raſcha-
nâs, kuras pagatowo ar maſchinu palihdsibu, wiſpahri pawatrojotees
tahdâ mehrâ peepraſijumi pehz ſchâm prezem, ka darba apruhtums
nemaſ neeſot ſajuhtams, ir leela aloſchânâs. Ari nahſamibâ turpi-
nafees ſchi attihstibas parahdiba, tikai ka maſat ſpilgti durſees azis,
tadehl ka tehniski augſtak ſtahwoſchâ un kuſtigâ ſtrahdneeku ſahrti
ahtraſ peemehrojâs pahrgroſijumeem, kâ ari wiſpahri labaki eegroſitâ
tautſaimneeziba atlaiſtos ſtrahdneekus ſin tuhlin eeweetot zitôs darba
laukôs, kur maſchinas ſtrahdneekus wehl naw iſſpeeduſchas un tiſ
drihl ari neiſſpeedis.

*) „Sozialifma“ wahrds leetots rakstôs pirmoreis no frantschu
kriſtigâ ſozialista Pjera Lerû 1834. gadâ. Wiſch ihſtenibâ noſihmē
tiſ zenschanos, ſaweſt zilwekus ſabeedribâs. Schaſ pirmatnejâ noſih-
mē ſatrs kulturas zilweks ir ſozialifis, un walſts, baſniza, draudſes
ir ſozialas cetaiſes. Bet ari ſcha wahrda plaſchakâ noſihmē walda ne-
noteiktiba; pee weena waj otra allasch zilweks war ſtahwet „ſozia-
liſta“ ſlawâ. Tâ Gladſtonu pehz wina Iſhrijas agrarlikumu uſſtah-
diſchânos Iſhrijas leelgruntneeki dehweja par launako ſozialifistu. Tâ-
pat Biſmarcku ſaukaja par ſozialifistu, kad wiſch bij iſſperinajis „lau-
nâs“ domas, zaur tabaka monopola eeweſchamu ſagahdat neſpehjnee-
keem ſtrahdneekem palihdsibas kaſi; wiſch pats ari ſewi atjindâs par
tahdu. Kad Franziſas miniſtri nahza ſlawâ ar preeſchlikumu,
wiſus dſelſzekus nemt walſts pahrsinâ, tee bija ſozialifiti. Prudons
tahlu bija no domâm, ka walſts darbibas robeſchas buhſtu iſplech-
amas plaſchakas, jo wiſch ſem anarchifma wahrda praſija pilnigu
beſwaldibu, — un waj wiſch tomehr nebija ſozialifis? Pehz 1848. g.
junija deenâm wiſch, atnahzis teefas ſahlē, atbildeja uſ teefas
preeſchjehdetaja jautajumu, wiſch eſot atnahzis noſtatitees „apſchau-
diſchânâs diſchajâs breeſmâs“. „Bet Iuhs tatſchu eſat ſozialifis?“
preſidents ſazija. — „Tâ gan, preſidenta funkc.“ — „Bet kas tad
ſchis ſozialiſms ir?“ — „Natrs mehginajums, Iabot ſabeedribu.“
Prudons atbildeja. „Bet tad jau mehſ wiſi eſam ſozialifiti?“
preſidents gluſchi pareiſi atbildeja. — „Tatſni manas domas,“ Pru-
dons nobeidſa.

zenſchanos, eewest dſihwê jaunu ſaimneezifku fahrtibu, furâ par ſaimneezifko pamatu nebuhtu wairs atſewiſchku zilweku paſchmihliba jeb paſchlabums, bet gan ſabeedribas kopgriba, furâ buhtu nodroſchinatas wiſeem zilweſeem weenadas teeſibas uſ darbu un bandu. Raut gan galwenâ leetâ, kâ ſchis idealais ſtahwoſkis ſaſneedsams, ſozialâs mahzibas beechi ween ſtipri weena no otras atſchkiras, tomehr tajâ ſinâ wi-nâs walda weenprahtiba, ka pee wiſa ſadſihweſ launuma pa galwenai teeſai eſot wainiga tagadejâ ſemes un kapitalu peederibas fahrtiba. Jaunajâ idealajâ walſti wajagot buht tifai eenahſumeem no darba, bet neſahdâm rentem no ihpaſchumeem. Priwatu uſnehmumu weetâ jaſtahjotees ſabeedri-bas uſnehmumeem un atſewiſchâm perſonâm jadabonot ſawa dala no ſabeedriſkajeem rajchojumeem waj nu pehz wiuu darba ſpehjas, waj pehz wiuu wajadſibâm. Uſnehmumu peſnai un darba algâm janahſot dar-ba eenahſumu kaſê. Tâ ka ſozialâ ſaimneezibâ, kâ redſams, wiſmaſ rajchojamee jeb darba lihdsjekli kopigi, tad ſozialiſma jehdſeens naw ſchkirams no k o m u n i ſ m a (kopſaimneezibas zenteenu) jehdſeena. Ruppjais komuniſms gan grib nolihdſinat ari zilweku ſpehjas un darbus zaur jauneewedamu kopeju audſinaſchanas un darbu ſiſtemu, praſa neween darba lihdsjeklu, bet ari pahrtikas mantu kopibu un par mantu iſdaliſchanas mehrauflu grib peelaiſt tifai zilweku wajadſibas (ne wiuu paſtrahdatos darbus), kamehr mehrenais ſozialiſms praſa tifai darba lihdsjeklu kopibu, paturedams ſpehka darba dalichanu, un par galweno meh-rauflu pee mantu iſdaliſchanas peenemdams katra darba ſpehju. Tâpat diwi galweni wirſeeni iſſchkirami tajâ ſinâ, kâ ſozialiſti zer ſaſneegt ſawu idealu. M e h r e n a i s wirſeens peenem, ka tagadejâs ſaimneezifkâs fahrtibas lau-numi — konkurenzes, kapitalu- un uſnehmumu ſaimneezibu u. z. iſwirtumi — ar laiku paſchi atkritiſchot un teeſifkâs fahrtibas attiſhtiba pati no ſewis nenowehrſchami eſot uſ ſozialo ſtahwoſki; turpretim r e w o l u z i o n a r a i s ſo-zialiſms netiz meerigai attiſhtibas gaitai ſozialâ garâ un tadehl ſagaida ſawu mehrku ſaſneegſchânu no paſtahwoſchâs fahrtibas apgahſchanas ar waru. Tahdi ſawâ ſinâ ari free-wu m i n i m a l i ſ t i (maſineeki) un m a k ſ i m a l i ſ t i (leelineeki) ſawôs zenteenôs. Tahdi paſchi uſſkati iſmanami ari latweeſchu ſozialiſmâ.

Komuniſtiſki zenteeni uſdihguſchi wiſôs laikôs, furôs ihpaſchumu neweenadiba noweduſi weenu eedſihwotaju daſu pee leelas bagatibas, kamehr oturu pee leelas nabadſibas, ja

pee tam wehl reisê zaur ichahdeem waj tahdeem ilgeem ne-meereem zilweku teefiskàs fajuhças bijufças wahjinatas waj pat fatrizinatas, kà peem. fenatnê grimstofçhàs Greeki-jas un iswirtofçhàs romeefçu republikas laifôs, wehlafr reformazijas laifmetâ un sewiſçki leelàs frantſçu rewoluzi-jas laifâ. Redſejâm, ka Platona mahzibas par walſts eerihzibu un pahrwalbiſçhanu ſtipri jauktas ar ſozialu no-krabſu (26. l. p.). Dſirdejâm ari par Mora „Utopiju“ (48. l. p.). Sewiſçki bagata utopiſkâm laimibas idejâm un zenteenem ir 18. gaduſimtena otrâ puſe. No ſçha gadu-ſimtena pirmàs puſes minams frantſçu ſozialiſts, moder-nâ ſozialiſma preekſçhteziſ, ſçhans Meſlê († 1733. g.), kuruſç mahzija, ka tagadejās ſabeedribas kahrtibas galwe-naiſ launums paſtahwot privatâ ihpaſçhumâ; wina dehl katrs zenſçhotees tiſt pee wairaf mantas, nemaſ neluſçto-tees uſ tam, ka hðâ zelâ. Kuruſç eſot ſtipraks, iſweizigaks un neſçehligaks, tas eeguſtrot wairaf bagatibas. Uri leelaſa daſa zitu ſadſihweſ. launumu zelotees no privata ihpaſçu-ma, kâ: kari, prahwoſçhanàs, wiſpahreja nemeeriba zc. Ku ſò uſſkati, kâ ari uſ wineem nodibinatâ jaſobinu progra-ma iſgahja no pamata domâm, ka dabas zilweki bijuſçi garigi un meeſigi weens otram lihðſigi un tagadejo zilweku neweenlihðſiba eſot tiſai kulturās, mahſçligās attihſtibas ſeſas. Paſihſtamſ ari Ruſò iſteizeens, ka ſemes augli pee-der wiſeem un ſeme neweenam. Peħz Babeſa († 1797. g.) komuniſtiſkàs mahzibas zilweku gara dahwanâs naw ne-ka hðas ſtarpibas. 1793. g. ſatwerſmes pamatu noteikumuðs atradâs ari ichahdi teikumi: „Wiſi zilweki peħz dabas un liſuma weenadi“, un „Sabeedribas meħkis ir wiſpahriga laime“. Bet ſçhi weenlihðſiba un laime preekſç daudſeem atradâs tiſai uſ papira; kâ wiſas nelaimes zehloni eeſtati-ja atkal privatu ihpaſçhumu. Lai panahktu weenlihðſibu ſaimneeziſkâ ſinâ, Babeſs praſija: wiſeem peenahkumu ſtrahdat; liſumiga darba laika noteiſçhanu; raſçhoſçhana jawada no tautas iſwehletai pahrwaldibai u. t. t. Kâ taga-dejee ſozialdemokrati, Babeſs apſolija ſaweem peekritejeem leeliſku raſçojumu peeauſçhanu, ja wina ideju eewediſot dſihwê. Lai ſawu meħki ſaſneegtu, winſç nodibinaja ſle-penu ſabeedribu, kuru waldiba atkrahja un winas wadoni noweda uſ ichaſotu. *)

*) No jaunlaiſu ſozialekonomieem, ſas ſludinajuſçi wezo teo-riju par ſemes peedereſçhanu wiſeem, minams amerikaneets Henri Dſçordſçs († 1897. g.). Sawâ grahmatâ „Progreſs un na-

Schāi paščā laikā eesahka R. Owens (†1858. g.) Anglijā un Amerikā iswešt dšihwē ſawas komunistiškās idejas, nodibinādams ſawā dšimtenē un Amerikā ar leeleem upureem labi daudj kopdraudjſchu. Bet tās wiſas drihj ween iſputeja; wiſilgaki wilka ſawu dšihwibu weena — p e e z u s gaduſ! Ari ziti iſmehginajuſchees ar ſchabdu ſozialiſkomuniſtiſku draudjſchu nodibinaſchānu un ar tahdeem paſcheem behdigeem panahfumeem. Tahds pats liſtens bija japeedsihwo Furjè**) mahzeka, Konſiderana Tekſā no-

hadjiba“ (1879. g.) wiſſſch mahza, ſa wiſeem zilwekeem eſot dotas no dabas weenlihdjigas teeſibas uſ ſemes ihpaſchumu, tāpat kā „teeſiba elpot gaiſu“. Schis teeſibas aiſtarſchāna zaur priwatu ihpaſchumu nowedot pee algu noſpeeſchānas, krihſem, nabadſibas. Te eſot lihdjams, tad walſts panemot gruntsnomu ſawā ihpaſchumā tahdā ſahrtā, ſa ſemei uſlektot gruntsnodokli, ſas daritu eepſehjamu, zitus nodoklus atmest. Ari mahzu ſemes reformas bunda preeſſchfehdetajs A. Damaſſche iſwed ſawā grahmatā „Bodenreform“ (1904.), ſa meers ſtarp ſozialiſmu un individualiſmu ſaſneedsams weenā zelā: gruntsnoma nododama ſabeedribai, kamehr ſapitals un darbs atſtahjams brihwā individualā rihzibā. „Bunda“ programās galwenais pants ſkan ſchahdi: „Mahzu ſemes reformas bunds eeſtahjas par to, ſa ſemi, ſcho wiſas tautas paſtahwiſas (eſiſtenzes) pamatu noleek uſ weena teeſibu pamata, ſas weizina winas leetoſchānu kā darba un dšihwes weetu, ſas iſſlehdj katru winas neleetigu leetoſchānu un ſas wehrtibas pēaagumu, kuruſch zelās beſ darba (t. i. gruntsnomu), nodod ziſ eepſehjams wiſas tautas leetoſchānā.“ Anglu ſiloſofs Herberts Spenſers (†1903. g.) wehlejās ſemes kopſaimneeziſibu, pee tam tagadejeem ihpaſchneekeem buhtu jaatlihdjina par atnemo ſemi; St. Mills (†1873. g.) gribeja paſtahwoſchās ihpaſchuma teeſibas atſtaht jo projam tāpat, bet nahſoſcham ſemes wehrtibas pēaagumam pehz wina domām jauſleek nodokliſ ſabeedribai par labu. Nedsams, ſa augſchejee ſludinataji naw neſahdi ihſti komuniſti.

*) Owens godam minams kā pirmais no jaunlaiku leelruhpnēekeem (winam bija wehrptuwes Nu-Lanark, Anglijā), kuruſch eerihſtoja neſawrtigā ſahrtā wiſadas ſtrahdneeku labkrahjibas eeſtahdes, kā ari pirmais aiſſtahweja domas, ſa aprobeſchojama liſumu zelā behrnu nodarbināſchāna ſabrikās un wiſnotal noſahrtojams darba laiks. Wina ſabrika labeerihzibas ſinā bija tahku paſiſhtama. Duhſtoſcheem ſauſchu zeloja katru gadu uſ Nu-Lanarku, ſcho ſozialā meera daſi tai laikā, tad zitur Anglijā ſtrahdneeku ſahrtā bij neſſchehligi nowahrtā liſta. Miniſtri, ſuhtni, printſchi, ſaraki un leiſari intereſejās par Owena darbeem un planeem. Wiſſſch teeſcham jau domaja, ſa wiſas Giropas miniſtrijas rihtofees pehz wina idejam. Bet tad winam uſlehja kā autſtu uhdēni ſahds ſpreedums no Genza, politiſkās klasiķa (†1832. g.) puſes, kuruſch ſazija: „Mehs newehlamees nebuht, lai ſauſchu wairums kſuhtu turigs un neatkarigs. Nā lai tad mehſ winus ſawalditum?!“

**) Charles Furjè (†1837. g.) mahzija, ſa jauna ſabeedriſta ſahrtiba eewedama paſaulē ar atſewiſchku draudjſchu („ſalangu“)

dibinatai draudsei, tahds zita frantschu komunista, R a b e († 1856. g.), nodibinajumam Amerikā („Škarijas“ draudsei). Pehdeja draudse, pehz daudj kildam, ņazehluŝi dumpi, beidsot pašchu nodibinataju ar wina 180 peefritejeem i ņ l e h d j a no ņaweenibas! No wina peefritejeem ņ ņ ņ ņ hemā nodibinata jaunā draudse, neņkatotees uŝ leeleem nau-
das upureem, ņas winai peenahza no Franzijs, drihŝ ween eefņejeju kildu dehl i j n i h k a. Pate „Škarijas“ draudse, furu pa tam pahzrehla uŝ zitu weetu, no eefahkuma gan pazehlās turibā; pagahjuŝchā g. ņ. ņeptiadeŝmitōs gadōs winā ņkaitija 70 lozektu, ņas dŝihwoja leelā weenfabrihchibā un peeti-
zibā. Bet ari te drihŝ ween ņazehlās eefņejejas kildas un nemeeri. Pehz komunistiņtajeem prinzipeem uŝaudņinata jaunā paudņe bija ņtuhrgalwiga, ņahra uŝ jauninajumeem un nepaņina neņahdu zeenibu pret wezumu un peedŝihwoju-
meem. 1878. g. notifa pilniga ņņņirņchanās ņtarp weza-
jeem un jaunajeem. Nodibinajumi i j n i h k a pa wiņam 1895. gadā. Tā tad dŝihwē komunistiņteem iņmehginaju-
meem n a w bijs neņahdu labu panahkumu. ņlgakŝ un la-
bakŝ muhiņŝ bijs tām kolonijām, furas nodibinatas no ņah-
dām tizibu ņektēm.

Pahreja no utopiņtā uŝ ņinatniņku ņozialiņmu eefahkās ar grafu Henri St. Simonu, jo wiņņch iņeet no Adama Smits „ruhpeziabas ņistemas“ un no tās taiņa tahlakus ņlehdeenus. Smits mahzijs, darbs eņot tautas turibas awots, bet wiņņch ņawā mahzibā neeņot tizis tahlak, tā tikai atņinis darba techniņko wehrtibu ņaimneeziņkā ņinā.

nodibinaņšanu, ar 1500—2000 dwehņeem fatrā draudņē, furās eedŝih-
wtotaji brihwi darboņees zits pec zita. Ziņ ahrprahtigi fantaņtiņku ņurjē eedomajās zilwezes nahņamibu ņchahdā ņahrtibā, peetiņs ar ņeņoņeem aiņrahdiņumeem par wina praweetojumeem: Ar ņchim komunistiņtām draudņēm, tad tās nodibinatos par wiņu ņemes lodi un tiftu pahriwalditas no Konņtantinopolē reņidejojchā „omniarcha“, pahregroftos wiņs ņemes wirņus: ap ņeemeņpolu ņapluhņtu gaiņmas rintis, ņas iņplatitu ņiltumu un gaiņmu pahri wiņeem auņņtajeem ņemes ņrehņeem, ņeme tad buhtu wiņpahri apdŝihwojama, ņiwis ņalpotu zilweņeem un wilktu fugus, meņcha ņwehri iņpilditu naņtu neņeju lomas; zilweņi iņaugtu garaki par 6 pehdām, 10 pudu ņmagi, dŝihwoju 144 gadus; 3 miljardu leelā eedŝihwtotaju pulkā buhtu ne maņak tā 37 milj. dņejneetu tahdi tā Somers, 37 milj. matematiņku tā Nutoņs, 37 milj. akteeru tā Moljers u. t. t. Pretigi ir ņurjē moraliņtee uŝ-
ņkati un praņijumi par laulibu, dņimumu ņataru un behru audņina-
ņšanu wina „idealajā“ walņti. Kahds wina pehznahzejs pilnigi no-
leedŝ dņimtas dŝihwi. „Neņahdas ņaņalditas dņimtas dŝihwes wairs!“
wiņņch iņfaugas. — „Neņahdas mahjas audņinaņanas! Neņahdas
wihra waldbibas! Saweenoņchanās brihwi! Pilnigi abu dņimumu
weenlihdŝibu! Brihwu ņņņirņchanos!“

Bet taiſnam taħlafam ſlehdſeenam wajaġot iſnahſt, ka to darba ruħku („ruhpnœeku“) ſchkirai, kaſ ar ſawu darbu ſa-
 gaħdajot lihđſekluſ zilweku iſtikai, un ſkaita ſinâ eſot pah-
 rata par wiſam zitam lauſchu ſchkiram, newajaġot eenem
 wiſ jemako, bet wiſaugſtako weetu zitu ſchkiru pulkâ. St.
 Simona laiķa noriſinajâſ Franziĵâ iſſchkiroſchâ zihna ſtarp
 wezâſ walđibas peekritejeem un no tautas pabalſtito bur-
 ſchuaſiju, kamehr ſchkiru preteſtiba ſtarp turigakeem un maſ-
 turigako fahrtu (proletariatu) wehl nebija parahdiĵueſ
 đſihwê. Tâ tad Simona mahziba pateſſibâ uſſkatama wai-
 raſ tiſ kâ uſ augſchu kaħpjoſcho ſchkiru teoretikſa atſpulga.
 No wina ſludinatâ „ruhpnœeku“ = kundſiba eeſahkâſ jau pa-
 teeſham parahditeeſ kapitala = kundſibaſ attihſtibâ. Ka to-
 mehr no Simona mahzibaſ wareja attihſtit ſozialu teoriju,
 taſ iſſkaidrojaſ ar to, ka winſch uſſwehra zeeſchi weenlihđſi-
 baſ prinzipu, kaſ nepaſina nekahdu đſimtu preeſchrozibu,
 bet tiſkai kreetnibu darbâ; ka winſch arweenu zeeſchi atſauzâſ
 uſ leelâ lauſchu wairuma labklahjibu un praſija praktiſkâſ
 đſihweſ eegroſi peħz pilnigatâſ etikaſ praſijumeem. Weħde-
 jaiſ prinzipſ ſtaħweja ſakarâ ar to, ka St. Simona darbo-
 ſchanâſ eekriht paſchâ frantſchu romantikaſ ſeedu laiķa, kađ
 noriſinajâſ wiſadaſ tiklibaſ un tiżibaſ reformu kuſtibaſ.
 Winſch ſawu mahzibu tad ari noſauz taiſni par „Jauno
 kriſtigu buħſchanu“ (ar taħdu uſrakſtu iſnahza 1825. g.
 weeneſ wina rakſtu darbſ). Wina nodomſ bija, zilwezi
 peepildit ar jaunu morali, lai uſ ſcha pamata nodibinatu
 jaunu politiſki-ſozialu fahrtibu. „Jaunajâ kriſtigâ drau-
 đſê — St. Simonſ rakſtija — wiſa morale teeſchi iſeeſ no
 ſcha prinzipa: zilwekeem wajaġ wiſeem ſawſtarpigi uſſkati-
 teeſ par braħteem.“ Humanaiſ praħtotajſ nomira 1825. g.
 truħfumâ, neſaſneedſiſ ar ſawâm idejâm nekahduſ
 ahrejſ panahſtumuſ. Wina mahzibu leelakaſ ſludinatajſ
 un ſſaidrotajſ, pa dalai ari papildinatajſ bij Basârſ
 († 1832. g.), kureſch no ſawas puſeſ eeraudſija mantoſcha-
 naſ teeſibu atzeliſchanâ leelako lihđſekli, iſdalit wiſu ihpa-
 ſchumu peħz zilweku ſpeħjâm un darbeem. Scha
 mehrka ſaſneegſchanai winſch eeteiza nodibinat walſtſ ban-
 kaſ, kuraſ lai briħwi kluwuſchoſ ihpaſchumuſ iſdala peħz
 mineteem prinzipeem. Enſantens iſteizâſ wehl ſkaidraſi:
 Katram darbu peħz wina ſpeħjâm un alġu peħz wina dar-
 beem jeb nopelneem. Ar ſcho mahzibu panahkta weeni-
 ba ſtarp individu un kopibu, kaħdaſ tiſ loti wajađſiġſ pee
 jauneem ſabeedriſkeem nodibinajumeem: Zilwekſ ſtraħdâ
 wiſpirmſ ſawâ labâ, bet tâ ka winam mirſtot wina manta

nahk šabeedribas rokās, tad reisē ar to viņš gahdā ari par kopību. Zapeesihmē, ka Enfantena škola beidsot krita leelā neslamā dehl šawas pahrleezigās baudu dšihwes.

Simonistu nosihme sozjalistu mahzibas attihstibā pastahv pa galvenai teesai eesk tam, ka vini, pretim pahrunatajeem komunisteem, pee šawas jaunās šaimneezibas fahrtibas grib nokluht — p a h r l a b o j o t p a s t a h w o = f c h o fahrtibu. Zik nepareisi un apstriedami ari daschi šchis mahzibas pamati, tomehr naw noleedsams, ka zaur winu sozjalisms peenehmis taustamaku un masat utopišku weidu.*) Šchi pahrwehršchanās parahdas šewiški pee leelakā frantschu sozjalisma teoretika Luija Blana (Blanc, † 1882. g.) darbeem. Wina mahziba eesahstas ar aishahdijumu uš konkurenzes launumeem (— jau Bafars nosauza šazenšibu par kulturās eenaidneeku). Zilweze esot laista pašaulē, lai meerigi attihstitos un ne mis pašahwigi šihwi apkarotos, zihnotees par šawu usturu; konkurenze, pašahwigi nospeesdama wahjakos, beidsot padoshot nenowehršchami wišu šabeedribu nedaudsu leelkapitalistu rokās. Leelo kapitalistu waru šepšot laust tikai wisleelakais kapitalists, walsts, kad usnemotees par šawu usdewumu, isnihzinat konkurenci zaur pašcha peedalishchanos pee tās. Pretšchu rashošchanai janoteefot šabeedriškās darbnizās, kuras wispirms no walsts pušes wadamas. Bet tiklihdš strahdneeki peenahzigi leetā eeskatijuschees un šamahzijušchees, janododot darbnizu wadiba un rashojumu isdalishchanas leeta winu pašchu šinā. 1848. gadā isdarija praktišku mehginajumu, šarihkot besdarba laudim tautas darbnizās (pirmais mehginajums, ispildit prašibu par teesibu uš darbu!), bet mehginajums nobeidšās ar pilnigām nesekmēm. Darbnizās drihs ween iswehrtās par weenfahrtchām dedelneeku un šlinku pabalsta eestahdem, tā ka tās pehz ihja laika bija jaslehdš. Mhršts Buščē (Buchez), weens no křistigeem sozjalisteem, jau preešk šcha mehginajuma, šahkot no 1831. g., mahzija Franzišas strahdneekus taupit un fraht, un no eekrahjuma pašcheem nodibinat rashotaju šabeedribas. Dalu no tā eeguhtās peknas waretu isleetot waj nu wezās kopibas paplašchināšanai, waj jaunās

*) L. Steins spreesch šchahdi: „Ar St. Simonu (un šimonismu) šabeedriba pirmoreis winaš šepštā, winaš elementōs un winaš preteschibās puš šaprasta, puš paredšeta. Franzišā winaš ir jaund laika robeschalmens. Ais wina eesahstās zeskā, kura galu mehl ne-meena zilweša ašs newar šaredšet; St. Simons to atflahjis, usupuredams šawu dšihwes laimi.“

nodibinaſchanai, lihdſ tã beidsjot ſtrahdneeki buhtu kluwufchi par w i ſ a s raſchoſchanas kungeem. Echi mahzibaarino-weda pee wairakeem praktiſkeem mehginajumeem un no Pa-riſes daſchu ſtrahdneeku galwãm ilgu laifu neiſſuda.

Gefams peegreeſchamees wahzu ſozialiſteem, lai minam wehl kahdu wihru, kas wiſmaſ ar ſawu kritiku par paſtahwoſchajeem ſaimneezifkajeem apſtahkeem ſtahw loti tuwu jaunakajam wahzu ſozialiſmam — P. J. P r u d o n u (di-muſchu nabagu ſehnu, kas lihdſ ſawam 22. gadam pelnijãſ kã burtlizis; † 1865. g.). Winſch kluwis wiſwairaf paſihſtamſ ar ſawu otro klajã laiſto rakſtu: „Kaſ ir ihpaſchumſ?“, kura winſch mehgina peerahdit teifuma pateefibu, ka ihpaſchumſ eſot ſahdjiba. Sawã grahmatã par tautſaimneezibu (1846) winſch mehginaja uſrahdit daſchadãſ pret-runas tagadejãſ tautſaimneezibas kopibas pamata no-teikumõs. Bet uſ otro puſi winſch atfal atmet komuniſtiſko paſaules ſahrtibu un ir kaiſligſ ſozialãſ revoluzijaſ pretineekſ, tadehl Markſa-Engelſa wirjeenſ mehginaja wina noſihmi maſinat. Prudonſ kã leelako launuma neſeju muhſu ſadhjhwẽ neeſkata wiſ priwatſaimneezifko raſchoſchanas ſahrtibu, bet n a u d u un p r o z e n t u ſ. Schee abi eerihfojumi trauzejot muhſu mainu un aiſdewumu noſlehgſchanu un palihdjot weenã puſe ſakrahtees leelai bagatibai, kamehr otrã puſe waldot nabadsiba; tiſkai pehz naudas un procentu iſnihzinaſchanas waretu notikt taiſniga pretſchu iſmaina, kã ari waretu noteikt leetu pateeſo wehrtibu, kaſ dibinaſ uſ darba. Pehz Prudona mahzibas ſabeedribai wajadſetu nodibinatees uſ taiſnibas un tihras ſawſtarpibas (m u t u a = l i ſ m a) pamateem, walſts peeſpeedu waras meetã waja-dſetu nahkt weenkahrſchaj prahta waldbibai, bej zitaſ kahdaſ waldbibas (tã tad a n a r c h i j a i). Tadehl tad ari Prudonu ſauz par frantſchu anarchiſma tehwu. Praktiſki winſch patſ mehginaja 1849. g. nodibinat tautãſ banku, kura lai aiſdotu naudu bej prozenteem uſ ſawſtarpibas pamata, pret nonodotãm prezem. Banka neſaſneedſa ſawu mehrki, tadehl ka taſ wiſnotal neſaſneedſamſ. Pa tam paſchu nodibinataju par kahdu walſts preſidenta apwainojumu eeſehdinaja uſ 3 gadeem zeetumã.

Pe eewehrojameem ſinatniſkã ſozialiſma aiſſtahwjeem peeſſaitamſ R a r l i ſ R o d b e r t u j ſ (ſt. 110. l. p.), kureſch pirmaiſ ſinatniſki nodibinajis ſozialo kritiku. Wina darbõſ redſama zeeſcha noteiktiba un weelaſ dſila uſkerſchana, kã ari ſtingri logiſkſ ſpreeſchanaſ weidſ. Zejot no Rikarda wehrtibas mahzibas, kã kahdaſ mantãſ wehrtiba grofaſ

pehž darba, kas peelifts pee wina pagatawoščanas, un ka kahda raščojuma wiša wehrtiba iřřakama darbā, wiņšč grib iřřķirt jautajumu par darba algas zeliščanos ņamehrā ar darba raščiguma peeremščanos tahdejadi, ka mantu wehrtiba teeščam nowehtejama pehž normalā darba un alga nořakama kā dala no ņiņis aprehķinātās raščojuma wehrtibas. Mantu wehrtiba buhtu aprehķinama pehž normalā darba laika un metala naudas weeta buhtu dodamas darba laika apleezibas ņihmes. Waž wina ideals jau tagadejōs ņaimnezibas apřtahķlōs iřwedams, par to, leefas, wiņšč patš wehl nebija ņķaidribā; jo ņamehr wairakfahrť ņawōs rakřtōs wiņšč iřřakafas par tās eeřpehjamibu un ņawai „normalajai darba deenai“ nem par pamatu tagadejōs ņaimnezisķos apřtahķklus, tamehr kahdā ņawā wehřtulē par darba naudu wiņšč rakřta: „Ka ņchahdu naudu eeřpehjamis eewest, par to neščaubos; bet ja eewed tahdu naudu kā weeni go apgrořibas lihdselķi, tad tās prařa eepreeķšč ņemes un kapitāla ihpaščumu atzeliščanu. Pa dala i to war eewest ari tagadejōs apřtahķlōs.“ Bet ja kahda raščojuma wehrtiba apřwehřta pehž darba un strahdneekam algu iřmakřā kā dalu no darba laika pretšču ņihmēs, tad wiņpirms naw ņķaidri ņaprotams, kahda nořihme blafus tam lai buhtu wehl metala naudai, un tahlak, kahdā ņařtahwā Rodbertuřs domajis abas ņiņis naudas weenu otrai blafus.

Par ņinatniķā ņozialisķma ihsto nodibinataju un dřilako domataju ņozialisķtu aprindās tura wiņpahrin Karli Marķřu (ř1883. g.). Pašči ņozialisķi to nořauz par „řpehžigo ņozialisķma zelmu laufeju jeb zela eerahweju“. Wina plašči iřplatito mahzibu dehwē par marķřisķmu un wina peeřritejuř par marķřisķteem. Ari latweešču ņabeedriřķajā literaturā wiņwairak iřplatitās ņozialisķtu mahzibas ir marķřisķms.

Karlis Marķřs dřimis 1818. g. Trierā, kahda ņchihdu adwokata dehķs. Wiņšč studeja Bonā un Berlinē teeřleetu ņinibas, wehřturi un prahtneezibu, tad peeřtahjās par lihdsstrahdneeku un wehřlak par galweno redaktoru pee brihwprahtigā laikrakřta „Rheinische Zeitung“; bet radikalā wirseena dehl laikrakřtu jau otrā gadā apřpeeda. Tagad wiņšč pahrgahja dřihwot uř Parisī, kur ar Arnoldu Rugi iřdewa „Deutsch-französische Jahrbücher“, no kurām tomehr iřnahza tiķai diwi pirmās burtnizas. Parisē Marķřs ņadraudsejās ar Friedrichu Engelķu (kahda bagata Barmenas ņabrikanta dehķu). Sařisķdami abi kopā ņawā garā,

tibas isnihzinaſchana un winas nowadiſchana augſtafâ pa-
fahpê, kad apſpeestâs ſchiras uſwar lihdsſchinejâs waldo-
ſchâs, jeb: zihnâ iſgahjuſcho ſchiru kopeja bojâ eefchana.
Bet tâ ka zilwezes wehſtures ſahfumâ naw bijis nefahdu
ſchiru zihnu, tad ari wianu miteſchanâs nahkamibâ ſagai-
dama. Proti, ſchiru zihnâs tagad ſaſneeguſchas tahdu pa-
fahpi, ka iſſuhſtajai un apſpeestajai ſchirai (proletariatam)
naw wairs eefpehjams atſwabinates no iſſuhzejas un ap-
ſpeedejas ſchiras (burſchuaſijas)*), neatſwabinot reiſê wiſu
ſabeedribu uſ wiſeem laiteem no iſſuhzejeem, apſpeedejeem
un ſchiru zihnâm. Tâ mahza Marſſs. Wina praktiſkâis
ſozialiſms wiſs, iſfumâ ſanemts, pamatojas uſ ſeſoſchâm
domâm: 1) Kapitalam waldot ari zilweku dar-
ba ſpehks kluwis par prezi. Bet ſchis ſpehks ir ſtee-
pigs un ſtrahdâ pahri par to raſchojumu wehrtibu, kahdas
pilnigi peetiktu, lai ſtrahdneeks ſinamâ ſemê un ſinamôs ap-
ſtahkloſs uſturetu ſewi un ſawu dſimtu. Schis ſtrahdneeku
wirſû- jeb pahri-uſſtrahdajums ir „wirſwehrtiba“,
ko fabrikanti kâ ſawu pelnâs teeſu eebahſch kabatâ. Schi
wirſwehrtiba (pelna) kapitaliſteem iſnahk jo leelaka, jo ga-
raka darba deena, jo wairak ſtrahdneeku kahdâ darbnizâ no-
darbina, jo wairak pazelts ſtrahdneeku raſchigums zaur
darba daliſchanu un labaku maſchinu eewefchanu, jo ſemakas
ſtrahdneeku algas pee ta paſcha darba padarijuma, peem.
ſtrahdinot fabrikâs ſeeweetes un behrnus wihrreeſchu weetâ.
2) Schahdas „kapitaliſtiſkâs raſchoſchanaſ
fahrtibaſ“ ſeſas ir: wina iſpoſta wezos raſchoſchanaſ
weidus (mahjrühpneeziſibu un amatneeziſibu); noſpeeſch ma-
ſakos uſnechmejus par weenfahrfcheem ſtrahdneekteem („prole-
tareeſcheem“), kas no leelkapitaliſteem atfarigi; padara ra-
ſchoſchanu neweenadu pehz katreifejas wajadsibas, tâ ka

*) Par burſchuaſiju Marſſs iſſauzas: „Burſchuaſija
wehſture ſpehlejuſi loti rewoluzionaru lomu! Wina iſpoſtijui wiſus
feodaloſ, patriarchaloſ, idiliſkos apſtahkus. Wina ar neſchehligu
roku ſarahwuſi to raibo feodalo ſaiti, kas zilweku faiſtija pee wina
dabiſkâ preeſſchneeka, un naw atſtahjuſi wairs nefahdu zitu ſaiti ſtarp
zilweku un zilweku, kâ ween failo intereſi, nejuhtigo „ſtaidro ſa-
maſu“. Wina perſoniſko zeehibu pahrwehrtuſi par mainâs wehr-
tibu un beſgaligi daudſo rakſtôs apſtiprinato, ſawâ laikâ eeguhto
brihwibu weetâ liuſi beſſirdigo tierdſneeziſibas brihwibu. Burſchuaſija
laupijuſi ſwehtumu wiſam lihds ſchim ar zeenibu un ſwehtu bihjibu
uſſtatitâm darbibâm. Uhrſtu, adwofatu, mahzitaju, dſejneeku, ſinat-
nez wihru wina pahrwehrtuſi par ſaweem algadſcheem — miniſtri
ir winas komiji. Burſchuaſija norahwuſi dſimtas ſakaram wina aiſ-
luſtinofchi-juhſmigo aiſſaru un to noweduſi lihra naudas ſakara ap-
ſtahkloſs, u. t. t.“

leelruhpnööri drih j peenem pawairotu strahdneeku itaitu, drih j atkal aprobeſho darba laiku, waj tirdſneeziabas frihju laika pawifam atlaiſh strahdneekus, kas tad paleef bej kaſda darba; iſpleſh ruhpneezibu pah ruſu paſaules tirgu; eefſh jemes ruhpneezibai jazihnas ar konkurentu ahrsemju ruhpneezibu. 3) Uſ strahdneeku iſmantofchanas prinzipa nodibinata kapitaliſtiſka rajchoſchanas kahtiba nes jewi paſhijnihzinaſchanas dihgli; „3 eturtà ſhſkira“, darba lauſchu kahtiba, beidsot uſwarès un atſwabinaſees no kapitaliſtu juhga un ar to uſ wiſeem laikeem buhs iſbeigta ſabeedriſka ſhſkiru zihna.

Markſs un Engelfs iſſtrahdaja 1848. g. februari Londonà iſnahkuſho „k o m u n i ſ t u m a n i ſ e ſ t u“, kurſh peepraſija jemes ihpaſchumu un mantoſchanas teeſibu atzelſchanu un transporta leetas nodofchanu walſts rokàs. „Maniſeſts“ eefahkàs ar teikumu: „Wiſas lihdsſchinejàs ſabeedribas wehſture ir ſhſkiru zihnu wehſture“ un beidsàs ar tagad wiſà proletareeſchu paſaulè paſiſtamajem wahrdeem: „Wiſu ſemju proletareeſchi, ſaweenojatees!“ Wahzu ſezialdemokratijas ofizialais wehſtures rakſtitajš J. Meh-rings noſauz pilnigi dibinati ſho maniſeſtu par „jaunlaiku ſinatniſka komuniſma karogu“ un par „wiſiſplatiſko rajchojumu no wiſas ſtarptautiſkàs ſozialàs literaturas“. 1864. gadà ndibinaja „I n t e r n a z i o n a l i“ (ſtarptautiſko Strahdneeku Sabeedribu), pee kuras Markſs nehma dſihwu dalibu. Winà ari peenehma Markſa ſaſtahditos ſtatutus, kuròs beedribas noluhks apſihmets ſchahdi: „Gewehrojot, ka ſtrahdneeku ſhſkiras atſwabinaſchana jaiſzihna paſcheem ſtrahdneekem; ka zihna par atſwabinaſchanu naw nekahda zihna par ſhſkiru preeſchrozibam un monopoleem, bet gan par lihdsigàm teeſibàm un lihdsigeem peenahkumeem un wiſu ſhſkiru wal-dibu iſnihzinaſchanu; ka wiſadai kaſpibai par pamatu ir ſtrahdneeka padofchana ſaimneeziſka ſinà ſem darba jeh dſihwes lihdsjeklu peefawinataja; ta tad ſtrahdneeku ſhſkiras ſaimneeziſka atſwabinaſchana ir tas leelaiš gala mehrkiš, kuram japadodas katrai politiſkai kuſtibai kà lihdsjeklim; . . . ka ſtrahdneeku ſhſkiras atſwabinaſchanai naw nedš weetejs, nedš tautiſks, bet ſozialš uſdewums, kas apnem wiſas jemes, kur ween paſtahw jaunlaiku ſabeedriba . . .; ſho zehlonu dehl nodibinata ſtarptautiſka Strahdneeku Sabeedriba.“ Šhos ſtatutus apſtiprinaja Genſas kongreſš 1866. g. No ſcha laika „Internazionale“ katru gadu notureja weenu ſaeimu. Briſeles ſaeima 1868.

g. nolehma, ka tizibas un bibeles weeta*) stahdama tahdu wihru godinaschana, kam zilwezes materialas labfahjibas pazelschanas sinda fahdi eewehrojami nopelni. Bajeles kongress dewa Sabeedribai teefibu, pahrwehrt priwatus jemes ihpafchumus par fabeedribas kopihpafchumeem. Bet Sabeedribâ drihjt ween iszehlas fchelschanas. Federalisti jeb anarchisti, kreetwu Bakunina wadibâ, apfkauda Marksa wiswarenibu, generalpadomes „diktaturu“. Turpretim pehdejâ peekriteji, tâ fauktee „zentralisti“, bija domâs, ka tikai plafcham pilnwarâm apgahdata generalpadome spehshot strahdneeku fahrtu nowest pee uswaras. Schi strihda dehl tad ari pehz 1873. g. naw notureta wairs neweena faeima un generalpadome, kuru pa tam aiszehla no Londonas us Nu-Yorku, drihjt ween beidsa darbotees. Domehr ari pehz „Internationales“ isbeigschanas winas gars naw mitejees darbotees starptautiskâ sozialismâ, tik Markss gan no scha laika wairs neusstahjâs atklastibâ.

Kamehr Markss un Engels, ahrijemês dsihwodami, peegreesas jawâs teorijâs arweenu wairaf starptautiskumam,

*) Sozialdemokratijs r. dsen wisu tizibu pee joda, atfkaitot tikai to, ka ziteem winaem wajag tizet! Jau „komunistu manifestâ“ stahw teiktis: „Ritumi, morale, tiziba ir wina (proletareescha) preefschâ tikpat daudsi pilsonu aifspreedumi, aif kureem fshhpjas tikpat daudsas pilsonu interees.“ Rahdâ zitâ weetâ Markss faka: „Tizibas tâ tautas maldigâs (ilusoriskâs) laimes atzelschana wajadsiga, lai wina faneegtû famu pateeso laimi.“ Gan P. Gôhre raksta fawâ grahamatâ „Drei Monate Fabrikarbeiter“ (1891): „Zaur mums wajag kluht par faktu pamatlikumam, ka ari sozialdemokrats war buht kristigs (tizigs) zilweks un kristigs zilweks sozialdemokrats“, tâ ari konsistorialpadomneeks Dr. Franck fahdâ fawâ preefschnesumâ sozialdemokratu fapulzê Danzigâ (1900. g.) atbildeja us jautajumu: Waj kristigs zilweks war buht sozialdemokrats? ar ja. Pareisaf gan buhs, fo tagabejais wahzu sozialdemokratu galwa Bebel's faka: „Kristiga tiziba un sozialiism's stahw weens otram pretikâ uguns un uhdens.“ 1881. g. 31. dezembri reichstagâ winfch fajtija: „Mehs zenschamees faneegt politiskâ laukâ republiku, faimneejiskâ — sozialismu un tizibas laukâ — ateismu (besdeewibu)“ un 1907. g. partijas fapulzê: „Es esmu ateists, un tâ tahdam man teefiba, agitet ateismam par labu.“ Na ari „morale“ sozialdemokrateem nestahw leelâ zeenâ, rahda jau schahda Kautskâ, sozialdem. ofizialajâ laikrakstâ „Neue Zeit“ eespeesta mahziba: „Weens no fwarigateem (peenahumeem) ir pateefibas peenahums pret beedreem. Pret eenaidneeku fchis peenahkumus nekad naw atsihts par peenahumu.“ Rahdâ sozialdemokratu fapulzê Gamburgâ daschi beedri eesneedsa protestu pret scho teikumu, tadehl ka tas warot faitet wifas partijas zeenai — partijas, kura taisni fahotees zihnamees par „teefu un taisnibu un pateefibu“. Bet fapulze atraidija scho preefschlikumu.

tamehr *Ferdinand* *Safals* *) fauzams par tautišku sozialistu, kas ņavus soziales nodoms mehginaja dšihwê iswest, peefleedamees ņawai tehwijai, Wahzijai. *Marņs* tureja sozialo reformu eeweņchanu weenâ walsti ween par neceņpehjamu, wiņņch ņawas azis greeņa uŶ wiŶâ m walstim; turpretim *Safals* gribeja reformas eewest meera zelâ weenâ walsti, kura tad zitâm lai noderetu par labu paraugu. *Wiņņch* pat zereja, tâpat kâ 18. gadu ņimtena ņijiofrati, ka ņahds waldneeks waj leels ministrs eefkatiņņhot, ziŶ ņwarigi tas buhtu wina paņņha labâ, eeguht tautas mihleŶtibu un atŶinibu zaur winaŶ ņtahwokla uŶlaboņchanu. Un teeņņham *WiŶmarks*, *Safala* zeenitajs, beidsot ņahka peegreeŶt leelu wehribu ņtrahdneeku ņtahwokla uŶlaboņchanai. *Galwenais* *Safala* nodoms bija, pehž *Luija* *Blana* plana: noŶpeest pamajam brihwo konkurenzi ar ņtrahdneeku raŶņotaju ņabee-dribu nodibinaņchanu, kuraŶ tas praŶija walsts pabalstu. „Kad ņtrahdneeku ņahrta buhs pati darbu uŶnehmeja, tad atkritis ņatra iŶņņkura starp darba algu un uŶnehmuma pelnu un ar to wiŶnotal „zeetais algas liŶums“, un wina weetâ ņtahŶees par darba atalgojumu darba eena hku m s,“ mahzija *Safals*. „Kad tagadejee soziodemokrati — ņaka *LebiuŶs*** — *Safalu* iŶŶobo par to, ka wina mehginajumi ar ņchahdâm ņtrahdneeku uŶnehmeju beedribâm neiŶdewâs, tam war teiŶt pretim, ka tâpat lihds ņchim naw iŶdewuŶņchees mehginajumi ar sozials nahŶamibas walsts eeweŶchanu dšihwê. *MarŶŶisti* un laŶaleeŶņi abeji daudž ko no tuŶņņha eedomâ, un kad weeni par otreem luhko ņmeetees, tad tas iŶnahk uŶ to paŶņhu, it kâ klibais iŶŶobotu aklo, ne maŶ neapdomajot, ka abi ir kropŶi.“

E. Bernsteins iŶŶkaidro ņchis neiŶdewibas zehlo-nus. *WiŶņch* — weens no soziodemokratu galwâm — rakŶta ņchahdi: „Soziodemokratu kritika luhkoja lihds ņchim iŶŶkaidrot ņchahdu ņkaidru raŶņoŶchanas beedribu ņaimneeziŶko eefriŶchanu weenigi ar kapitala, kredita un tirguŶ weetu truŶkumu. Pa leelai dalai tas jau teeŶa. Bet pilni-gi ar to jautajums wehl naw iŶŶkaidrots. Par leelu pulku iŶputejuŶņhu raŶņoŶchanas beedribu ņkaidri ņinams, ka

*) *Safals* dŶimis *Wreslawâ* 1825. g., ņahda bagata ņchihdu tirgotaja dehlis. *Apdahwinats* ahrŶahrteji leelu paŶņapŶinu. *Jau* kâ behrns wiŶņch eeraŶŶtija ņawâ denas grahmatâ: „*EŶmu* demokrats; ja buhtu dŶimis par Ŷirstu waj prinzi, tad buhtu ar meeŶu un dwehŶeli aristokrats.“ *Sawâ* 39. gadâ krita diwŶaujâ pret ņahdu rumaru muishneetu, ar kura bruhti bija ņahzis miŶlinatees.

**) „Das falsche Ideal des Sozialismus.“

winām bija peeteekošs rihzibas kapitāls un nebija arī jā-
faujas ar leclakeem gruhtumeem pee pretšchu ispahrdoscha-
nas, kā zaurmehrā ziteem usnehmejeem. Ja šabeedrigē
usnehmumi buhtu augstaki šaimneeziski špehi par kapitali-
stisķeem, waj pat šcheem tikai lihdsigi, tad wineem wajadse-
tu wismaš tajōs pašhōs apstahklōs turetees un usplaukt,
kā turas un usplaukt daudsi ar šihķeem lihdsjeklisķeem eesahkti
privati usnehmumi, bet teem newajadsetu wis tik behdigi
nobeigtees, kā atkal un atkal notizis. Šaimneeziski
neekritušchās rašhotajas šabeedribas
runā gandrihš wehl škalaki pret šcho
„republikaniskās fabrikas“ weidu, nekā
ekritušchās”. . . „Lai paraugas kura katra šabeedribas
usnehmuma wehsturē, wišur atradis, ka no šabeedribas wa-
dita fabrika israhdijujees par dšihwē neišwedamu problemu,
ka wina, kad arī wišs zits gahja labi, aišgahja bojā aiš
dišziplinas (stingras šahrtibas) truhkuma. Tas tā-
pat kā ar republiku un jaunlaiku zentraliseto walsts šahrti-
bu. Jo leclaka walsts, jo gruhtaki ees ar republikanisku
waldibu. Tapat republikaniska waldiba kahdā darbnizā buhs
jo gruhtaki išwedama, jo šareschgitaka ir darbnizas cetai-
še. Ahrfahrteju mehrķu šasneegšchanas noluhkā gan pee-
laischams, ka zilweki eezel pašchi šawus teešchus waditajus,
kurus wineem teešiba arī atzelt. Bet to išdewumu dehl, kas
stahw fabrikas usnehmuma wadibas rofās, kur deenu deenā
un stundu stundā jadod prosaiški noteikumi un arweenu ga-
das išdewiba us bersešchanos, weenkahršchi neeet,
kā waditajs eezelts no pašcheem wada-
meem, no kuru lab- waj launprahtibas
nu atkaras wina štahwoflis.“ Te atradis iš-
škaidrojumu, kadehl arī latweeschu strahdneeku kopnodibina-
jumeem, kahdi heidsamā laikā šhur tur (šewišķi Rīgā) pa-
rahdijuschees, naw palaimējees.

Šafala agitatoriskā darbiba, pabalstīta no bagatīgām ru-
nas dahwanām, bija daudš eewehrojamaka par wina šinat-
nistko darbibu pee šabeedriško teoriju iskopšchanas. Zaur wi-
nu šozialā kustiba Wahzijā ihstēni tik wehl eesahkās (wišch
nodibinaja wišpahrejo wahzu strahdneeku beedribu). To-
mehr arī rakstōs wišch daudš darbojās. Wes daudseem ihša-
ķeem agitazijas raksteem laifrakstōs un brošchurās wišch lai-
dis klajā wairakus leelus darbus, kā peem. „Geguhtu teešibu
sistema.“ (1861. g.) Šafals bija pretineeks tagadejai ma-
tošchanaš šahrtibai, ta esot pahrdšihwojusī šawu
laifmetu, kamdehl esot atzelama (škat. arī šimonistus, Šasaru

2c.). Wehsturneeks H. f. Sibels atbildeja winam, ar mantoŝchanas teefibu efot tãpat, kã ar karaku waldbibu. Tautas wairs netizot nekahdã „deewiŝkãm“ teefibãm, tomehr paturot ŝawus karakus, tadehl ka peedŝihwojumi rahdijuschi, ka konstituzionela karakwaldbiba wislabaki nodroŝchinot wispahreju brihwibu un labk lahjibu. Uri us mantoschanas teefibu wairs nekãtotees ar mahãtizigu zeenibu, tadehl lifumdeweji aprobeschojot mantoschanas teefibu pakãpẽs un usleekot nodoklus mantojumeem; bet mantoschanas teefiba wispahrim efot kreetnũ lihdsẽkũs, usmudinãt zilwekus us darbu un krahjibu, tamdehl to ari paturot. Paŝihstãms Lafala, blãkus Maltusãm un Rifardãm usstãhditãis t. ŝ. z e e tã i s a l g a s l i k u m s (111., 112. l. p.), pehz kura strãhdneeku algãs newar nekãd pazeltees pahri tam mehram, ka strãhdneeks war apgãhdãt tikãi wiswãjadŝigãko pee dŝihwẽs. Teorijã un dauds atgãdijumõs dŝihwẽ tas ir nepareiŝs, tomehr wispahrim tas tã ir wehl lihdsi ŝchodeen. Strãhdneeku dŝimtas iŝdod zaurmehrã bagãtigi pusi no ŝãweem eenãkumeem usturas lihdsẽkõs ween.

Wãhziãas sozãldemokratijã (no Gotãsweenoŝchanãs kongresa 1875. g. ŝãhtot) ŝneedŝãs ŝãwõs praŝijumõs tãhlãk par Lafala zenteeneem. Wina naw wairs nekãhdã tihri ŝãimneezikã, bet jo wãrak sozãli-politikã kũstiba un zenŝchãs pagãlwenãi teefãi us M a r k ŝ a - E n g e l ŝ a starptãutikã sozãliŝma mehru ŝãneegŝchanu. Winaŝ programã peenemã partijãs ŝãeimã 1891. g., ir pilnigã Markŝa uswara par Lafalu. Tã ka Markŝa komunistikã mahziba naw ween tikãi galigi noteikusi wãhzu ŝ. d. partijãs programãs ŝaturu — pee tam Wãhziãã sozãldemokratu partijã wispilnigãk organisejuŝees, — bet winãi ari biŝis wãrak waj masãk noteizoŝchũs ŝwãrs pee zitu ŝemju sozãldem. krahziããm, pa ŝtipri leelãi dãlãi ari pee latweeŝchu sozãldemokrateem, tãd peeŝpãrausdãmi wispahrigãs peeŝihwẽs par sozãliŝma un komuniŝma mahzibãm, peectureŝimees ŝewiŝchi pee Markŝa teorijãs.

Markŝa darbõs*) jãiŝŝkir wãdã idejãs no pamãtoŝchanãi peewẽsteem ŝãkteem, ŝãjehgumu iŝŝkãidrojumeeem un pee-

*) Markŝa galwenãkãis darbũs, ar kuru winŝch finãtniŝki nodibinãjã ŝãwu sozãlo teorijũ, ir „Das Kapital, Kritik der politischen Ökonomie“, kura pirmais ŝehjumũ iŝnãhãzã 1867. g. Londonã. Ŝhŝi preeŝch otrã un trefchã ŝehjuma nobeigŝchanãs winu pahŝteidŝã nahwe. Engelfs turpinãjã ŝãwã draugã darbu un iŝdewã abus pehdejos ŝehjumũs. Adolfs ŝ. Wenŝterns ŝpreeŝch par ŝcho Markŝa iŝdewumu: „Ar ŝcho grahmatu behgũis, kãs, dŝihwodãms

rahðijumeem. Peerahðijumu materialòs ir daudþ wehrtigu þaktu, wina þajehgumu iþfkaidrojumi daudþkahrt þmalþi uþkerti un iþweþti, bet wina galwenà ideja ir tikai uþ weenu puþi pateeþa. Ir pateeþiba, ka kapitaliþmþ liþþþi þchim wiþpahrim audþiþ un eeþluwiþ daþþadòþ þareþþgijumòþ un preþiþþkibàþ, bet naw pateeþi, ka þþai attihþtibaþ neþeeþeeþþami wajag noriþinateeþ un ta noriþinaþ tik radikali, kà Marþþþ domà. Wina þpreedumþ þmelþþ no parahðibàþ, kaþdaþ þij nowehrojamaþ Angliþà preeþþ gadeem þeþþdeþmit, bet toreiþeþà Angliþaþ attihþtiba weþl naw wiþa Angliþaþ attihþtiba, un Angliþaþ attihþtiba weþl taþlu naw wiþaþ þilweku þabeþdribas attihþtibaþ gaita. Teef, 19. gadu þimtena þaþkumà gan augoþþà kapitaliþma þirmee wiþni, ar þparu uþ preeþþþu gaþþdameeþ, atneþa daudþ þþaiduþ un poþtu tautai: taþ þeearahðitþ tuþþþtoþþàm leeþibàþ no wiþàm ruþþneeþibaþ þemem (ne Angliþaþ ween). Bet þeþþ tam, kaþ weena liþþþi diwi þilweku þaauþþeþ þija þaþrdþiþwojuþþþaþ leelruþþneeþibaþ iþþelþþþanaþ, þaþaule eeþaþkuþi — þrofeþora G. Aldera wahrdeem þaþot — eeriþþkoteeþ kapitaliþmà uþ dþiþwi: kapitaliþtiþþaþ þaimneeþibaþ kaþrtibaþ þoþialaiþ meþaniþmþ aþim redþamþ wiþþaþ automatiþþi, þaþþ no þewiþ uþ to puþi, kaþ apaþþþeþo lauþþu þþþiru dþiþweþ uþþureþþanu arweenu wairaf þazel uþ augþþu. Uþ to þaþþu puþi doþaþ þþai þaimneeþoþþanaþkaþrtibà kà neþeeþeeþþamaþwajaþþibaþ noþibinatàþ þþraþdneeþu þaþþþaliþþþibaþ þaweeniþbaþ, kà ari walþtu þaþþaþwiþà gaþþdiba þar þþraþdneeþu kaþrtibaþ wajaþþibàþ. Uþ lauþþu þþaþwoþka þazelþþanu wiþþità attihþtibaþ gaita, kà jau teiþþþ, noriþinaþ þiramaþ kaþrtama automatiþþi: kaþrà tautà, þuraþ dþiþweþ þþaþwoþliþ þelaþ, kaþru gadu raþþoþþþanaþi atliþto kapitalu þeeaug arweenu wairaf un tee þraþa þeþþ wairakeem þþraþdneeþu þþeþþeem. Nà weþþþure þeearahða, ar daþiþþo eeþþiþwoþaþu þaþwairoþþþanaþ ween neþeeþeeþ, lai þeþtu þþoþ þeeþraþþiþumþ; þþraþdneeþeem wajaþa naþþt no lauþeem þilþþeþþaþ, wajaþ þaþ no aþþþemem. Eþi taþþa kuþþiba noþeeþ tautþaimneeþibà, þur atþewiþþþee kapitaliþþi þee þþraþdneeþu noþiþþþþanaþ þaþþaþwiþi weenþ oþram þonþure, kà þinamþ, taþþà kaþrtà,

taþþu no teþwiþaþ, ruþþeþ un truþþumà un aþþrautþ oþþiþalàþ un þa daþai ari neþþiþalàþ Waþþiþaþ eenaidu un niþinaþþþanu, eeþþeeþeeþ þawà þþudijþ iþþþabinaþ, warenaþ þoni weþþa wiþaþ þaþauleþ weþribu uþ þewi. Milþoni wina tagað godà þar þawu gariþo teþwu. Þo neþþatoteeþ uþ þitàm Eiropas þemem, Waþþiþà Marþþa wahrþþ iþþþeeþiþ Wilþhelma, Wiþmarþa, Moltþeþ wahrþþuþ; þreeþþ milþonu un atþal milþonu galwàþ Marþþa wahrþþ ir þinatne, þateeþiba, þauþþiba, þolitiþa, naþþotne.“

ka dod strahdneekem arweenu augstakas algas: tendenze, kura gaischi parahdas algas kustibās uš laukeem, kur strahdneeku javeenošchanās aisleegtas, un protams wehl jo stipraki tur, kur strahdneeki organisejušchees un konkurenze no behrnu, nepeeaugušču un seeweefchu pušes likumigi aisleegta, kà ari darba laika pahrafa issteepščhana aprobeščota, kà fabriku pilšehtās. Statistika tad ari peerahda, ka wišās semēs, kur ruhpnecziba zelas, strahdneeku kahrtas stahwoflis wišumā un leelumā arweenu wairak uslabojas. Reišē ar algu paaugstinaščhanu wišur fabrikās un darbnizās jaišfinats darba laiks, kas panahkts pa daļai pašcheem strahdneekem širdigi par to eestahjotees, pa daļai to nofahrtjojt likumdoščhanās zelā. Ne majak šwarigu lomu špehlē pee strahdneeku šķķiru stahwofla pazelščhanas daščhadi leelišķi nodibinajumi, kuru noluhķs, atweeglinat leelā ļaušču pulka materialo un kulturelo wajadšibu apmeerinaščhanu, waj to apdroščinat pret daščhadeem nelaimes gadijumeem. Zaeedomajas tikai wairakās semēs eewestā obligatoriskā strahdneeku apdroščinaščhana, wiau palihdšibas kašes, strahdneeku beedribas (ziktahl tās ijeet uš šwu beedru apgahdaščhanu bešdarba atgadijumōs), pahrtikas beedribas un eestahdes, kas gahdā par isglihtibas isplatīščhanu un derigu, pamahzojchu nodarbinaščhanu walas brihščōs. Kad wehl beidšot eedomajas, ka tagad strahdneeks ļawā peršonā, zaur zaurim nemot, ir neatfarigaks, daudš patstahwigaks, un ari pašchapšinigaks, nekā puš gadu šimteni atpakaļ, tad ļaķaka, ka strahdneeku stahwoflis wišadā ļinā uslabojees. Newar teikt, ka ļaunlaiku ļaimneeziķā attihštiba buhtu norwedušķi pee tam, ka šķaitā arween ļarukušchee kapitalu leelmaiši wišus modernās ruhpneczibas labumus tikai ļawās kabatās ween ceraušč. Taisni arweenu wairak isplatas tendenze, ka plaščhakaš ļaušču aprindas peewelkamas pee teefibām un kulturelu labumu baudīščhanas. Tā ari daščhadu ihpaščneeku šķaits naw wiš fritees, bet audšis. ļaunlaiku attihštiba wišnotal zenīčas nolihdšinat un israwet kapitaliķma iswirtumus un neļahles — tā tad paštahwigi arweenu tahlak atbiħda no Marķša ļsludinato tagadeļās kahrtibas ļabrukščhanu" (Bebeļa „leelo kladeradatīchu").*) „Ķo wairak top demokratīsetas šķo ļaiku tautas politiķkās eetaiķes, jo wairak pamašinas wajadšiba un iķdewiba peħķ leelām politiķķam katastrofam," ļaka Ķ. Bernšteins. Naw ļau gan leedšams,

*) Peħķ Marķša ļasludinajuma šķim „ļabrukumam" wajadšēja ušnahķt ļau pag. gadu šimtena widū, peħķ Bebeļa — minetā g. f. beigās!

fa aprahditai lauschu wispahrejās labflahjibas augšchanai norišinotees, tagadejōs brihwajōs konkurenzes laikōs kriht par upuri dascheem jainneeziskeem spaideem un krihsēm dala no šabedribas lozekleem, kuru prozentualais škaitš tomehr mašinas. Weens otrs ruhpnēezibas šars eekluhst uš ihšafu waj garafu laiku gruhtōs apstahklōs, zaur ko, šinams, zeešch wina strahdneeki. Bet profesors L e f f i s šaka (šawā grahmata par frantšchu strahdneeku beedribām): „Baliks uš wišeem laikeem tīfai strahdneeku šolidaritates politikas t e o r e t i š k s prašijums, fa wišu winau iškīru wajag weenlihdjigi pazelt augšcham. Strahdneeku kuštiba pati rada negribot jaunu nofahrtošchanos (Schichtenbildung). Ja išdodas pazelt weenu wešelu k a h r t u (Schicht), tad tas jau šabedriškš progreis; tam blafus war ušfatit tiš fa peenemamu mehrki, fa wišapafšhejā fahrta ari paštahwigi arweenu wairaf šamašinašeēs. Bet šabedriškais jautajums zaur išo strahdneeku iškīras „nofahrtošchanos“ šaudē šawu abšoluto weenkahršchibu, kura leekas prašam abšolutu (pilnigu, neaprobešchotu) leetas iškīršchānu uš reišes.“ —

Praktigakee no pašcheem wahžu šozialisteem wišu augšchā aprahdito jau atšinuschi, un wairaki no wineem ir tiš godigi, to atflahti apleezinat. Winaus šauz par r e w i š i o n i š t e e m, tadehl fa wini rewidē, pahrluško un kritiše šawa meistara mahžibas. Winau galwa ir jau minetais E d u a r d s B e r n s t e i n s (šim. 1850. g. Berlinē) *), kurušch jau 1899. gadā peerahdija, fa attihštiba norišinas žitadi nekā Marššs to paregoja; kapitalištiskās jainneefošchanas fahrtibas šabruškšana kluhst arween netižamafa; uš preekšču eet ne wiš leelā lauschu pulka panihšchana, krišchana nabadžibā, bet winau šahwoška ušlabošchanās; strahdneeku partijas ušdewums ir, k o p ā ar pilšonu demokrateem un etišeem (tikumibas mahžibas šludinatajeem) strahdat pee iši labošchanas darba; pilšonu šabed-

*) B e r n s t e i n s ari, tāpat fā Marššs, Lafals ic., ššimtis no šchihu mezakeem; wina tehwš bija lokomotives waditajs. Jau 22 gadu wežumā winašch peestahjās pee šozialdemokratu partijas; 30 gadus wežumā winašch redigeja laikrakstu „Züricher Sozialdemokrat“, šas pa šozialistu lituma laiku peedereja pee wahžu šozialdemokratijas wadonu organcem. No Šweizes išraidits, Bernšteins dewās uš Londonu. Te winašch eedraudšejās tiš tuwu ar Engelšu, fa pehdejais mirštot ušdewa winaam nofahrtot wina, Engelša, atštahšos literariškos darbus. Kad Wahžijā mitejās šozialistu wajašchanas, Bernšteins atgreesās uš šawu ššimteni.

ribas fabrufums buhtu strahdneefceem tif par leelu nelaimi, jo wini wehl neefot ifauguſchi tif leeli, lai waretu ſanemt politiſko waldbibu un raſchoſchanas wadbibu ſawâs rofâs, — ja kahda kataſtrofa wineem peepalihdſetu tiftpeefchis waras, wini ilgi newaretu noturetees pee ſtuhres; ſozialiſma mehrkis, miglâ tihâ nahfamibas walſtis, neefot nefas, bet gan fuſtiba, t. i. nemitiga ſaimneezifko un ſabeedrifko apſtahklu laboſchana paſtahwofchâs kahrtibas robeſchâs un lifumigâ zelâ wiſs. Kas ſihmejas wehl uf „nizinato“ bu r j ch u a ſ i j u, tad Bernſteins pahrmel afajai ſozialiſtu prefei, ka wina tihſcham padſilinet plai i m u ſ t a r p p i l ſ o n i b u u n ſ t r a h d n e e f u k a h r t u. Winas pahripihleti ſihwâ waloda pret pilſonibu buhtot bijuſi tad weetâ, ja ſozialiſti dſihwotu weentuli kahdâ atſchirtâ pajawles malâ; bet taiſni bej prahta ta efot tahdâ laifâ, kad neuſſkatot par nekahdu noſeegſchanos pret ſozialiſtu uſſkateem, ja paſchi ſchis ſihwâs walodas leetotaji ſawu priwato dſihwi eerihkojot pilnigi bu r j ch u a ſ i j k i. Bernſteins atmet teikummu, „proletariata atſwabinaſchana“ efot tifai paſchu ſtrahdneeku darbs, atgahdinadamâs, ka anglu ſtrahdneeki neeegumuſchi halſs teeſibu, kad paſchi par to wiſſtraujak uſſtahjuſchees, bet gan tad, kad ar pilſonibu ſaweenojuſchees. Kreewu tautſaimneekſ S l o n i m j k i s uſſwer, ka Markſs ſlawejot anglu waldbibas un parlamenta komiſijju bejpartejiibu, energiju un pateefibas mihleſtibu, kahdas ihpaſchibas tâs parahdijuſchas pee ſtrahdneeku ſtahwoſka iſmekleſchanas, jo zehluſchas klajâ ſchauſmigas leetas par ſtrahdneeka behdigo ſtahwoſkli fabri-kâs; tâpat ſlawè fabriku inſpektoros, kas aiſſtahwejuſchi ſtrahdneeku intereſes. „Ar to „Kapitala“ autors neſchau-bigi pats a p g a h j ch ſawu teoriju, pehz kuras walſtis politiſko un lifumdeweju darbibu wada we e n i g i ſ a i m n e e z i ſ k a s u n ſ c h k i r u i n t e r e ſ e s. Min. komiſijju lozekli un fabriku inſpektori, kâ ari parlamenta lozekli, uf kureem wini atbalſtijâs, bij no w i d u s ſ c h k i r à m, kura m, pehz Markſa teorijas, newajadſetu nekahdi aiſſtahwet ſtrahdneeku intereſes. . . . Kas dauſj apſinigus anglus pamudinaja fabriku ſtrahdneeku behdigo lifteni nemt tif tuwu pee firds, bija gluſchi weenkahrſchi zilwezigâs taiſnibas juhtas un klajſch atſinumus par brehzofcho netaiſnibu, ka darbs, kas kapitala ihpaſchneefceem atnes neiſmehrojamas bagatibas, ſtrahdneefam neatmet pat wiſwajadſigako pee dſihwes. Moraliſkas, iſglihtibâ ſkaidrotas juhtas pahrwehrſch ari f a b r i k a n t u par z i l w e k u, un tâs ir darbigakas un ſekmiga-kas par wiſâm ſchkiru un kahrtu intereſem, tiklihſj parah-

das prahta gribâ un pašchapsinigâ pahrlleezibâ. Šhis ša-juhtas ari daudšus no burščuasijas preekščstahwjeem pamudinajuščas seedot šawu labako pahrlleezibu un šawus labakos špehtus strahdneeku stahwoŭka labošchanai. Tahdi winu aišstahwji un wadoni, ša peem. Markšs, Lafals un Engelšs — zehluščees no buršču a š i j a s un ušupuredamees strahdajušči zita s laušču ščkiras interesēs. Šafaka wehl reiš: Soziališms, išaudšis no burščuasijas flehpja, te atra-dis ari šawus prekščzihtitajus, un ščkiru naida šludinataji pašchi dšihwâ fahrtâ apgahšch šawu mahzibu.“ Dihra ščkiru zihna beš šchaubâm apgruhtina, waj pa-wišam išposta katru progresu tautšaimneezišas un kulturas laukâ. Lai te šo šašneegtu, jaeestahjas lihđsi zihnâ pilšoniš-keem elementeem, kuri peeder pee zitas partijas un wehlaš sozjalo preteštibu taišnigu išlihđšinašchanu, bet nekad pro-letariata ščkiru waldbibu. „Šche flehpjas praktiškâ šinâ sozjaldemokratijas leelafaiš mahjums un leelafâš breešmas,“ šaka Dr Brunhubers („Die heutige Sozialdemokratie“, 1906), šas luhto arweenu it labwehligi špreest par šcho par-tiju. „Winâ ušnemtâ un no winas prašitâ preteštiba starp ščkiru interesēm un wišpahrejo labumu, starp ščkiru zihau un šabeedrišku išlihđšinašchanu kluhs sozjaldemokratijai par peedauišchanâš akmeni, fur ta kritiš un šatreekšees, t. i. par oturu Ženu.“

Šihmejotees uš rewišioništeem, japeešihmè, ša no winu pušes atmet ari Markša mahzibu, ša „štrahdneekkeem naw nekahdas tehwišas“, jo tee noštahjas uš tautiškâ prinzišpa. Tautibu pilniga išniškščhana ari naw šagaidama, kamehr zilweze dšihwoš, — wini taišnigi špreešch. Rewišioništs B o l-š m a r š išteizâš austreešču sozjaldem. šaeimâ Gražâ 1900. g., atgainadamees pret pahrmetumeem, ša sozjaldemokrati neašihšt tehwišu, šchahdi: „Mišleštibâ uš šawu tautu, uš kopibu, pee furas peeder, neweena zita partija, neweena laušču ščkira muhs newar pahršpeht.“ „Rewišioništi noštahjuščees — iškaidro weens no wineem, R o l b š, („Karls-ruher Volksfreund“ redaktors) — uš ta stahwoŭka, ša muhsu zenteenu mehrkšs ir o r g a n i š k â a t t i h š t i b a, ša mums jašanem wiši špehki kopâ, lai eeguhtum eešpaidu un šoli pa šolim nahktum pee mehrška. Šautškis stahw uš ta pašcha štahwoŭka, bet wišch domâ, ša pee muhsu mehrška eešpehjamš nofluht tikai zaur kapitalištiskâš walšts ehšas š a b r u š-č h a n u, wišch domâ, ša j a n a h š š a b r u š u m a m (t. i. wajadšibas gadijumâ pee tam jaleeto ari w a r a no prole-tariata pušes). Mehš turpretim šakam, tam nemaš ša ne-

wajag notift. Mehš jawu mehri gribam šajneegt li fu-
m i g â r e f o r m u z e l â.“ Uš šcheem wispilmigatâ mehrâ
war šihmetees 1893. g. wahzu reichstaga, leelajâš nahkotnes
walšts debatês, no Frohma išteiftee wahrdi: mums re w o l u -
z i j a nošihmê e w o l u z i j u, t. i. organišku attihštibu uš
augštafu šabeedrišku weenibu un jaweenošchanos.

Sinams, rewisionisti ar jawu mahzibu partijâ wehl naw
iffitušchees zauri; wini apdraudeti maseem un leeleem lah-
steem no radikalo wadonu pušes un wineem tadehl bijis pa
dalai jaapflust. Tomehr beš panahfumeem wiau darbiba
naw bijuši. Wehlaškâš partijas šapulžês pazehluškâš waira-
faš balsis, ka japahrlihko nowezojuškâš programâš notei-
fumi un nepareijâš mahzibas atmetamas un to weatâ leefa-
mas jaunâš. Libefas šapulžê (1902. g.) Bernšteina kritiškâ-
jeem rakšteem par labu nodewa jau 71 balsi, kamehr pretim
163. Raškamâ, Dresdenes šapulžê (1903. g.) gan radika-
lišms ušwareja, bet šcha wirseena aištahwi ar jawu ušwe-
šchanos daudseem bija par peedauišibu. Debatês šawstarpigi
šaukajâš par diktatoreem, demagogeem, denunziantem, lee-
fuleem, komediantem, bešgošcheem u. t. t. Raškamâ parti-
jas šapulžê, Bremenê 1904. g., radikali prašija, peenem
noteifumu, ka 1. maijs wišeem štrahdneefem zeešči šwinamš.
Bet rewisionisti iždabuja zauri rezoluziju ar peeišimi: „fur
eepšehjams“. Tahlak šchi pati šapulže nodarbojâš ar drau-
dšchu politikas apšpreešchanu, tã ari ištahdaja šihku komu-
nalprogramu. Ari šihme, ka šoz.=dem. partijâ šahf eewee-
stees atšina, ka tagadejo šabeedribas šahrtibu šehjams labot
un naw neleetiba („šumeliu tehjiu leetošchana“), t a g a =
d e j ô s a p š t a h f l ô s ruhpetees par štrahdneefu šabeedriš-
kâ štahwokla zehšchanu. Pat leelais šozialdemokratijas re-
presentants Bebels naw palizis šawôš ušfatôš wezais, wiš-
mas šas atteezas uš tautibas šautajumu. 1870. g., kad Fran-
zija pašludinaja Wahzijai karu, tã tad pehdejâ atradâš breef-
mâš, wišch un Liebknechts, kã šeemelwahzu reichstaga lo-
zekli, a t t u r e j â š no balšošchanas par peeprašito kara aiš-
nehmumu, kamehr Lažala wirseena deputati balšoja kara
aišnehmumam par labu. Turpretim 1904. g. 7. martâ wahzu
reichstaga šehdê tas patš Bebels teiza šchahdus wahrduš:
„Ša iželtoš karšch, furâ leeta grošas ap Wahzijas paštahwe-
šchanu, tad — dodu Ņums šawu wahrdu — lihdi beidšamam
wišram un pat wišwezakee štarp mums ir gatawi nemt
šlinti uš pleza un aištahwet mušju wahzu šemi.“*) Un ta

*) Šfenâ 1907. g. Bebels atšinâš, ka wišch šchos wahrduš ših-
mejis tišai uš to gadijumu, ja iželtoš karšch ar R r e e w i j u.

pašča gada 10. dezembrī: „Mehs šķaidri šinam, ka tai azu-
mirkli, kur Wahziju šarauštītu gabalōs, wišas tautas garīgā
un sozjalā dšihwe, wiša winas teekšchanās išeetu uš to, š w e-
š č i n e e k u s ijdših no šemes.“ 1907. g. partijas šapulžē
Bebels ščai paščā jautajumā pat aišstahweja rewisionīstu
Rošku pret Rautšku un ziteem, kas winam pahrmeta pilšo-
niškus ušskatus „tehwišas“ aišstahwešchanā. Tas jau škan
glušči pehž tautibas jautajuma aišstahwešchanas. Tatšču
naw jaaišmiršt, ka ščai paščā šapulžē Ešenā (1907. g.) kašds
zīts „beedrs“, Wezkers, taišni iššazijās: „Muhju partijas
beedri nedrihšt katrā išdewigā un neišdewigā gadījumā turet
patriotiškas runas. (Beekrišchana.) T o n o m u m s
t a t š č u n e w e e n s z i l w e k s n e t i z ē s. (Veela jau-
triba.)“ Bebela beedrs Liebknechtšwehl 1886. g. reichštagā no-
dewa šchahdu špredumu: „Eš t a u t i š k o p r i n z i p u t u r u p a r
t u š č u e e d o m u t e h l u, k o i š g u d r o j u š č i
š č w i n d l e r i, l a i g e k u s w a š a t u p e e d e g u-
n a!“ (Muhju sozjališti ari šplaujuštautību.)— Ari Markšs
ar Engelšu grošijušči ušskatus, pat jau agraf. Kamehr abi
paščā šahfumā pilnigi eestahjās par paštahwošchās kahtibas
apgašchānu ar waru, tamehr „komuništu manifesta“ jaunā
išdewuma preešchwahrdōs wini jau bija špeesti aišrahdit uš
ne wišai ušmudinošcheem „peedšihwojumeem, wišpirms feb-
ruara revoluzijā un wehl wairaf Parišes komunā“. No
šcheem nepatihkamajeem peedšihwojumeem drošči išwerda ari
daudš pahrrunataiš iššauzeens: „Eš, Markšs, neesmu ne-
kašds markšīst!“ Engelšs rakštija 1895. g. par Markšu:
„Wehštore mums peerahdijūši, ka mehš alojušchees, muhšu
toreišejee ušskati bijušči tukšča iluštija. Wehl tahlat wina
gahtjūši: wina pilnigi pahrgrošijūši apštahklus, kašdōs pro-
letariatam jazihnaš. 1848. g. zihnaš metode tagad katrā
šinā nowezojušees.“

Bet kā jau teikts, markšīšms wehl jo projam
pilnigi waldā tiklab Wahzijas, kā ari zitu šemju
(peem. Kreewijas) sozaldemokratu ušskatōs un darbōs. Wehl
1907. g. wahzu sozaldemokratu partijas šapulžē winas wa-
donis S i n g e r s (pašihstamais tautas weetneku nama lo-
zeklis) iššazijās, „wahzu sozaldemokratija ešot tikpat rewo-
luzionara, kā lihds šchim bijuši; wina zihnišchotees plezu pee
pleza kopā ar ahršemju brahlu partijām; papreešch jafa-
kustinot galwas un širdis, tad kustešchotees ari rokaš u. t. t.“,
un L a u f e n b e r g s: „Wišam pilsoniškām partijām pa-
šludinats k a r š č l i h d š n a š c h e e m!“ Tadehl nebuhs leeki,
pauaudšitees wehl uš daščām šča radikālā sozališma mah-

zibām un viņu konsekvencēm. Paņemim īhī garām viņa materialistiskajai mehstures teorijai un virswehrtības mahzibai, kuras atradušas pee pretineeku tautsaimneeku teoretiskeem daschadas eerunas, ne allasch dibinatas. Zaatsihst, ka Marksa šaimneeziskā materialisma nodibinaščhana bija pilnteesigs protests pret pahrsphileto idealo mehstures rakstiššanas weidu un tadehl nopelnš, zif loti ari Markšs un šewišķi viņa pehznahzeji pareišās domas pahrsphileja. Teesčham wiši augstakee kulturaš notikumi pamatojas uš materiališ šaimneezisķeem apstahķeem un no teem šanem eespaids, kaut gan naw noleedsams, ka pee tam dara šawu eespaidu ari zilweku eedsimtās ihpaščības, tautišķās šajuhtas, tiziba 2c., t. i. pšihiskā puše, kuru Markšs deesgan neušwehra. Pati strahdneeku kustiiba, kurai tatšču wisdrihšaki wajadsetu liktees waditees weenigi no šaimneezisķeem faktoreem, šawā attihstības gaitā peerahda to, ka šemēs, kūrās ir gandrihš glušči weenada šaimneezisķa attihstiba, kā Anglijā, Franzi jā un Wahzi jā, ta norišinajušees d a š c h a d i.*) Reņešanšas laitā atflahatās dšihweš droščiba bija maša, wišur

*) Kas atteežas uš strahdneeku kustibu un šozialdemokratu mahzibu isplatiššanas, tad Anglija, Šweizija un Belgija šchāi šinā leef daudš ko pahrdomat. Tās rahda, ka šozialismam tur, kur tam atlauta brihwā kustibu un ušlikts par peenahnumu, peedalitees praštiski pee šozialu reformu darbeem, tā šafot, atnemts revoluzionarais dšelonis. (Sinams, naw domata tahda brihwiba, kahda pee mums walbija 1905. g. rudenī pa leelo kustibu laiku. Tas bija anarčhisms, beš waldbības šahrtības un autoritates.) Kad japanu waldbija 1904. g. beigās apšpeeda kahdu šozialdemokratu laitraštu un isdewejeem ušlika žetuma un naudas fodus, tad „Cobe Chronicle” rakstija: „Waldbības eestahdes ušnem greišako žeku uš šawu mehri, apšpeest kahdas partijas augščhanu . . . Wahzi jā, kur Wišmaršs isleetoja pret šcho partiju wišus špehkus un lihdeklus, šozialisti tagad wislabat organijejušķees, tā neweenā zītā Ģiropas šemē, kamehr Anglijā, kur waldbipa ušlihdi meerigi isturejušees, viņu šķaits wismašaks un eespaids ari wismašaks, tā jekur žitur.” Pee tam Šelbečs peesihmē („Die Lehren des Marxismus 2c. Elberfeld,” 1905): „Zaatsihst, ka naw gan nekahds weeglais darbs, šozialistu radikālismu pahrspeht gara eeroišķeem. Šča darba šahrtetejo greihtumu šapratis katrs, kas bijis šozialdemokratu mihtinās un mehginajis tur nogremdtees leelā šaušču bara štahmołki, un no šchi štahwołka eesčķīgi lihdi isšaudijis to pešitaju waru, kahdu wajag atšahst Marksa preežas mahzibai uš nospeesto strahdneeku garu. Tiziba uš šozialisma ušwaru, kura nešis jaunu laimigatu dšihwi, ir strahdneeku tiziba . . . Domehr rotas naw nolaiščamas ari šchahdas tizības preeščā, ja atšihst viņas pahrspeščhanu par wajadšigu.” Tahlak: „Tiziba uš šozialu islihdsinaščanas politiku, uš šozialu šeišara walsti war strahdneeku pulkōs tik tad nožetinatees, kad islihdsinaščanas wahrdcem šeko šoziali islihdsinaščanas darbi.”

usgluhneja slegkamas un labakos tautas dehluš netaupija duntšča asmins. Tomehr nekad zítad naw bijis kulturás zilweku, kas buhtu bijušči pilditi tahdu dšihwes preeku, kà taišni renešanšas laišmetà augstakàs laušču šchiras. Tas leezina, ka ari garigai pušei šaws leels ešpaids. No daudšflawetàs teorijas par strahdneekem iššpeesto w i r s w e h r t i = b u (no strahdneekem eeliktò „leeko“ darbu) Engelsšs gribeja atwedinat pat wiša šinatniškà šoziališma zelšchanoš. Te waretu peesihmet peem. šekoščo: Pats no šewis šaprotams, ka rašchojumam, waj nu tas buhtu nolemts leetoschanai, waj pahrdošchanai, wajag buht wehrtigakam nekà neišštrahdatai weelai, jo zítadi neweens nebuhthu tik mulkis rašchot, un tàpat pats no šewis šaprotams, ka usnehmejšs grib šanemt ari šawu dalu no rašchojuma (kas naw nebuht weenigi strahdneeku radits; pee rašchojuma išgatawošchanas darbojušchàs lihđšj ari mašchinas zc.), jo neweens usnehmejšs nebuhthu tik mulkis, ušnemtees uš šewi fabrikas dibinašchanas un wadišchanas rišiku un darbus beš kahdas atlihđšibas. Ka usnehmeja dala war išnashkt nešamehriši leelaka, tas ir šaunums, kas peelihp katram mantas išdališchanas weidam un tam naw nekahdas dalas nedš ar kapitališmu, nedš ar Markša wiršwehrtibas mahzibu. Beš tam jaewehro, ka peem. angšu fabrikantu bagatiba naw zehlušees un nezelas weenigi no wiršwehrtibas „peešawinašchanas“, bet ari no tirdšneezibas, banku un biršču kapitaleem.

Kas šihmejšs uš radikalo šozialistu taktiku, tad ta išteikta kahdà 1850. gadà Markša (šopà ar Engelsu) redigetà komunistu bunda proklamacijà, kurà šazits: „komunisteem wajagot (šagaidamo) demokratiškò waldbibu kà ween eespešjams wafat pee deguna, neapmeerinatees ar nekahdu preekšchilikumu, bet katru tuhlin pahrfleegt un uš katru konzešiju no demokratu pušes atbildet ar jo leelakeem prašijumeem, tà peem. „ja šihšpilšoni leek preekšchà, ka dšelšszeki un fabrikas jaatpehš, strahdneekem japrāša, lai walšts šchos dšelšszelus un fabrikas weenfahršči konšišze; ja demokrati liktu preekšchà eewest kahdu mehrenu progresiwu nodokli, strahdneekem japastahw uš tahda nodokla eewešchanu, kas tik ahtri augtu, ka leelajeem kapitaleem pee tam jaet bojà; ja demokrati praša walšts parahdu nofahrtošchanu, strahdneekem japrāša walšts bankrots.“ Bret šozialam reformām šchee fungi išturas naidigi, wišmas weenalđšigi — ja tās nenoder wineem par mašchēeres kumosu, — jo tās atwewš eedšihwotaju praštus no winu galwenà mehrka: laušču šamusinašchanas un nowešchanas pee katastrosas. „Wuhšu azim wajag tagad re-

djet tika truhkumus un postu, tika tagadnesneiflabo jami bu un tad raudsitees laimigā nahkotnē . . .” špreesch šaha mirseena aistahwi. „Šhis usfkats pateefibā naw nefas zits, fā ne auglibas un ismijuma politika,” šaka rewisionists Wolmars. „Wina pamatlikums ir anarchistiskee wahrdi: jo šlitta laudim eet — jo labak!” Kautškis, firdigais Markša domu aistahwis un isfkaidrotajš, šanehma kopā Dresdenē partijas šapulzē — tā tad 1903. g.! — šawas partijas taktiku šahhdōs wahrdōs: „Muhšu lihdsšchinejā taktika isgahja uš tam, ka mehš arweenu beš šchelastibas laušamees uš preekšhu, arween plašchahu isgrahwām plaišmu, kas muhs šchkir no augšchjām, waldošchām šchkirām, šanifnojām pehdejās arween wairaf pret šewi, ar fatru muhšu waras peeaugumu šabaidijām arweenu wairaf wišus ihpašchneekus, tā fā konflikti kluwa arweenu ašaki u. t. t.” Protams, starp šcheem un brihwprahtigteem sozialreformisteeem, pa dašai ari rewisionisteeem pastahw neaišpildama plaišma. Šamehr weeni propagandē: „jo launak — jo labak”, tamehr otree šaka: mehš peekopjam godigu politiku, kas išeet uš nopeetnu pamatigu šabeedrišku reformu eeweschānu; mehš ešam pahrleezinati, fā jau tagadejo šabeedribas ehku eešpehjamš tā islabot, fā isbehgama pilniga šabrušchana un wajadšiba, zelt jaunu.

Šif maš peekemams, fā janahk un nahks no radikalajeem sozialdemokrateem šludinatais muhšu tagadejās šadsihwes ehkas peepeschš šabrukums, tikpat maš tizama mahziba, fā modernajai šabeedriški-šaimneezikšajai attihštibai buhs janobeidšas komunistiškā šabeedribā. Weenšahrt jau pašchi sozialdemokrati nešin pateikt, kahdai tai wajag isfkatitees, kautšchu ari to buhtu apšihmejušchi wišuplašchafās, wišpahrigafās robešchās. Winau partijas programa aprobešchojas tika ar tukšcho isfkaidrojumu, fā nodibinašhot komunišma walsti, kurā rašchojamee lihdsjekli peederešhot wijai šabeedribai un pašchu rašchofchānu isdarisšhot šabeedriba šawām wajadšibām par labu. Šar komunistiškās šabeedribas pamata prinzipeem — par darba un eenahkumu isdalischanu starp beedreem, no šam tatšchu atkarašees wiša winau materialā labklaşjiba waj nelabklaşjiba — tur naw lašams nefas. Ari Markšš par to wišu zeešch klušu.*)

*) „Ša naw juhšu daša, fā mehš domajam šawu nahšamibas walsti. Šums naw wajadšigs muhšu galwas šalausit.” Dihwaini. Šozialisti griš nawpostit mahju, kurā lihdsšchim ešam dšihwojušchi; wini griš špeest muhs eeet zītā namā, un te mums nebuhtu teešibas

Un tur lihdi ņhim partijas rakstos par ņho jautajumu kas tuvaki eeminešs, tur jo gaiņhi parahdiņuņees autoru leela neņinaņehana, pat pilnigs ņamulņums. Tā peem. Die zgenš ņavā rakstā „Sozialdemokratijas naņhtotne“ (Sozialdem. bibl. 3. burtnižā) neņin neko labaku pateikt par eenahņumumu iņdalīņšanu naņhtamajā komunistu valņti, kā ween ņehos teikumus: „Sozialistu valņti leetas buhš daņehadas nemot

pat jautat, ņahda ņhi jaunā ehņa iņņtatiņees? ņeb ņozialisti griib eemeņt ņavus preineefus juhrā, eefamš tee eebraufuņhi ņavus apņolitās ņemes oņtā? — „ņam tad buhš janoteek un kas notiks, kad wežā ņabeedrihā buhš ņabrufuņi, gan jau to redņesim.“ Dņihweš ņahrtiba preekņeh ņimteem milj. eedņihwotaju naw iņnemama kā gatavš uņwalņš no ņapja; ta jau ilgi eepreekņeh ņagatavojama un eemedama pamatam dņihwē. Pateekņam ari pee wiņam leelajām walņtu pahrgruņibām, tā ņewiņehi 1789., 1830. un 1848. g. frantņehu revoluzižās arweenu iņweņti plani, kuri jau gadu deņmiteem eepreekņeh ņihņi bija pahrņpreekņti un iņtirņati. ņitai neprahtigeek nopoņta, eepreekņeh neapdomadami, kas pehž tam naņhš. — „Naņhtotnes gleņnoņehana ir neņinatniņka, utopiņka.“ ņeeseham gan; bet ņozialisteem, kas lauņhu bareem arweenu ņkandina preekņehā pamā naņhtamās walņts jauņumus, naw teekņibas tā runat. Neņinatniņku taħdu pahrbaudiņumu par naņhtotnes walņti waretu noņaukt tiņai tad, kad peenemtu, ka naņhtotnes zilwekš buhš pawiņam žitadi ņavā dabā, kā tagadejee. Sozialisti beekņhi peenem ari ņehš domāš, bet pawiņam aplam. Zilwekš war papildinatees, bet pamatōš winiņeh paliks tas pats un liņeeš waditees no teem paņehem wezajeem elementarajeem dņenukeem. Mehš ari nepraņam no ņozialisteem, lai wini mums iņtehlotu ņawu naņhtotnes walņts ehku gluņehi lihdi ņihņumeem; bet gan mehš drihtņtam praņit un praņam, lai wini parahditu mums wā. galweno ņaņtaħwu: pamatus, galweenš ņee-nāš, piņlarus, ņtaħwus, lai redņam, ka tani warēš dņihwot. — Jautajums par naņhtamibas walņti ir „taħdš, uņ kuru tiņai geņis war dot un dos atbildi.“ Liebnechts reiņ atbildeja tautas weetneekam Dr Waehem. „Kas ņihmejas uņ naņhtotnes walņti, tad ta ir ņantajijas leeta . . .“ Un tomehr patš Leebnechts nodarbojees ņavā graħmatā „Die Grund- und Bodenfrage“ ņavā laiņā ar taħdeem naņhtamibas teħlojumeem, tāpat Bebelš ņavās graħmatās „Unņere Ziele“ un „Die Frau“, Kautņkis u. z. Pehdejais graħmatas „Ein Blick in den Zukunņtsstaat“ (1898) preekņehwahrdōš taiņni iņņatas: „Atņemat žihnā iņgaħjuņeham proletariatam wina ņozialos mehrkus, un juhš winam atņemņeet wina ņajuņhmibu un kopā tureņehanos.“ Bebelš apgalwo: „Paħdas darbības briħdi par weħlu nodotees teoretiiņtam apņpreeehanaš. Naņhtotnes walņts planam wajag buht wiņās daņās gatavam jau eepreekņeh darbības, t. i. eepreekņeh nodibina jauno walņti.“ („Unņere Ziele“, 2. iħd. 1903. g.) Ari Kautņkis ņehrās pee jautajuma apņņatīehanas, kas ņozialisteem darams „pirnā deenā pehž revoluzižās“. Geweħrojot augņehjo apņlehhpņehanas politiķu, dara komiķu eepņaidu, kad ņozialdemokratu organam „Vorwärtš“ tomehr duņeha rakgotam „Mums naw neka ko apņlehhpt un droņehi mehš laujam jawam ņarogam pliwinatees.“ Un ņaħdu žitu reiņi: „Pateekņibā muņņu partija ir weeniğā, kura raħda un war raħdit tautai neapņlehhpti ņawus mehrkus.“

peh3 apstahfleem, peh3 weetas un laika un jemes un laudim. Tajã strahdãs par weenadu un par neweenadu algu, uš laiku un uš gabaleem (aforda), ušzihtigi un šlinki. (Bebels gan domã, ka tur nebuššot neweena šlinkã!!) Rã gan tas war buht zitadi, ka weens preeššã otra strahdã lihds (als daš einer für den anderen mitarbeitet)? Waj tas tã naw bijis arweenu? Ne tikai, ka špehzigais palihds wahjam, ušzihtigais šlinkajam; ari ušzihtibai japabalsta wehl ušzihtiba. Nešinu, kã tas waretu notikt, ka rokaspuišim, kas peenes keegelus waiga šweedrõs, wjadsetu wairaf nopelnit nekã muhrneekam, kas tos weegli peeleeš." Tã tad eeštahdes p a t w a r i g i noteiftu par eenahkumu leelumu, zif furam to nahktoš! Šr leeki, ištehlot tahlaš eedšihwotaju nemeeribu šchahdã walšti; katram nopeetnam domatajam weegli šaprotams, ka walšts ar šchahdu fahrtibu nebuhtu ilgu deenu dšihwotaja. Taišni leelašã muškiba, ko kahdã žitã, Štaufka šazeretã rakštã lašam; sozialdemokrateem nahkotnes walšti aiš rašchojumupahrpilmibas apšola „p a t e h r i a u peh3 patikas“! Š. Sterns (Theſen über den Sozialismus“) patehlo tuwaki šcho ihsto lešputrijas dšihwi: „Katram, kas ušrahdis šihmi, ka wiššch nostrahdajis šawu nolikto laiku (šchã nahkamibas walšti peh3 Štaufka katram buhs jastrahdã tikai peežas štundas, peh3 Bebela pat tikai 2—3 štundas deenã!), buhs pilnigakã teešiba, dabut wiš u pee dšihwes wjadšigo, zif daudž ween wehlešees. Drehbes wiššch šanems no atklahtãm magafinãm, ehdis weefnižã ko wehlešees, waj ja patikšees, labaf mahžã, šmalki eerihkotã priwatã dšihwoški, kas pa telefonu, trubas paštu un žitãm eetaišem, ko wehl iſgudros, ſtahwès ſakarã ar atklahtãm weefnižãm, no furãm warès weegli paštallet tahdus ehdeenus, kahdus ween ſirdš eefahrošees, waj ari lišš (kam tad?) tos mahžã pagatawot, waj ari pats pagatawoš.“ Peh3 noturetas maltites warès eet teatri waj konzertã, išbraufatees r., lihds wakarã — noguris no atpuhtas — liššees miškštã gultã! Tikai weenu leetu Sterns pee tam aišmiršis paštahštit: k a m wišas šchãš jaukãš leetas buhs japeegahdã un jašagatawo, k a m šchee ſozialištu kungi buhs jaapfalpo, wineem jašarihko teatri, jaeejuhdž ſirgi un jaeerihko lepnee dšihwoški. Sterns gan glušchi apštulbinats no jaunlaiku atradumeem elektrotehnikas laukã. Bet waj wiššch teešcham tiž, ka elektrizitate ſagatawoš un žels preeššã ehdeenus, eerihkoš dšihwoškiš, waj pat ſarihkoš teatra iſrahdes? Wiššch tomehr nem ſawus murgus tik nopeetni, ka toš, kas winam uš wahrda negrib tižet, nošauž par glup-

jeem filiistreem. Markfs, runadams par nahfamibas planeem, tikai issakas, ka komunisma „augstakā stahwokli“ šabeedriba rakstīšhot uš ņawa karoga: „Katrš pehz ņawām špehjām, katram pehz ņawām wajadsibām“ (komunista Kabe mahziba). „Katrš pehz ņawām špehjām“ gan apšihmēs to, ka katrs pehz tām kalpos wispahribai par labu. Bet kas lai isschkir par katra špehjām? Waj lai spreedums par schim špehjām un darba iswehle paleef katra pašcha ņinā? Tad waldis anarchija.*) Žeb lai par to isspreesch ņewiņka komisija, waj žits kas? Tad isbaudis eedsihwotaji niņnako werdšibu.

Weenigais eespehjamais ņozialais kopibas weids ņchāt nahfamibas walsti waretu buht — ja negribetu krišt breeņmigakā walsts komunisma nagōš, pret kuru til daudš nošoditās rihtsemneeku despotijas buhtu tihrās brihwalstis — tas, ka wiņa raščošchana atrastos strahdneeku šabeedribu rokās (protams, ņem šabeedribas wirsušraudšibas). Bet lihdsšchinejee peedsihwojumi ar ņchahdām strahdneeku raščošchanas beedribām rahdijušchi (jaatgahdajas Bernsteina spreedums par tām), ka tās kà raščošchanas normalweids ir nepraktiņkas un neraščigas, kamehr strahdneeki nebuhs ņaņneegušchi ņinamu gara un morales attihštibas stahwokli. Kamehr strahdneekā nebuhs pahrgahjušī meešā un aņinīs pahrleeziba, ka w i n a interešes ir ari wiņas šabeedribas interešes, kamehr wiņsch no l a b a p r a h t a neišpildis pašcha eewehletās direkzijas rihtojumus un wiņus ņawus peenahkumus, lai darbs iņnahktu žil ween eespehjamis raščigaks, tāpat kà wiņsch tagad no bada pahtagas dšihš padodas kapitališteem un peespeesch wiņus ņawus špehkus pee w i n u darba, — tamehr ņaweeniba kà raščošchanas weids uš ilgaku laiku naw ušturama špehkā. Bet tagad wehl strahdneeki t a h l u no ņchi attihštibas pašahpeena. Ža kaut kur dšihwē nahktu leelakā apmehrā pee praktiņka ismehginajuma ar komunismu (komunistiņku, ņ o z i a l d e m o k r a t i ņ k u r e p u b l i k u), tad neņchaubigi iņnahkums buhtu tas pats, kas pee wiņeem komunistu koloniju nodibinajumeem: pahrwaldibas eestahschu patwariga rižziba, leelakās dalas raščotaju nemeeriba par wiņu atbihdišchānu pee malas, žeb ka tee

*) Kads pilņonis strahdneeku kongrešā Parižē 1876. g. isteizās par augšchejo pamata mahzibu ņchahdi: „Ža man ar ņawu ņahribu un gairu un ņawu tchaklumu jastrahdā flinķa un flaida ušdšihwotaja weetā, tad man wajadsetu buht pašcham ņwehtajam, ja es neluhtotu a p f l e h p t ņawu darba špehju, apšpeest ņawu tchaklumu un ari newehletos ušdšihwot weegli un flaidi.“

domajas ešam atbihditi, het par wišàm leetàm — aif teem pašcheem eemesleem — leelafàs dasas eedšihwotaju nolaidiba un šlinkums, kas nowestu pee aštras rašchojumu eenešibas un tamlihdš ari katra dalibneeka eenahškumu m a š i n a š c h a n à š ; drihša šabrukššana buhtu neišbehgama. *) Ša ar šozialu rewoluziju, pat ja ušwar, naw eephejams eewest šaimneeziškas reformas, to peerahda gaišči 1871. g. Pariješ komuna un 1873. g. španeešču komunas Kartagenâ un Sewilâ, kuras wišas beidšās beš kahdeem panahškumeem.

Bet ja ari peenentu, ka šozialo šabeedribas šahrtibu buhtu eephejams eewest dšihwê, tad ta — špreešot pehž waišlas išwehles prinzipa pamatliškumeem — nenofiškmetu kahdu augštaku pakahpeenu zilwezes kulturaš attihštibas gaitâ, het gan a t p a k a l = e e š c h a n u . Šo tagadejâ, uš k o n k u r e n z e š prinzipa dibinatâ šabeedribâ eet bojâ nederigakee, wahjakee elementi no bešmantigajeem eedšihwotajeem, waj ari tahdi, fureem tikai šihšš šapitališk, tadehl ka tee neišpehš pastahwet šazenšibas žihnâ. Tâ tad šchaš šinâ šcho laiķu šabeedribâ noteek pastahwigi išlase, kura

*) Šâ laba iluštrazija tam, kahda ušžihšiba šagaidama šrahdeeneeku „Iaimibas walšti“, war noderet peem. Wernera grahmatdrukatawa Berlinê. Werners ir weens no Berlines „jauno“ wadoneem un wišch jawâ drukatawâ eeweda jaunū šahrtibu: atmeta no šozialdemokrateem eenihštos aforda darbus un peenehma burtliškus uš žetū alģu, par 30 markâm nedelâ fairu Bet kâ šchee burtliškš šrahdaja? Werneram atlaštâ šapulžê bij jaatšihštas, daschreiš wiau darbs bijis tikai pahra marķu wehrts. Wiš ušmudinajumi uš šahemšchanos un labošchanos palikušči beš šekmêm. Kad kahds no Wernera libdšihpachneekem luhdšis burtliškus ušweštees meerigaki, jo wišch šchahdâ pastahwigâ trazi newarot šrahdat, wini „noruškufchi“ maršefesi, pee tam šewiškš ušwehrdami teižeenū: „Rošt ar warmahškeem“! Werners beidšot bija peepšeešs eewest atkal aforda darbus un diwus no galwenateem nemeerneekem atlaist. Ta masa aina no šozialdemokratu nahškamibas paradises. Wehl šihmigaks ir no šozialdemokrateem nodibinatās „šarfanās maišnizas“ Ištens Berlinê. Wiš beedri tajâ drihš ween šanahža matôs un weens otru apmeštaja rupjakeem pahmetumeem, tâ ka weitals bija jaslehdš. Tâpat 1900. gadâ Berlinê šozialdemokratijas partijas preešchneežibai wajadšēja meštees šarpâ šarp laiķrakšta „Veipziger Volkszeitung“ drukatavu un winaš (šozialdemokratu) šrahdneekumeem un darit galu winu nejaufkeem šrihdeem. — Šâ ideali, teorijas beešči štahw pretešibâ ar ihšo dšihwi, rahda ari šchahds peemebrs. Šozialdemokrati wišur šludina: „Wišu šemju proletareešči, šaweenojatees!“ Bet Auštralijas walštis, kur šozialdemokratiija, šrahdneeku partijas patlaban nahšufšas pee waldibas, tās taišni išgahdâ wišafatos lišumus pret šarfan- waj bruhnahdu šrahdneekumeem, lai tos apšpeestu, waj pawišam nelaištu šemê eekšchâ! Tâ tad no wišu šrahdneeku brahšlibas un šolidaritates išauššis rašfu imperialiſmš!

gan weegli ween nomahz ari taiſni idealafos garus, ja teem truhft ſinamâ mehrâ paſaules gudribas jeb dſihwes iſweizibas. Turpretim komuniſtiſkâ ſabeedribâ neiſmirs wis ſchee maſwehrtigakee elementi, jotos ſabeedriba pabalſtis un wils winu garu, ja, wini warès tikpat weegli kâ freetnakee apprezetees un laiſt behrnus paſaulê. Tâ tad zilwežê ar komuniſmu, ja tas nahktu pee waldibas ſtuhres, eewestu rahſas, „zilweka“ tihpa wa h j i n a ſ c h a n u.

Slonimſkis ſpreeſch: ar to, ka, eewedot jau- no ſabeedribas ſahrtibu, ruhpneezibas laukâ iſnihzinatu wiſas priwatas intereſes un perſonigas uſnehmibas un pee- ſpreeſchanàs garu, wehl nebuht neiſſkaustu no ſemes wirſus ſaimneeziktu ſazensibu *), nepamaſinatu daudſu ruhpneezi- bas ſaru atkaribu no ahrſemju tirgeem, tâpat neiſbehgtu pahſproduktizjai un krihſem (jeb tad buhtu nodibinama u ſ wiſas ſemes lodes paradifees dſihwe — ko ari Markſs wehlaſ!). Pee ſcheem wezajeem trau- zekleem peenahktu wehl klaht ziti jauni, kâ nenowehrſchamaſ iſſchkeedumu un kluhdu ſekas zc. „Wiſas pahſwehrtibas mehrkim pehz Markſa wajag iſeet uſ ſtrahdneeku eenahkumu pawairoſchanu pehz winu darba mehra, tâ ka peem. anglu un amerikau ſtrahdneeks pee 8 ſtundu waj wehl ihſafa dar- ba laika nopelnitu gadâ ſawus 600, 800 un pat 1000 dola- rus, t. i. panahktu tahdu, ſawu apſtahklu pahrgroſiſchanu, ſahdai wini likumigâ zelâ jau tagad arweenu tuwinaſ. Darba noteikumi un darba ilgums priwataſ eeſtahdês no- ſahrtojami daudſ labaki un droſchaki ſem paſtahwiga atklat- to domu un likumdoſchanaſ eeſpaida. Bet ja zihna eet tikai par ſtrahdneeku algu pazelſchanu lihds pilſonikſas peetizibas un ehtribas robeſcham, tad teneflehpjas n e k a h d s i d e a l s un ari neſas, ſas pat no rupjakâ zilwezibas ſtahwoſka jel kad buhtu warejis attaiſnot tik daudſos patwaribas darbus. Weſ tam jaunais ruhpneeziſkais eefahrtujums, uſ kuru Markſs tikai tâ tumſchi aiſrahda, praſa, lai jaunàs kopſaim-

*) Orpens ſawâ „Anglijas ſozialiſmâ“ ſaka: „Ja neipers ſofus preti, tad wezajai konkurenzes ſahrtibai jaunajâ kopſaimnee- zibas walſti wajag no jauna parahditees. Pat ja neweena pretremo- luzija neeewestu atfal wezo neweenlihdsibu, taiſchu drihſ ween darbigatee zilweſi, neapmeerinadamees ar weenlihdsigas ſa- maſſas ſiſtemu, eeſtahtu ſew meerigâ zelâ atſewiſchku padomu, ſtrah- dadami ilgak kâ ziti, waj maſat iſbodami kâ ziti zc.; tee tad ſazen- ſifees ar walſts raſchoſchanu un droſchi ween pehdejo pahſpehs, ja lihds tam laiſtam paſaule nebuhs pawiſam pahrgroſiſjupees.“ Tâpat no „pahſwalditajeem beedreem“ jaunajâ walſti iſzeltos ar laiſu ſawi „k u n g i“, „k u n g u ſ a h r t a“.

neeziabas fahrtotaji un pilnwarneeki, fureem fchi fainneezi-
ba wiſas ſabeedribas wahrda buhs japahrwalda un darbi
un eenahkumi jaisdala ſtarp miljonu miljoneem katram
pehz wina ſpehjam un nopelneem, buhtu nemaldigi wiſſina-
nataji un ideali taiſnigi zilweki, kahdam ihpaſchibam ſen
wairs netizam. Kur ir tee wihri, furi, tihri buhdami no wi-
ſam zilwezigam kluhdam, waretu iſpildit ſchos amatus, kad
paſchi nahkamàs ſabeedribas praweefchi naw bijuſchi beſ ſchim
kluhdam? Schos, kà daudſus zitus jautajumus, kas ſaiſtiti ar
wina „ſinatniſſeem“ praweetojumeem jeb pareiſaf ſakot: ar
wina tagadejàs ſabeedribas atjaunoſchanas ideju, Markſs pat
neaiſkufſtina. Sawas programas ſwarigakos punktus wiſſſch
atſtabj miglainà tumſà, jobeſſchaubàm wiſſſch juta un redſe-
ja, kà tuhlin pee pirmà wina ideala realiſeſchanas mehginajuma
jaiſput ſcha ideala iluſijai. Zif loti ari Markſa zeenitaji
un peeſriteji, furi tiz wina metodes ſtingram ſinatniſſku-
mam, pretojàs tam, wiſſſch tomehr ſneediſſis tifaſi utopiju. Utraſ-
damees ſtarptautiſſkàs ſtrahdneeku ſabeedribas preeſſchgalà un
pabalſtidamees uſ ſcha ſtahwoſſa autoritati, Markſs eeſpeh-
ja ſtrahdneeku kuſtibas wadoneem uſſpeest ſawu programu,
tà kà pamafam wina uſſkati kluwa par waldoſcheem Ree-
tum=Ciropas ſozialo grupu wadonu ſtarpà, furi jutàs wairaf
peewilkti no Markſa ſtraujà neiſlihdſinamibas gara, nekà
no Lafala lofanàs parlamentariſſkàs taktiſkàs. Wiſſſch ra-
dija partiju, fura ſajuſſſminata raudſijàs uſ ſawu wadoni,
bet furas darbibaſi wiſſſch uſſpeeda neauglibas ſeegeli, wiau
peeſpeedams atteiſktees no wiſeem reformu zenteeneem un
mehginajumeem. Wahzu ſozialdemokratiija eeguwa leelu
eeſpaidu politiſſkà dſihwè, bet pee tautſainneeziſſkam refor-
màm un pahrlabojumeem wina neehma nefahdas dalibas,
neuſſtahjàs ari parlamentà ar nefahdeem liſumu projekteem,
bet tur apmeerinajàs weenigi ar zitu partiju waj waldbibas
eeſneegtu projektu apfarofchanu. Pehz ſawas dabas Markſs
bija drihſaf zihnas wihrs nekà pateeſibas pehtneeks, kà tas
ſkaidri redſams wina „Kapitalà“, kur naida un iſſmeekla
wahrdeem eerahdits wairaf telpu nekà ſimpatiju iſteikſcha-
nai nabageem un apſpeeſteem; un kur pret wideji leeleem
domu beedreem leetota daudj lehnigata waloda, nekà pret di-
ſcheem pehtneekfeem, waj apdahwinateem ſahnzenſcheem. Ar
ſtrahdneeku jautajumu ſakarà ſtahwoſchàs garigàs kuſtibas
wehſturè Markſa darbam eerahdama loti leela weeta; bet
fainneeziſſko ſinatni wiſſſch naw ne pa ſoli wirſijis uſ preeſ-
ſchu!“

Ziti Markſam peeſſchkir ari nopelnuſ tautſainnee-

zibas sinatnes iskopšanas laukā; viņš leelakais metafizi-
 šis starp tautsaimneekēm un ašakais zitu tautsaimneezibas
 wirseenu nokritisetajs. Ves šchaubām viņš pahršpehj wišus
 šawus domu beedrus šawu ušškatu nopeetnibā un
 dšikumā, dialektiskā ašumā un naida juhtās pret
 katru pastahwošhu waru. Wina eespaids uš strahd-
 neeku šškirām hijis wisleelakais. Markšims, aisstahwe-
 dams weenigi proletariata šškiras interešes un eerahdidams
 winam tagadnē un nahšotnē uš pašauls škatuwes galwena-
 to lomu, eespeedis tam rokā dogmatu, mahzibas jeb
 tizibas kodolu, un politiskā zihnā tik nepezeesčami
 wajadšigo pašchpalaušchanoš. No wišam žitām so-
 zialajām mahzibām, kuras pagahjušchā gadu šimtena pehde-
 jā pušē parahdijās klajā, Markša mahzibai wiswairaf wa-
 jadseja ašraut un ta ari ašrahwa pilšehu ruhpnē-
 zišto proletariatu pulkus, jo wina šolijās ispišdit wiau
 pahdrošchakās zeribas uš wiššpehžibu un bagatibu.
 Frantšhu wehšturneeks Tēns špreesč: „Ša kahda mahziba
 zilwekus ašrauj, tad tas mašaf atkaras no šofišmeem,
 kahdeem ta pišdita nekā no winas doteem šolijumeem.
 Wina dara eespaidu wairaf uš zilweku juhtām nekā uš
 wiau prahtu. Kahda mahziba mums patihk newis tadehl, ka
 mehš to turam par pateesu, bet mehš to turam par pateesu
 tadehl, ka ta mums patihk. Politiskš waj tizibas fanatišms
 laišch šawas šaknes arweenu kahdā zeešchā wajadšibā,
 kahdā šlepenā kaišlibā, apšlehptu štipru žeribu jeb
 eegribu preešchmetā, kuru jaunā mahziba šolās
 fneegt.” Domas, kas greeščas tikai pee auffsiti apšwe-
 rošcha prahta, nekad nešazels leelas laušchu kusstibas. Lai tās
 isdotos, laudis jamodina ilušijas, jaapšola daudš un
 un warenaš leetas. To darijis leelakā mehrā markšims.
 Tas eespehjis tizigo širdis eedesšinat šajušmibas ugumi, pa-
 lihšejis ari nodibinat šolidaritates juhtas laušchu
 mašā (štarp „apsinigeem” beedreem). Dabiškas šolidaritates
 juhtas strahdneeku šškirā ir tahds pats šaimneezišks špehts,
 kahds indiwiđuališks egoišms. Ves tam šozialdemokratu par-
 tija šawā šinā ari ispišdijušē pee widejām un augštakām
 šškirām kā brihđinatajas un ušpurinatajas lomu,
 tām allašch ušrahdidama truhkumus un wiau no-
 laidibas grehtus. Ar to mantigajām šškirām pastahwigi
 atgahdinats, ka ari winām pret wišpahribu jaišpilda šaws
 peenaškums. Ar šawu ašo kritiku šoziališms peespee-
 dis aplinšus weenu otru reiši pee dašchadu reformu apšpre-
 šchanaš un eewešchanaš. „Pašaulē islaištam wahrdam klah-

jas tãpat kã sehklai, ko wehish pahnes no weenas semes joflas otrã; wina pahrfreen pahri juhrai un dihgst tahlu-
mã no toka, kas wina audsejis. (L. Rebo.) Bismarcks leezi-
naja jawã laikã par Wahziju: Na nebuhtu sozjaldemokra-
tu, un ja leels pulks nebihtos no wineem, tad ari tee nelee-
lee foliishi, kahdus ejam spehrushi habeedrišku reformu sinã,
wehl nebuhtu sperti."

Saatsihst, ka strahdneeku kahrtas apsiniga organisejcha-
nãs pati par fewi ir pãsaulehsturiška fakta apleezinajums,
ka zilweze tagad sašneegusi tik augstu kãlturas stahwofli,
kã wehl nefad — kãlturas stahwofli, kurtsh ari sematãš
laushu shkiras wairs negrib un newar nolikt weenfah-
shi par pasiwu kahju pamešlu augstakãm shkiram, bet gan
par wiša habeedriška organisma apsinigeem darbigeem lo-
zekleem. Tikai strahdneeku partijai reis wajadses ušaufst
atfinai, ka wina kã politiška partija ir tikai d a l a n o w e-
š e l a, ne wis wiš wešels, un tamdehl winai jaapmeeri-
najas ar daku panahfumeem.

Tã tad strahdneeku partijã organisejchanãs ir
šaprotama un dabiška un weenota ar šaweem labumeem
wispahribas labã. Bet naw noleedsjams, ka st i p r a š
sozjaldemokratu partijãš pastahwejchana, kamehr ta peeturãš
pee šawas parastãš zihnãš taktikas, šaistita ari ar leelãm
breešmãm. Kad domãš par lešputriško idealo stahwofli, kurtsh
wišãm zeešchanãm un gruhtibãm uš reišes padariš galu,
pahrneem leelã nabadšigã laushu wairuma prahtus, tas šoti
war trauzet walšš wešeligãš pastahwigãš attihstibas gaitu.
Up šistematiško reformu darbibu, kas išeet uš habeedriško
šaumumu un truhkumu nowehrišanu, sozjaldemokrati pa-
stahwigi urknejas un to šaunprahtigi nopalã, wina išposta
katru uštizibu pret wadošchãm aprindãm un waldibu, un
atraidã zitu kahrtu šopošchanos uš pastahwošchajeem pama-
teem kã nodewibu pret „strahdneeku leetu“; uš wišãm brihwi-
bas waj atweeglinajumu konzešijãm wina atbild ar prašju-
meem, kuri wegãš kahrtibas robeschãš pawišam naw išpilda-
mi, kamehr no nahkamãš kahrtibas naw wairak nefãš dro-
šchi šinams, kã winaš wahrds. Šahhdõš apstahklõš strahd-
neeku partija kawẽ wišu e e š p e h j a m o pahrlabojumu
eewehšanu, šakuhda strahdneekus, kureem tišh šawu tagadešo
stahwofli peelišdšinat tikai apšolitã komunisma stahwofli,
šaruhgtina winau dšihwi un pilda toš ar nišnu eenai-
du pret habeedribu un walšti. Gãš no tam weegli war iš-
nahkt tas, ka apdraudetãš pilšonu shkiras, redšedamas, ka
šakuhditãš proletariats naw nekãhdi šameerinams ar taga-

dejo fahrtibu, atmet ar rofu wišai ſabeedriškai reformu darbi-
 bai un padodas ašli zefarišku diktatoru waldibai, ka apſolas
 ſawaldit ſcho ſarkano ſpofu. (Ari ſozialdemokratija waretu
 waldit tikai ar diktatoru palihdſibu!) Beſgeeſchu tautſaim-
 neeks, walſts ſinatnu profefors Lawle (†1892. g.) ſpreeſch:
 „Mad humanitate pateeſcham eet uſ preeſchu, ka jau aridemo-
 kratijas augſchana pehz frantſchu politika Tokwila wahr-
 deem ir kontinuatiwakà, wezakà un iſturigakà weh-
 ſtures parahdiba, tad beidsot wiſadà ſinà peenahks
 leelaka weenlihdſiba ſtarp zilweſeem; bet nekad ſozialas
 leelas pahrgroſibas nenotiks ar warmahzibàm. Aten-
 tateem un dumpjeem war buht tikai weens iſnahkums: t e e
 w a r a t n e ſ t b r e e ſ m i g u a p ſ p e e ſ c h a n u u n e e -
 w e ſ t n o j a u n a d e ſ p o t i ſ m u. Zik leelu ſaunumu
 neatneſa wahzu kehnina ſlepkawas Hedels un Nobilings tai
 leetai, kuras aiſſtahwji wini teizàs eſam! Ja ſozialiſti aiſ-
 ſtahwetu ſawas domas nemitigi, tomehr ar mehru un iſleeto-
 tu pee tam tos ſpehzigos eerotſchus, kahdus wineem dod rofàs
 tautſaimneeziſas ſinatne, ka to darija Stjuarts Milſ un ag-
 rakais Aſtrijas miniſtrſ Alberts Schàffle, tad waldoſchàs
 ſchkiras klaufitos winàs, jo winas newaretu iſraut iſ ſawàm
 ſirdim iſlihdſinoſchàs taiſnibas juhtas, kahdas tur deh-
 ſtijis ewangelijums. Zhru agrarliſkumi, kuras Gladſtons
 iſzihniſa pat lordu ſapulzè jeb augſchnamà, ſkaidri rahda, ka
 ſozialiſms meerigà zekà war eeguht leelaſos panahkumus.
 Domajams, ka winſch ſchahdà fahrtà, augot tà ſauktà walſts
 ſozialiſma eeſpaidam, nems ſwaru liſumdoſchanà. Wina
 wahjums paſtahw eekſch tam, ka tas pateeſibà atbalſtas tikai
 uſ ſtrahdneeku ſchkiràm un tadehl reti atron tahdus organus,
 kaſ tik labi ſinataji, kahdi beſſchaubàm bija Laſals ar Markſu.“

Nobeidsot par ſozialiſmu, peewedam G. Aldera nadoto
 galigo ſpreedumu par wina: winſch iſpildijis ſawus paſaul-
 wehſturikſos uſdewumus — ſakopjis ſtrahdneeku ſchkiru,
 iſplatijis atſinau, ka wajadſigas ſozialas reformas u. t. t.
 Nahkoſchais kulturalas paſaules laikmets
 peeder ſabeedriſkàm reformàm, kuzàm wa-
 jadſes nowehrſt uſnahkuſcho nabadſibu un netaiſnos ſpaidus,
 ka ari iſlihdſinat uſbudinatos un zihnà ſanahkuſchos ſabeed-
 ribas elementus. Tagad wairſ naw wajadſigs geniſu, kaſ
 atklatu aſiſlehptus ſabeedriſkus ſakarus, nedſ apdahwinatu
 kritiku, kaſ dedſigàs krahſàs iſtehlotu ſabeedriſko truhkumu,
 nedſ fantaſtu, kaſ iſburtu nahkotnes paradijes ainas, — bet
 paſchaiſleedſigas nodofchanàs gruhteem reformu ſihſdar-
 beam ſinatnè un diſhwè!

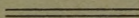
Satura rahditajs.

	L. p.
Preekschwahrdi	3
Dabas tantu fainneeziba	5
Tautfainneezibas attihstifchanas	16
Dihra mahjfainneeziba	17
Pilsētu fainneeziba	27
Widus laiku fainneezifkās mahjibas	34
Bahreja no widus laikiem us jauneem laikiem	43
Daschadi tautfainneezifki wirseeni jaunds laikos	50
Mertantilifka jeb tirdsneezifka sistema	50
Fisiotratifka jeb dabifka sistema	72
A. Smita jeb ruhpnueezifka sistema	86
Maltusa eedfihwotaju wairofchanas mahziba	99
Rikarda mahzibas	107
Dihras brihwitirdsneezibas jeb Mantfchestrās wirseens	113
Tautifkajs un wehsturifkajs wirseens	123
Sozialifms un komunitifms	130

Drufas kluhdas.

Pamanības fefofchās leelatās kluhdas:

34.	lp.	4.	rind.	no	augš.	eespeests	„novehrfchanās“,	jalafa:	nenovehrfchanās.
53.	„	18.	„	„	apatfch.	„	„laifmetā“,	„	laifmetu.
61.	„	5.	„	„	„	„	„atliktoš“,	„	atleekas.
80.	„	18.	„	„	„	„	„preifajam“,	„	pareifajam.

Rīgas Latviešu Beedribas Derīgu Grāmatu Nodaļa

īsdewuši ūšahdas grahmatas:

Wispahrejā rakstu wirkuē.

Kap.

1)	Peterburgas awiūūhū peemina. Pirmā burtniža . . .	80 un 30
2)	†Muhū tautas paūafas. Jr. Brihwsemneeks. I. otrā dr. . .	10
3)	Sehki. Kurjemes augūūgala ūentūūhi. M. Skruūits . . .	20
4)	†Ihūa ūemūopibas mahziba. Saūtahdijis G. O. Leppenwiūūs	40
5)	†Stahūi iū Romneeku wehūtūres. Latw. tulkojis J. Kemers	15
6)	†Sarunas par dabu. I. daūa. Otrū pahel. īūd. Nr 24 ūihm. t.	20
7)	Pirmā palihdūiba peepeūūhōs nelaimes gadijumōs. Otrū īūd.	15
8)	†Ediūons. Tulkojis J. Stiprais. Ar Ediūona bildi . . .	10
9)	Par lauku eedaliūhanu. Otrū pahūrūrahdatū īūdewums J. Maūwerūits . . .	10
10)	†Geologija. Anglu walodā ūaraktū. prof. A. Geiki. Nr 47 ūihm.	25
11)	Apūiūhū Zehūaba rakūti. I. Pee paūaūiūa teefas. Otrā druūa	8
12)	Apūiūhū Zehūaba rakūti. II. Bagati radi. Otrā druūa . . .	10
13)	†Padomi, kā maūus behrnus kopt Dr. Michailons . . .	3
14)	†Sarunas par dabu. II. daūa. Nr 165 ūihmejumeem . . .	35
15)	Apūiūhū Zehūaba rakūti. III. Zi tautas bilūhū galerijas. I. Otrā druūa . . .	10
16)	Apūiūhū Zehūaba rakūti. IV. Zi tautas bilūhū galerijas II. . .	20
17)	Arilowa paūafas lihdi ar dūihwes apraktū. Nr bild. puūūū. Otrū papildinatū īūdewums . . .	25
18)	†Populara astronomija. Flammarions. Nr 83 ūihm. . .	30
19)	Apūiūhū Zehūaba rakūti. V. Sweūūhōs ūandis. Otrā druūa . . .	10
20)	Apūiūhū Zehūaba rakūti. VI. Laimes ūpoks. ūbags. . . .	10
21)	Lauffaimneefa ūakau dahūris. Saraktūijis J. Pengerots= Sweūūhais, mahziūs dahūrūpōis. Nr 22 ūihm. Otrū pahel īūdewums . . .	25
22)	Zitu tautu rakūtneeki. Pirmā daūa	15
23)	Mahziba par mehūleem un mehūloūhanu. Otrū pahūrūrahdatū īūdewums. J. Maūwerūits.	20
24)	Buhwes mahziba. Pirmā daūa. Graudinu Karlis	40
25)	†Wahrpas. I.	5
26)	Alku un kurbmechmu draugi. Pehz kreewu wal. no L. S. . .	5
27)	Druūziņas no trim dabas walūtim. Pehz Webera no J. Zihruka	10
28)	†Kur paleek bariba, ko apehdam? Jiūiologijis apzerejums . .	15
29)	†Zitu tautu rakūtneeki. II.	15
30)	Apūiūhū Zehūaba rakūti. VII. Pirmee ūahūti	10
31)	Apūiūhū Zehūaba rakūti. VIII. Pirmee ūahūti	15
32)	†Wahrpas. II.	5
33)	Benjamins Franklins	25
34)	†Ķimija. G. E. Roūto	25
35)	Zitu tautu rakūtneeki. III.	15
36)	Peūtalozzi dūihwes apraktis no J. ūbeka	15
37)	†Semes un tautas. I. Kā kineeūhi dūihwo?	10
38)	†Apūiūhū Zehūaba rakūti. IX. ūi pilūhtu.	15
39)	Apūiūhū Zehūaba rakūti. X. Wehūtules. I.	15
40)	Padomi, kā wezakeem īūturetes zc.	10
41)	Tēna domas par mahūflu. Latw. tulkojis Wiūulis	25
42)	Anglijas kulturas wehūtūre. No M. Bruneneefa	20

43)	†Apšišu Zehaba raksti. XI. Vēstules. II.	15
44)	Gaiša jūhra. I. Tulkojis Vidiau Jāhnis	10
45)	Vežā Stendera raksti. Pirmā daļa	20
46)	Gaiša jūhra. II. Tulkojis Vidiau Jāhnis	8
47)	Zitu tautu rakstneeki. IV. Burve	10
48)	Pirmee stāhsti īf dabas mahzībām. Š. Wagners. II. daļa	20
49)	Luijs Pastērs. Biografija no Timirasewa	10
50)	J. Keitena īsl. raksti. I.	25
51)	Wahramā fahls. N. Puškis	8
52)	Zulijš Zesars. W. Šešpīrs	25
53)	J. Keitena īsl. raksti. II.	10
54)	Gaiša jūhra. III. Veigas. Tulkojis Vidiau Jāhnis	20
55)	Drufzinas. Rahda skolotāja jaunības atminās	15
56)	Uppaifmošhana un appaifmojamee lihdsēkti. N. Plašis	15
57)	Pamahziba, tā mafus behrnūs kopt	8
58)	Zitu tautu rakstneeki. V. Š. Rosegera stāhsti	15
59)	Tikumiskā audsināshana	5
60)	Makbets. Šešpīrs	25
61)	†Dabas spēhki un likumi	20
62)	Sokrats, grieķu prahstneeks	20
63)	Zitu tautu rakstneeki. VI. Somu rakstneeki.	20
64)	Sapnu walsis. Dr. Simons	30
65)	Zitu tautu rakstneeki. VII. Kolomba	30
66)	A. S. Puškins.	20
67)	Zilweka meesa, winas dšihwe un kopsch. No Dr. Š. Strautš.	25
68)	Sapnis wafaras nakti. Šešpīrs	25
69)	Keredšigais Judrikis. L. Behrsinšch	10
70)	Zitu tautu rakstneeki. VIII. Ušwaretajs	10
71)	Semes un tautas. Angli	20
72)	Baltijas Drawneeks, otrs īsbeļums	50
73)	Upišcha stāhsti	15
74)	Astioni preekshnesumi par wefelības kopschanu. No prof. Dr. Š. Buchnera	20
75)	Karalis Pirš. Wīljamš Šešpīrs	30
76)	Augškopiba. J. Bengerots-Sweschais	20
77)	†Wahrenis un Bruhnā. A. Needra	15
78)	†Ķimija. Lasar-Rohns. Pirmā daļa	20
79)	†Somija. Semes un tautas. III.	20
80)	Lopkopiba. I. daļa. Sarakstijis agronomš J. Maswersits	35
81)	Wilhelms Tēlls. Šillers	35
82)	Masā Audula behrnības atminās. Pludons otrā druka	10
83)	†Wežā Stendera raksti. II.	25
84)	Zittautu rakstneeki. IX. Gorkija stāhsti	20
85)	Par behrnu dabu	10
86)	Zittautu rakstneeki. X. Gorkija stāhsti	10
87)	Antropologija. Pirmā daļa. G. Teilors	35
88)	Lini, wīnu auds. un īstrahd. R. Wahgels	25
89)	†Dāschī jautajumi par latweešhu walodu. R. Mūhlenbachs	20
90)	Lopkopiba. Otrā daļa. J. Maswersits	35
91)	R. Blaumana stāhsti	25
92)	Kalendars 1903. gadam	15
93)	Richardš III. Šešpīrs. Tulkojis Jr. Ad.	35
94)	Antropologija. Otrā daļa. G. Teilors	30
95)	Tuberkuloše. J. Strautseka tulk.	10
96)	Ķimija. Lasar-Rohns otrā daļa	25
97)	†Lopkopiba. Treščā daļa. Sarakst. agronomš J. Maswersits	35

	Rap.
98) Sobi un wina kopschana. Jannau's, sobahrsts	10
99) Skaidra firbs. A. Needra	25
100) †Kalendars 1904. gadam	25
101) Antonijs un Kleopatra. Schekspirs	35
102) Schweizija. E. Wodowosomas	20
103) Sawš faktinšč, sawš stuhrits jemes. J. Burapuke	30
104) Antropologija. Tresha dafa. E. Teilors	25
105) Pilsehtu likumi	20
106) Mahjas kustonu kopschana un ahrsteschana. Sar. prof. Semmers	50
107) Kalendars 1905. gadam	30
108) Semes un tautas. VI. Japana. Ar sihmejumem	25
109) Higiena. I. Dr. P. Strautfels	20
110) Kronwaldu Utis. Mahz. N. Kundsinšč	60
111) Dšimundeenas rihta. A. Upits	6
112) Lihgums. Juridists apzerejums	10
113) Kolera	2
114) Zittautu rakstneeki XI.	12
115) Kalendars 1906. gadam	25
116) Nekrafowa ismekleti raksti	20
117) Gewads peenšaimnezibā	60
118) Noweles. Heises. Zittautu rakstn. XII.	20
119) Maria Stjuart. Fr. Schillers	40
120) Sem granatu kokeem. Nailda pasafas. Zittautu rakstn. XIII.	20
121) Paschtautas rakstneeki. I. Stahsti un dšejoki	20
122) Norwegija. (Ar ilustracijām) A. Tullijs	45
123) Mahziba par dšihwibu I. W. Luntewitšs. (Ar daudš sihm.)	45
124) Pilsonis un wina tehwijs	25
125) Dahrfa auglu un faknu schahweščana. Sarakst. J. Plaude	15
126) Seemekneeku noweles. Lejas-Aruhmina fakopojums. Zittautu rakstneeki XIV.	25
127) Reisars un Galileetis. Zbena	60
128) Mahziba par dšihwibu. II. dafa. W. Luntewitšs	50
129) Paschtautas rakstneeki. II. dafa. J. Kleinberga stahsti.	20
130) Higiena II. Dr. P. Strautfels	25
131) Skati pagahtnē. Sašop. mahztj. J. Osolinšč	6

Jannibas rakstu wirtne.

	Rap.
1) †Par Holandi un holandeescheem. Ar ilustracijām	5
2) Kā no sehklinas stahds išaug. Ar ilustracijām	8
3) †Stolenu higiena	5
4) Stahsti	20
5) Bittcher-Stou dšihwes gahjums	15
6) Seemeku lebus juhra. Ar ilustracijām	20
7) †Dšihwneeku widā. Ar ilustracijām	25
8) Kapteina meitina. Puschkina stahsts	20
9) †Wehtras apšarotaji	8
10) Par Australiju un australeescheem	25
11) Juhras behrns	25
12) Stahsti par Arabiju	25
13) Uhdens. J. N. Wagners	12
14) Sešhi stahstini behrneem. Otrā drufa	15
15) Weselibas koks. Otrā drufa	8

16)	Gaišs. J. N. Wagners. Otrā druka	10
17)	†Šudru bīshve	10
18)	Robinsons Kruhšinfch. Ar ilustrāzijām (eseeta 1.25 Ķap.)	100
19)	†Nguns. J. N. Wagners	10
20)	Kulamans. Pirmā data. Ar ilustrāzijām. D. J. Weinlands	25
21)	Starp stahdeem. W. Lunkewiſchs	15
22)	Mihklas, parunas, fak. wahrbi. A. Tullijs	10
23)	†Behrnu kalendars 1903. gadam:	10
24)	Behrneem. I. Zendes fakopojumā	5
25)	Behrneem. II. Zendes fakopojumā	5
26)	Muhšu tautas pašafas. A. L. Pušchkaitis. Otrā burtn. 25 un	15
27)	Kulamans. Otrā data. Ar ilustrāzijām. D. J. Weinlands.	25
28)	Jaunibas dseja. I. Saſop. Pludons	15
29)	Stahstini. I. Lorite, mašā negereete	10
30)	Seme. J. N. Wagners	15
31)	†Behrnu kalendars 1904. gadam:	10
32)	Stahstini. II. Dorite, mašā melnfalneete	8
33)	Stahstini. III. G. Demolders	10
34)	Stahstini. IV. Kalponite Kolomba. G. Demolders	6
35)	Latweeſchu zenſoni. I. Aujeklis. Saraktijis Dighotau Zeſkabs	10
36)	Jaunibas dseja II. And. Upiſcha ſafop.	15
37)	Stahstini. V. Tirli-ſkwiwit.	8
38)	Stahstini. VI.	6
39)	Dihwe uhdenspileenā. W. Lunkewiſchs	8
40)	Pirmee ſtahsti no dabas mahžibas. III. J. Wagners	20
41)	Norwegu pašafas. J. Behrsina tulk.	15
42)	Jaunibas dseja. III. And. Upiſcha ſafop.	15
43)	Behrneem. III. G. Auka	5
44)	Amenogles. W. Lunkewiſchs	15
45)	Stahsti par leeliſkām parahdibām dabā. Rubakina	25
46)	Apakſhsemes walſis. W. Lunkewiſchs. (Ar 62 ſihmejeem.)	32
47)	Leenites pašafinas. Mamina Sibirata	10
48)	Wiſbuki. Annas Brigader	20
49)	Nā darinata un tā darbojās muhšu meefa. Prof. J. Wagnera. (Ar daudj ſihmejeem)	30
50)	Sneega mahte. Anderſena pašafina ar 10 ſihm. I.	12
51)	Semes wehsture. W. Lunkewiſchs. Ar ſihmej.	25
52)	Stahsti jaunibai J. Kleinberga	25
53)	Tautas dseefmas. Ar R. Carrina ſihmej.	25
54)	Prinzeſe Puſkite. Tulk. un ſafahrt. J. Zihrulis	12
55)	Gewads dabas mahžibās I Gaišs. Saſtahd. Jr. Adamowiſchs.	20
56)	Anderſena pašafinas II	15

Veſ tam Rodalas ihpaſchumā atrodas:

Sawa ſemes ſtuhriſcha deht. Ed. Bahliſcha ſtahsts un ziti rakſti. (Rodalas 1905. g. kalendara literariſtais peelifums.)	10
Wežās Margreetas teſtaments. J. Poruka ſtahsts un ziti rakſti. (Rodalas 1906. g. kalendara literariſtais peelifums.)	10
+Aufeſta rakſti. II.	30 un 45
Geografijas Atlaſs	75

Ķeesi ſihme: Ar ſchahdu fruſtiniu (†) apſihmetās grahmatas nau wairs dabujamas.

Wehstules un naudas ſuhtijumi adreſejami uſ Riņas Latv. Beedribas Derigu Grahmatu Rodalu (Рига, Латышское Общество, Комитетъ "изданію полезныхъ книгъ").

Uzaizinajums.

Breecch tchetreem gadeem R. L. B. Sinibu Komisija stahjās pee ihsta kulturas darba — pee Konversazijas Wahrdnizas isdoschanas. Zidotas lihds schim 48 burtn. jeb 2 sehjumi. Gruhtee laiki darija ari fatvu eespaidu us Konversazijas Wahrdnizas isdoschanu. R. L. B. Derigu Grahmatu Nodafa, atsihdama Konversazijas Wahrdnizas leelo kulturelo nojihmi, usnehmās turpinat no Sinibas Komisijas ussahhto kulturas darbu. Naw neweenas kulturas tautas, turai truhstu Konversazijas Wahrdnizas. Tadehl latweeschu tautai, ja wina grib pilnigi peederet pee kulturas tautām, japeeleet wijsi spehti, lai zeenigi nowestu galā ussahhto darbu, lai jagahdatu few Konversazijas Wahrdnizu, scho kulturas weizinataju un leezineefu. Konversazijas Wahrdnizas isdoschana prasa netikween daudis darba, bet ari leelus materialus lihdsjeklus, jo wahrdnizas nobeigschana i wajadfigas wehl deefgan prahwas sumas. Derigu Grahmatu Nodafa labi apsinas, zil gruhis un atbildibas pilns darbs, turai wina usnehmusees, bet wina ari stipri zer, ka isdofees scho darbu ar tautas palihdsibu weikt, wina zer, ka tauta sapratīs famas intrefes un pabalstīs Derigu Grahmatu Nodafu, abonejot Konversazijas Wahrdnizu un zitadi winas isdoschanu weizinot.

Konversazijas Wahrdniza katrā mahjā nepezeeschama grahmata, ta lihdsinas jinibu slehtij, no furas weegli panemams tas, kas katru reisi wajadfigs. Bes schās grahmatas newar ihsti istikt neweens, kas leetderigi grib lasit grahmatas un laifrakstus.

Ar 49. burtnizu, kura isnahis nahfoschajā mehnesi, eefahkfees peektais aboneschanas gads. Lai nezeltos pahtrraukumi isfuhstischana, tad Derigu Grahmatu Nodafa lihdsi pasteigtees ar aboneschānu us nahfoschām 12 burtnizām no 49.—60. (infl.), eefuhstot peenahzigo aboneschanas naudu. Nahfoschā, t. i. 5. aboneschanas gada burtnizām nahis fewiſchki wehrtigi peelikumi lihds, proti Baltijas karte trahfās un ziti.

Konversazijas Wahrdniza isnahi burtnizām, katru mehnesi weena burtniza. Abonejot par 12 burtnizām jamahfā 3 rubki. Lai weizinatu Konversazijas Wahrdnizas isplatischanos ari pee masakturigeem, tad atfauts aboneschanas maksu peefuhstīt trijōs terminōs: 1 rbl. pee paraktischanas, 1 rbl. peh3 52. burtnizas un 1 rbl. beidsot peh3 56. burtnizas.

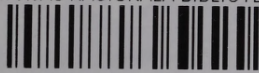
Katra burtniza, atfewiſchki pehrlot, mahfā 35 kap. Pirmās 48 burtnizas dabujamas diwōs glihtōs eefechjumōs par 7 rbl. katru sehjumu. Grahmatu par to pahschu maksu peefuhsta pa pastu, ari us ahrsemēm. Cepreecshejee gada gahjumi dabujami ari burtnizām pirft.

Bes tam Der. Grahm. Nodafas isdewumā isnahzis Geografijas atlasis, kurā eewectotas 8 kartes, kas isgatavotas Leipzigas bibliografiskajā institutā. Atlasis mahfā 75 kap. Schis isdewums eeteizams tā nepezeeschams lihdsjeklis ſkolām, kurās geografiju pasneefi latw. walodā.

Pastellejumi un nauda adresejami schahdi: Рига, Латышское Общество. Комитетъ по изданію полезныхъ книгъ. Rīgā, Rīgas Latweeschu Weedribas Derigu Grahmatu Nodafai.

R. L. B. Derigu Grahmatu Nodafa.

LATVIJAS NACIONĀLĀ BIBLIOTĒKA

0309046693

36
Mafá 45 kap.